

ΕΜΜ. Γ. ΒΑΜΒΟΥΔΑΚΗ

ΚΑΘΗΓ. ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ & ΜΟΥΣΙΚΟΥ

ΣΥΜΒΟΛΗ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΠΟΥΔΗΝ ΤΗΣ ΠΑΡΑΣΗΜΑΝΤΙΚΗΣ
ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΟΥΣΙΚΩΝ

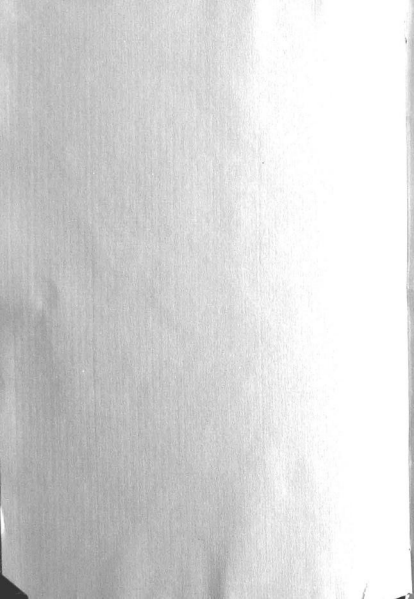
ΜΕΤΑ 18 ΠΙΝΑΚΩΝ

ΤΟΜΟΣ Α΄.

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

*«Τὸ ζητούμενον
ἀλωτόν, ἐκφεύγει δὲ τἀμελούμενον».*
(Σοφ. Οἰδ. Τ. 110)

ΣΑΜΟΣ - 1938

8

Αποσάφισον το πρῶτον βιβλίον πρὸς Εὐχ

Χοῦν 628 $\frac{1}{\delta}$ ταυάδ

ἐν ἐξελ

BB'

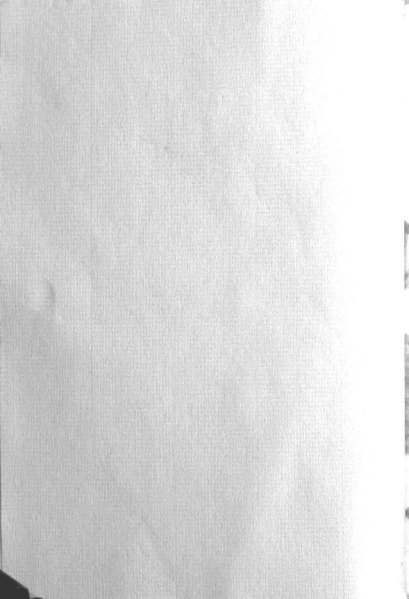
ἴσως τοιαύτη ἔστω

Ἡμεῖς ἐν ὁμοίᾳ ἐξέχον

ὡς δὲ αὐτοὶ τινός.

π.π.

ΕΜΜ. Γ. ΒΑΜΒΟΥΔΑΚΗ

ΚΑΘΗΓ. ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ & ΜΟΥΣΙΚΟΥ

ΣΥΜΒΟΛΗ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΠΟΥΔΗΝ ΤΗΣ ΠΑΡΑΣΗΜΑΝΤΙΚΗΣ
ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΟΥΣΙΚΩΝ

ΜΕΤΑ 18 ΠΙΝΑΚΩΝ

ΤΟΜΟΣ Α΄.

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

*«Τὸ ζητούμενον
άλωτόν, ἐκφεύγει δὲ τάμελούμενον».*

(Σοφ. Οἰδ. Τ. 110)

ΣΑΜΟΣ - 1938

NOT

EXHIBIT

TO

REPORT

REPORT

REPORT

REPORT

REPORT

REPORT

REPORT

REPORT

REPORT

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Ἐξωφυλλων: Τὸ ΜΕΤΑ 18 ΠΙΝΑΚΩΝ θετέον ὑπὸ τὸ
ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΩΝ

Σελ. β' στ. 2	70.	ἐπειρ...	8	24	ἀντί διαιτῶν
» » 7	»	ἄσμι...			72. διήρεσεν
» » 14	»	...σύνοις	19	21	Ἦχων
» » 19	»	αὐτῶν	28	15	Ε'.
ζ' σημ. στ. 1	»	Comb...	»	26	ἐκείνος
» » 2	»	de...Mu...	36	10	ἀλλ' ὅ
» » 27	»	Τέχ-νης	38	6	...στατόν
ιγ' » 17	»	312)	39	14	εἰς...
ιδ' » 14	»	ἐξῆς	40	12	πολυσ...
» » 18	»	ἄββῶ	43	σημ. στ. 4	τοιοῦτων
κς' » 22	»	τί	46	6	ἀντί...
» σημ. »	»	ἰση'	»	21	ρων»
κη' » 13	»	Νικόλαος	»	σημ. στ. 6	ὄρισθ
» σημ. »	»	Gr...	»	»	(ἐνν.
λ' » 30	»	οὔτ'	52	18	οἰκ...
λδ' » 24	»	Μουσ...	54	17	...σαν
λε' » 9	»	νεοτερίση	61	7	προσεφ...
» » 14	»	ὁ Βυζ...	»	14	Ἀναξ. Σ...
» » 29	»	εἰρημ...	62	25	Ι').
λς' » 23	»	...πάθεισ,	63	17	ἀντί 3 γρ. 7
λη' » 27	»	εὐσεβείας.	64	4	...στατόν
λθ' » 27	»	Παρ...κῆς	»	8	τὸ νά
μβ' » 22	»	ἐμφανῇ,	69	25	Πίναξ
» » 23	»	τοῦ...αὐτοῦ	»	31	εἰς
5 » 6	»	γενήσεται,	71	1	...μετρία
7 » 15	»	Χειρον...	73	17	...βάνει

Σελ. 75 στ. 12 γρ.	τούτους	88	15	ἡγοῦ
77 4	ἦκ...	»	18	ὄνταν
78 1	καὶ Κοῆς	»	19	...παιδοῦ
79 22	ἐπιτο...	»	25	...σοφ
80 31	χορή...	90	13	παλαιόν
81 24	ῶν	91	8	κα
» 31	ἔλεγε,	»	23	ὑμνεῖ
82 σημ. 3	35)	92	26	...φισμ
» » 4	(σ.	97	23	γλώνη
83 17	μουνικοῖς	98	9	ἦ
85 3	Ι'	» σημ.	3	...τρον
» 7	πρός	101	16	καθ
» 17	...λλειν	102	4	»
» 27	διατι...	107	27	νεόν
66 8	χορήσαιντο	109	15	φο
» 24	ἐκ φάρυγγος,	116	32	καὶ ἀποδ...
ἐκ στ..., ἐκ γλώττης,		118	9	Τ
87 12	..εὐόμεν	»	32	ἀστοῖς
» 24	ἐννατος			

APY

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
ΤΩΝ ΕΥΓΕΝΩΣ ΣΥΝΔΡΑΜΟΝΤΩΝ
ΠΡΟΣ ΕΚΔΟΣΙΝ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ

ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

Εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ Γέροντος Παρασκευοφύλακος, Ἀρχιμ. Ἰωάννου καὶ Παν. Παναγιωτοπούλου, Πρωτοψάλτου.

ΟΙ ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΙ

Πτολεμαῖδος Κελαδίων
 Ἀσκάλωνος Βασίλειος
 Διοκαίσαρῆας Ἀρίσταρχος
 Κιτίου Νικόδημος
 Πέλλης Μεθόδιος

Ο ΓΕΡ. ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΞ Χ. ΚΥΡΙΑΚΟΣ Σώμ. 10

Ὁ Γέρον Ἀρχιγραμματεὺς Ἀρχιμ. Ἐπιφάνιος
 Ὁ Γέρον Δραγουμάνος Ἀρχιμ. Θεοδώρητος
 Ὁ Συνοδικὸς Ἀρχιμ. Εἰρήναρχος
 Ὁ Μοναχὸς Μόδεστος, Διευθ. Πατρ. Τυπογραφείου
 Ὁ Ἱεροδ. Κλαύδιος
 Ὁ Δόκιμος Φώτιος Καφαντάρης
 A. C. Whitfield

Conservatoire of Jerusalem

Μιχ. Κ. Καραλιτέρης, Καθηγητὴς

ΑΘΗΝΑΙ

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Καθηγ. Πανεπ. Σώμ. 5

ΝΙΚ ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ, Γυμνασιάρχης

Νικ. Παπᾶς, Καθηγ. Ὁδείου

Εὐγ. φρ. τοῦ προσφιλεστάτου μου μαθητοῦ
κ. Ἰω. Μουσικίδου, νῦν αἰδ. Πρεσβυτέρου ἐν Ἀλε-
ξανδρείᾳ.

ΑΡΧΙΜ. ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ, ἔξαρχος Π. Τάφου Σώμ. 3

Ἱεροδ. Φώτιος Σταθάκης

Β. Δ. Εὐσταθίου-Τσολιᾶς, Ὁδοντίατρος

Γ. Γεωργιάδης

Μηνᾶς Δημητριάδης

Σωκρ. Κωνσταντινίδης

Λίδ. Πρεσβύτερος Νικόλαος Λαμπρόπουλος

Ἱερομ. Ἀγαθάγγελος Φραντζέσκος

Ἱεροδ. Στέφανος Παλάσκας

Εὐάγγελος Ἰγγλέσης

Πρόδρομος Πομπίδης

Εὐάγγελος Γεωργιάδης

Βασίλειος Σπαθόπουλος

Εὐγ. φρ. κ. Κ. Βούλαρη*

Ἰω. Μαργαζιώτης

Νικ. Κουμαριανός

Παναγ. Μιλίτσης

Ἰω. Κορδῆς

Νικ. Μαρκομιχελάκης

Γεώργ. Δημητρακόπουλος

ΒΟΛΟΣ

Δημ. Ν. Μήτρος, Πρωτοψ. Μητροπόλεως.

ΠΑΡΟΣ

Εὐγ. φρ. τοῦ Πανοσιολ. Καθηγ. τῆς Ἱ. Μονῆς
Δογγοβάργδας Ἀρχιμ. Φιλοθέου Ζερβάκου.

Ἱερά Μονή Δογγοβάργδας

Ἑμμ. Σαγκριώτης, Γυμνασιάρχης.

ΝΑΟΥΣΑ

Εὐγ. φρ. κ. Ἀθ. Ρούκαλη.

Δημ. Ράκκας.

ΚΟΖΑΝΗ

Νικ. Χρυσοχοΐδης, Λοχαγός.

ΠΟΡΤ - ΣΑΪΤ

Εύγ. φρ. κ. Βασ. Μαθᾶ.

Σεβασμιώτατος Ἅγιος Πηλουσίου Παρθένιος.

Αἰδ. Πρεσβύτερος Γεώργιος Χατζηγεωργίου

Ἰωάννης Καρπούζογλου

ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ (Brisbane)

Ἐμμ. Τροβᾶς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.	α' μέ
Εισαγωγή		
Βιβλιογραφία		
ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΓΑΒΡΙΗΛ: Ἐξήγησις Ψαλτικῆς κτλ.		1
ΜΑΝΟΥΗΛ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΦΗ: Περί τῶν ἐνθε- ωρουμένων τῇ Ψαλτικῇ τέχνῃ κτλ.		35
ΠΑΧΩΜΙΟΥ ΡΟΥΣΑΝΟΥ: Ἑρμηνεία εἰς τὴν Μουσικὴν		41
Ἑρμηνεία τῆς Παραλλαγῆς τοῦ κύρ Ἰωάννου τοῦ Κουγκουζέλου. Περί τοῦ Τροχοῦ		54
Παρανοήσεις καὶ παρερμηνεῖαι		56
Περί τοῦ Τροχοῦ		57
Ἀρχὴ τῆς ὠραισιότητος καὶ ἡδυτάτης Παραλ- λαγῆς		60
Περί Μετροφωνίας		63
Περί Παραλλαγῆς		63
Παρατηρήσεις καὶ σκέψεις ἐπὶ τῆς Μετροφωνίας καὶ Παραλλαγῆς		64
Συμπέρασμα		70
Χρῆσις τῆς Μετροφωνίας καὶ Παραλλαγῆς		
Ἡ Μετροφωνία τοῦ Χρυσάνθου		74
Περί Χειρονομίας		76
Πίνακες		ἐν τέλει

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ ἐρευνῶν τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς ἐκκλ. Μουσικῆς προσκρούει ἀπ' ἀρχῆς εἰς δύο ἀπέλπιδας ὀγκηροὺς βράχους, ἐξ ὧν ἀτονεῖ πᾶσα προσπάθεια πρὸς βάσιν τινὰ καὶ ἐξέορμησιν. Εἶναι δὲ οὗτοι 1ον) ἡ ἀρχὴ καὶ γένεσις τοῦ βυζ. ἐκκλ. μέλους καὶ 2ον) ἡ παρασημαντικὴ αὐτοῦ. Ὁ λόγος ἔγκειται εἰς τὴν παντελῆ ἔλλειψιν σαφῶν καὶ κεφαλαιωδῶν σχετικῶν εἰδήσεων, εἴτε ἐμμέσων, εἴτε ἀμέσων. Διὰ τοῦτο αἱ ἀρχαὶ τῶν δύο τούτων εἰδικῶν κεφαλαίων ἴσως ἀποτελέσωσιν ἐπὶ πολὺ ἔτι τὴν Προϊστορίαν τοῦ ὅλου. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπιβάλλεται, ἂν δὲν θέλωμεν νὰ καταναλισκώμεθα ἀκάρπως ἐρεβοδιφοῦντες καὶ διαρκῶς ἀποτελματούμενοι. Δὲν ἐκφεύγει ὁμως ἀλυσιτελῶς τοῦ βασικοῦ σκοποῦ μικρά τις ἐπίσκεψις τῶν σχετικῶν τούτοις καὶ ἀνάλογός τις σκιαγραφία ἐπ' ἀναμονῇ ἐτέρας μου ἐν εὐθετωτέρῳ καιρῷ εἰδικῆς καὶ διεξοδικῆς ἐπὶ τούτων ἐργασίας.

Ὡς ἀρχὴν τοῦ βυζ. ἐκκλ. καὶ στενώτερον χριστιανικοῦ μέλους δέχονται πολλοὶ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον: «Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἔλαιων». Ἄλλ' ἐκ τοῦ ἱεροῦ καὶ πανσέπτου Ὑπερφύου οὐδεὶς τόπος μέλους ἐξῆλθεν, ἢ ἡ φωνὴ τοῦ Πόνου: «εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με», ἢ ἐπηκολούθησεν ἡ λύπη «ἕως θανάτου». Ὑπὸ δὲ τὸ «ὑμνήσαντες» οὐδεὶς δύναται νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ἐξυπακούεται μουσικὸν μέλος.

Τὸ ἀνθρώπινον ψυχικὸν κατάστημα τῶν ἀνωτέρω στιγμῶν μόνον πόνον καὶ λύπην ἕως θανάτου ἐπειρέπετο νὰ ἀποδώσῃ, οὐχὶ δὲ καὶ μελωδίας. Ἄλλως κινδυνεύομεν νὰ προσεγγίσωμεν τοὺς περιέργους ἐκείνους Ἀγонуκλίτας (Η' αἱ), οἵτινες, ἴσως ἐκ τοῦ «ἐπιθυμία ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ Πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν»,¹ ὅχι μόνον ἄσματος καὶ μάλιστα ἐντέχνου (καθ' ὑπακοήν), ἀλλὰ καὶ χοροῦ(!) ἐπιθυμίαν ἀπέδωκαν εἰς τὸν Ἰησοῦν καὶ τοὺς Μαθητὰς Αὐτοῦ κατὰ τὰς πρὸ τοῦ Πάθους στιγμὰς.²

Οἱ Ἀπόστολοι ἀφ' ἑτέρου ὄντες «διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ αἰνοῦντες καὶ ὑμνοῦντες τὸν θεόν»³ ἐκωλύοντο τοῦ ἄσματος, ἂν ὅχι δι' ἄλλο, ἀλλὰ «διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων». Ἐκὶ δὲ ταῖς ὑπερχαρμοσύναις εὐκαιρίαις τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἀγ. Πνεύματος οὐδεμία μελική ἀνύμνησις ἀναφέρεται. Ἀλλὰ καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς Κολασσασεῖς⁴ καὶ Ἐφεσίους⁵ ὁ Παῦλος συνιστᾷ ψαλμοὺς καὶ ὕμνους καὶ ᾠδὰς πνευματικὰς καὶ ὅπως ψάλλωσι τῷ Κυρίῳ «ἐν τῇ καρδίᾳ» αὐτῶν, τοῦτέστιν, ὅπως τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἔχωσιν εὐαρμόστους. Τοῦ δὲ «ψαλμοῦ» ποιεῖται χρῆσιν, οἷαν ἐν: «ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἐρμηνείαν ἔχει, πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γενέσθω»⁶ καὶ οἷαν ὁ Ἰησοῦς ἐν: «πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως καὶ προφηταῖς καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ».⁷ Ἐν τῷ σαφεῖ ἐκκλ. τυπικῷ, ὃ συνιστᾷ τοῖς Κορινθίοις ὁ Παῦλος (Α', ΙΔ', 1-34), τονίζει «ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ καὶ τῷ νοῦ» περὶ δὲ μέλους οὐδὲν λέγει. Ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ταυτίζονται: ὕμνος, ᾠδή, ἄσμα, ἄσμα Ἀσμάτων, δὲν εἶναι πάντοτε

1) Λουκ. κβ', 15.—2) Σάθ. Κρ. Θ.σ. τογ' εἰς.—3) Λουκ. κδ', 53.

4) γ', 16.—5) ε', 19.—6) Κορινθ. Α', ιδ', 26.—7) Λκ. κδ', 44.

μέλους σημαντικά. Ὁ Παῦλος μετὰ τοῦ Σίλα ραβδισθέντες γυμνοὶ πολλαῖς πληγαῖς καὶ μὲ τοὺς πόδας αὐτῶν «εἰς τὸ ξύλον» τῆς ἐσωτέρας φυλακῆς «ὑμνοῦν τὸν θεὸν» κατὰ τὸ μεσονύκτιον, «ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι».¹ Διὰ ταῦτα καὶ ὅταν ἀναγινώσκωμεν εἰς ἱστορικὰ βιβλία πανηγύρεις, τελετὰς, «Προσελεύσεις», ἀλλὰ καὶ ἐν γένει πᾶσαν μελικὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐκτέλεσιν, δὲν πρέπει ἡ φαντασία ἡμῶν νὰ χρωματίζῃ αὐτὰ μὲ τὸ σύγχρονον ἡμῶν μουσικὸν χρῶμα οὔτε νὰ λησμονῇται ἡ ρητορικὴ ἑξαρσις καὶ ὑπερβολή.

Οὕτω καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ δὲν ἀποδεικνύεται, ὅτι ὄντως ἐμελῶδουν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπέβλεπον διὰ τοῦ πνευματικοῦ τῶν Ψαλμῶν καὶ τῶν Γραφῶν, προσευχῶν καὶ ὕμνων καὶ τοῦ Μαρτυρολογίου βραδύτερον, περιεχομένου εἰς «οἰκοδομὴν» αὐτῶν. Τὸ εὐαγγελικὸν πνεῦμα τῶν πρῶτων χριστιανῶν δὲν ἐζήτει μεγαλειώδη καὶ πολιτελῇ ἐμφάνισιν. Κύριον αὐτῶν μέλημα ἦτο ἡ ἀσφαλὴς στέγη καὶ ἡ διδασκαλία. Οὐδ' ἐπετρέπετο εὐθὺς ἀμέσως νὰ καινοτομήσωσι, παρ' ὅ,τι παρὰ τῶν Ἀποστόλων παρέλαβον. Καί, ἵνα μὴ μακρηγορῶμεν, λέγω ὅτι, Ἐὰν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἔψαλλον μελωδίας, ταύτας δὲν θὰ ἴσχυον νὰ καταλύσωσι σύμπαντες οἱ αἰῶνες. Αἱ δύο ἐκδοχαὶ τῆς Μουσικῆς «πρὸς παιδείαν» καὶ «πρὸς παιδιὰν» ἀφορῶσαι εἰς εἰδικὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν δὲν ἔχουσι θέσιν ἐν τοῖς προσώποις τούτοις. Ὁ τελείως ἐξελιγμένος ἄνθρωπος, ὁ ἐμπεποτισμένος ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ μέτρου, τῆς πειθαρχίας καὶ τοῦ λόγου καὶ διατελῶν ὑπὸ διαρκῇ ἀνάτασιν καὶ θεωρίαν ψάλλει «τῷ πνεύματι καὶ τῷ νοῒ». Διὰ τοῦτο ἡμέραν τι νὰ τὸ κράτος τῆς ἐπ' Ἐκκλησίαις Μουσικῆς θέλει καταλυθῇ περιοριζομένης ταύτης λίαν σημαντικῶς, ἢ τοῦλάχιστον

1) Πρ. ις', 25. καὶ οὐκ ἔστιν ἡμεῖς οἱ ἀποστόλοι καὶ οἱ ἄλλοι (1)

χιστον θὰ διακριθῇ αὕτη εἰς τὴν «τῶν σπουδαίων» κατὰ τὸν Κοϊντίλιανὸν καὶ τὴν «τῶν ἀγελαίων». Ψιλοὶ ἤχοι καὶ οἰαιδιήποτε αὐτῶν συγκράσεις ἀποτελοῦσι φευγαλέαν τινὰ καὶ ἀνεμώλιον αἰσθησιακὴν τέρψιν, ἀδυνατοῦμεν ὅμως νὰ συλλάβωμεν συγκεκριμένην τινὰ καὶ ἐξ ἀντικειμένου δι' αὐτῶν ἰδέαν. Τὸ πᾶν ἔγκειται ἐν τῇ ἀρμονίᾳ τῶν ἰδεῶν καὶ τῇ πρυτανεύοντι λόγῳ, οὗ ἀπλῆ χρωστική οὐσία εἶναι οἱ μουσικοὶ ἤχοι. Ἄν δὲ ἅπανα ἐξ αὐτῶν τέρψις καὶ θωπεία δὲν εἶναι μεμπτόν, ὅμως «οὔτε τῆς Μουσικῆς αὕτη τέλος», κατὰ τὸν ἀνωτέρω μουσικοφιλόσοφον, «ἀλλ' ἡ μὲν ψυχαγωγία κατὰ συμβεβηκός, σκοπὸς δὲ ὁ προκείμενος ἢ πρὸς ἀρετὴν ὠφέλεια».

Ὑπὸ τὸ «ψάλλω» λοιπὸν καὶ «ᾄδω» καὶ τὸ «ψαλμός» τοῦ Παύλου νοεῖται ἀπλῶς τὸ διεξέρχεσθαι τὰ κείμενα τῶν Ψαλμῶν. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀρχικὴ αὐτῶν σημασία κρατήσασα ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μέχρι καὶ σήμερον εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις. Διὰ τοῦτο ἀπαντῶμεν οὐχὶ σπανίως: «ἀναγινώσκομεν τὸν ψαλμόν», «λέγομεν τὸν ψαλμόν», ὃ δὲ ἐπὶ τούτῳ ἐντεταλμένος ἐλέγετο Ἀναγνώστης, λίαν δὲ ἀργὰ ὠνομάσθη ψάλλης. Ὡσαύτως ἀπαντῶμεν πρὸς διάκρισιν: «λέγομεν τὸν ψαλμόν μετὰ μέλους» καὶ «ψάλλομεν μετὰ μέλους» κ. ἄ.τ. Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως καὶ ἰδιόρρυθμος τις καὶ ἐμβρυώδης μελικὴ ἀνάγνωσις ὑπὸ τῶν πρώτων χριστιανῶν, οἷαν ἀπαιτεῖ πᾶν μακρὸν ἀνάγνωσμα γινόμενον εἰς τε ἐπήκοον πολλῶν καὶ κατακόρως, οἷαν ἀκούομεν κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ὠρισμένων ἐν ὠρισμέναις Ἀκολουθίαις Ψαλμῶν καὶ εὐχῶν, κατὰ τὸ ἐξ ἱστορικῶν λόγων καλούμενον μέλος «Νισαμπούρ». οἷαν ἐν τοῖς κειμένοις τῆς Ν. Διαθήκης—ἐννοῶ τὴν νηφάλιον καὶ σεμνῶς ἐπιβλητικὴν τῆς Παρθένου—ἄπερ διὰ τοῦτο καὶ ἐτονίσθησαν δι' εἰδι-

1) Πολλὰ με καλύπτει, τό γε νῦν, ὅπως δεχθῶ ἀνεπιφυλά-

κῶν τῶν ἐκφωνητικῶν καλουμένων σημείων. Ἐπίσης δὲν ἀποκλείεται ἐκτέλεσις ἐνίων Ψαλμῶν καὶ ὕμνων κατὰ τὸ σύντομον καὶ κεχυμένον μελικὸν εἶδος ὑπὸ Ἑχον Μέσον Δεύτερον διατονικὸν καὶ χρωματικὸν κατὰ τὸ πενιχρὸν ὁμῶς Διὰ τριῶν σύστημα καὶ ἐνίοτε τὸ Διὰ τεσσάρων, ἅπερ καὶ μέχρις ἡμῶν ἀποτελοῦσι τὰ πρῶτα στοιχεῖα καὶ βάσεις τῆς ἐκκλ. ἡμῶν Μουσικῆς, ὅπως καὶ κατὰ τὸ εἶδος τῶν Ἰουδαίων τῆς Συναγωγῆς, ὡς μαρτυροῦσι τὰ λεγόμενα Ἀκροστίχια ἢ Ἀκροτελεύτια, Ἐφύμνια, τὰ Ἀλληλούϊα, Ἀμήν, Ὡσαννά κτλ., καὶ τῶν Θεραπευτῶν. Περὶ τῶν τελευταίων μάλιστα Φίλων ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας ἑλληνιστῆς Ἰουδαῖος (25 π. Χ.—40 μ. Χ.) μαρτυρεῖ τὰ ἑξῆς· «Καὶ ἔπειτα ὁ ἀναστὰς ὕμνον ᾄδει πεποιημένον εἰς τὸν θεόν, ἢ καινὸν αὐτὸς πεποιηκὼς ἢ ἀρχαῖόν τινα τῶν πάλαι ποιητῶν· μέτρα γὰρ καὶ μέλη καταλελοίπασιν ποιηταὶ ἐπῶν, τριμέτρων, προσφθίων, ὕμνων, παρασπονδείων, παραβωμίων, στασίμων, χορικῶν στροφαῖς πολυστροφοῖς εὖ διαμεμετρημένων, μεθ' οὗ καὶ οἱ ἄλλοι κατὰ τάξεις ἐν κόσμῳ προσήκοντι πάντων κατὰ πολλὴν ἡσυχίαν ἀκροωμένων, πλὴν ὁπότε τὰ ἀκροτελεύτια καὶ ἐφύμνια ᾄδειν δέον· τότε γὰρ ἐξηχοῦσι πάντες καὶ παῖσαι». ¹ Ὁ δὲ πρῶτος ἐκκλ. ἱστορικὸς Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου (Γ'-Δ' αἰ.) πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι οἱ ὑπὸ τῶν τότε Μοναχῶν ἀδόμενοι ὕμνοι οὐδεμίαν σχέσιν εἶχον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Μουσικὴν, ἀλλ' ὁμοιάζον πρὸς τὰ ᾠσματα τῶν παλαιῶν Ἰουδαίων ἀσκητῶν τῶν λεγομένων Θεραπευτῶν. ² Ἐπίσης Κλήμης ὁ

κτὼς καὶ ὑποστηρίζῃ τὴν γνώμην πολλῶν, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀνάγνωσις ἀποτελεῖ τὴν ἀμφισβητουμένην Παρακαταλογὴν τοῦ Ἀρχιλόχου.

1) Περὶ βίου θεωρητικοῦ, σ. 901. Παρίσ. 1640—Γ. Παπαδόπουλου «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορ. τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλ. Μουσικῆς, σ. 98, σημ. 291.—2) Ἐκκλ. Ἰστ. διβλ. Β', κεφ. 17.—Σάθα, Κρ. Θ. σ. σιγ.

Ἀλεξανδρεὺς (Β'·Γ' αἰ.): «Ἄδει δὲ γε ὁ Εὐνομος¹ ὁ ἑμὸς οὐ τὸν Τερπάνδρου νόμον, οὐδὲ τὸν Καπίτωνος, οὐδὲ μὴν τὸν Φρύγιον ἢ Λύδιον ἢ Δώριον, ἀλλὰ τῆς καινῆς ἀρμονίας τὸν αἰδίου νόμον, τὸν φερώνυμον τοῦ Θεοῦ, τὸ ἄσμα τὸ λευϊτικόν».² Τῶν εἰρημένων Θεραπευτῶν, ὑφ' οἷς νοσοῦνται καὶ Ἕλληνες Ἰουδαῖζοντες καὶ Ἰουδαῖοι ἐλληνίζοντες καὶ οἱ Ἑσσαῖοι τῆς Παλαιστίνης καὶ αὐτοὶ οἱ Νεοπυθαγόρειοι τῆς Ἀλεξανδρείας, τὸν βίον ἀνευρίσκομεν ἐν τοῖς πρώτοις χριστιανοῖς καὶ ἰδίως τοῖς Μοναχοῖς καὶ Ἀσκηταῖς θαυμασίως παρόμοιον. Παρὰ δὲ τὰς θρησκευτικὰς διαφορὰς οὐδὲν ἐκώλυε νὰ δεχθῶσι τελείαν ἀντιγραφὴν καὶ ἐν τῷ μελικῷ κεφαλαίῳ. Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀπλουσιότητι αὐτοῦ ὑποστάσει εἶναι ὁ αὐτὸς πανταχοῦ καὶ πάντοτε. Ὅμοια συναισθήματα ὁμοίους ἀποδίδουσιν ἤχους. Ἡ ἀνθρωπίνη συναισθηματικὴ ἐκδήλωσις δὲν διαφοροποιεῖται ἐκ τῆς διαφορᾶς πνευματικῶν ἀντιλήψεων. Ἐκ τούτων, ἂν καὶ ἡ Ἱστορία βοᾷ περὶ τῆς ἐλληνικότητος τῶν προκειμένων χωρῶν, φρονῶ, ὅτι ζήτημα ἐθνικότητος τῶν ἀνωτέρω μελῶν δὲν ὑφίσταται, ἀλλ' ὅτι ταῦτα ἦσαν πανανθρώπινα.

Ἡ ὑγίης ἀντίληψις τοῦ μέλους παρὰ τοῖς πρώτοις χριστιανοῖς ἀπέβλεπεν εἰς ἐπὶ κλήσιν τῶν θείων πνευμάτων πρὸς ἐξιλασμόν καὶ σωτηρίαν. Εἶχε λοιπὸν ὡς οἴακα τὴν ἀνάτασιν καὶ ἔκστασιν καὶ τὴν σύνδεσιν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ θείου. Τοῦτο ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὑπὸ Ἰουστίνου τοῦ Μάρτυρος (Β' αἰ.) διαγραφόμενου σκοποῦ τῆς ψαλμωδίας καὶ προσευχῆς συνισταμένου κατ' αὐτὸν εἰς τὸ «μειλίσσεσθαι τὸν θεόν» (Πατρολ., Migne VI, 188). Ἐκ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος καὶ ὁ Βενεδικτῖνος Dom Cabrol (*Prière antique*) συνδέει καὶ πάσας

1) Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο τοῦ διασήμου κιθαριδοῦ ἔννοεῖ τὸν χριστιανὸν ψάλτην.—2) Κλήμ. Ἀλ., Τὰ εὐρισκόμενα, Οἰκονομ. 1715, Τομ. I, σελ. 8.—Σάβ. αὐτ. σημ. 1.

τάς ἀγιστείας τοῦ χριστιανισμοῦ μὲ τὰς ἀρχαιοτέρας παραδόσεις τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ τοιοῦτο λοιπὸν μέλος, ἐπενθυμίζον ἡμῖν τὰς ἐμφθιάς, τοὺς ἱεῖους παιδνας, τὰ *cantus* καὶ *carmina* τῶν Σιβυλλῶν καὶ μάντεων, τοὺς ἐξορκισμοὺς καὶ θεουργίας, πᾶν ἄλλο ἦτο ἡ μελωδία, ὅφ' ἦν νοοῦμεν αὐτὴν σήμερον ὑφῆν. Τοῦτο ἐννοεῖ καὶ ὁ Ψ-Δαμασκηνὸς (περὶ οὗ κατωτέρω) λέγων: «Πρὸ τοῦ γενέσθαι τοὺς Ἦχους ὑπῆρχον μέλη, πλὴν ἀηχα καὶ ἀνάρμοστα καὶ πρὸς κραυγὴν βιαίως τὴν φύσιν ἐκβιάζοντα. Μετὰ δὲ τὴν τῶν Ἦχων εὐάρμοστον σύνθεσιν τὰ πάντα εἰς τάξιν συνηρμόσθησαν καὶ ἡ βιαία παραφωνία καὶ ἡ κραυγὴ ἡ ἀπρεπὴς εἰς μέτρον καὶ τάξιν κατήντησαν». Ἡ ἐμφθὴ καὶ τὰ ἄλλα μὲ τὴν δύναμιν αὐτῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ εἶχον προέλθει μέχρι τῶν χριστιανῶν ἢ ὑπὸ πυκνὸν τινα ἄλλον πέπλον ἢ ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν Προσευχῶν καὶ τῶν Ἐξορκισμῶν, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον εἶτι ὑφίστανται. Εἶχε δὲ αὕτη παρὰ τὴν φυσικὴν-ὀλικὴν δύναμιν καὶ τὴν πνευματικωτέραν-μεταφυσικὴν, συνδεομένη ἀναποσπάστως μετὰ τῆς ψυχικῆς τοῦ ἐκτελεστοῦ-δέκτου-λομποῦ καταστάσεως καὶ θέτουσα εἰς κίνησιν τὰ πνεύματα, ἐξ ὧν τὰ «θαυμάσια». Ταύτην, ὡς γνωστόν, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Αἰγύπτιοι μετεχειρίζοντο καὶ πρὸς θεραπείαν σωματικῶν ἀσθενειῶν, ἄλλοι δὲ λαοί, ὡς οἱ Κιναιῖζοι καὶ Ἰνδοί, καὶ διὰ περισσότερα καὶ θαυμασιώτερα, μάλιστα δὲ καὶ εἰς ἐπίδρασιν ἐπὶ ἀτμοσφαιρικῶν καταστάσεων,¹ τὰ ὅποια δὲν ἐπιτρέπεται σήμερον πλέον νὰ ἀπορρίψῃ τις ἀβασανίστως ὡς ἀδύνατα καὶ μυθώδη. Διότι, ὄντως, τὶς θὰ ὑπόπτευε μέχρι τοῦ Maxuell καὶ τοῦ Hertz, ὅτι περιβαλλόμεθα ὑπὸ τόσων μυριάδων ταχυδρόμων, φορέων τῶν πλέον τηλεδαπῶν

1) Τοιαῦτα ἀναφέρει πλείστα ὁ J. Combarieu ἐν τῷ ἔργῳ του: *Histoire de la Musique*, Παρίσι. 1913. Τόμ. I. κεφ. II, μάλιστα δὲ ἐν σελ. 16 καὶ 18.

ἤχων; Μὴ θαυμάζωμεν δὲ διὰ τὴν ἡμετέραν τούτων ἄγνοιαν. Οὐκ ὀλίγαι γνώσεις καὶ ἐπιστῆμαι διὰ τοῦ χρόνου ἠγνοήθησαν. Ἀλλὰ ταῦτα θέλουσιν ἀπασχολήσει ἡμᾶς ἐν ἄλλῳ ἄλλοτε κεφαλαίῳ.

Ἀληθῶς ὁ νέος καὶ ἀληθὴς Ἰσραὴλ εἶχεν ἀνάγκην καὶ νέων ὕμνων εἰς δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τοῦ Ἀναστάντος Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Αὐτοῦ Πνεύματος καὶ καθόλου τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι μελιζόμενοι ὤφειλον νὰ ἐμβαπτισθῶσιν εἰς τὸ κρατοῦν λιτὸν καὶ ἀπέριτον μελικὸν χρῶμα. Ἐκ τούτων μάλιστα φαίνεται προελθὼν καὶ ὁ ὕμνογραφικὸς ὅρος «Τροπάριον» ἐμφαίνον λίαν περιορισμένης ἐκτάσεως μέλος ὑπὸ τινι Τρόπον. (Περβ. Βακχ. Γέρ.: Ὁ Τρόπος ἐστὶ πλοκῆς ἐμμελοῦς σχῆμα». Τρόπος, ἄρα, >τροπάριον, κατὰ τὸ βυζαντινώτερον Ἦχος > Ἠχάδιον.) Ὅσακις δὲ πιράτισιν ἡ Αἰσθησις ἡμβλύνετο καὶ τὸ πνεῦμα ἐκορέννυτο, ἐζητοῦντο νέαι πηγαὶ καὶ κέντρα διεγέρσεως καὶ ἐσημειοῦντο τὰ πρῶτα χριστιανικὰ ὕμνογραφικὰ δοκίμια ἀρχαιοπρεπέστατα καὶ κλασσικώτατα ἡμφιεσμένα ἀλλ' ἀμφιβόλου ὠφελιμότητος καὶ «οἰκοδομῆς». Ἐκ τούτου ἀπαντῶμεν σποραδικὰς τινὰ εἰδήσεις περὶ μελωδικῶν ὕμνων, ἐπιχωριαζόντων ὁμῶς κατὰ λίαν περιορισμένην χρονικὴν περίοδον εἰς λίαν στενὰς περιφερείας.² Ἡ τά-

1) Mus. ser. Gr., ἔδκ. Car. Janus, Λειψ. 1845, σ. 304, 48.

2) Στετικῶς παραδίδει ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος (Ἐκκλ. Ἰστ. Β', 17—Γ. Παπαδ., Συμβολαὶ κτλ. σ. 72) πληροφορίαν τοῦ Φίλωνος, καθ' ἣν οἱ πρῶτοι ἐκκλ. Πατέρες «οὐ θεωροῦσι μόνον ἀλλὰ καὶ ποιοῦσιν ἄσματα καὶ ὕμνους εἰς τὸν Θεὸν διὰ ποικίλων μέτρων ρυθμοῦς σεμνοτέρους ἀναγκαίως χαράσσοντες». Ταῦτα συνάδοντα παραδόξως πρὸς τὰ ἀνωτέρω τοῦ Φίλωνος (σ.ε') περὶ τῶν Θεραπευτῶν, ἃν ἀφορῶσι πράγματι τοὺς Χριστιανούς, δικαιῶσιν ἀποχρώντως τὴν ἐτέραν τοῦ Εὐσεβίου εἰδήσιν περὶ ὁμοιότητος τῶν τότε ὑπὸ τῶν Μοναχῶν ᾄδομένων ὕμνων πρὸς τοὺς τῶν Θεραπευτῶν. Ἄν ὁμῶς ἀφορῶσι πάλιν τοὺς τελευ-

σις αὕτη ἀπέδωκε καὶ τοὺς γνωστοὺς θνησιγενεῖς ὕμνους τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξ., Συνεσίου, Γρηγορίου κ. ἄ. Ἐν ὅμως πνεῦμα αὐστηρόν, τὸ πνεῦμα τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως, ὀρθούμενον ἐκάστοτε καὶ ἐμφανιζόμενον εἴτε προσωπικῶς ὑπὸ ἱστορικά ὀνόματα καὶ προσωπικότητας, εἴτε ἀπροσώπως, ὡς Κοινὴ γνώμη, ἐπανῆγε τὴν ἐκδήλωσιν ταύτην τῆς Λατρείας εἰς τὰ ἀρχέτυπα θέσμια. Ὁ δὲ λόγος, ὅχι μόνον ὅτι ἀντέβαινον εἰς τὴν Παράδοσιν οἱ ὕμνοι οὗτοι, ἢ ᾗσαν ἀκατανόητοι εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ ἀπλῇ τεχνικῇ πολυτέλειᾳ, ὅχι μόνον, ὅτι «ἡδύ, ὅτι ἂν τις χρόνιον ἐθισθεῖη», ἀλλὰ καὶ ὁ κίνδυνος, ὅτι ἡ ὕμνογραφία προῆγε λεληθότως τὸν εὐεπίφορον ὕμνογράφον εἰς πλάνας καὶ κακοδοξίας. Διὰ τοῦτο τὸ ἀνωτέρω πνεῦμα ἀδιαφόρως καὶ ὑπόπτως ἀπέβλεπεν εἰς τοὺς νέους ὕμνους καὶ διὰ τοῦτο ἔμεινον οὗτοι γράμματα κενὰ καὶ νεκρά, καίτοι ἐπιμελῶς μελιζόμενοι καὶ διὰ παρασημαντικῆς ὀπλιζόμενοι, ὡς ὁ ἐπίσης θνησιγενὴς εἰς τὴν Ἀγ. Τριάδα ὕμνος τῆς Ὁξυρύγχου (Γ' αἰ.). Ἐκ τούτων ἐξίγεται, ὅτι οὗτοι ἀπατέλουν προφανῶς ἀπλὴν καινοτόμον προσπάθειαν ἄνευ συνεχείας, μεμονωμένα τινὰ γεγονότα—ἴσως προσωπικῆς ἢ ὅλως περιωρισμένης χρήσεως—ὑπὸ τῶν πολλῶν μάλιστα τοῦ Πληρώματος ἀγνοούμενα, ὑπὸ δὲ τῶν αὐστηρῶν τηρητῶν τῶν Ἀποστολικῶν παραδόσεων ἀθετούμενα. Ἐπιλέγω δὲ ἐν προκειμένῳ, ὅτι ἡ Ὁξυρύγχος, ἡ πόλις αὕτη τῶν χιλιάδων Μοναχῶν, ὡς καὶ ἡ Θηβαῖς, ἡ Νιτρία, ἡ Παλαιστίνη-Σινᾶ, ἡ Συρία καὶ αἱ ἄλλαι τοιαῦται περιοχαί, πλείονά τι-

ταίους, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, τότε ἡ εἰδησις αὕτη ἀπὸ χριστιαν. ἱστορικῆς ἀπόψεως ἐκπίπτει. Ἦτο ἄλλως ἀδύνατον νὰ γνωρίσῃ ὁ Φίλων τὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἴδια, μήπω συντεταγμένου, ἤτοι πρὸ τοῦ 40 μ. χ., ὅντος ἐπίσης ἀδυνάτου νὰ παρυσιάζωσιν οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ χριστιανοί, ἂν ὑπῆρχον κατὰ τὴν προκειμένην περίοδον, τοιαύτην ἐμφάνισιν.

να ὀφείλον νὰ ἀποδώσωσι μουσικὰ μνημεῖα παρὰ τὸν ἀνωτέρω μοναδικὸν ὕμνον.

Αἱ πρῶται ἐκκλ. Ἀκολουθίαι, ὅπως ἡ Κλάσις τοῦ Ἁρτου καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς προελθοῦσαι διάφοροι λειτουργίαι ἐλάχιστον ἔδαφος πρὸς Μουσικὴν παρῆχον, παρὰ τὴν ἐξεζητημένην καὶ ἐπείσακτον τῶν κατωτέρων αἰώνων καὶ τῶν ἡμετέρων χρόνων· αἱ δὲ κατὰ τακτὰς τῆς ἡμέρας ὥρας Ἀναγνώσεις καὶ προσευχαὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ὁραιο» μηδαμινόν. Ἀλλὰ καὶ πᾶσα Ἀκολουθία ἀφαιρουμένων κατ' ἀναδρομικὴν πρόοδον τῶν ἐπείσακτων ὕμνων ἀποψιλοῦται Μουσικῆς περιοριζομένη μόνον εἰς Ψαλμοὺς καὶ Ἀναγνώσματα, Προσευχὰς καὶ Εὐχάς. Οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ καὶ Μοναχοὶ ἐγνώριζον μόνον τὰς Γραφὰς καὶ τὸ Μαρτυρολόγιον, ἰδίως δὲ τὸ Ψαλτήριον, ἐκ τῆς καθημερινῆς τοῦ ὁποῖου ἀναγνώσεως ἐχάλκευον δυνειδῆτως μελικὰς γραμμὰς καὶ τὴν ὅλην παλαιοχριστιανικὴν Μουσικὴν, Μουσικὴν ὑποτυπώδη, ξένην πρὸς τὸ διονυσιακὸν ἔνθεον, πνευματικὴν, λιτὴν καὶ πενιχράν, πρὸ παντὸς θρηνώδη, μινυρίζουσαν, εὐγλωττον καὶ ἐναργῆ ἐκδήλωσιν τῆς ἀπαισιοδόξου περὶ Κόσμου καὶ βίου ἀντιλήψεως, οἷα διασχωγραφίζεται ὑπὸ τὰ ἀνωτέρω κατὰ τὸ Διὰ τριῶν σύστημα μέλη καὶ τὸ λεγόμενον μέλος Νισσαμπούρ, ὅπερ διακρίνει πᾶσαν ὑποτυπωδῶς μελικὴν σύνθεσιν δίδον μάλιστα πλήρη καὶ τὴν ψυχικὴν εἰκόνα τοῦ πρώτου καὶ ἀκραιφνοῦς χριστιανοῦ καὶ Μοναχοῦ, ἐὰν δὲν λησμονῶμεν καὶ ὅτι ἐν κρυτῷ καὶ νυκτὶ καὶ νηστείᾳ δὲν ἐχώρουν οὔτε φωνασκαίαι οὔτε κραιπάλη Τέχνης. Ὑπὸ τὸ τελευταῖον τοῦτο μέλος ἔχουσι μελοποιηθῆ πολλὰ ἀρχιμύτητα τροπάρια, οἷα: τὸ γνωστὸν συντομώτατον «Ἀλληλούϊα», ἐξ οὗ προέκυψεν τὸ τοῦ «Νυμφίου», τὸ Ἰδοὺ ὁ Νυμφίος, Ὅτε οἱ ἐνδοξοὶ Μαθηταί, Εἰ καὶ ἐν τάφῳ, Ἀπόστολοι ἐκ παράτων, Τὸν Νυμφῶνα σου βλέπω, διάφορα ἐν γένει Τροπάρια, Ἀπολυτίκια καὶ

Κανόνες, θεωρούμενα καὶ ἐκτελούμενα οὐχὶ ὀρθῶς ὑπὸ Ἑχον πλ. Δ' τρίφωνον ἢ Τρίτον, ὅπως τὸ μουσικώτατον καὶ ἀπαράμιλλον «Κύριε τῶν Δυνάμεων», ὅπερ ἡ ἔνοχος ποτε καινοτομία ἢ θεωρητικὴ τις κενότης καὶ πρακτικὴ ἀδεξιότης κατέστησεν ἀγνώριστον μεταβαλοῦσα ἀπὸ Πλ. Β' νεανῶ εἰς καθαρὸν Τρίτον, τὸν ξένον μάλιστα κατὰ τὸ ἦθος πρὸς τὸ λογικὸν τοῦ ὕμνου περιεχόμενον.¹

Μετὰ τὸν Χριστιανικὸν θρίαμβον τοῦ Δ' αἰῶνος φυνσικὸν ἦτο νὰ ἀποδώσῃ ὁ κοσμικώτερος χριστιανὸς τὰ κατακλύσαντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ συναισθήματα ἐπὶ τὸ διθυραμβικώτερον. Ἡδὴ ποιὰν τινα κίνησιν εἶχον σημειώσει αἱ αἱρέσεις, ἰδίᾳ τῶν Γνωστικῶν διὰ τοῦ Βαρδησάνου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀρμονίου, καὶ τοῦ Ἀρείου ἢ καὶ Ἀπολιναρίου ἐν Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ εἰσαγαγόντων πρὸς διάδοσιν τῶν κακοδόξων αὐτῶν διδασκαλιῶν καὶ σαγήνην τῶν ἀφελῶν καὶ κοσμικωτέρων ψυχῶν καινότροπά τινα μελῦδρια ἑλληνικοῦ χρώματος μὲ ὑπερβάλλουσαν μουσικότητα. Καὶ ἡ κίνησις ὁμοῦς αὕτη, παρὰ τὴν θορυβώδη ἐξόγκωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν καὶ τὴν πρὸς φανατισμὸν ὑπόμνησιν τῆς θυμέλης, τῶν αἱρετικῶν καὶ τοῦ αἰσχροῦ ποιητοῦ Σωτάδου, δὲν φαίνεται, ὅτι ἐσημειώθη ἀχαλίνωτος. Οὐδὲ παρεσύρθησαν βεβαίως πάντες ὑπὸ τῆς πνοῆς τοῦ ἀνωτέρω ἐνθουσιασμοῦ. Ἡ μουσικὴ τῶν αἱρετικῶν δρᾶσις δὲν ἀπέβλεψε τόσον

1) Καὶ τὸ γνήσιον μέλος, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου θὰ ὁμολογήσῃ ὁ ψυχολόγος τεχνοκρίτης, ὅτι δὲν συνάδει τελείως πρὸς τὸ λογικὸν αὐτοῦ περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπλὴ ἱκεσία, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι εἶναι δάνειον ἐκ τοῦ κατὰ τὸ Μ. Ἀπόδεικνον ἐπίσης ψαλλομένου «Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός», οὗ τὸ αὐστηρῶς ἀποκλειστικὸν καὶ μεγαλειώδες πνεῦμα ἀποδίδεται τελείως διὰ τοῦ εἰρημένου Ἑχον, ὅστις καὶ «Μέλος βασιλικόν» διὰ τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ ἦθος ἐκλήθη.

ἐν τῇ Λατρείᾳ, ὅσον ἐκτὸς αὐτῆς, ἐν ταῖς τριόδοις καὶ πάσῃ αὐτῶν νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐμφανίσει.

Ὅπως δὲ ποτε διανοίγεται τὸ ἐφεξῆς αὐλαία δραματικῶν σκηνῶν καὶ ἀγώνων μεταξὺ τῶν νεωτεριστῶν καὶ τῶν συντηρητικῶν, ὧν ἡ λεπτομερὴς ἐκθεσις ἐκφεύγει τὰ ὅρια τῆς παρούσης μελέτης. Οἱ τελευταῖοι ὁμῶς οὗτοι πρὸ τοῦ ὁσημέραι ὀγκουμένου ρεύματος καὶ τοῦ ταραχώδους σάλου, εἰς τὰς δίνας τοῦ ὁποίου συμπαρεσύροντο καὶ ζητήματα δογματικά, φωρῶνται οὐχὶ ἅπαξ ἀλλοπρόσαλλοι, τὸ μὲν ὁμολογοῖ πρὸς ἑαυτούς, τὸ δὲ καμπτόμενοι ὑπὸ τῆς ἰσχυρᾶς καὶ βαρείας ἐξελίξεως, ἧς τὸ ἄνω καὶ κάτω δὲν ἠθέλον νὰ ἐξετάσωσιν οἱ ἀχαλίνωτοι ὀπαδοὶ τῆς γενεσιουργοῦ μέθης. Αὐτοὶ οἱ ταγοὶ Πατέρες πρὸ τῆς τοιαύτης καταστάσεως δὲν ὥκνουν ἔστιν ὅτε, παρὰ τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν, ὑποχωροῦντες καὶ ὑπαναχωροῦντες πρὸ τῆς βιαίας τῶν πραγμάτων φορᾶς. Ἡ ἀρχαία ἐν τούτοις Παράδοσις καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς αἵρετικοῖς δὲν ὑπεχώρει ἄφωνος καὶ ἀδιαμαρτύρητος πρὸς πᾶσαν καινοφάνειαν. Διὰ τοῦτο περὶ αὐτὰ αὐτοῦ τοῦ Δ' αἰῶνος τέλη ὁ Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος ἐλέγχεται ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ὅτι συνέταξεν ὕμνους εἰς τὴν Ἀγ. Τριάδα, δι' ὧν πλανᾷ τὸν λαόν. Ἐφ' ᾧ ἀπολογεῖται οὗτος δικαιολογῶν τὴν πράξιν του ταύτην (Λόγ. κατ' Αὐξ, Migne, P. L, XVI, 1017-1018).

Ὁ Μ. Βασίλειος ὡσαύτως δι' ἐλαφράς, μάλιστα χορφδιακῆς οἰκονομίας, μεταρρυθμίσεις ἐμπλέκεται εἰς ἔριδας πρὸς τοὺς Νεοκαισαρεῖς ἐχομένους εὐλαβῶς τῆς Παραδόσεως τοῦ ἀρχιεπισκόπου αὐτῶν Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ. Ὁ ἐκ τούτου ὡς ἀρειανίζων καινοτόμος ἐλεγχόμενος Βασίλειος καὶ «ἐν ταῖς πανδήμοις ἐστιάσειν ὡς παροίνιον διήγημα» διακωμωδούμενος (Τόμ. III σ. 314) ἀπολογούμενος κατὰ τὸ ἔτος 375 ἐν τῇ πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολῇ δίδει τὸν τύπον τῆς ὑπ' αὐτοῦ καινοτο-

μίας ὥς ἐξῆς. «Κἂν τὴν αἰτίαν ἐρωτῶσι τοῦ ἀκηρύκτου τούτου καὶ ἀσπόνδου πολέμου, ψαλμοὺς λέγουσι καὶ τρόπον μελωδίας, τῆς παρ' ἡμῖν κεκρατηκυίας παρηλλαγμένην... Πρὸς δὲ τὸ ἐπὶ ταῖς Ψαλμοφδαῖς ἔγκλημα, ᾧ μάλιστα τοὺς ἀπλουστέρους φοβοῦσιν οἱ διαβάλλοντες ἡμᾶς, ἐκεῖνὸ εἰπεῖν ἔχω· ὅτι τὰ νῦν κεκρατηκότα ἔθι πάσαις ταῖς τοῦ θεοῦ ἐκκλησίαις συνωδᾷ ἐστὶ καὶ σύμφωνον· ἐκ νυκτὸς γὰρ ὀρθίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς καὶ ἐν πόνῳ καὶ ἐν θλίψει καὶ ἐν συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενος τῷ θεῷ. Τελευταῖον ἀναστάντες τῆς προσευχῆς εἰς τὴν ψαλμοφδίαν καθίστανται· καὶ νῦν μὲν διανεμηθέντες ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις. ἔπειτα ἐπιτρέψαντες ἐνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσιν, καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμοφδίας τὴν νύκτα διενεγκόντες μεταξὺ προσευχόμενοι ψάλλουσι πάντες ὁμοῦ ὥς ἐξ ἐνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας τὸν ψαλμὸν τῆς μετανοίας (σ. 309-312). Ἐπὶ δὲ τούτοις γνωρίζει ἡμῖν ὁ αὐτὸς Πατὴρ ὅτι τὸ ἐν λόγῳ σύστημα εἶχεν ἤδη πρὸ αὐτοῦ καθιερωθῆ ἐν Αἰγύπτῳ, Λιβύῃ, Θηβαΐδι, Παλαιστίνῃ, Ἀραβίᾳ, Συρίᾳ καὶ ταῖς παρὰ τὸν Εὐφράτην χώραις.

Ἐπίσης ὁ Ὅσιος Ἐφραίμ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ὁ δογματίζων ὅτι «τὸ λέγειν τοὺς ψαλμοὺς μετ' ἤχου ὑπερφηφάνια ἐστίν» καὶ διακηρύττων ὅτι «ὁ λοιμὸς τῆς διαφθορᾶς ἐκρύπτετο ὑπὸ τὴν ἐσθῆτα τοῦ μουσικοῦ κάλλους» αὐτὸς οὗτος ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῶν Γνωστικῶν δι' ὕμνων ἐπιμελέστερον μεμελισμένων καὶ μεμετρημένων. Ὁ κεραυνοβολῶν τέλος ἀμειλίχτως πᾶσαν καινοτομίαν καὶ πᾶν καινοφανὲς καὶ ἐλευθεριώτερον μέλος, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ προελθὼν μέχρι τοῦ σημείου νὰ συνιστᾷ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὴν ἀμουσίαν τῶν βαρβάρων καὶ τὴν ἀντικατάστασιν καὶ τῶν ἀθωοτέρων κοσμικῶν καὶ οἰκιακῶν ἁσμάτων διὰ τῶν Ψαλμῶν τοῦ

Δαβίδ, κάμπεται πρὸ τοῦ ὄγκου τῶν πραγμάτων.

Ἐν τούτοις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδώσῃ τις εἰς τὰς ἀνωτέρω κινήσεις ἀπόλυτον ἐλευθερίαν. Τὸ φειδωλὸν πνεῦμα δὲν ἀπέλιπε παντελῶς τοὺς ἄνδρας, ἀφ' ὧν ἡ ἐπ' Ἐκκλησίαις Μουσικὴ ἐξηρτᾶτο. Διὰ τοῦτο περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος ἐν αὐτῷ τῷ ὑπερλάμπρῳ καὶ μοναδικῷ κέντρῳ τοῦ χριστιανισμοῦ, τῷ Ναῷ τοῦ Παναγίου Τάφου, δὲν εὐρίσκομεν Μουσικὴν πλουσιωτέραν κατὰ τὰς τελετάς, ἢ λεπτομερῶς περιγράφει ἐν τῷ ὁδοιπορικῷ αὐτῆς ἡ Ρωμαία Ἀγία Σιλβία (385-388).¹ Σημειωτέον μάλιστα ὅτι τοῦτο ἀποδίδεται ὑπὸ τινων εἰς ἄλλην τινὰ προσκυνήτριαν τοῦ ΣΤ' ἢ Ζ' αἰῶνος ὀνόματι Αἰθερίαν. Ἐκ τοῦ Ὁδοιπορικοῦ λοιπὸν τούτου μαθηθάνομεν ὅτι Ψαλμοί, ὕμνοι καὶ Ἀντίφωνα ψαλλόμενα ὑπὸ τῶν Μοναχῶν καὶ τῶν καλουμένων «Ἀποτακτικῶν» — τῶν αὐστηρῶν ἐκείνων νηστειτῶν-«ἐβδόμαδαρίων» — ἦσαν ἅπαν τὸ μουσικὸν τῶν περιγραφομένων τελετῶν κεφάλαιον. Ὁ δὲ μὴ ἀνίδεος τῶν τε ἐκκλ. Ἀκολουθιῶν καὶ τῆς εἰδικῆς τῶν ἀνωτέρω Μουσικῆς δὲν θὰ ἀνεύρῃ ἐν αὐτοῖς εἶδος καλλιεργημένον ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἀντίληψιν. Ἐπίσης ἐκ τῆς πρὸς Μαρκέλλαν ἐπιστολῆς Παύλας καὶ Εὐστοχίου ἐν ἔτει 386 (Ὁδοιπορικά, σ. 79-82) πληροφορούμεθα τὴν πολὺτιμον πληροφορίαν ὅτι ἐν Βηθλεὲμ «ἐξαιρέσει τῶν ψαλμῶν, σιγῇ». Τὸ Ἀλληλουῖα καὶ τὰ Δαβιτικὰ ᾠσματα ἀποτελοῦσι τὴν ἅπασαν Μουσικὴν τοῦ ἀροτριῶντος, τοῦ θεριστοῦ, τοῦ ἀμπελουργοῦ, τοῦ ποιμένου.

Τοιαῦτα γνωρίζομεν καὶ ἐξ ἄλλου ἀξιολογωτάτου μνημείου τοῦ Ζ' αἰῶνος, τοῦ Γεωργιανοῦ Τυπικοῦ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων,¹ ἐν ᾧ ἐπίσης οἱ Ψαλμοί, τὰ Ἀ-

1) Ὁδοιπορικά τῆς Ἀγίας Γῆς, Κλεόπα Κοικιλίδου-Ἰω. Φωκυλίδου, σ. 28-78.

1) Τοῦτο ἀνεκαλυφθὲν ὑπὸ τοῦ Πρωθιερέως Κορν. Σ. Κεκε-

ναγνώσματα καὶ αἱ Εὐχαὶ ἐλαχίστην θέσιν καταλείπου-
σιν εἰς τὰ ἔσματα. Ἀλλὰ καὶ ἅπας ὁ μοναχικὸς κόσμος
τῆς Αἰγύπτου καὶ Παλαιστίνης κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην
οὐδεμίαν μουσικὴν ἔντεχνον ἀντιπροσωπεύει καθὼς μαν-
θάνομεν ἐκ τῆς Λαυσαϊκῆς Ἱστορίας. Εὐρίσκομεν δὲ τὸ
πνεῦμα τῆς ἀποκλείσεως τῆς ἄγαν μελικτῆς ἀποδόσεως
τῶν ἐκκλ. ἀναγνώσμάτων καὶ ὕμνων σαφῶς πρὸς τανεῦον
κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν, μάλιστα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ
αὐστηροῦ τῆς Νιτρίας ἐρημίτου ἀββᾶ Παμβῶ, ὅστις ἐ-
λέγχων ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ὑποτακτικοῦ αὐτοῦ πᾶσαν
καινοτομίαν καὶ οἶονει προφητεύων ἐπὶ τοῦ καταντήμα-
τος τῶν Ψαλμῶν καὶ Ἀναγνώσμάτων, δίδει ἡμῖν τὸν
ἀκριβῆ καὶ αὐστηρῶς χριστιανικὸν τρόπον τῆς τούτων ἐ-
κτελέσεως ἐν τοῖς ἔξῃς.

Ὁ ὑποτακτικὸς τοῦ Παμβῶ κατελθὼν εἰς Ἀλεξάν-
δρειαν καὶ ἀκούσας τὰς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Μάρκου
ψαλμωδίας ἐσκανδαλίσθη οὕτως, ὥστε ἐπανελθὼν παρὰ
τῷ ἀββᾶ ἐξέφρασε τὴν λύπην αὐτοῦ διὰ τὴν παρ' αὐτοῖς
ἐλλειψιν ταύτην. Τότε ὁ ἀββᾶς εἶπεν αὐτῷ· «Οὐαὶ ἡμῖν
τέκνον· ἐλεύσονται ἡμέραι, ἐν αἷς ὑπολείψουσιν οἱ Μο-
ναχοὶ τὴν στερεὰν τροφὴν τὴν διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος
ρηθεῖσαν καὶ ἐκζητήσουσιν ἔσματα καὶ ἥχους. Ποία γὰρ
κατάνυξις, ποῖα δάκρυα τίκονται ἐκ τῶν Τροπαρίων;
Εἰ δὲ ἐνώπιον παριστάμεθα τοῦ Θεοῦ, ὀφείλομεν ἵστα-
σθαι ἐν πολλῇ κατανύξει καὶ οὐχὶ ἐν μετεωρισμῷ· καὶ
γὰρ οἱ Μοναχοὶ οὐκ ἐξηλθον ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ, ἵνα

λίτξε ἐν Γεωργιανῷ χειρογράφῳ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐν Τυ-
φλίδι τῷ 1912 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱεροσολυμιτικὸν Κανονάριον».
Ἐξελληνισθὲν δὲ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἀγιοταφίτου Ἀρχιμ. Καλ-
λίστου ἐν «Νέᾳ Σιών», Τόμ. ΙΔ', τευχ. Α-Β ἐξ. ἐτ. 1914. Ἄ-
ξιον σημειώσεως ὅτι καὶ οἱ τέσσαρες Πλάγιοι Ἦχοι ὀνομάζον-
ται ἐν αὐτῷ διὰ τῶν ἀναλόγων τακτικῶν ἀριθμητικῶν.

1) Τὸ προκείμενον διαφόρως πως περὶ διαφόροις ἐκτιθέμε-
νον δὲν ἀφίσταται ὁμως εὐσεβῶς τοῦ ἐνιαίου πνεύματος.

παρίστανται τῷ Θεῷ καὶ μετεωρίζονται καὶ μελωδῶσιν ἄσματα καὶ ρυθμίζουσιν ἤχους καὶ σείωσι χεῖρας καὶ κροτοῦσι πόδας, ἀλλ' ὀφείλομεν ἐν φόβῳ θεοῦ καὶ τρόμφ διάκρυσί τε καὶ στεναγμοῖς μετ' εὐλαβοῦς καὶ εὐκατανύκτου καὶ μετρίας καὶ τσπεινῆς φωνῆς τὰς προσευχὰς τῷ Θεῷ προσφέρειν· ἐλεύσονται γὰρ ἡμέραι, ὅτε φθεροῦσιν οἱ χριστιανοὶ τὰς βίβλους τῶν ἁγίων Γραφῶν μέλλει γὰρ ἡ ἐρχομένη γενεὰ λιαίνειν (sic) τὰς βίβλους τῶν Πατέρων καὶ γράφειν κατὰ τὰ θελήματα αὐτῶν· μεγάλη γὰρ ἡ ἐρχομένη ἀνάγκη, ἐπεὶ ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν....εἰς τὰς ἀναγνώσεις ἀκροαταὶ μόνον καὶ οὐχὶ μιμηταί».

Ἐκ τούτων ἐξάγεται ὅτι ἡ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἰφνιδία καὶ ἀλματική πρόοδος τῆς καθόλου χριστιαν. Τέχνης δὲν συνεπήγαγε καὶ τὴν τῆς Μουσικῆς, διότι αὕτη ἐξηκολούθει νὰ εἶναι πνεῦμα, συνδέεται δὲ στενώτερον μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Δὲν ἐλησμόνει ὁ Χριστιανὸς τῆς ἐποχῆς ταύτης τὴν ἀρχήν, ὅτι «πνεῦμα ὁ θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν» οὕτε ὅτι «ὁ Θεός...οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται» ἐπομένως οὐδ' ὑπὸ μελῶν. Σήμερον ἔτι παρὰ τὸν τόσον διογυσιασμόν τῆς ἐκκλ. Τέχνης καὶ τὴν τοσαύτην καὶ τοιαύτην ἀρχιτεκτονικὴν, ζωγραφικὴν καὶ ἐν γένει διακοσμητικὴν κίνησιν καὶ τὰς πάσης ἀμφιβόλου «οἰκοδομῆς» καινοτομίας, ἡ ἐκκλ. Μουσικὴ ἀποτελεῖ τὸν ἀσυγκίνητον καθυστερημένον οὐραγόν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ρυθμοὶ καὶ τὰ μέτρα κατὰ τὸ ἀνωτέρω πνεῦμα τοῦ Παμβῶ ἐθεωροῦντο παιδαριώδης τις καὶ ἀσύγγνωστος παιδιὰ μὴ ἀρμόζουσα εἰς ἀνωτέρας πνευματικότητος ἀνδρας καὶ μάλιστα χριστιανούς.

Ἄν λοιπὸν τοιοῦτα γνωρίζῃ ἡμῖν ὁ Δ' αἰὼν περὶ

τὰ τέλη αὐτοῦ, πολὺ ἤττονα ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῇ τις πρότερον. Τὰ πράγματα τῆς Ὁρθοδοξίας καθ' ὅλον τὸν εἰρημένον αἰῶνα δὲν ἦσαν ἀπολύτως εἰρηνικά, αἱ δὲ ἐκκλ. Ἀκολουθίαι εἰσέτι ἀκατάρτιστοι. Ἐκτὸς δὲ τῶν αἰρέσεων δὲν ἀπέλειπον παντελῶς καὶ οἱ διωγμοί.

Ὅχι δὲ μόνον ἀνεπιτήδευτον καὶ ἀπλὴν Μουσικὴν ἦ τὴν διὰ τῆς «μέσης» φωνῆς, «ἢ τὰς τῶν ποιημάτων ἀναγνώσεις ποιούμεθισ» (Κοϊντιλιανός), ἀποδιδομένην νοοῦμεν ὑπὸ τοὺς λόγους καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Παμβῶ, ἀλλὰ καὶ παντελῇ αὐτῆς ἔλλειψιν, ἂν ἀκούσωμεν τὸ τοῦ Κλήμεντος: «ἐνὶ δὲ ἄρα ὄργανῳ, τῷ λόγῳ τῷ εἰρηνικῷ, ἡμεῖς κεχρήμεθα, ᾧ γεραίρομεν τὸν Θεόν» (Παιδ. II, 5) καὶ τοῦ Κοϊντιλιανοῦ (Γ'-Δ' αἱ. σ. 69) ἐκ τοῦ ἐξωχριστιανικοῦ κύκλου: «...οἱ μὲν τὰ πρὸς ἡδονὴν τῶν μελῶν παντάπασιν ἀπεδοκίμασαν...οἱ δὲ καὶ τὴν ἄπασαν μελοποιῖαν ὡς τοιούτων μόνων ἀπεργαστικὴν ἐξώρισαν», ὁπερ ἴσως διερμηνεύει καὶ οἶονεῖ ὑπαινίσσεται τὸ ἀνωτέρω χριστιαν. πνεῦμα. Τοῦτ' αὐτὸ ἀκούομεν καὶ θεόθεν ὑποδεικνύμενον διὰ τοῦ προφήτου Ἀμὼς λέγοντος: «Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ ἤχον ῥῥῶν σου καὶ ψαλμὸν ὄργανων σου οὐκ ἀκούσομαι». Ὑπὸ τὸ αὐτὸ τέλος πνεῦμα οἱ Λατῖνοι Πατέρες ἐθέσπιζον, ὅτι ὀφείλομεν οὐχὶ τῇ φωνῇ ἀλλὰ τῷ πνεύματι τῷ θεῷ ᾄδειν (*Deo non voce sed corde cantandum.*)¹

Δύο εἶναι τὰ ἐδάφη, εἰς ἃ δεόν νὰ ἀναζητηθῇ ἡ πηγὴ τῆς Χριστ. Μουσικῆς: Πρῶτον, αἱ «Κατ' οἶκον ἐκκλησίαι», ἐξ ὧν μετὰ αἰῶνα ὅλον προέκυψεν ὁ δημόσιος Εὐκτήριος οἶκος, καὶ ἡ κατακόμβη· δεύτερον, ὁ μοναχικὸς βίος καὶ περιβάλλον. Ἀλλ' ἀμφότερα ἀπεδείχθησαν ἀ-

1) *Canones in clericis antiqui, Distinctio 92.*—Τ. Τζέτζη, Ἡ ἐπινόησις τῆς Παρασημαντικῆς κτλ., σ. 21.

νωτέρω ἤκιστα ἱκανοὶ πρὸς τοῦτο παράγοντες. Ἄν δε-
χθῶμεν ὅτι αἱ αἰσθήσεις παρὰ τῷ κανονικῷ ἀνθρώπῳ
σχετίζονται, ἀπλὴν θέαν ἀπλοῦν ἄκουσμα ἀκολουθεῖ κατ'
ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν. Ἡ τέχνη ἐξ ἄλλου κατ' ἀρχὴν καὶ
ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς εἶναι ἐνιαία. Ὅταν τὸ κανονικὸν
ἐξ οἰασομένης κατὰ ἱστορικὰς στιγμὰς ὁρμῆς ταραχθῇ,
τότε παρατηροῦνται ἀνξιομειώσεις, ἐπίδοσις, βιαία μάλι-
στα, τῆς μὲν, ἐπίσχεσις τῆς δέ. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ἐν
παντὶ ἀπλότης τῶν κατακομβῶν καὶ τοῦ καθόλου μονα-
χικοῦ βίου καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἀνώμαλον. Ὁ
κόσμος οὗτος, ἀφ' οὗτοῦ ἐκ κακῆς ἀρχῆς ἀπέβλεψεν εἰς
μεγάλης χωρητικότητος στέγας, ἤρξατο ἀποβλέπων καὶ
εἰς τὴν Τέχνην πρὸς πᾶσαν αἰσθησιακὴν αὐτοῦ θωπεί-
αν, ὅπερ ἀπὸ θρησκευτικῆς σκοπιμότητος δὲν θὰ ὀνομά-
σῃ τις νηφούσης διανοίας ἀποκύημα. Ἡ δὲ ἄκρατος
πρὸς αὐτὴν σεοφὴ καὶ οἰσθηλάτος θεραπεία ἀπέπνιξεν
ἀριδῆλως τὸ θρησκ. συναίσθημα. Ἐκεῖνος ὅμως ἔμεινεν
ἐχόμενος πνευματικωτέρων ἀναγκαιοτήτων, ὧν ἡ βασι-
λεία αἰῶνιος καὶ ἀπὸ ἀπόψεως χώρου γενική, ἐν οἷς κα-
ταπνίγεται ἡ ἀτομικότης καὶ προσωπικότης τοῦ ὁρῶντος.
Παρ' ἐκείνῳ ὁ ἄκρατος καὶ ἀπόλυτος ἡδονισμός, ὡς ὕρος
ἐφ' ᾧ, δὲν εἶχε τὸ παράπαν θέσιν. Μόνωσις πρὸς περι-
συλλογὴν καὶ αὐτοσυγκέντρωσιν, αὐτοέλεγχον καὶ αὐτο-
αγωγὴν, οἷα ἡ τῶν Πυθαγορείων, εἴτε ἐν τῷ ὑπερφῶ,
εἴτε ἐν τῷ εὐκτηρίῳ οἴκῳ ἢ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἦν ὁ ἀντικει-
μενικὸς τοῦ εἰρημένου πνεύματος σκοπός. Σταυροφορία
αὐτόχρημα καὶ ἐξοπλισμός πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἔνδον
Ἱερουσαλὴμ. Μὲ ἄλλους λόγους ἀνευρίσκομεν καὶ ἐν τῇ
ἐκκλ. Μουσικῇ τὸν «λόγον» ἀντιτασσόμενον εἰς τὴν «αἰ-
σθησιν» καὶ διαρκῶς ἀμφοτέρω διαμαχόμενα. Ἄλλ' ἐπει-
δὴ, ὁσάκις τὸ θρησκ. συναίσθημα τοῦ κοσμοπολίτου ἡ-
τόνησεν, ἐν τῷ μοναστικῷ κόσμῳ ἀνεζητήθη ἡ ἐνδυνα-
μοῦσα ἔνεσις καὶ παρ' αὐτοῦ καταρτισθὲν καὶ διαμορ-

φωθὲν παρελήφθη τὸ Τυλικὸν τῶν ἑκκλ. Ἀκολουθιῶν τῶν πόλεων, ἔπεται ὅτι καὶ ἀνάλογος ἑκάστοτε σφραγὶς διέκρινε καὶ τὰ παρὰ τούτων μελικά δάνεια.

Τὸ κέντρον τοῦ, περὶ οὗ ὁ λόγος, κόσμου εἶχεν ἤδη ὀριστικῶς μετατεθῆ ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐνθα ἐνησκειτο ζώντως τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα ἐν ταῖς περιωνύμοις τῶν περιωνύμων γυμνασιαρχῶν Λαύραις καὶ ἰδίως ἐν τῇ Ἀγιοταφικῇ Ἀδελφότητι καὶ τῇ Λαύρᾳ Σάββα τοῦ Ἡγιασμένου βραδύτερον. Ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἐσρτὴν τῶν Ἐγκαινίων τῶν τοῦ Κυρίου Ἐκκλησιῶν, τοῦ Γολγοθα καὶ τῆς Ἀναστάσεως, διαρκουσαν ἐπὶ ὁκτὼ ἡμέρας συνέρρεον ἐξ ὄλων τῶν μερῶν τῆς Οἰκουμένης, ἐπειδὴ κατ' αὐτὰς ἐτελεῖτο τὸ Βάπτισμα (Σωζομ., Ἐκκλ. Ἰστ. II, 26). Εὐνόητον ἐκ τούτου ὅτι οἱ τὸ φῶς τὸ Ζωοδόχου Τάφου μεταλαμπαδεύοντες εἰς τὰς ἑαυτῶν ἐστίας καὶ πῦσάν ἑκκλ. τάξιν καὶ τελετὴν μετέφερον. Ἐκ τούτου καὶ τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν Τυλικὸν ἐκράτησεν ἕκτοτε ἐπὶ πολὺ πανταχοῦ. Ἀληθεύει ἄρα ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ πολυμερῶς ἀληθεύουσα ρῆσις: «Ἐκ Σιδῶν ἐξελήλυθε νόμος». Ἄλλ' εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι καὶ ἐν τῷ κέντρῳ τούτῳ ἀσήμαντον καὶ ἰσχνὸν ἦτο τὸ κράτος τῆς Μουσικῆς καὶ ἐπομένως καὶ τὰ ἀπὸ τούτου ἀρुόμενα ἀνάλογα.

Ὅπως ὁμοίως ἐκ τῆς διαλειπούσης ἔστω ἐντόνου γενικῆς ἑκκλ. κινήσεως ἐγεννήθησαν ἑκασταχοῦ ὄρμαϊ διαφόρων κατευθύνσεων, οὕτω καὶ ἐν τῇ Μουσικῇ, ὑπὲρ ἧς μεγάλαι ὄντως καὶ ρηξικέλευθοι κινήσεις ἐσημειώθησαν πρὸ πάντων ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἥτις ἐν τῷ προκειμένῳ χρόνῳ ἦτο «κορυφὴ καὶ κεφαλὴ τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἀπάντων». Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἡ τέως «ἐγκέφαλος τῆς ἀνθρωπότητος» ὑστέρησε κατὰ τοῦτο, ἀν καὶ ἀναφέρεται ὡς πρώτη εἰσαγαγοῦσα ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τὸ ᾄσμα. Ἐν Ἀντιοχείᾳ λοιπὸν αἱ κινήσεις αὗται ἀπέδωκαν δύο ἀντιθέτους παρατάξεις: τὴν ὑπέρμαχον τῆς Δαβιτικῆς μελωδίας

καὶ τὴν τῆς νεωτεριζούσης Μούσης. Τῆς μὲν πρώτης ἱστοροῦνται προϋστάμενοι οἱ μοναχοὶ Φλαβιανός, ὁ μετέπειτα Πατριάρχης τῆς αὐτῆς πόλεως, καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις ἐπίσης, ἐνθα καὶ ὁ Ἀρμόνιος, διδαχθεὶς τὴν Μουσικὴν Διόδωρος, ὁ μετέπειτα ἐπίσκοπος Ταρσοῦ. Αἱ τούτων ὁμῶς ἔριδες καὶ ἀδιαλλαξίαι ἦσαν συνυφασμέναι μὲ δογματικὰς ἀντιλήψεις, ἐξ οὗ δὲν καθίσταται εὐχερὲς νὰ διακρίνη τις σαφῶς τὰ πράγματα. Ἐκ τῶν συμπαραστατῶν ὁμῶς τῶν πρωταγωνιστούντων προσώπων ἐξάγεται ὁρισμένον τι. Ἡ νεωτερίζουσα παράταξις εἶχετο στερεῶς τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρείου καταρτισθείσης Μουσικῆς καὶ τοῦ Ἀρμονίου, ἀφ' ἧς ὑπέικων τῇ φορᾷ τῶν πραγμάτων ἤντηλε καὶ αὐτὸς ὁ ἀσκητικώτατος Ἐφραίμ καταρτίσας τὴν ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν λεγομένην Μουσικὴν τῶν Σύρων. Τῆς παρατάξεως ταύτης ὑπερασπιστὴς ὑπῆρξε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς διατρίβων τότε ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ δυσμενέστατα κατὰ τοῦ Διοδώρου ὡς μουσικοῦ ἐκφρασθεὶς.¹ Ἔτι δὲ καὶ παραδόξως ὁ προσφιλεὶς τοῦ Φλαβιανοῦ μαθητὴς Θεόδωρος, ὁ ἐπίσκοπος Μοψουετίας, ὅστις αὐτόπτης τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ διαδραματισθέντων διεπνέετο ὑπὸ περιφρονητικοῦ πρὸς τὴν Δαβιτικὴν μελωδίαν πνεύματος. Ἀλλ' εἶναι ἱστορικῶς γνωστὸν ὅτι ἀμφοτέρω τὰ πρόσωπα ταῦτα ψυχολογικῶς ἐξεταζόμενα ἦσαν ἥκιστα δεκτικὰ τοῦ αὐστηροῦ καὶ ὀρθοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, πνεύματα κοσμικά, ἀνήσυχτα καὶ ἀνοικονόμητα, κατὰ φυσικὸν δὲ λόγον νεωτεριστικά.

Ἐκ τοῦ ἐγνωσμένου ὁμῶς ἀκράτου φιλελληνισμοῦ τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ ἐκ τῆς ἀρειανῆς πρὸ πάντων σφραγίδος, ἣν ἔφερεν ἡ νεωτερίζουσα Μουσικὴ φαίνεται ὅτι αὕτη ἦτο ἀμιγῆς ἑλληνικὴ, ὡς καὶ ἐκ τῶν Ἀρμονίου-Ἐ

1) Juliani opera, ed. Hertlein, II, σ. 606.—Σάθ., ἐνθ' ἀν., σ. ακ'.

φραϊμ πιστοῦται.

Ἐκ τούτου ἐξάγεται ὅτι ποιὰ τις μουσικὴ ἐξ ἀνάγκης προσέγγις καὶ καταλλαγὴ ἔλαβε χώραν, ἐπειδὴ καὶ οἱ ὁρθόδοξοι συνέθετον μελωδίας καὶ ὕμνους κατὰ τὸ εἶδος τῶν αἵρετικῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς Θαλείας τοῦ Ἀρείου, ἐξ ὧν κατηρτίσθη ἡ λεγομένη Ἀντιθάλεια, ἣτις πλουτισθεῖσα βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι γνωστὴ ὥς ἡ τούτου Ὀκτώηχος.

Τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀρμονίου καὶ τοῦ Ἀρείου καὶ τῶν τούτοις ὁμοδοξούντων ἐν τῇ Μουσικῇ προήγαγε τὴν καινοτομίαν μέχρι καὶ τοῦ ἐκκλ. δράματος ἢ μᾶλλον μελοδράματος, τὸ ὁποῖον ἀπαντῶμεν καὶ εἰς πολὺν ὑστέρους αἰῶνα καὶ μάλιστα εἰς βαθμὸν σκανδαλωδέστατον ἀνεπτυγμένον ἐπὶ τοῦ νεαροῦ Πατριάρχου Κ)πόλεως Θεοφυλάκτου (Ι' αἰ.). Ταῦτα θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως τὰ ἀπὸ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος γνωστὰ οἱαδήποτε τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας. Ὑποτύπωσιν τῶν δραμάτων τούτων ἀποτελοῦσι πολλαὶ μὲν τελετουργικαὶ σκηναί, τελείαν ὅμως ἀπομίμησιν ἢ ἀπὸ τῶν πρώτων αἰῶνων κατὰ τὴν Μ. Πέμπτην «τελετὴ τοῦ Νιπτήρος», ὥς διαδραματίζεται ἐν Ἱεροσολύμοις, Πάτμῳ καὶ ἑνιαχοῦ ἐν τῇ Δύσει. Ἐκ τῆς προοιούσης δὲ ἀχαλινώτου ἐλευθεριότητος κατήντησάν ποτε εἰς ἐξωφρενικὰς ὄντως πράξεις καὶ παριστάμεθα ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ πρὸ κληρικῶν εἰσερχομένων καὶ βαδιζόντων ἄλλων μὲν ξιφῆρων ἄλλων δὲ τετραποδητῶν! Τοιαύτην φορὰν καὶ δι-άθεσιν κατιδόντες οἱ ἐκ τῆς πάρατάξεως τῆς ὑγιοῦς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως ἀντετάχθησαν μεθ' ὅλου τοῦ δυνατοῦ πείσματος. Ἀλλ' εἶχεν ἤδη ἱκανῶς καὶ ἀπὸ πολλοῦ ἐμποτισθῇ ὁ πολὺς κόσμος ὑπὸ νεωτεριστικοῦ τινος πνεύματος, πνεύματος αἰσθησιακῆς πολυτελείας, καὶ διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία ἑνιαχοῦ διὰ τῶν ἡγητόρων αὐτῆς μάλιστα καὶ προασπιστῶν τῆς ἀπλότητος συγκαταβαίνουσα ἐπέτρεψεν ἐλευθέραν τὴν σύνθεσιν καὶ εἰσαγωγὴν ἐν τῇ

Λατρεία ὕμνων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Γραφῶν, τῶν Ψαλμῶν καὶ τοῦ Μαρτυρολογίου. Ὁ Παμβῶ ὁμιλῶν σαφῶς περὶ τούτου διὰ τῶν «φθεροῦσιν οἱ χριστιανοὶ τὰς βίβλους τῶν ἁγίων Γραφῶν, μέλλει γὰρ ἡ ἐρχομένη γενεὰ λυαίνειν τὰς βίβλους τῶν Πατέρων» καὶ περὶ τροπαρίων κ.τ.λ. ὁμιλεῖ περὶ γεγονότων ἤδη.

Τώρα πλέον καὶ ἐπὶ πολὺ εἰς τὸ ἐξῆς παλαίουν δύο ἀντίθετα στοιχεῖα: ἡ ἐλευθριότης τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως καὶ τὸ ἐκ τῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς εἰς τοὺς ἱερατικούς νόμους ἄκαμπτον καὶ ἀδιάλλακτον ἀνατολικὸν πνεῦμα, μέχρι τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης καταλλαγῆς, ἣτις συνίστατο εἰς τὴν ἐν ἀναλόγῳ μέτρῳ παραδοχὴν ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν, τὰ ὅποια ἀποτελοῦσι μέχρι σήμερον τὸ ὅλον ἐκκλ. μουσικὸν ἡμῶν σύστημα, νοούμενον βεβαίως ἀποκεκαθαρμένον.

Τεχνικῶς τὰ μελικά κεφάλαια ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων ἐξεταζόμενα ἀποδίδουσι ποιάν τινα ἰδέαν ὅχι ἀσαφῆ, ἀν καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι δυσχερέστατον, διότι πρὸ πάντων οἱ εἰσηγηταὶ καὶ ὑπερασπισταὶ τοῦ νεωτερίζοντος συστήματος δὲν κατέλιπον ἡμῖν εἰδικὰς πληροφορίας. Δυνάμεθα ὁμῶς ἐξ ὀλίγων νὰ λάβωμεν ἰδέαν τινα περὶ τῆς Δαβιτικῆς μελωδίας καὶ ἐκ ταύτης περὶ τῆς ἀντιθέτου.

Ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος παραδίδει ἡμῖν ὅτι ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐποιεῖ τὸν ἀναγνώστην τοῦ ψαλμοῦ νὰ φθέγγηται διὰ μετρίας τῆς φωνῆς κάμψεως, ὥστε τὸ τοιοῦτον νὰ προσεγγίξῃ μᾶλλον τῇ ἀπαγγελίᾳ ἢ τῷ ᾄσματι (*Athanasius modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronunciandi vicinior esset quam canendi.*) Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ὁμιλῶν περὶ τῶν μελῶν τῶν Ψαλμῶν λέγει:² «Οὐ κατὰ τοὺς ἔξω

1) Τζέτζη, ἐνθ' ἀν., σ. 15.—2) αὐτ.

τῆς ἡμετέρας σοφίας μελοποιούς καὶ ταῦτα τὰ μέλη πε-
ποίηται. Οὐ γὰρ ἐν τῷ τῶν λέξεων τόνῳ κεῖται τὸ μέλος,
ὥσπερ ἐν ἐκείνοις ἐστὶν ἰδεῖν, παρ' οἷς ἐν τῇ ποιᾷ τῶν
προσφθιδῶν συνθήκη τοῦ ἐν τοῖς φθόγγοις τόνου βαρυ-
νομένου τε καὶ ὀξύτονοῦντος καὶ βραχυνομένου καὶ πα-
ρατείνοντος ὁ ρυθμὸς ἀποτίκτεται, ἀλλὰ καὶ ἀκατάσκευ-
όν τε καὶ ἀνεπιτήδευτον τοῖς θείοις λόγοις ἐνείρας τὸ
μέλος ἐρμηνεύειν τῇ μελωδίᾳ τὴν τῶν λεγομένων διάνοι-
αν βούλεται τῇ ποιᾷ συνδιαθέσει τοῦ κατὰ τὴν φωνὴν
τόνου τὸν ἐγκείμενον τοῖς ῥήμασι νοῦν, ὡς δυνατόν, ἐκ-
καλύπτων». Τέλος ὁ Χρυσόστομος ἐν ταῖς Ὁμιλίαις
εἰς τοὺς Ψαλμοὺς (V, 133): «...ἐπὶ τῆς μελωδίας ταύτης,
κἂν γεγηρακῶς τις ᾖ, κἂν νέος, κἂν δασύφωνος, κἂν ρυθ-
μοῦ παντὸς ἄπειρος, οὐδὲν ἔγκλημα γίνεται...οὐ χρεῖα
τέχνης ἐνταῦθα μακρῷ χρόνῳ κατορθουμένης, ἀλλὰ προ-
αιρέσεως δεῖ γενναίας μόνον καὶ δεξόμεθα τὴν ἐμπειρίαν
ἐν βραχεῖ χρόνῳ ροπῇ».

Τὰς πολυτιμοτάτας ταύτας εἰδήσεις θέλομεν ἐξετάσει
ἀναλυτικῶς ἐν καιρῷ. Ἐξ ἐπισταμένης ὁμως γενικῆς
τούτων μελέτης καταδείκνυται τὸ ἀφελές καὶ ἀπερίττον
τῆς δαβιτικῆς μελωδίας, τὸ ἐντεχον δ' ἀφ' ἑτέρου τῆς
νεωτεριζούσης. Ἄλλ' ἐπίσης καταδείκνυται ὅτι ἡ ἀνωτέ-
ρω ρηθεῖσα παραδοχὴ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν ἀπετέλεσε
τὸ παρ' ἡμῖν κρατῆσαν ἐκκλ. μουσικὸν σύστημα.

Ἐπὶ πολὺ λοιπὸν ἡ ἐκκλ. Μουσικὴ ὡς πνευματικωτέ-
ρα ὑπῆρξεν ἢ δουλικὴ θεραπείαις τοῦ λόγου. Πολὺ ἀρ-
γὰ καταστᾶσα κράτος ἐν κράτει δὲν ἀπέβαλε τελείως τὴν
πρώτην αὐτῆς ἀποστολὴν ἀποβλέπουσα νῦν εἰς πλατυτέ-
ραν, ἐμφαντικωτέραν καὶ παραστατικωτέραν ἐρμηνείαν
τοῦ λόγου καὶ καταστᾶσά πως οἶονεῖ «ἱστορικῇ».

Οὕτω ἐξ ἐλαχίστων ὀρμηθεῖσα καὶ ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος
σημειώσασα ἀναποφάσιστον μὲν καὶ μετ' ἐμποδίων κί-

νησιν, ἀλλὰ πάντως κίνησιν, εἰσέρχεται ὁκνῶς καὶ δειλῶς, πάντοτε ὁμῶς μετὰ περισκέψεως, εἰς τὴν περίοδον σημαντικῆς δημιουργίας. Κυριώτεροι ταύτης ἐκπρόσωποι ἐμφανίζονται Ῥωμανὸς ὁ μελωδὸς διὰ τῶν Κοντακίων καὶ μετ' αὐτὸν Ἀνδρέας ὁ Κρήτης διὰ τῶν Κανόνων, πολυμερέστεροι δὲ κατὰ τὸν Η' αἰῶνα Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς μετὰ τοῦ θετοῦ αὐτοῦ ἀδελφοῦ Κοσμᾶ, ἐπισκόπου Μαΐουμᾶ, καὶ τοῦ ὁμωνύμου ἀμφοτέρων δὲ διδασκάλου, τοῦ Καλαβροῦ Κοσμᾶ τοῦ Ἰκέτου ἢ Ξένου μὲ τὴν πλουσίαν αὐτῶν παντὸς ὕμνογραφικοῦ εἶδους ἀπόδοσιν, διότι παραλλήλως ἐκαλλιεργεῖτο καὶ τὸ εἶδος τῶν Στιχηρῶν Ἰδιομέλων καὶ Προσομοίων. Ταῦτα πάντα εἰσήγοντο ἐλευθέρως πλέον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀντικαθιστῶντα ὠρισμένας περικοπὰς τῶν Γραφῶν καὶ Συναξαρίων καὶ αὐτὰ τὰ κηρύγματα. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν νοῦν τοῦ Παμβῶ λέγοντος ὅτι οἱ χριστιανοὶ φθεροῦσι τὰς βίβλους τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ μέλλουσι λυαίνειν τὰς βίβλους τῶν Πατέρων, διότι εἰς τὰς ἀναγνώσεις ἀκροαταὶ μόνον καὶ οὐχὶ μιμηταί.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον συγκροτηθεῖσα ἡ βυζ. ἐκκλ. ὕμνογραφία ἔλαβε τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς πλέον μελικὴν μορφήν, ἣν παρέδωκεν ἡμῖν ἡ τε ἀπὸ στόματος Παράδοσις καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ IB' αἰῶνος μουσικοὶ κώδικες. Ὅ,τι δὲ ἐπηρεκούθη καὶ διμορφώθη εἶναι προφανῶς ἀπὸ τοκοῦν τοῦ πρωτογόνου, ἡμιμουσικοῦ καὶ κλαυσιμελοῦς ἐκεῖνου παλαιοχριστιανικοῦ συστήματος.

Ὅλως ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ σχετικὴ ἐκκλ. Ἱστορία διὰ τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου (ID' αἰ.) ἀναγνωρίζει ὡς κυρίους μελουργοὺς τοὺς ἀπὸ τοῦ Ζ' ἕως τοῦ I' αἰῶνος, ἐξ ὧν οὗτος λέγει:

«Οἱ τὰ μέλη πλέξαντες ὕμνων ἐνθέων
Ἦ λύρα τοῦ Πνεύματος Κοσμᾶς ὁ Ξένος,

Ὁρφεὺς νεαρὸς ἢ Δαμασκόθεν χάρις,

Καὶ Θεόδωρος, Ἰωσήφ οἱ Στουδίται,

Ὅργανα τὰ κράτιστα τῆς μουσουργίας,

Ξένη τε Σειρὴν Ἰωσήφ ὕμνογράφος,

Μέλος παναρμόνιον Ἀνδρέας Κρήτης

Καὶ Θεοφάνης ἡ μελιχρὰ κιννύρα,

Γεώργιος, Λέων τε, Μάρκος, Κασσία».

Ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἐθνικότητα τοῦ ἐπικρατήσαντος μέλους.

Ὅτι βάσις τούτου καὶ ἀφορμὴ ὑπῆρξαν στοιχεῖα τινα τῆς Συναγωγῆς, οἷά ποτ' ἦσαν ταῦτα, εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅπως καὶ ἡ ἑλληνικότης ἐπειτα τῶν μελῶν τῶν Τροπαρίων, Κοντακίων, Κανόνων καὶ οἰουδήποτε βραχέος μέλους. Ὅχι βεβαίως ὅτι αὐτούσια ἑλληνικὰ μέλη ἤρμους ἐπὶ ἑκκλ. ὕμνων. Τοῦτο ἀντιβαίνει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς θεωρητικῆς ὑφῆς τῶν ἑλλ. μελῶν συνέθεσαν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἰδιά. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο ἀληθὲς καταδείκνυται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὠρισμένα μέλη ἐχρησιμοποιήθησαν ἐπὶ διαφόρου ρυθμικῆς οἰκονομίας ὕμνων. Παράδειγμα εὐγλωττον προκείσθω τὸ γνωστὸν Κοντάκιον «Ἡ Παρθένος σήμερον», τοῦ ὁποίου τὴν μελικὴν οἰκονομίαν καὶ θέμα (motif) ἀνευρίσκομεν εἰς τρεῖς ὕμνους: τὸν ἐν λόγῳ, τὸν τῆς δυτ. Ἐκκλησίας Ἀμβροσιανὸν λεγόμενον «Te deum laudamus» καὶ τὸ λαϊκὸν τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανείων (Πίν. ΙΖ'). Ἐπέκεινα μάλιστα καὶ εἰς δημοτικὸν τι ἄσμα. Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται καὶ τὸ κατ' ἀρχὴν ἐνιαῖον τῆς καθόλου χριστιαν. ἑκκλ. Μουσικῆς, ἐξ οὗ προῆλθε τὸ Ἀνατολικόν, Δυτικὸν καὶ τὸ δημῶδες ἐτι ἰδίωμα.

Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἐνεφανίσθη περιτελλομένης τῆς Ἀ' χιλιετηρίδος εἰδός τι ἰδιογενές, τὸ τῶν ἀργῶν ἰδιομέλων

Στιχηρῶν καὶ ᾠδῶν ἐν γένει Μαθημάτων, τὸ ὅποιον τοσοῦτον ἐκράτησε τῶν ἄλλων, ὥστε ἀπετέλεσε τὴν σφραγίδα καὶ τὸ ἐπικρατέστερον γνώρισμα τῆς βυζ. Μουσικῆς, ἐξ ἄλλου δὲ διακρίθη ἀδρότατα τοῦ πρώτου ἐκείνου εἵδους. Πόθεν δὲ τοῦτο; Βεβαίως οὐχὶ ἀπροόπτως ἐνσκήψαν ἔξωθεν εἰσέχθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' ἐξηλθεν ἐξ αὐτῆς τῆς ψυχῆς τοῦ βυζ. κόσμου. Ἄν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδώσῃ τις ἑλληνικὴν ἀπολύτως καταγωγὴν εἰς πᾶσαν ἐκκλ. τέχνην, ὥς πολλοὶ παραδέχονται, εἰς τὴν βυζ. ἐκκλ. ὁμῶς Μουσικὴν ὅχι. Ὁ ἀνωτέρω Ξανθόπουλος (αὐτ. IX) παραδίδει ἡμῖν ὅτι ἐκ τῶν συριακῶν «οἱ μετέπειτα τῆς ἐκκλησίας μελοποιοὶ τὰς ἀφορμὰς τῶν μελῶν πορισάμενοι ἐπὶ μᾶλλον αὐξήσαι ταῦτα καὶ ἐπιδοῦναι παρεσκευάσθητο.» Ὁ δὲ Ψελλὸς (IA' αἱ.) ἀποκαλεῖ τὴν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ βυζ. Μουσικὴν «οἶον ἀπήχημα ἐκείνης» (ἐνν. τῆς ἑλληνικῆς).¹ Μετὰ ἓνα ἐξ ἄλλου αἰῶνα Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης ἐν τῷ Προλόγῳ τῶν Πινδαρικῶν παρεκβολῶν² πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι τὰ μυστήρια τῆς παλαιᾶς Μουσικῆς τῶν δραμάτων καὶ Πινδαρικῶν ᾠσμάτων εἶχον ἀπὸ πολλοῦ ἀπολεσθῆ καὶ ἐπομένως οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ματαίως ἐπόνουν πρὸς ἀνασύστασιν αὐτῆς. Ἀλλὰ τί ἄρα ἦτο ἡ προκειμένη Μουσικὴ;

Οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι τὸ ἀδιαχώρητον τῶν σωμάτων ἐφαρμόζεται καὶ ἐπὶ τῶν συναισθηματικῶν τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεων, ὅταν μάλιστα αὗται εἶναι ὑδαρέστεραι καὶ ρευστότεραι τῶν ἐμμόνων. Διὰ τοῦτο πᾶσα ἐποχὴ καὶ πᾶν περιβάλλον ἐπιδρῶσιν ἀλλοιοχρόως ἐπ' αὐτῶν. Οὕτως ἐμφανίζεται ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ καὶ ἐν τῷ εἰδικῷ τούτῳ τομεῖ, πάντοτε μὲν, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ τῆς ἐλ-

1) Ἐπιστολὴ περὶ Μουσικῆς ἐν E. Ruelle, *Mission litteraire en Espagne*, σ. 127.—Σάβα, ἐνθ' ἀν. σ. ρμη'.

2) σ'. Migne, σ. 359.—Σάβα, αὐτ. τζη'.

ληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἀκραίφνῃ βυζαντινὴν, διαρκῶς ἀλλοιουμένην.

Ἀφ' οὗτου ἀνεγνωρίσθη τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιωτικῆς παρὰ τὴν δημοσίαν θρησκείας καὶ ἀφ' οὗτου ὁ Μ. Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Πτολεμαῖος ὠραματίσθησαν καὶ ἐνήργησαν τὴν θρησκευτικὴν τῶν ὑπ' αὐτοὺς λαῶν ἐνότητα, ὁ δὲ Ἰουδαϊκὸς μονοθεϊσμός ἐνεκεντρίσθη εἰς ψυχὰς τοῦ κρατοῦντος ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, μία ζύμωσις θρησκευτικὴ ἐπῆλθε πρὸ πάντων εἰς τὸν λαόν, ὅστις οὐδέποτε διεκρίθη διὰ τὸ μισαλλόδοξον. Ἡ ζύμωσις αὕτη ἀπέδωκε τὸν θρησκευτικὸν λεγόμενον συγκρητισμὸν τῶν ἑλληνικῶν κόσμων κατὰ τε τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας. Ἐνθεν βλέπομεν καὶ Ρωμαῖον αὐτοκράτορα, τὸν Ἀλέξανδρον Σεβῆρον, τηροῦντα ἐν τῷ λατρευτικῷ αὐτοῦ ἀδύτῳ ἐν ἰσοβάθμῳ θέσει παρὰ τοὺς πατέρας θεοὺς καὶ τὸν Ὀρφέα καὶ τὸν Ἰησοῦν καὶ τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τυαννέα. Τὸν συγκρητισμὸν τοῦτον εὐνοήσασα πρὸ παντός ἡ ρωμαϊκὴ συγκοινωνία μετέφερεν ἀριδύλως καὶ ἐν τῇ Τέχνῃ, τῇ τε γραφικῇ, τῇ γλυπτικῇ καὶ τῇ ἀρχιτεκτονικῇ. Τοῦτο καθιστᾷ ἐκδηλον ὁ αἰὼν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἡ ἑλληνοανατολικὴ Ἀγία Σοφία. Ἀναγκαῖον λοιπὸν ἀπέβη καὶ ὁ ἐν τῇ Μουσικῇ συγκρητισμός, ἦν ἡ ἐξακολουθήσασα κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς αἰῶνας γενικωτέρα ζύμωσις διεμόρφωσε λεληθότως καὶ ἀσυνειδήτως εἰς ἴδιον εἶδος ἀνάλογον πρὸς τὰς ἀδελφὰς Ἀγιογραφικὴν καὶ Γλυπτικὴν. Οἱ μελοποιοὶ μέχρι τοῦδε καὶ ἐπὶ πολὺ ἐτι εἶναι ἄγνωστοι, ὅπως καὶ οἱ ποιηταὶ πολλῶν ὕμνων καὶ ἄλλων ἔργων Τέχνης. Ἐν τῇ Μουσικῇ πρὸ πάντων ὁ λόγος φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ ὅτι οὐδεὶς παρουσίαζε πρωτοτυπίαν ἢ στοιχεῖον ἴδιον προαγωγῆς καὶ ἐμφανοῦς ἐξελίξεως. Τὸ οὕτω λοιπὸν προκῦψαν εἶδος εἶναι τὸ «βυζαντινόν» μὴ ἔχον ἰδίαν τινὰ κοιτίδα καὶ προέλευσιν, ἀλλ' ὄν

αὐτόχρημα κοσμοπολικόν, οἷον εἰ διεθνές, ὅπως ἡ σύγχρονος ἁρμονικὴ Μουσικὴ, ἣτις ἐμφανίζουσα ἀνυδρόν τι ἐκασταχοῦ ἔθνικόν χρώμα ἀποβαίνει ἐν τῷ συνόλῳ πανευρωπαϊκῇ καὶ παγκόσμιος. Τὸ δὲ θαυμαστόν, ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν Κομνητῶν καὶ Παλαιολόγων ἀφύπνισις τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ ἡ ὁρμὴ πρὸς ἑλληνοποίησιν τῶν πάντων εὗρεν αὐτὴν καλῶς ἔχουσαν καὶ ὁμόλογον τῇ βυζαντινοελληνικῇ ψυχῇ, οὐδὲ διησθάνθη τι τὸ μὴ ἑλληνικὸν ἐν αὐτῇ, ὥστε νὰ προβῇ εἰς ἀνάλογον κάθαρσιν παρὰ τὴν θεωρητικὴν αὐτῆς ἐξελλήνισιν ὑπὸ τῶν Ψελλῶν, Παχυμερῶν, Βρυεννίων κτλ. καὶ τὴν μετονομασίαν τῶν Ἦχων εἰς Δώριον, Λύδιον κτλ. Μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ ΙΒ' καὶ ἀρχῶν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος Γεώργιος ὁ Μεσσαρίτης πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι οἱ θεωρητικοὶ μουσικοὶ ὄροι εἶχον ἐξελληνισθῇ, ἂν καὶ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐφαίνοντο πράγματα «ἀσυνήθη καὶ ἀκατακρόατα».¹

Κατὰ ταῦτα ἡ προκειμένη Μουσικὴ εἶναι, παρὰ τὰ πρῶτα αὐτῆς στοιχεῖα, μέχρι μὲν τινος ἑλληνικῆ, ἀπὸ δὲ τούτου Βυζαντινῇ, ἥτοι σύγκραμα ποικίλων τεχνικῶν ἀντικλήψεων τῶν ὑπὸ τὸ κράτος διαβιούντων λαῶν καὶ τῶν εἰς στενωτέραν μετ' αὐτοῦ ἐπαφὴν ἔλθόντων ὁμόρων. Ἄν δὲ οἱ λαοὶ οὗτοι ἐνεποτίσθησάν ποτε ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν ναμάτων εἰς βαθμόν, ὥστε οἱ μὲν Σουσιανῶν καὶ Γεδρωσίων παῖδες νὰ ᾄδωσι, κατὰ Πλούταρχον, τὰς Εὐρυπιδίδου καὶ Σοφοκλέους τραγωδίας, ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Ἀρμενίων Ἀρτουάσθης νὰ ποιῇ ἑλληνικὰς τραγωδίας, ἂν ἔτι ἐν τῷ Μεσαίῳνι πρόκειται ἡμῖν ὁ Ἄραφ Φαραμπῆ καὶ τὸ ἑλληνιστὶ-βυζαντινιστὶ παιδευόμενον κράτος τῶν Ἀββασιδῶν, ταῦτα δὲν ἀποκλείουσι τὸ ἀλληλόχρεων τῶν λαῶν ἐν τῇ Τέχνῃ οὔτε ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ εἰρημένοι

1) Aug. Heisemberg, Grabeskirche und Apostelkirche, σ' 90, § 42.

λαοὶ δὲν εἶχον τιαυτήν, διότι οὐδεὶς λαὸς τῆς ὑψηλίου ὑπάρχει μὴ ἔχων ἰδίαν Μουσικὴν. Ὅπως λοιπὸν ἡ ἀρχαία ἑλλ. Τέχνη χρησιμοποίησας στοιχεῖα αἰγυπτιακὰ καὶ ἀνατολικά δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ αἰγυπτιακὴ ἢ ἀνατολιτικὴ, ὅπως ἡ βυζαντινὴ συριακὰ καὶ ἑβραϊκὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὀνομασθῇ συριακὴ ἢ ἑβραϊκὴ, οὕτω οὐδὲ ἀμιγῆς ἑλληνικὴ, ἀλλὰ προῖόν τῆς βυζαντινῆς ἐκείνης χοάνης, ἐν ᾗ ἔχωνεύοντο ποικίλα καὶ παντοδαπὰ στοιχεῖα καὶ ἀπεδίδοντο τὰ κοσμοπολιτικώτερα καὶ διεθνέστερα προϊόντα, εἰς τὰ ὅποια ἕκαστος λαὸς ἀνεύρισκε τὸ γινώριμον καὶ οἰκεῖον αὐτοῦ στοιχεῖον. Εἶναι ἄλλως γνωστὴ ἐκ τῆς Ἱστορίας ἡ συμβολὴ πολλῶν στοιχείων καὶ λαῶν εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ὅλης βυζ. Τέχνης. Τὰ γεγονότα ταῦτα ἐπέτρεψαν καὶ τὴν χρῆσιν ἀμιγῶν καὶ αὐτοτελῶν δραβουργημάτων μὲ ἀραβικά, ἔτι μωαμεθυνικά, ρητὰ πρὸς διακόσμησιν χριστιανικῶν ναῶν κατ' αὐτὸν τὸν Ἰαῖῶνα. Τὴν τούτων μάλιστα ἐπίδρασιν εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῇ Μουσικῇ ἐν τῇ χρήσει μελῶν καὶ ὄρων τῆς αὐτῆς προελεύσεως καὶ ἐν τῇ μελικῇ ἐκφράσει δραβουργηματικῶν θεμάτων, μάλιστα ξυλογλύπτων. Οἶονεὶ περιπλοκάδες καὶ βλαστοὶ μήκιστοι ὠριασμένου στοχαζόμενοι τέλους διανθίζονται πλουσίως. Ἡ Τέχνη κατ' ἀρχὴν καὶ ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς εἶναι ἐνιαία παραλλάσσουσα μόνον κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις. Πρὸς τὰ μικροτεχνήματα ἀντιστιχοῦσι τὰ λεπτότατα μελίσματα. Πρὸς τὸ εὐκαμπτον τῶν βυζ. ἀρχιτεκτονικῶν γρσμμῶν, τὸ ἀπαραμίλλως εὐκαμπτον τῶν βυζ. μελῶν. Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν πολύχρωμον, τὸ ἀντίστοιχον μελικόν. Πρὸς τὸ ἀφεγγές ἐνίων ναῶν, ἀνάλογα βαθείας ἀποχρώσεως μέλη. Ἄν δὲ συνέβαινε νὰ συνδέῃ τὸν συμβάλλοντα λαὸν μετὰ τοῦ βυζαντινοῦ συγγένεια ἱστορικὴ ἢ ἐνδοτέρα τις ψυχολογία, εἶναι εὐνόητος καὶ ἡ ὁμοιότης τῶν προσφερομένων μελικῶν στοιχείων, ἐξ οὗ τὸ ἀδιάγνωστον τῆς ἀρχῆς καὶ ἐθνικότητος πολλῶν τοιού-

των. Μέλη θραβικοῦ χαρακτήρος δὲν εἶναι σπάνια ἐν τῇ βυζ. Μουσικῇ. Ἀλλὰ καὶ πέραν ἐστὶ χωρῶ. Ἦκουσά ποτε Ἰνδικὰς μελωδίας κατὰ τινὰ αὐτῶν ἱεροτελεστίαν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὅλα τὰ γνωρίσματα ἀργῶν βυζαντινῶν.

Εἶναι γνωστὸν ἐπίσης ὅτι τὸ προκείμενον κεφάλαιον προήλθεν ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τὸν μοναχικὸν κόσμον, ὃ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολλαπλασιασθεὶς καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Βυζαντίῳ εἶχεν ἀναλάβει ἐπαγγελματικώτερον ἀσκῶν πᾶσαν ἐκκλ. τέχνην. Ἐὰν ὁμῶς γνωρίσῃ τις καλῶς καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν ἀληθῆ καὶ ἐκ παραδόσεως μοναχικὸν βίον, νοστοροπίαν καὶ ἰδεώδη αὐτοῦ, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι ἄλλα τινὰ παρὰ γνήσια ἑλληνικὰ εἶχεν ἐγκεντρίσει εἰς τὰ ἐκκλ. θέματα. Εἶναι ἀρκετὸν ὅτι τὸν Ὀρφέα εἶχεν ἀντικαταστήσει ἀρχῆθεν ὁ Δαβίδ.

Οὐχ ἦττον ὁμῶς θὰ εὕρῃ τις ἀδρά τὰ ἑλληνικὰ γνωρίσματα καὶ ἐπὶ τοῦ εἰρημένου εἵδους, ἂν ἀποβλέψῃ εἰς τὸ διακεκλασμένον καὶ σχοινοτενὲς τῶν γραμμῶν τὸ ἐνθυμίζον τὰς «μύρμηκος ἀτραποὺς» τοῦ Ἀριστοφάνους (Θεσμοφ., στ. 100), αἵτινες ὁμῶς πλὴν τῶν τεχνικῶν καὶ ψυχολογικῶν λόγων εἶχον καὶ τὸν τοῦ ἐπιδιωκομένου μήκους τῶν ἐκκλ. Ἀκολουθιῶν. Ἀλλ' ἀδρότερον καὶ αὐτούσιον ἑλληνικὸν εἶναι ὁ τρόπος τῆς μελοποιΐας τῶν ἀνωτέρω, ὃ ὑπενθυμίζων τὴν τῶν διθυραμβοποιῶν, οἵτινες κατὰ Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσέα (Περὶ συνθ. ὀν. XIX) «καὶ τοὺς τρόπους μετέβαλλον Δωρίους τε καὶ Φρυγίους καὶ Λυδίους ἐν τῷ ᾄσματι ποιοῦντες καὶ τὰς μελωδίας ἐξήλλαττον, τοτὲ μὲν ἐναρμονίους ποιοῦντες, τοτὲ δὲ χρωματικάς, τοτὲ δὲ διατόνους καὶ τοὺς ρυθμοὺς κατὰ πολλὴν αἰδειαν ἐνεξουσιάζοντες διετέλουν». Τὰ τοιαῦτα, ὡς γνωστόν, δὲν ἔχουσι θέσιν ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαιῳ εἶδει οὐτ' εἶχον ἰδέαν τούτων οἱ ὁπαδοὶ τῆς δαβιτικῆς μελωδίας ἀποστέργοντες καὶ ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶν ὡς βωμολοχίας ἀπωθοῦντες ταῦτα, ὡς οἱ ἀρχαῖοι τὰς οὐχ ἦττον γνωρί-

μους ἡμῖν δυσκολοκάμπτους τοῦ Φρύνιδος καμπὰς, ἃς αὐστηρότατα ἀπέφευγον καὶ ἐκόλαζον, καθ' ἃ ἐν Νεφέλαις διὰ τοῦ Δικαίου λόγου ἀκούομεν:

«Εἰ δέ τις αὐτῶν βωμολοχεύσαιτ' ἢ κάμψειέ τινα καμπήν, οἷος νῦν τὰς κατὰ Φρυγίαν ταύτας τὰ δυσκολοκάμπτους, ἐπετρίβετο τυπτόμενος πολλάς, ὡς τὰς Μούσας ἀφανίζων.

Κατὰ ταῦτα οὔτε ἡ βυζ. Μουσικὴ εἶναι παντελῶς ξένη οὔτε ἡ Τουρκικὴ ἢ ἀραβοπερσικὴ εἶναι ἐξ ἀκεραίου βυζαντινῆς ἢ ἑλληνικῆς.

Ἀλλὰ τοιαύτη οὐσα πλέον αὕτη δὲν εἶχε τοσοῦτον κύρος καὶ ἐπιβολήν, ὥστε νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ κόσμου, καθὼς αἱ ἄλλαι βυζ. τέχναι. Ὁ δὲ κύριος λόγος ἦτο ὅτι κατ' ἀρχὰς οὐσα προσωπικὴ ἀπέβαινε σὺν χρόνῳ τοπικὴ, ἐν τέλει δὲ ἐθνικὴ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἐν τῇ μεγαλειτέρᾳ αὐτῆς ἀκμῇ, οἰαδήποτε αὕτη ἦτο, βλέπομεν ὀρθουμένην ἐν τῇ Δύσει ἰσχυράν αὐτῆς ἀντίπαλον τὴν Εὐρωπαϊκὴν καὶ μάλιστα ἐνωργανωμένην. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἂν καὶ ἡ καθόλου βυζ. Τέχνη μετὰ τὴν πολιτικὴν ἐξαφάνισιν τοῦ οἰκείου κόσμου δὲν ἔπαυσε προαγομένη καὶ ἐπιδρώσα ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, Βορρᾶ καὶ Νότου, ἡ Μουσικὴ κατεδικάσθη εἰς στενότερον ὁσημέραι περιορισμὸν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κοιτίδι αὐτῆς. Ἡ ἐκ τῆς Βενετίας ἐξορμήσασα Ἀναγέννησις καίτοι τελείως ἐνήμερος τοῦ κεφαλαίου τούτου ὁμως ἠγνόησεν αὐτὸ ὡς παράγοντα τῶν ἐπιδιωκομένων ὑπ' αὐτῆς ἰδεωδῶν. Κατὰ δὲ τὴν ἀκμὴν τῆς μεταβυζαντινῆς Τέχνης (ΙΣΤ' αἰ.) ἡ Μουσικὴ ὅλως ἀντιθέτως διέρχεται τὸ ὀλιβρώτερον καὶ χρισιμώτερον αὐτῆς στάδιον. Ὁ δὲ λόγος φυσικὸς καὶ εὐνόητος. Αἱ ἄλλαι τέχναι πλὴν τῶν ἄλλων εὐνοϊκῶν συνθηκῶν εἶχον καὶ τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἡσκοῦντο ἐν κρυπτῷ καὶ σιωπῇ. Ἡ Μουσικὴ ὁμως ἔ-

·λβ·

χουσα ἀνάγκην παρρησίας καὶ δημοσιότητος δὲν ἡδύνατο νὰ συνακολουθήσῃ.

Θέλω καὶ μοι ἐπιβάλλεται ἐπὶ τούτοις, νὰ ἱκανοποιήσω τὴν ἀνυπόμονον ἱσως περιέργειαν τοῦ ἀναγνώστου μου περὶ τοῦ ἂν ἦ ἐν λόγῳ Μουσικῇ ἡτις ποτε ἁρμονικὴ ὑπὸ τὴν σημερινὴν τῆς λέξεως ἐκδοχήν. Λέγω λοιπὸν ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξε τοιαύτη, πᾶς δὲ λόγος ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου παρέλκει μόνον τὸ ζήτημα. Τὰ σχετικὰ τῶν αὐτοκρατόρων θεασίσματα τὰ ἐμβάλλοντα τὴν τοιαύτην ὑποψίαν ἔχουσιν ὅλως ἰδιαίτερον πνεῦμα ἀποσαφηνιζόμενον ἄλλοθεν, ἥτοι ὠριζὸν ἡφemerίους «τῆς σειρᾶς» ἀπὸ τοῦ πρεσβυτέρου μέχρι τοῦ πτωχοῦ καὶ οὐδὲν πλέον. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἐν εἰδικωτέρῳ καιρῷ. Ἰκανὸν ὁμως ἔστω τό γε νῦν ἡ Ἱστορία τῆς Ἀρμονικῆς καὶ ἐκ τοῦ ἀνὰ χεῖρας τὸ ὑπὸ τοῦ λερομονάχου Γαβριήλ (σ. 19) λεγόμενον ὅτι «ἅπαντες οὐκ ἅλλας καὶ ἅλλας λέγομεν φωνάς, ἀλλὰ τὰς αὐτὰς πάντες», ἔτι δὲ στοιχειώδεις τινὲς σύλλογισμοί.

Ἀλλὰ καὶ εἶδος τι Ἀρμονίας δὲν αποκλείεται. Τὸ λεγόμενον «Ἰσον» (=ὕπῃχησις) ἢ «τὰ ἴσα», ἀπερ ἀνεπισημόνως παραδιδόμενα προσῆλθον μέχρις ἡμῶν, εἶναι λείψανον ἀπλῆς τινος ἡλλὰ μεγαλοπρεποῦς Ἀρμονίας. Εἶχε μάλιστα καὶ τοῦτο εἰδικούς τινας κανόνας προϋποθέτον καὶ ἱκανὴν μουσικὴν ἐντρίβειαν καὶ μάλιστα θεωρητικὴν, οἷαν τὸ τοῦ Προτοψάλτου ἔργον. Ἡ ἀτεχνὸς ὁμως καὶ ἀμαθὴς ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ἔχει ὥς φυσικὰ ἐπακόλουθα τὰ ἀηδῆ ἐκεῖνα ἁρμονικὰ ἀποτελέσματα, ὧν πάντες ἔχομεν πείραν, καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς αἰσθητικῆς ἐκπτώσεως τῆς βυζ. Μουσικῆς. Ἦναι ἐξ αὐτοῦ φανερόν ὅτι ἡ καταλαβοῦσα τὴν Ἐκκλησίαν κακοδαιμονία συνετελεῖα τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἑθνους καταπτώσεως δὲν ἐπῆρεπε τὴν συντήρησιν πολυμελῶν καὶ πολυμιγῶν χορῶν. Περιορισθεῖσης δὲ τῆς ἐν αὐτῇ Μουσικῆς εἰς ἓν μό-

γον πρόσωπον ἀνέθεσε καὶ τὸ εἰρημένον ἀρμονικὸν στοιχεῖον εἰς τὸ οἰονδήποτε παρατυγχάνον πρόσωπον ἢ καὶ νυσταλέον τι παιδίον. Τὸ ἐκ τῶν λόγων τούτων ἀηδὲς καὶ ἀφορητῶς ἀποκρουστικὸν ἀποτέλεσμα προήγαγε πάντως καὶ εἰς τὴν σὺν τῷ χρόνῳ κατάργησιν τοῦ Ἰσου μάλιστα ἐν Ἀγίῳ Ὄρει, ἐνθα καὶ νῦν ἔτι παρὰ τὴν σχετικὴν σχετικῶς ἐμπείρων μουσικῶν εὐπορίαν τὸ εἰρημένον ἀρμονικὸν στοιχεῖον σιγᾷ.

Ἐπίσης ἡ ἄλλειψις Ἀρμονίας δὲν συνεπάγεται τὴν ἄλλειψιν καὶ χορφοδιακοῦ τινος συστήματος. Τοιοῦτο μάλιστα ὑπῆρχεν, ἰδίᾳ κατὰ τὴν Β' χιλιετηρίδα, ἱκανῶς προηγμένον καὶ ποικίλον μὲ εἰδικὴν ὁρολογίαν ὥς ἐξάγεται ἐκ τῶν διαφόρων μουσικῶν κωδίκων.

Μὲ τοιαύτην λοιπὸν ἀναμφισβήτητον σύστασιν διελθοῦσα ἡ βυζ. Μουσικὴ τὸ ὁρόσημον τοῦ 1453, ὥς σύστημα μὲν ἔμεινεν ἀναλλοίωτος, ὥς ἐκτέλεσις δὲ ἤρχισεν νὰ παρακμάξῃ. Τῆς παρακμῆς ταύτης τεκμήριον εἶναι ὅτι ἐξέλιπόν ποτε καὶ ἐν Κ) πόλει οἱ ἱκανοὶ πρὸς θεωρητικὴν καὶ διὰ γραφῆς μετάδοσιν αὐτῆς εἰς τοὺς νεωτέρους, ἐξ οὗ οἱ διψῶντες κατέφευγον εἰς Ἅγιον Ὄρος, ὥς οἱ γνωστοὶ Μαν. ὁ Χρυσάφης ὁ νέος, Πέτρος ὁ Μπρεκέτης καὶ Παν. ὁ Χαλαίτζογλους. Ἐκ τούτου μάλιστα ὁ κατ' ἐξοχὴν μουσικοδικάσκαλος τοῦ Ἀγ. Ὄρους Δαμιανὸς ὁ Βατοπεδινὸς ἐπωγομάσθη «διδάσκαλος τῶν Πολιτῶν μουσικῶν». Ὁ Χρῦσανθος ἐν προκειμένῳ γράφει τι τὸ υπερβολικόν «ὅταν ἐξέλιπεν», λέγει, «ἀπὸ Κ) πόλεως ἡ ἔμμουσος ψαλμοῦδια, ἐσφῆζτο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς κατὰ Πελοπόννησον καὶ Κρήτην» ὅτε δὲ καὶ ἐντεῦθεν ἀπέπη, ἐσφῆζτο ἐν τῷ τοῦ Ἀθωνος Ἀγιωνύμῳ Ὄρει, ἐπειδὴ ἐχρησίμευεν ἡ διάδοσις τῆς Μουσικῆς εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς, καὶ ἄλλοτε μὲν, μάλιστα δὲ εἰς τὰς ἀγρυπνίας, ἦγαν τὰς παννυχίους τελετάς. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀθω-

νος αὐθις μετεκομίσθη εἰς Κ)πολιν διὰ τοῦ νέου Χρυσάφου, τοῦ Παναγιώτου καὶ τοῦ Περικέτη» (XLII, 64).¹ Τοῦτο εἶναι πρόχειρον ἱστορικὸν τοῦ Χρυσάνθου συμπέρασμα ἀκολουθοῦντος φαίνεται τὴν ὑστερήσανσαν κατὰ Πελοπόννησον καὶ Κρήτην τουρκικὴν κατάκτησιν. Ἀλλὰ θὰ εἶναι ἀκροσφαλὴς ἡ παραδοχὴ τούτου ὡς ἱστορικῆς ἀληθείας. Ὡσεὶ ὄρνις δῆθεν ἀπηνῶς καὶ ἀγρίως καταδιωκομένη ἡ βυζ. Μουσικὴ ἥλλασσεν ἐπανειλημμένως καταφύγιον καὶ κοιτίδα ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ γυπὸς κατακτητοῦ. Ἀλλ' ἔχει ἡ Κριτικὴ καὶ ἡ Ἱστορία πολλὰ νὰ προσθέσῃ ἐν εὐθετωτέρῳ χρόνῳ. Ὁ Χρυσάνθος ἀποφανθεὶς οὕτω παρεῖδεν, ἂν δὲν ἡγνόησε, τὰ ἄλλα κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐνθα ὁ ἐκκλησιαστικὸς βίος συνειχίσθη ὁμαλῶς ὀπωσοῦν, οἷα τὰ Ἱεροσόλυμα, ἡ Κύπρος, πρὸ πάντων ἡ Ἑπτάνησος, Βενετία καὶ Ρωσία. Διὰ ταῦτα ὀφείλει τις νὰ δεχθῇ μόνον ἀνάλογόν τινα φυσικὴν παρακμὴν, εὐνόητον ἄλλως, ἥτις ἐπακολουθεῖ πάσῃ γενικωτέρᾳ τοιαύτῃ. Χαρακτηριστικὸν ταύτης ἰδίᾳ εἶναι ὅτι μετὰ τὸν ἐπὶ τῆς Ἀλώσεως Πρωτοψάλτην Γρηγόριον Μπούνην τὸν Ἀλυάτην δὲν ἀναφέρονται πλέον Πρωτοψάλται, εἰμὴ ὁ κατὰ τὸ β' ἡμῖσις τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος Θεοφάνης Καρύκης, ὁ ἐπὶ μικρὸν ἔπειτα Πατριάρχης. Ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ ΙΖ' αἰ. ποιά τις εὖνους τύχη προστατεύει τὴν βυζ. Μουσικὴν, ἂν ἀποδώσωμεν εἰς τοῦτο τὴν ἀδιάσπαστον πλέον ἄλυσον τῶν Πρωτοψαλτῶν καὶ τὰς σημειουμένας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰ. ἀποπείρας ἰδρύσεων τῶν μολονότι βραχυβίων μουσικῶν σχολῶν.

Πρὶν τὰ τέλη τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν καθόλου κατάστασιν, ὡς καὶ τὴν ἀλλοίωσιν ἐνίων μελῶν μὲ ἐντονώτερα ἱστορικά φω-

1) Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς. Τεργέστη, 1832.

τα χάρις εἰς τὰς πολυτίμους πληροφορίας, ἃς ἐξάγομεν ἐκ τῶν συγχρόνων κωδίκων καὶ τὰς παρεχομένας ὑπὸ τοῦ Χρυσάνθου ἐν τῷ ἱστορικῷ μέρει τοῦ Θεωρητικοῦ αὐτοῦ. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην περίοδον ἀπαντῶμεν καὶ κίνησιν τινα παραγωγικὴν ἐν τῷ αὐστηρῷ πάντοτε πλαισίῳ τῆς Παραδόσεως, ἀλλ' οὐδεμίαν πραγματικὴν προαγωγὴν τῆς Τέχνης. Διὰ τοῦτο ἀπαντῶμεν ἀπὸ τοῦδε ἀτελεύτητον σειρὰν συνθέσεων ἐπὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὅμνου, τοῦ Χερουβικοῦ, φέρ' εἰπεῖν, ἢ Κοινωνικοῦ, αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τεχνοτροπίαν μὲ ἀδράς μὲν τινὰς παραλλαγὰς ἐν ταῖς νέαις γραμμαῖς, ἀλλὰ μὲ τὴν αὐτὴν πάντοτε ὁφὴν καὶ πνοήν, οὐδὲν δὲ στοιχεῖον νέον ἐκτὸς ἐξωτερικῶν τινῶν ἀποχρώσεων. Ἐπίσης οὐδεμίαν θεωρητικὴν προσπάθειαν ἀπαντῶμεν πλὴν τῶν στοιχειωδῶν προπαιδευτῶν τῶν διαφόρων χειρογράφων. Οἱ Πρωτοψάλται καὶ οἱ ἐν γένει ἐπιδίδοντες ἐν τῇ ἐκκλ. Μουσικῇ ἐφιλοτιμοῦντο μᾶλλον νὰ συγγράψωσι Διδασκαλίας τῆς Ἑξωτερικῆς (ἀραβοπερσικῆς) Μουσικῆς, ἢ τοῦ οἰκείου αὐτῶν κεφαλαίου. Ἐνησμένισον μάλιστα καὶ ἐφιλοτιμοῦντο οἱ καλλιφωνότεροι τούτων νὰ ἐπιδεικνύωσι σκανδαλωδῶς καὶ τὴν καλλιφωνίαν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ μιναρὲ ὑποκαθιστῶντες τὸν μουξίζην, οἱ δὲ ἀνωτέρω Θεοφ. Καρύκης καὶ ὁ Λαμπαδάριος τῆς Μ. Ἐκκλησίας Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος καὶ πάντως καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Τὰ μουσικὰ χειρόγραφα βρίθουνσι συνθέσεων μὲ τὸν τίτλον «Καλλώπισμα τοῦ (δεῖνα)», ἢ «Ἐκαλλωπίσθη ὑπὸ τοῦ (δεῖνα)». Ὁ Χαλάτζογλος κατὰ τὸν Χρυσάνθον (XLVIII, § 74) «ἔφερε τὴν ἐκκλ. Μουσικὴν ἀπὸ τῶν ἐν τῷ Ἀθωνι διδασκάλων, ὅμως φαίνεται ὅτι παραδιδούς εἰς τοὺς μαθητὰς τὰ μέλη ἄλλοῦ μὲν συνέτεμνέ τινὰς μελωδίας τῶν θέσεων, ἄλλοῦ δὲ μετέβαλλεν αὐτάς, ἀφορῶν εἰς τὸ ἡδονικὸν ἐν ταύτῳ καὶ καλλωπιστικόν

καθὼς λέγουσι. Καὶ ἐντεῦθεν ἴσως ἐπήγαγεν ἡ ὁπωσοῦν διάφορος ἀπαγγελία τῶν ἐκκλ. μελῶν κατὰ τινὰς θέσεις, ἢ τῶν Κ)πολιτῶν μουσικῶν διδασκάλων πρὸς τὴν τῶν Ἀθωνιτῶν. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἰω. ὁ Τραπεζούντιος, ὁ ἐπισήμως προβάς εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς παλαιᾶς Παρασημαντικῆς, ἠκολούθησε πάντως τῷ διδασκάλῳ. Ὁ Δανιὴλ εἰσήγαγεν εἰς τὰ ἐκκλ. μέλη Θέσεις ἐξωτερικὰς καὶ ὀργανικὰς, πρὸς παρασήμανσιν τῶν ὁποίων ἠναγκάσθη νὰ νεωτερίσῃ καὶ περὶ τὴν γραφὴν (αὐτ., § 76). Ὁ κακόρρυθμος Ἰάκωβος καταφανῶς πλέον ἠκρωτηρίασε καὶ ἠλλοίωσε τὰς Θέσεις διὰ χειρὸς Γεωργίου τοῦ Κρητός, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος δὲν ἔγραφεν, ἀποβλέπων μᾶλλον εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἐπὶ μέρους ἐννοιῶν ἢ τῶν μέτρων. Τέλος ὁ Λαμποδάριος Πέτρος ὁ Βυζάντιος καὶ ὁ Γρηγόριος καὶ τὰ σύντομα στιχηρὰ καὶ εἰρημολογικὰ μέλη, πού μὲν οὐσιωδῶς πού δὲ ἐπουσιωδῶς, μετέβαλον καὶ μάλιστα τὸ λεγόμενον «Εἰρημολόγιον» τὸ παραδοθὲν ἡμῖν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰ. ἀκμάσαντος ἱερέως Βαλασίου. Τῆς νόσου ταύτης δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔμειναν ἀνεπηρέαστοι καὶ οἱ μεταγράψαντες τὰ παλαιὰ εἰς τὸ νέον σύστημα.

Τὰ δλίγα ταῦτα πρὸς τὸ παρὸν πείθουσιν, ὅτι τὰ παλαιὰ μέλη, τὰ ὅποια παρέδωκεν ἡ Ἀλωσις εἰς τὴν μεταβυζ. περίοδον, οὔτε διετηρήθησαν εὐλαβῶς οὔτε μετεδόθησαν εἰς τοὺς κάτω αἰῶνας πιστῶς καὶ ἀκολόβωτα. Τὸ μόνον δὲ νέον, ὅπερ παρήγαγεν ἡ εἰρημίνη περίοδος εἶναι οἱ καλούμενοι «κολλιφωνικοὶ Εἰρημοὶ» ὀφειλόμενοι εἰς τὸν ἱερομόναχον Ἀρσένιον τὸν Μικρὸν, σύγχρονον τοῦ εἰρημένου Βαλασίου. Ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος τοῦτο, ἔκτός τοῦ ὅτι δὲν προσθέτει νέον τι εἰς τὴν Τέχνην, δὲν εἶναι γνήσιον ἐκκλησιαστικόν, ὥς ἔχον τὴν προέλευσιν αὐτοῦ ἐκ τῶν εὐθύμων πανηγυρικῶν ἐστιάσεων, ἀφ' ὧν σὺν τῷ χρόνῳ, καλλιεργηθὲν μάλιστα ὑπὸ ἐλευθεριώτερον πνεῦμα

ὕπὸ τοῦ ἐπίσης συγχρόνου Πέτρου τοῦ Μπερεκέτου καὶ ἄλλων καὶ ἐκταθὲν σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ὑπερβολικὸν μῆκος μετεπλήθησεν εἰς τὴν ἐκκλ. χρῆσιν ὑπὸ τὸν τύπον πλέον τῶν παλαιῶν «Μαθημάτων».

Ἀτυχῶς ἡ τελευταία αὕτη σύστασις τῆς ἐκκλ. ἡμῶν Μουσικῆς ἀποτελεῖ διὰ τινὰς τὴν Παραδόσιν, Παραδόσιν μιᾶς καὶ ἡμισείας ἑκατονταστηρίδος, ὑπὲρ ἧς οὗτοι κόπτονται ἀγνοοῦντες τὴν τῶν δεκαπέντε ὄλων!

Ἀπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως πλέον τοῦ Χρυσάνθου, δι' ἧς ἡ μὲν γνῶσις τῆς Μουσικῆς κατέστη εὐχερεστέρα ἢ δὲ μελοποιία ἐξέπεσεν εἰς τὸ ἐλίπεδον τῆς σημερινῆς λογοτεχνίας καὶ δημοσιογραφίας, δι' ἧς ἀρκεῖ μόνον ἀνάγνωσις καὶ γραφή, ἢ ἀναρχία, ἀπότοκος τόσον τῆς αὐθαιρέτου καὶ αὐθιᾶς ὑποκειμενικότητος, ὅσον καὶ τῆς ἀμαθείας—πρὸ πάντων τῆς ἀμαθείας—ἀποσυνέθεσε τὰς συνεχομένας ἄλλοτε εἰδικὰς δυνάμεις, ἐξ οὗ οὐδεμία πλέον δύναται νὰ ἐπιτείνῃ ὁμαδικὴ ἐργασία ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ στοχαζομένη σκοποῦ. Τέλος ἐκ τῶν ἀμοιρῶν τοῦ βαθιτέρου τῆς Παραδόσεως πνεύματος γενικῶν πορθητῶν παρασυρόμενοι καὶ οἱ μελοποιοὶ ἐπεζήτησαν τόνους ἡδυτέρας μουσικῆς πρὸς βλάβην τῶν κυριωτέρων στοιχείων τῆς θρησκ. Μουσικῆς, οἷα εἶναι τὸ ὑποβλητικὸν καὶ ἡ μυστικοπάθεια λησμονοῦντες, τόσον αὐτοί, ὅσον καὶ οἱ τῶν τοιούτων ἀπαιτηταί, ὅτι ἡ θρησκευνοῦσα Ἐκκλησία δὲν προσφέρει τὴν Μουσικὴν ὡς ὅρον, ἐφ' ᾧ, ἀλλ' ὡς μέσον, δι' οὗ. Ἡ Μουσικὴ εἶναι ψυχογραφία ἀδρὰ τοῦ ἔχοντος. Ἀληθῶς τὴν κρατοῦσαν ψυχὴν συνθέσιν ἀδυνατεῖ νὰ ἐμποτίσῃ καὶ κινήσῃ ἡ ἀπλή, ἰσχνὴ καὶ ἀμονότονος διὰ πολλοὺς βιζ. Μουσικὴ, ὡς μὴ γνώριμος καὶ μὴ ὁμολόγως βεβιωμένη. Διὰ νὰ ἐπηρεασθῇ ἡ κρατοῦσα ψυχὴ συνθέσεις ἐκ τῆς ἀπλότητος αὐτῆς ἀπαιτεῖται κολοσιαία μεταστροφή—ἀδύνατος ὑπὸ τὰς κρατούσας κοσμικὰς συνθήκας—ἢ συμβατικὴ τις τοῦλάχιστον προσαρμο-

γῇ καὶ εὐλάβεια, παραίτησις ἀπὸ τῶν κοινῶν καλλιτεχνικῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ λήθη τοῦ ἀνοικείου καλλιτεχνικοῦ περιβάλλοντος, ὑποταγὴ τέλος εἰς κανόνα δωρικώτερον, οἷον ἐκφράζει ὁ Μ. Βασίλειος λέγων: «Πᾶν, ὃ μὴ διὰ χρείαν, ἀλλὰ διὰ καλλωπισμὸν παραλαμβάνεται περπερείας ἔχει κατήγοριαν» καὶ ὁ Σωκράτης: «Ἐγὼ δὲ τέχνην οὐ καλῶ, ὃ ἂν ἢ ἄλογον πρᾶγμα». Καὶ δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦτο ἄλλότριον καὶ ἀνοικεῖον πρὸς ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο παρὰ τὴν ἀπληστον ἀπόλαυσιν τοῦ ἐπ' ἐκκλησίαις φωτὸς συγκινεῖται τις πρὸς ἐπιστροφὴν ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ ἀμυδροῦ φωτὸς τοῦ λιτοῦ ἐκκλησιδίου καὶ τοῦ μοναστηρίου. Ἡ θρησκειοῦσα ἐκκλησία δὲν προσφέρει μουσικὴν ἐλευθέρως καὶ κοσμικῆς αἰσθητικῆς ἀπολαύσεως, διότι δὲν εἶναι αὕτη ἀντικείμενον ἐλευθέρως αἰσθητικῆς κρίσεως, ἐκφεύγουσα καὶ τῆς ἀρμοδιότητος μεिरακιουμένων καὶ προχειρολόγων ὑψηλῶν ἢ ἱερῶν ἐδράνων. Τὸ γνήσιον χριστιανικὸν πνεῦμα εἶναι ἀλήθεια, ἥτις οὔτε συγχρονίζεται οὔτε παλαιοῦται. Τὸ θρησκ. μέλος διὰ τὰ εὐστοχῇ, ἀνάγκη τὰ εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸν καθόλου λόγον καὶ γενετικὸν τοῦ συμφνοῦς καὶ ἐπιδιωκομένου συναισθήματος, ἄλλως καταπνίγεται ὁ πρὸς ὄν ὁρος. Διὰ τοῦτο αἰσθανόμεθα, ὅσοι αἰσθανόμεθα, μυχιαίτατα τὰ κλέφτικα καὶ τὰ δημοτικὰ ἔσματα. Ἀνάγκη προσέτι κρηπὶς καὶ ἀφόρμησις τὰ εἶναι ἢ εὐσέβεια καὶ μόνον αὕτη. Τόσον οἱ Βυζαντινοὶ ἐκκλ. μελουργοί, ὅσον καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἐπέτυχον ἐκ τῆς ἐγνωσμένης αὐτῶν εὐσεβείας, Ἄλλ', εἰς ὃ σημεῖον ἔχει καταντήσει ὁ ὁρος οὗτος, ἢ καθόλου ἐκκλ. Τέχνη καὶ ἐμφάνισις προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ σκηνῶν ἔχει ἐκφύγει τῆς αὐστηρεῖς καὶ ὄντως θείας ἀληθείας χριστιανικῆς Θρησκείας. Ἡ παροραθεῖσα ἀπ' αἰώνων ἀσυνδοσία ἀπέδωκεν σύγχυσιν πραγμάτων καὶ πνεύματος. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ ὁ καθυστερημένος οὐραγὸς μένει εἰς σημεῖον ἀντιλεγό-

μενον». Ἐν τούτοις εἶναι ἀνσμφισβητήτως ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ Δ' αἰ. ἐπιχειρηθεῖσα ἀντικατάστασις τῆς θαυ-
 τικῆς μελωδίας ἠκολούθησε καθ' ὑποσυνειδήτων αἰσθη-
 τικὴν τὴν ἄλλην Τέχνην. Ὁ ὑψηλὸς κίων τῆς Βασιλικῆς
 παρέσυρε τὴν δσίαν μελωδίαν τῆς Διὰ τριῶν καὶ Διὰ
 τεσσάρων εἰς τὴν διονυσιακὴν Διαπασῶν καὶ ἐπέκεινα.
 Τὸ λιτόν, ἀπέριπτον καὶ σοβαρὸν χρῶμα ἀντικατασταθὲν
 ὑπὸ ἀναλόγως διονυσιαζούσης ἐν παντὶ πολυχρωμίας δι-
 εχύθη καὶ ἐν τῇ Μουσικῇ κατὰ λόγον εὐθύν. Ὁ ἀντικα-
 ταστήσας τέλος τὸ σεμνὸν καὶ συμβολικὸν ξυλοπήμαν-
 τρον βακχειώδης κώδων, ὥς καὶ πᾶν τὸ στιλπνόν, ἐπέβα-
 λε τὴν ἐξεζητημένην καὶ ἐνόχου ἡδύτητος μεταλλικὴν φω-
 νήν. Συνελόντι δ' εἰπεῖν, τὰ ὑπὸ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων
 ἐκζητούμενα ὁμόλογον καὶ ἀκουστικὴν αἰσθητικὴν ὑπο-
 συνειδήτως κατειργάσθησαν καὶ ταύτης τὴν θεραπείαν
 καὶ θωπείαν ἀξιοῦσιν. Ἐκ τούτων ἡ νέα αἰσθητικὴ ἀν-
 τίληψις ζητεῖ—ἅς εἴπωμεν—δικαίως, ὅ,τι ζητεῖ, ὥς ὁ-
 μόλογον πρὸς τὰ καθολικώτερον κρατοῦντα. Ἡ παλαιὰ
 ἐκπροσωπεῖ τὴν δίψαν πρὸς ἐπιστροφὴν, ἥς καὶ ἔχεται
 ὑποσυνειδήτως. Τόσον ἡ νέα ὥς πρὸς τὸ χριστιαν. πνεῦ-
 μα, ὅσον καὶ ἡ παλαιὰ ὥς πρὸς τὴν κρατοῦσαν καθόλου
 ἐκκλ. αἰσθητικὴν ἀποτελοῦσιν ἐξῶφθαλμον τρανὴν ἀντι-
 νομίαν.

Ὁ ἀνὰ χεῖρας τόμος ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαίαν προϋπό-
 θεσιν τοῦ δευτέρου. Διὰ τοῦτο ἡ ἱστορικὴ κίνησις τῆς
 Παρασημαντικῆς, τοῦ δευτέρου τούτου ὀγκηροῦ βράχου
 τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης, τοῦ καὶ κυρίου ἡμῶν θέματος, θὰ
 ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι ὥς διὰ βραχυτάτων.

Ὁ ὅρος «Παρασημαντικὴ» ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον παρ'
 Ἀριστοξένῳ. Ἑρμηνευτικῶς εἶναι συνεπέστατος πρὸς
 τὴν ἐτυμολογίαν αὐτοῦ. Τ. ἔ. ὠνομάσθη οὕτω διότι πα-
 ρὰ τοὺς λογικοὺς τῶν κειμένων φθόγγους ἐσημαίνοντο

τὸ παλαι οἱ μουσικοὶ δι' εἰδικῶν σημείων. Διὰ τοῦτο πᾶσα μουσικὴ γραφὴ εἶναι καὶ δύναται νὰ ὀνομάζεται Παρασημαντικὴ. Κατῶς δὲ τινες ἀποφαίνονται καὶ γράφουσιν ὅτι ἡ πρὸ τοῦ Χρυσάνθου μόνον ὀνομάζεται οὕτω. Τῆς βιζ. Παρασημαντικῆς ἐπινοηταὶ φέρονται πολλοὶ, ἀπὸ Πτολεμαίου τινός, βασιλέως τῆς Αἰγύπτου(!), μέχρι τοῦ Ἰω. τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Ἰω. τοῦ Κουκουζέλη, περὶ ὧν ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ μέλλομεν ἀσχοληθῆ. Αὕτη διὰ τὴν μετὰ τὴν Ἀλωσιν ἀμάθειαν καταστῆσα αἰνιγματώδης κινήσθη τὸ τρεγικὸν σῶμα διαφόρων πειραματισμῶν πρὸς μεταρρυθμισιν. Πρῶτος ἐπιχειρήσας τοιαύτην εἶναι ὁ ἐν Ἡρακλείῳ τῆς Κρήτης ἀκμάσας κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰ. Ἀκάκιος Χαλκοπούλος, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἰδιοχείρου αὐτοῦ χειρογράφου ἀποκειμένου ἐν τῇ Ἑθν. Βιβλιοθήκῃ ὑπ' ἀρ. 917. Ἀλλὰ μεταμεληθεὶς, ὡς γράφει, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πρώτην. Δύο περίπου μετ' αὐτὸν αἰῶνας ἀπαντῶμεν «ἐξηγήσεις» τοῦ Βαλασίου. Ἐπακολουθεῖ ἡ κατὰ τὸ 1756 ἀποφασιστικωτέρα πατριωρικῇ κελεύσει χειρονομία Ἰω. τοῦ Τραπεζουντίου, ἥτις ἐχρησίμευσεν ὡς γενικὸν σύνθημα πάντων τῶν δυναμένων γράφειν, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίθησαν οἱ περιτελλομένου τοῦ ΙΗ' καὶ ἀρχομένου τοῦ ΙΘ' αἰ. ἀκμόσαντες Δανιήλ, οἱ δύο Πέτροι, οἱ Λαμπαδάριοι Ἀντώνιος καὶ Γρηγόριος καὶ ἄλλοι. Εἶναι ὅμως φανερόν εἰς τὸν ἀναδιφῶντα τὰ χειρόγραφα τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ ἀμέθοδον αὐτῶν, ἐξ οὗ ἡ συμπαθὴς ἀγωνιώδης αὐτῶν προσπάθεια. Τὸ πλημμελὲς καὶ ἄστοχον αὐτῆς ὀφείλετο εἰς τε τὸ καθόλου ἀκατάριστον τῶν ἐπιχειρούντων καὶ εἰς παρερμηνείας πραγμάτων καὶ ὄρων. Σοβαρώτατον βῆμα ἐπεχειρήθη ὑπὸ τοῦ Χίου Ἀγαπίου Παλιέρμου, ἐπὶ τῆς πρώτης Πατριαρχείας Γρηγορίου τοῦ Ε', ὅστις εἰσήγαγε τὸ εὐρωπαϊκὸν σύστημα διδάσκων αὐτὸ ἐν τῷ Πατριαρχείῳ εἰς πολλοὺς καὶ ὑποχρεωτικῶς εἰς τοὺς Δομεστικούς τῆς Μ. Ἐκκλη-

σίας. Ἄλλ' ἐκ τῆς πολεμικῆς, ἣν μετῆλθε κατ' αὐτοῦ ὁ Πρωτοπάλτης Ἰάκωβος δὲν ἐταλεσφόρησε. Τέλος τῷ 1814 ἐγένετο δεκτὸν μετὰ πολλὰς περιπέτειας τὸ σύστημα τῶν Τριῶν, ὑφ' οὗς πρέπει νὰ νοῆται κυρίως ὁ Χρυσάνθος, ὅπερ διδαχθὲν ἐν τῇ βραχυβίῳ πάλιν (1815-1820) Μουσικῇ Σχολῇ διεδόθη βαθμηδὸν καθ' ἅπασαν τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ ἀποτελεῖ τὴν μόνην καὶ ἐπίσημον ἡμῶν ἐκκλ. Παρασημαντικὴν. Αὕτη συνδέεται μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Χρυσάνθου, περὶ ἧς ἡ ἱστορικὴ γραφὴς ὑπῆρξεν ἀφειδῆς εἰς ἀπόδοσιν πολλῶν καὶ ἐξαιρετικῶν προσόντων, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ἐν τῷ ἱστορικῷ μέρει τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ λέγει μόνον ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς Πέτρου τοῦ Βυζαντίου. Ἄν δὲ ἐκ μετριοφροσύνης αὐτὸς δὲν ἀναφέρῃ ἄλλην αὐτοῦ ἐπίδοσιν καὶ σπουδὴν, ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Παναγιώτης Πελοπίδας, ὁ καὶ ἐκδούς τὴν συγγραφὴν ἐκαίνου, οὐδὲν προσθέτει. Εἶπον ἄλλοτε καὶ ἔγγραφα κατ' ἐπανάληψιν καὶ μέλλει νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι τόσοι αὐτὸς ὤσθη καὶ οἱ δύο αὐτοῦ συνεργάται δὲν ἦσαν ἀναλόγως ἐγκρατεῖς τοῦ βίου τοῦ παλαιοῦ συστήματος καὶ ἐπομένως οὔτε οἱ ἐνδεδειγμένοι διὰ τόσοι κολοσιαῖοι ἐγχειρημα, ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἔπρεπε νὰ θάψωσι διὰ παντός τὴν παλαιὰν Παρασημαντικὴν. Ἐκ τούτου θεωρῶ τὸ ἔργον αὐτῶν ἔνοχον σοβαρωτάτης ζημίας. Ἡ μουσικὴ ὥς καὶ ἡ καθόλου κατάρτισις τοῦ Χρυσάνθου δὲν φαίνεται ἀνάλογος πρὸς τὸ ἐπιχειρηθὲν. Τὸ «Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς» ἐμφανίζει αὐτὸν ὥς μεθοδικώτερόν τινα συλλογέα, φυσικῶ καὶ εὐνοήτῳ τῷ λόγῳ, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐγκρατῇ πάντων τῶν ὧσων ἔγραψεν οὔτε ἐκφεύγοντα τῆς κριτικῆς ἀλγεινῶν ἱστορικῶν, τεχνικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ὀλισθημάτων. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν περὶ τὴν μελοποιεῖαν ἱκανότητα αὐτοῦ, ἱστορεῖται ὅτι ἐμέλισε πολλὰ, τὰ ὅποια ἀτυχῶς ἐγένοντο παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ἡ κοινὴ ὅμως καὶ γνωστὴ συνήθεια ὑποβάλλει τὴν σκέψιν ὅτι

μεταξὺ τῶν συγχρόνων καὶ μαθητῶν αὐτοῦ θὰ ἐσώζοντο πάντως τινά, ὡς ὤφειλον μάλιστα. Ἐὰν δὲ ἀπιδώμεν εἰς τι «Κύριε ἐλέησον» τῆς Μεγάλης Ἐκτενοῦς, μοναδικὸν ἴσως, περιεχόμενον ἐν τινι χειρογράφῳ τῆς ἐμῆς βιβλιοθήκης, ἰδιοχείρῳ τοῦ ἐκ Μακεδονίας ἱερομονάχου Ἀναγίου Σιναΐτου (1827), ὑπὸ τὸν τίτλον: «Τὸ παρὸν παρὰ Χρυσάνθου Διδασκάλου» (Πίν. ΙΗ'), δὲν θὰ τολμήσωμεν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὸν τὴν θρυλουμένην μουσικὴν ὑπεροχὴν καὶ ἐξαιρετικότητα. Καὶ ἀπὸ θεωρητικῆς δὲ ἀπόψεως ἀπιδεικνύεται ὅτι δὲν εἶχε τὸ ἀπαιτούμενον κῦρος, ὥστε νὰ ἐπιβληθῇ. Διὰ τοῦτο τὸ σῶστημα αὐτοῦ ἐπολέμησαν ἀμέσως πολλοὶ μὲν, ἰδίᾳ δὲ ὁ τότε Πρωτοψάλτης Μανουὴλ καὶ ὁ τότε Δομέστικος Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀντετάχθη σφοδρῶς κατ' αὐτὸν ὁ σύγχρονος «ἐκ διαφόρων ἐπισήμων ἀκαδημειῶν ἱατροφιλόσοφος» Βασίλειος ὁ Στεφανίδης γράψας μάλιστα ἐν Νεοχωρίῳ τοῦ Βοσπόρου, καθ' ὃν χρόνον ἐφαίνετο τὸ νέον σῶστημα ὀριστικῶς ἐπικρατῆσαν (1819) «Σεδίασμα περὶ Μουσικῆς, ἰδιαίτερον ἐκκλησιαστικῆς»,¹ διὰ τοῦ ὁποίου ἀντιτάσσεται εἰς τὰς καθόλου διδασκομένας ὑπὸ τοῦ Χρυσάνθου θεωρίας καὶ οὐχὶ ἀποξ' ἀπευθύνει λανθάνοντα ἢ ἐμφανῇ εὐθὺν ἢ πλάγιον κατ' αὐτῶν ἔλεγχον διὰ τὸ ἐγγεῖρημα αὐτῶν. Τοῦτο ἀναμφιβόλως εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν περιέργως βλέπομεν παρασιωπώμενον τὸ ὄνομα τοῦ Στεφανίδου ἐν τῷ ἱστορικῷ μέρει τοῦ Μ. Θεωρητικοῦ, ἂν καὶ οὗτος ἤδη ἀπὸ τοῦ 1810 εἶχεν ἐμφανισθῇ ὡς ἐμβριθεὶς θεωρητικὸς δημοσιεύσας ἐν τῇ ὑπὸ τὴν ἐφορείαν αὐτοῦ ἐκδιδομένῃ Ὀκτωήχῳ μελέτην «περὶ τοῦ διατονικοῦ γένους τῆς ἑλλην. Μουσικῆς». Ἐκ τοῦ τελευταίου μάλιστα τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ

1) Ἐδημοσιεύθη διὰ τοῦ Ε' τεύχους τοῦ Ἐκκλ. Μ. Συλλόγου Κηπόλεως, 1902. Σελίδες πυκναὶ μεγάλου σχήματος 72.

το· καὶ λίαν γνώριμος ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς κύκλοις, ἐπομένως ἄπορον πῶς ἠγνοήθη. Τοῦτ' αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ περὶ ἄλλου τινός, τοῦλάχιστον διὰ τὴν ἐποχὴν ἀξιολόγον, τοῦ Ἀποστόλου Κωνστάλα καὶ τοῦ οὐχ ἥττον ἔλλογίμου Ἀντωνίου τοῦ Λαμπαδαρίου ὡς καὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Βυζαντίου. Ἀπλὴν δέ τινα μόνον μνησίαν ποιεῖται τοῦ ὀνόματος τοῦ Πρωτοψάλτου Μανοῦλ. Τόσον λοιπὸν εἰδικοί, ὅσον καὶ ἀμοιβαῖοι προσωπικοί, φαίνεται, λόγοι συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐξακολουθῶσι πολλοὶ ἐπὶ πολλὰ ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ νέου συστήματος ἔτη, μάλιστα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ, νὰ ψάλλωσι διὰ τοῦ παλαιοῦ.

Λίαν ἐνωρίς ὁμοῦς τινὲς ἀναγνώρισαντες τὴν προσγενομένην ζημίαν καὶ τὴν χρησιμότητα τοῦ παλαιοῦ συστήματος ἤρξαντο μετὰ πολλῆς ἀλλὰ πάντοτε ἀκάρπου ἐπιμελείας νὰ ἐπιδίδωνται εἰς αὐτὸ καταρτίζοντες καὶ ἐρμηνευτικὰς Συλλογὰς. Ἀτυχῶς ἀκολουθοῦντες μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ὅλως μηχανικὴν μέθοδον δὲν ἤτο δυνατόν νὰ ἀποφέρωσι τοὺς ἐπιδιωκομένους καρπούς, ἀλλὰ σύγχυσιν μόνον, σύγχυσιν καὶ σκότος ἀδιαλεύκαντον. Ἐχω ἀνὰ χεῖρας καὶ ὑπ' ὄψιν μεταξὺ ἄλλων καὶ σχετικὴν ἐργασίαν τοῦ Σαμίου Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, μαθητοῦ τοῦ Χουρμουζίου καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη μουσικοδιδασκάλου ἐν Σάμῳ, ἔξ ἧς πολλὰ τις δύναται νὰ ἐξαγάγῃ. Εἶναι λίαν λυπηρὸν ὅτι οἱ θεωρούμενοι ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν πρυτάνεις καὶ κορυφαί ἐν παντὶ κεφαλαίῳ τῆς Μουσικῆς φωρῶνται τόσοι κενοὶ καὶ εἰς στοιχειώδη ἔτι πράγματα. Ἐδιδάχθη, λέγει, ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην τὴν παλαιὰν Μουσικὴν καὶ ἔπειτα τὴν νέαν παρὰ τῷ Χουρμουζίῳ καὶ ἔλαβεν ἀντίγραφον τῆς ἐξηγήσεως τῶν σημείων τῆς Χειρονομίας, ἀλλ' ἀπολέσας αὐτὸ ἐδυσκολεύετο ἔνεκα τῆς πολυετίας νὰ μεταγράψῃ ἐκ τῆς παλαιᾶς. Παραδίδεται δὲ σχετικῶς ὅτι, ὅταν ποτὲ ἐπέδειξαν αὐτῷ πα-

λαιὸν χειρόγραφον ἐν τῇ κατὰ Σάμον Μονῇ τοῦ Σταυροῦ εἶπε: «Τῆς Μουσικῆς αὐτῆς ἐχάσαμεν τὸ κλειδί». Ἐν τῇ εἰρημένῃ ἰδιογράφῳ αὐτοῦ ἐργασία θεωρεῖ μέγα βοήθημα τῶν μουσικῶν τῆς νέας τὴν γνῶσιν τῶν σημείων τῆς χειρονομίας, οἱ δὲ ἔχοντες, προσεπιλέγει, «παντελῇ τούτων ἄγνοϊαν πολλὴν φέρουσι τὴν ἀτέλειαν ὡς πρὸς τὴν Μουσικὴν». ἑτερός τις Ἀγιορείτης, οὗ τὴν ἐργασίαν ἔχω ἐπίσης, παρέχει ἡμῖν τὴν εἰλικρινῇ πληροφορίαν ὅτι οἱ παλαιοὶ μετεχειρίζοντο τὰ σημεῖα τοῦ παλαιοῦ συστήματος «κατὰ γνώμην τῆς ἀρεσκείας των..... δίδοντες αὐτοὶ αὐτοῖς γενικὸν κανόνα τοῖς ἔτσι τὸ ἔλεγεν ὁ διδάσκαλός μου· καὶ ὁ ἄλλος: ὁ ἐδικός μου δὲν τὸ ἔλεγεν ἔτσι· νά, οὕτως τὸ ἔλεγεν· ὥστε τυφλὸς τυφλῶν ὠδηγοῦσε, ἀμφοτέροι δὲ εἰς βόθρον ἐπιπτον ὡς ἐγώ». Καὶ προχωρῶν ἐπιχειρεῖ τὴν ἐξήγησιν «τῶν σημαδιῶν κατὰ τὸν νέον τῆς μουσικῆς τρόπον» ὡς εὔρεν, λέγει, αὐτοὺς «μὲ πολλοὺς ἀγῶνας καὶ μόχθους». Ἐν τούτοις αὐτοῖς οὗτοι ἀποδεικνύουσι τὴν θλιβεράν αὐτῶν ἄγνοϊαν ὡς καὶ τὸ ἀμέθοδον ὄλων τῶν ἐπιχειρούντων τὴν τοιαύτην ἐπιχείρησιν. Τὴν αὐτὴν μηχανικὴν μέθοδον ἠκολούθησε καὶ ὁ σύγχρονος τῶν Τριῶν Ἀπόστολος Κωνστῆτας καὶ ὁ Παν. Κηλτζανίδης, ὁ Κυριακὸς Φιλοξένης καὶ ὁ Πρωτοψάλτης Γ. Βιολάκης καὶ ὅσοι σύγχρονοι αὐτῶν καὶ μετ' αὐτοὺς ἐπεχείρησάν τι βασιζόμενοι εἰς τὰς ἐν τῷ Θεωρητικῷ τοῦ Χρυσάνθου ὁδηγίας αὐτοῦ. Ἀντίθετος αὐτοῖς ὑπῆρξεν αἰρεσίς τις, μονάδας μόνον τινὰς ἀριθμοῦσα ὁπαδῶν ἐκ τε τῶν ἡμετέρων καὶ ξένων, ἥ ὁποία, λυπηρόν, δὲν εἶναι δυνατόν οὐδέποτε—λέγω οὐδέποτε—νά ἀποδώσῃ θετικόν τι καὶ ἱστορικῶς γνήσιον.

αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου ἐν τῇ κατὰ Σάμον Μονῇ τοῦ Σταυροῦ εἶπε: «Τῆς Μουσικῆς αὐτῆς ἐχάσαμεν τὸ κλειδί». Ἐν τῇ εἰρημένῃ ἰδιογράφῳ αὐτοῦ ἐργασία θεωρεῖ μέγα βοήθημα τῶν μουσικῶν τῆς νέας τὴν γνῶσιν τῶν σημείων τῆς χειρονομίας, οἱ δὲ ἔχοντες, προσεπιλέγει, «παντελῇ τούτων ἄγνοϊαν πολλὴν φέρουσι τὴν ἀτέλειαν ὡς πρὸς τὴν Μουσικὴν». ἑτερός τις Ἀγιορείτης, οὗ τὴν ἐργασίαν ἔχω ἐπίσης, παρέχει ἡμῖν τὴν εἰλικρινῇ πληροφορίαν ὅτι οἱ παλαιοὶ μετεχειρίζοντο τὰ σημεῖα τοῦ παλαιοῦ συστήματος «κατὰ γνώμην τῆς ἀρεσκείας των..... δίδοντες αὐτοὶ αὐτοῖς γενικὸν κανόνα τοῖς ἔτσι τὸ ἔλεγεν ὁ διδάσκαλός μου· καὶ ὁ ἄλλος: ὁ ἐδικός μου δὲν τὸ ἔλεγεν ἔτσι· νά, οὕτως τὸ ἔλεγεν· ὥστε τυφλὸς τυφλῶν ὠδηγοῦσε, ἀμφοτέροι δὲ εἰς βόθρον ἐπιπτον ὡς ἐγώ». Καὶ προχωρῶν ἐπιχειρεῖ τὴν ἐξήγησιν «τῶν σημαδιῶν κατὰ τὸν νέον τῆς μουσικῆς τρόπον» ὡς εὔρεν, λέγει, αὐτοὺς «μὲ πολλοὺς ἀγῶνας καὶ μόχθους». Ἐν τούτοις αὐτοῖς οὗτοι ἀποδεικνύουσι τὴν θλιβεράν αὐτῶν ἄγνοϊαν ὡς καὶ τὸ ἀμέθοδον ὄλων τῶν ἐπιχειρούντων τὴν τοιαύτην ἐπιχείρησιν. Τὴν αὐτὴν μηχανικὴν μέθοδον ἠκολούθησε καὶ ὁ σύγχρονος τῶν Τριῶν Ἀπόστολος Κωνστῆτας καὶ ὁ Παν. Κηλτζανίδης, ὁ Κυριακὸς Φιλοξένης καὶ ὁ Πρωτοψάλτης Γ. Βιολάκης καὶ ὅσοι σύγχρονοι αὐτῶν καὶ μετ' αὐτοῖς ἐπεχείρησάν τι βασιζόμενοι εἰς τὰς ἐν τῷ Θεωρητικῷ τοῦ Χρυσάνθου ὁδηγίας αὐτοῦ. Ἀντίθετος αὐτοῖς ὑπῆρξεν αἰρεσίς τις, μονάδας μόνον τινὰς ἀριθμοῦσα ὁπαδῶν ἐκ τε τῶν ἡμετέρων καὶ ξένων, ἥ ὁποία, λυπηρόν, δὲν εἶναι δυνατόν οὐδέποτε—λέγω οὐδέποτε—νά ἀποδώσῃ θετικόν τι καὶ ἱστορικῶς γνήσιον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δι' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν γένεσιν καὶ πρόοδον τοῦ βιβλ. ἔκκλ. μέλους ἢ βιβλιογραφία εἶναι ἀπέραντος. Ἀρχὴ ταύτης ἡ καθόλου ἔκκλ. Ἱστορία καὶ εἰδικώτερον ἡ τῆς Λατρείας. Εὐνόητος ὁμῶς πρὸ πάντων ἀνάγκη ἡ γνῶσις καὶ μελέτη παντὸς εἵδους βιβλ. μέλους καὶ τῶν τούτους σχετικῶν, οἷα τῆς ἀρχαίας ἑλλ. Μουσικῆς, τῆς δημώδους, τῆς Τουρκικῆς κ.τ.λ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Παρασημαντικὴν καὶ τὴν θεωρητικὴν ὑφὴν τοῦ ἐν λόγῳ μέλους τὸ πλεόν θαυμαστὸν καὶ περίεργον εἶναι ὅτι μετὰ πάροδον τόσων αἰώνων καὶ παρὰ τὴν τόσον ἀφθονον ἐν τῇ μελοποιίᾳ παραγωγὴν τρεῖς μόνον θεωρητικὰς πραγματείας ἔχομεν: τὴν τοῦ ἱερομονάχου Γαβριὴλ (ΙΔ'-ΙΕ' αἰ.), ἥτις εἶναι καὶ ἡ διεξοδικωτέρα καὶ συστηματικωτέρα τῶν ἄλλων, τὴν τοῦ Χρυσόφῃ (1458). ἥς φαίνεται ἀντίγραφον τὸ ἐν τοῖς ἔξῃς δημοσιευόμενον καὶ οὐχί, ὥς ἐθεωρήθη, αὐτόγραφον, καὶ τὴν βραχυτάτην ἀλλὰ λίαν περιεκτικὴν καὶ πολύτιμον τοῦ Παχωρίου Ρουσάνου. Παρὰ ταύτας δὲ τὸν «Ἀγιοπολίτην» καὶ τὰς «ἐρωτυλοκρίσεις» τοῦ Ψ-Δαμασκηνοῦ, ἀμφοτέρας ἔργα τοῦ ΙΔ'-ΙΕ' αἰῶνος, καὶ ἀπλᾶς τινὰς ἀμεθόδους καὶ ἀτάκτους Συλλογὰς ἡρανισμένας ἐκ τῶν ἀνωτέρω. Ὁ Ἀγιοπολίτης, ἀποκείμενος κεκολοβωμένος ἐν τῇ Ἑθν. Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων ὑπ' ἀρ. 360 καὶ ἀποδιδόμενος ἐπὶ πολὺ ἐκ εὐνοήτου σπουδῆς εἰς τὸν Ἀνδρέαν Κρήτης ἢ εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν καὶ Κοσμᾶν, ἀπεδείχθη αἰσίως ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ ΙΔ'-ΙΕ' αἰῶνος(!). Φαίνεται δὲ ὅτι ὥς βάσις αὐτοῦ ἐχρησίμευσεν στοιχειώδης τις προπαιδεῖα προτασσομένη εἰς τὰς συλλογὰς βίων, Ἀκολουθιῶν καὶ ὕμνων τῶν Ἀγίων, οἷα τὸ Μαρτυρολόγιον, Ἀγιολόγιον, Μηνολόγιον κτλ. Μία τοιαύτη λοιπὸν Συλλογὴ «διὰ τὸ τῶν ἁγίων...

1) Εἰδικὴ Βιβλιογραφία θέλει καταχωρηθῇ ἐν τῷ Β' Τόμῳ.

περιέχειν πολιτείαν» ἐπωνομάσθη «Ἀγιοπολίτης», ὅπως ἄλλαι «Λειμών», «Θησαυρός» κτλ.

Ἡ δὲ τοῦ Ψ-Δαμασκηνοῦ, ἦν ἐγὼ τοῦλάχιστον ἔχω ὑπ' ὄψιν ἐν ἀντιγράφῳ ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 332 χειρογράφου (φύλλ. 71) τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παν. Τάφου, ἡ κατὰ πλείονα ἀντίγραφα σωζομένη καὶ ἴσως σύγχρονος περίπου τοῦ Ἀγιοπολίτου, εἶναι ἐκ πολλῶν καταφανῆς ἐπιπλοῦτισις τοῦ Ἀγιοπολίτου, ἂν μὴ καὶ βάσις αὐτοῦ, ὡς εἰκάζω ἐκ τινων σαφῶν σημείων.

Ἀμφότερα ταῦτα, ὡς καὶ τὰς ἐν τοῖς ἐξῆς ἐκτιθεμένας Πραγματείας τοῦ Γαβριὴλ καὶ Χρυσάφης, ἂν τις μετὰ βαθυτέρας καὶ κριτικῆς ἱστορικῆς προσοχῆς μελετήσῃ, θὰ εὐρεθῇ πρὸ σοβαρῶν ἀπορημάτων ἀφορώντων τὴν κατὰστασιν τῆς βυζ. Μουσικῆς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ λεγομένῃ ἀκμῇ αὐτῆς. Ὁ Χρυσάφης ἐν τῷ Προοιμίῳ αὐτοῦ διδὲι φαινοτότεραν εἰκόνα ταύτης ὁμολογῶν ἅμα ὅτι παρέργως ἐπελήφθη τοῦ ζητήματος, κτίτοι «πολὺν τὸ ἔτι κρατοῦν ἄτεχνον ὄρων», ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὅτι τὸ θεωρούμενον ἐνδοξον ὑπόργημα τοῦ ψάλλειν τότε ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ δὲν ἦτο, ὡς ὤφειλεν, ἀποκλειστικόν τι ἐπάγγελμα καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχεν, ὡς ὤφειλε, μουσικὴ σχολή. Ἐκ τούτων ἀντλεῖ τις ἀνάλογα πορίσματα περὶ τῆς συστηματικῆς καὶ ἐνδελεχοῦς καλλιτεργείας τῆς Μουσικῆς καὶ ἀνάλογα περὶ τῆς θέσεως καὶ καταστάσεως αὐτῆς. Καὶ γεννᾶται ἰδίᾳ τὸ ἐρώτημα διὰ τοὺς ἀποδίδοντας τὴν ἀνωτέρω κατὰστασιν εἰς ἱστορικὰς καταστροφάς; Τοιαύτη λοιπὸν καθολικὴ λαίλαψ ἐπέσκηψεν ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος (Πόθην; Ἀνιστόρητον!), ὥστε ἐν χιλίοις περίπου ἔτεσιν οὐδὲν ἄλλο ἱχνὸς ἔμεινεν ἢ ὁ Ἀγιοπολίτης ἔστω; Ἡ, τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ καταστροφή, ἦν ἐπέφερε τὸ α' ἡμῖσι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὥστε ἡ τόση καὶ πᾶσα ἔκτοτε προσπάθεια νὰ μὴ δυνηθῇ νὰ συνδέσῃ τοὺς δύο ἔκτοτε αἰῶνας μὲ τοὺς πρὸ ἐκείνου; Ἀλλ' ὅχι βεβαίως· διότι, ἐξ ἄλλου, οἰαδῇ-

ποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ καταστροφὴ ἐκείνη ἐν τῷ Βυζαντίῳ, δὲν ἦτο τοῦτο τὸ Γαριζεῖν ἢ ἡ μοναδικὴ κεντρικὴ τῆς Μουσικῆς πηγὴ. Ἐμειναν ἄλλα κέντρα ἀνέπαφα, ἐν οἷς πᾶσα παράδοσις καὶ κίνησις ἐξηκολούθησε τὸν κανονικὸν αὐτῆς ροῦν. Δὲν ἱστορεῖται δὲ οὔτε καὶ ἦτο δυνατὴ τελεία ποτὲ ἀπόσβεσις τῆς Παραδόσεως ἐν Βυζαντίῳ. Ὁ Ἀθως, ἔξ ἄλλου, καὶ τὰ κράτη τῆς Νικαίας, τῆς Τραπεζοῦντος κτλ. ἦσαν ἱκανὰ νὰ διατηρήσωσιν αὐτήν. Προσωπικῶς φοβοῦμαι μὴ ἡ τόσον θρυλουμένη Μουσικὴ κινδυνεύσῃ νὰ σκανδαλίσῃ τὸν μουσικοδίφην ἀρχαιολόγον καὶ ἱστορικὸν εἰς τὸ νὰ διερωτηθῇ: Μὴ αὕτη ἦτο πραγματικὸς θρῦλος καὶ οὐχὶ πολὺ διάφορος τῆς γνωρίμου ἡμῖν, πλὴν τῆς χορφδιακῆς αὐτῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς ρυθμικῆς ἀρτιότητος καὶ σαφηνείας; Καὶ ἐνισχύεται τις εἰς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην τόσον ἐκ τῶν μαρτυριῶν τῶν ἐφεξῆς Πραγματειῶν, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν. Καὶ ἐκπηδᾷ πάλιν αὐθόρμητον καὶ δεδικαιολογημένον τὸ ἐρώτημα: Δὲν ἔγραψαν; Ἡ τὰ γραφέντα ἀπώλοντο; Τὸ πιθανώτερον εἶναι τὸ πρῶτον· διότι ἔχομεν τὰς ἀνωτέρω, πιστὸν κάτοπτρον τῆς καταστάσεως, καὶ τινὰς ἄλλας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀξιολόγους καὶ μάλιστα τὴν ἐν πολλοῖς ἀνόητον τοῦ Ψ-Δαμασκηνοῦ, ἥτις ἀποτελέσσα προφανῶς ποτε τὸ ἅπαντον τῆς θεωρητικῆς γνώσεως καὶ τὸ ἐγκόλπιον παντὸς μουσικοῦ διεφυλάχθη στοργικῶς περισωθεῖσα εἰς πολλὰ ἀντίγραφα. Καὶ ἐτεμαχίσθη μάλιστα εἰς εἰδικωτέρας μονογραφίας, τουθ' ὅπερ θὰ συνέβαινε καὶ ἂν εἴχομεν ἀξιολογωτέρας καὶ διεξοδικωτέρας, ὅσον καὶ ἂν οἱ πρῶτοι αὐτῶν κάτοχοι ἀπέκρυπτον αὐτάς. Ἐπόμενον ἄρα ὅτι δὲν ἔγραψαν, μὴ ἐννοοῦντες ἐπαρκῶς τὴν θεωρητικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἑαυτῶν ἐπιτηδεύματος, ἢ, τὸ ἐλάχιστον, ἐπόμενοι τοῖς παλαιοτέροις μετέδιδον προφορικῶς πλημμελέστερον ἢ ἀρτιώτερον, φειδωλότερον ἢ

ὑφειδέστερον καὶ κατὰ προτίμησιν τὰς θεωρίας αὐτῶν
ὡς ἀπόρρητα εἰς τοὺς ἀναλόγως μεμνημένους.

"Ὅπως ποτ' ἂν ἦ, ἡ βυζ. ἐκκλ. Μουσικὴ δὲν παύει διὰ
τοῦ ἀπεράντου μελωδικοῦ αὐτῆς πλούτου νὰ ἀποτελῇ ἐ-
ξόχως ὡραῖον καὶ μάλιστα ἐνδιαφέρον καλλιτεχνικὸν κα-
φάλαιον καὶ ἐκδήλωσιν σεβαστῆν τοῦ βιζ. ἐκκλ. πνεύμα-
τος. Καί, ὅπως ἐν ἄλλαις, καλεῖται ὁ ἡμέτερος αἰὼν πρὸς
συστηματοποιήσιν καὶ καλλιέργειαν αὐτῆς δυναμένην νὰ
ἐμφανίσῃ ταύτην ὡς ἀντικείμενον καὶ διεθνεστέρου ἐτι
ἐνδιαφέροντος. Δὲν θὰ εἶναι σοφὸν νὰ καταργήσωμεν καὶ
θάψωμεν αὐτήν, ἵνα ἐν λίαν προσεχεῖ μέλλοντι ἀναγκα-
σθῶμεν νὰ ἀποδυσῶμεν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐκταφῆς αὐ-
τῆς καὶ ἀναβιώσεως."

1) Ἐγγραφὸν ἐν Σάμῳ 1932.

Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου ἐν ἱερομονά-
χοις κυροῦ Γαβριὴλ ἐξήγησις πάνυ ὠφέλι-
μος περὶ τοῦ τί ἐστὶ Ψαλτικὴ καὶ περὶ
τῆς ἐτυμολογίας τῶν σημαδίων ταύτης
καὶ ἐτέρων πολλῶν χρησίμων καὶ
ἀναγκαίων.

[Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ προκειμένου εἶχον ὑπ' ὄψιν πρὸ
παντὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 332 χειρόγραφον τῆς Πατριαρχι-
κῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παναγίου Τάφου (φ. 75^α - 95^β)
καὶ τὸ ἐν τῷ Β' τεύχει τοῦ Ἑκκλ. Μουσ. Συλλόγου
Κ) πόλεως (Παράρτημα «Ἑκκλ. Ἀληθείας»), ἔτος 1900,
δημοσιευθὲν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 811 χειρογράφου τοῦ ἐν
Κ) πόλει Ἀγιοταφίτικοῦ Μετοχίου ὑπὸ τοῦ τότε ἱεροδια-
κόνου καὶ βιβλιοφύλακος αὐτόθι, εἶτα δὲ ἀρχιμανδρί-
του, Ἰακώβου Ἀρχατζικᾶκη. Ἔτι δὲ καὶ μικρὸν ἀπό-
σπασμα,¹ ἄγνωστον πόθεν ληφθὲν, καταχωρηθὲν ἐν
σχετικῇ μελέτῃ ὑπὸ τοῦ Πρωτοψάλτου Γ. Βιολᾶκη ἐν
τῷ Α' τεύχει τοῦ ἀνωτέρω Συλλόγου σελ. 32—33, ἔτος
1900. Τὰ εἰρημένα κείμενα θὰ δηλῶνται ἐν τοῖς ἐξῆς
διὰ τῶν: Κ. Ἱ(εροσολ.), Κ. Κ. καὶ Κ. Β., αἱ δὲ ἐμαὶ δι-
ορθώσεις διὰ γραμμάτων ἡραιωμένων.]

(φ. 75^α) Περὶ τῆς προκειμένης ἡμῖν ὑποθέσεως
πολλῶν εἰπόντων πολλὰ πάντες ὁμοίως πόρρω
τοῦ σκοποῦ βάλλουσι καὶ οὐδαμῶς τῇ ὑποθέσει²

1) Ἀπὸ (φ. 84α) «δέον ἐστί καὶ ταῦτα ἐτυμολογήσει» τοῦ πα-
ρόντος κειμένου μέχρι (φ. 86β) «ἐντινι τῶν ὁκτώ ἤχων ἀρ-
μόσει» 2) Κ. Ἱ.: τῆς ὑποθέσεως.

τῆς Ψαλτικῆς φασι προσήκοντα· ἀλλὰ καὶ ἰδιωτικῶς πάνυ προσφέρουσι· ταῦτα καὶ ἀφελῶς.

Τάχα δ' ἂν οὐκ ὀλίγοι καὶ προσήκοντά τινα εἶπον περὶ τοῦ προκειμένου. Ἐπεὶ καὶ ὁ πρῶτος εὐρὼν καὶ συνθεῖς καὶ ὀνομάσας τὸ σημεῖα τῆς Ψαλτικῆς λίαν καλῶς καὶ ὥς οὐκ ἐνεχώρει ἄλλως εἰπεῖν συνέθηκε καὶ οἰκείαν καὶ προσήκουσαν ἐκάστω τὴν προσηγορίαν ἀπένειμε. Τὸν τοιοῦτον οὖν (75^β) ἀδύνατον ἦν μὴ καὶ λόγον ἀποδοῦναι ἐν ἐκάστω ὥς ἔχοντα καὶ τὸ εὐλογον τοῦ προκειμένου δεικνύντα². Ἀλλὰ τοιοῦτο μὲν τι³ οὐ σώζεται, ἴσως τῷ χρόνῳ διαφθαρέν, πολλὰ δ' ἄ λ λ α⁴ φαῦλα καὶ οὐδὲν ὑγιὲς ἔχοντα. Διὰ ταῦτα οὖν δεῖν ἔγνων μικρά τινα περὶ τοῦ προκειμένου εἰπεῖν καὶ ἴσως οὐ φαῦλα, ὥς γε ἑμαυτὸν πείθω, ἀλλὰ καὶ χρησιμώτατα λίαν ἀνδρὶ περὶ Ψαλτικὴν καταγινομένῳ. Λέξω γὰρ ἐτυμολογίαν τῶν τε ἀφῶνων καὶ φωνητικῶν σημαδίων καὶ δυνάμεις τούτων καὶ ἕτερα χρειώδη, ἅπερ ἂν τις ἴδοι τὸν ὅλον διεξελθὼν λόγον. Εἰ δὲ μὴ παρὰ τοῦ παρελάβομεν ταῦτα οὔτε γεγραμμένα εἶδομέν που, μὴ θαυμάσῃ τις καὶ διὰ τοῦτο ἄχρηστα ταῦτα νομίσῃ, ἀλλὰ τοῦτο δεῖ⁵ πρὸ τῶν ἄλλων θεωρεῖν, εἰ καλῶς ἔχουσι ταῦτα εἴτε καὶ μή, ἀλλὰ μὴ ἀπερισκέπτως οὕτω τούτων καταψηφίζεσθαι.

Ἀρκτέον δ' ἐντεῦθεν Θεῷ βοηθῷ χρωμένοις.

(76^α) Ψαλτικὴ ἐστὶν ἐπιστήμη διὰ ρ υ θ μ ὦ ν⁶

1) K. K.: προσφέρουσι.— 2) K. T.: δεικνύοντα.— 3) K. K.: μέντοι.— 4) Τὰ Κεῖμ.: ἄλλως.— 5) K. K.: δεῖ τοῦτο.— 6) Τὰ K.: δι' ἀριθμῶν, ὅπερ προφανῶς προέκυψεν ἐκ κακῆς ὑπαγορεύσεως.

καὶ μελῶν περὶ τοὺς θείους ὕμνους καταγινομένη. Ταύτης δὲ ἀρχὴ μὲν καὶ οἶον στοιχείωσις σημάδια τινὰ φωνητικά τε καὶ ἄφωνα, ἅπερ ἐξῆς εἰσὶν. *Περὶ φωνητ. ση- μαδ. ἀνιόντων τε καὶ κατιόντων* μεθα. Εἰσὶν οὖν τὰ μὲν φωνητικά' σημάδια δεκαπέντε, ὑποκειμένου δηλονότι καὶ τοῦ Ἰσου, τὰ δὲ ἄφωνα ἑπτὰ καὶ τριάκοντα,² ὥς γίνεσθαι τὰ πάντα, περὶ ἃ ἡ Ψαλτικὴ καταγίνεται, πεντήκοντα πρὸς τοῖς δύο³.

Ἀλλὰ τὰ μὲν φωνητικά⁴ σημάδια εἰσι ταῦτα: Ἰσον, Ὀλίγον, Ὁξεῖα, Πεταστή, Κούφισμα, Πελαστόν, δύο Κεντήματα, Κέντημα, Ὑψηλή, Ἀπόστροφος, δύο Ἀπόστροφοι (Σύνδεσμοι λεγόμενοι), Ἐλαφρόν, Χαμηλή, Ἀπορροή, Κρατημοῦπόρροον (Βλ. Πίν. Α')⁵.

Καὶ ταῦτα μὲν εἰσι τὰ φωνητικά σημάδια, ἅπερ οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι στοιχεῖα προσαγορεύσας. Εἰ γὰρ ἐκ τούτων σύγκειται ἡ Ψαλτικὴ καὶ εἰς ταῦτα πάλιν ἀναλύεται, πῶς οὐκ ἂν εἴη στοιχεῖα; Στοιχεῖον γάρ ἐστιν, ἀφ' οὗ πρῶτου γίνεται τι καὶ εἰς ὃ ἔσχατον ἀναλύεται.

(76β) *Διαιρέσεις* Ταῦτα δὲ πάλιν διαιρεῖται εἰς τούτων εἰς ἀνιόντα καὶ κατιόντα Καὶ ἀνιόντα καὶ κατιόντα. ἢ Ὀλίγον, ἢ Ὁξεῖα, ἢ Πεταστή, τὸ Κούφισμα, τὸ Πελαστόν, τὰ δύο Κεντήματα, τὸ Κέντη-

1) K. K.: φωνικά.— 2) Ὁ ἀριθμὸς οὗτος διαφέρει μοναδικῶς τοῦ τῶν ἄλλων προπαιδευῶν, ὃ δὲ λόγος ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.— 3) K. K.: καταγίνεται πρὸς τοῖς δύο.— 4) K. K.: φωνικά.— 5) Τὰ K. δὲν καταγράφουσι τὰ σχήματα.

μα καὶ ἡ Ὑψηλὴ. Κατιόντα δέ, ὁ Ἀπόστροφος, οἱ δύο Σύνδεσμοι, τὸ Ἐλαφρόν, ἡ Χαμηλὴ, ἡ Ἀπορροὴ καὶ τὸ Κρατημοῦπόρροον.

Ἔχουσι δὲ φωνάς, ἀπὸ μὲν τῶν σημαδίων τῶν ἀνιόντων, τὸ μὲν Ὀλίγον μίαν, ἡ Ὁξεῖα μίαν, ἡ Πεταστὴ μίαν, τὸ Κούφισμα μίαν, τὸ Πελαστόν μίαν, τὰ δύο Κεντήματα μίαν, τὸ Κέντημα δύο, ἡ δὲ Ὑψηλὴ τέσσαρας. Ἀπορήσειε δ' ἂν τις: Πῶς τὰ δύο Κεντήματα μίαν ἔχουσι φωνήν, τὸ δὲ Κέντημα δύο; Ἡ ὅτι τὰ μὲν δύο Κεντήματα μετὰ τῶν σωμάτων ἐτάχθησαν καὶ ἔχουσι μίαν φωνήν, ὥς καὶ τὰ λοιπὰ σώματα, τὸ δὲ Κέντημα μετὰ τῶν πνευμάτων ταττόμενον², ὥφειλε τιμιώτερον εἶναι τοῦ σώματος, διὰ τοῦτο οὖν καὶ δύο φωνὰς ἔχει;

Καὶ αὗται μὲν εἰσιν αἱ τῶν ἀνιόντων σημαδίων φωναί. Αἱ δὲ τῶν κατιόντων πάλιν αὗται: ἔχει ὁ Ἀπόστροφος φωνήν μίαν καὶ οἱ δύο Σύνδεσμοι μίαν (77^α) τοῦτο δὲ γίνεται, ἵνα διπλασιάσῃς τὸν τοῦ ἐνὸς Ἀποστροφου χρόνον καὶ ποιήσῃς πλείονα τὴν ἀργίαν ἐν τοῖς δυσὶν ἢ ἐν τῷ ἐνί. Τὸ Ἐλαφρόν δύο, ἡ Ἀπορροὴ δύο, τὸ Κρατημοῦπόρροον δύο, ἡ Χαμηλὴ τέσσαρας.

Ἐν τούτοις τοῖς ρηθεῖσι σημαδίοις καὶ ἐν ταύταις ταῖς φωναῖς ἅπαν μέλος καὶ *οἱ δυνατόν ἐστι* καὶ δι' *ἐξ σημαδίων γενέσθαι* ἅπασα καταγίνεται ἡ Ψαλτικὴ. *Εἰς τὴν Ψαλτικὴν*. Ἐγώ γε δὲ σκοπήσας εὗρον ὥς καὶ δι' *ἐξ* μόνον σημαδίων δυνατόν ἦν γενέσθαι ἅπασαν τὴν Ψαλτικὴν, τριῶν

1) K. K.: Τὴν φωνήν.— 2) Ἡ διαίρεσις τῶν φων. σημ. εἰς σώματα καὶ πνεύματα ἐν τοῖς ἐξῆς.

μὲν ἐκ τῶν ἀνιόντων, τριῶν δ' αὖθις ἐκ τῶν κατιόντων, κειμένης καὶ τῆς τοῦ Ἰσου φωνῆς καὶ τῶν ἀφώνων σημαδίων. Καὶ ἀπὸ μὲν τῶν ἀνιόντων ἐστὶ τὸ Ὀλίγον, τὸ Κέντημα καὶ ἡ Ὑψηλή· ἀπὸ δὲ τῶν κατιόντων, ὁ Ἀποστροφος, τὸ Ἐλαφρόν καὶ ἡ Χαμηλή. Πῶς δὲ τοῦτο γενήσεται ἐξῆς δειχθήσεται. Δῆλον γάρ ἐστιν ὅτι τὰς φωνάς, τὰς τε ἀνιούσας τὰς τε κατιούσας, ἢ κεχωρισμένας καὶ κατὰ μίαν ἐξερχόμεθα, ἢ ἡνωμένας. Καὶ εἰ μὲν κεχωρισμένας, ποιήσει τοῦτο τὸ (77^β) Ὀλίγον· εἰ δὲ ἡνωμένας, ἢ δύο, ἢ τρεῖς, ἢ τέσσαρας, ἢ πλείους, ἐξερχόμεθα ἅμα. Καὶ τὰς μὲν δύο λέγομεν διὰ τοῦ Κεντήματος· τὰς δὲ τρεῖς, διὰ τε τοῦ Ὀλίγου καὶ τοῦ Κεντήματος· τὰς δὲ τέσσαρας, διὰ τῆς Ὑψηλῆς· τὰς δὲ πλείους, διὰ τῆς τούτων συνθέσεως. Τὸ αὐτὸ γοῦν γίνεται καὶ ἐπὶ τῶν κατιόντων· τὴν μὲν μίαν κατερχόμεθα διὰ τοῦ Ἀποστρόφου. Ἀλλὰ κἄν πολλαὶ ὥσι κεχωρισμέναι δὲ λεγόμεναι καὶ κατὰ μίαν, καὶ τοῦτο ὁ Ἀποστροφος ποιήσει· τὰς δὲ δύο, τὸ Ἐλαφρόν· τὰς δὲ τρεῖς, τὸ Ἐλαφρόν μετὰ τοῦ Ἀποστρόφου· τὰς δὲ τέσσαρας, ἡ Χαμηλή· τὰς δὲ πλείους, ἢ τούτων σύνθεσις, ὥσπερ ἔφημεν καὶ² ἐπὶ τῶν ἀνιόντων γίνεσθαι.

Ἴδου δὴ ἀπεδείχθη ὥς καὶ διὰ³ τούτων μόνων ἦν δυνατόν γίνεσθαι τὴν Ψαλτικὴν. Ἀλλ' ἵνα καὶ ἔργῳ τὸ τοιοῦτο δειχθεῖ⁴, γράψαι καὶ τι μικρὸν δεῖν ἔγνωμεν πρὸς πλείονα πίστιν διὰ τούτων καὶ

1) Κ. Κ.: λέγονται.— 2) Κ. Κ.: ἔφημεν ἐπὶ.— 3) Κ. Κ.: ὥς διὰ.— 4) Κ. Κ.: δειχθῆ.

μόνων τῶν σημαδίων (78^α) (Βλ. Πίν. Β'). Καὶ τοῦ-
τω τῷ τρόπῳ ἐστὶ δυνατόν καὶ ἄλλα πάντα γράψαι.

Νῦν δὲ εἰσὶν ἕξ σημαδία ἀνὰ μίαν φωνὴν ἔχον-
τα. Λέγω δὴ: τὸ Ὀλίγον, ἢ Ὀ-
εἰσι πλείονα τὰ ξεῖα, ἢ Πεταστή, τὸ Κούφισμα,
ἀνὰ μίαν φωνὴν τὸ Πελαστὸν καὶ τὰ δύο Κεντή-
ἔχοντα σημαδία. ματα. Ταῦτα γὰρ ἀνὰ μίαν ἔχου-
σι φωνήν. Καὶ ἐν τοῖς κατιοῦσιν εἰσὶν αὖθις τρία
ἀνὰ δύο φωνὰς ἕκαστον ἔχον, τὸ Ἐλαφρὸν δηλο-
νότι, ἢ Ἀπορροή καὶ τὸ Κρατημοῦλόρροον. Τὶ
οὔ; ἄχρηστα ταῦτα ἐρεῖ τις εἶναι; οὐδαμῶς ἄλλ',
ὥσπερ ἐπὶ τῆς Γραμματικῆς τὸ ω τὸ μέγα καὶ τὸ
ο τὸ μικρὸν κατὰ μὲν τὴν προφορὰν εἰσι ταῦτά,¹
διαφέρουσι δὲ τῷ τὸ μὲν εἶναι βραχύ, τὸ δὲ μα-
κρόν, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ η καὶ τὸ ι καὶ τὸ υ καὶ
ἄλλα² πάντα τὰ δίφθογγα ταῦτά μὲν εἰσι κατὰ
τὴν ἐκφώνησιν, (78^β) διαφέρουσι μέντοι καὶ ταῦ-
τα κατὰ τὸ μακρόν καὶ τὸ βραχύ καὶ κατ' ἄλλας
χρείας, οὕτω γίνεται καὶ ἐπὶ τῶν σημαδίων τῶν ἐ-
χόντων ἀνὰ μίαν φωνήν, ὅτι κατὰ τὸ μέτρον εἰσὶ
ταῦτά, διαφέρουσι δὲ κατὰ τινα τρόπον. Ἄλλως
γὰρ χειρονομεῖται τὸ Ὀλίγον καὶ ἄλλως ἢ Ὀξεῖα
καὶ ἄλλως ἢ Πεταστή καὶ ἄλλως τὸ Κούφισμα
καὶ ἄλλως τὸ Πελαστὸν καὶ ἄλλως τὰ δύο Κεν-
τήματα. Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς Θέσεσιν
ἄλλο μέλος ποιήσει τὸ Διπλοπέταστον καὶ ἄλλο
τό, ὅπερ φησὶν ὁ Κουκουζέλης Ἡγάδιν.³ Τὸ μὲν

1) Κ. Κ.: τὰ αὐτά.— 2) Κ. Κ.: τὰ ἄλλα.— 3) Κ. Κ.: ἡγά-
διν. Ἡ γραφὴ ὁμοῦς ἡγάδιν, ὀρθότερα, ἐκ τοῦ ἡγάδιον πάντως.
Πρβ. Τὸ κοινὸν «ἡγάδι».

γὰρ Διπλοπέταστον ἐκ δύο σύγκειται Πεταστῶν καὶ δύο Ἀποσιρόφων, τὸ δὲ Ἑχάδιν ἐκ δύο Ὁξειῶν καὶ δύο Ἀποσιρόφων. Καὶ ἄλλοιον γενήσεται τὸ μέλος, ὅπερ ἂν ποιήσῃ τὸ Διπλοπέταστον καὶ ἄλλοιον, ὅπερ ἂν ποιήσῃ τὸ Ἑχάδιν. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐὰν τὸ Ἐλαφρὸν ἔμπροσθεν τῶν Πεταστῶν ἢ τῶν Ὁξειῶν τεθῇ, διοίσουσιν αὐθις κατὰ τὸ μέλος, οὐ κατὰ φωνάς. Καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν οὐχ ἐνὶ ἐχρήσαντο σημαδίῳ μίαν ἔχοντι τὴν φωνήν, ἀλλὰ πλείοσιν, οἱ ταύτην παραδόντες τὴν τέχνην. Ἐξ γὰρ εἰσιν, ὥς εἶπομεν, τὰ ἀνὰ μίαν φωνὴν ἔχοντα (79^a) σημάδια. Ἄλλ' εἶπομεν ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν κατιουσῶν εἰσι τρία σημάδια ἀνὰ δύο φωνάς ἔχον ἕκαστον. Ταῦτα δὲ διαφέρουσιν οὐ κατὰ τὴν χειρονομίαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ δεῖν ἄλλως κατέρχεσθαι τὸ Ἐλαφρὸν καὶ ἄλλως τὴν Ἀπορορὴν καὶ ἄλλως τὸ Κρατημοῦπόρροον. Καὶ τοῦτο ἢ ν' τὸ πείσαν τοσαῦτα² γενέσθαι τὰ σημάδια, ἢ ποικιλία τῆς τέχνης καὶ τὸ μὴ στενοχωρημένως³ ἀλλὰ πεπλατυσμένως⁴ ἔχειν ἐκφέρειν τὰ νοούμενα.

Καὶ νῦν ἀρκοῦσα τυγχάνει αὕτη ἡ Ψαλτικὴ διὰ τῶν ρηθέντων τούτων σημαδίων καὶ τῶν ἐν τούτοις φωνῶν καὶ τὰ δι' ὀργάνων καὶ τὰ δι' ἐνάρθρων φωνῶν καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν ἅπαν λαβεῖν μέλος. Ἄλλ' ἴσως ἔρεῖ τις καὶ δι' ἄλλην αἰτίαν μήτε πλείω μήτε ἐλάττω γεγονέναι τῶν δεκμπέντε τὰ σημάδια ταῦτα. Ἐπειδὴ γὰρ ἅπαντα ἡ μουσικὴ ἀναλογία περαιτέρω οὐ πρόεισι τῆς δις Δια-

1) Τὰ Κ.: οὖν.— 2) Κ. Κ.: τὸ ταῦτα.— 3) Κ. Κ.: στενοχωρημένη.— 4) Κ. Κ.: πεπλατυσμένη.

πασῶν, τοῦτο δὲ γίνεται ἐν δυσὶ Διπλασμοῖς, οἱ δὲ δύο Διπλασμοὶ ἐν δεκαπέντε θεωροῦνται φωναῖς, δι' ὧν γίνεται ἡ δις Διαπασῶν ἀνάλογία, διὰ τοῦτο καὶ τὰ σημάδια δεκαπέντε γέγονε καὶ οὔτε πλείω οὔτε (79^β) ἐλάττω.

Ταῦτα δὲ τὰ δεκαπέντε σημάδια, ἔτεμον οἱ ἀρ-
Διαίρεσις τῶν χαῖοι εἰς δύο· καὶ τὰ μὲν αὐτῶν
σημαδίων εἰς σώ- ἐκάλεσαν σώματα, τὰ δὲ πνεύ-
ματα καὶ πνεύ- ματα. Καὶ σώματα μὲν εἶπον τὸ
ματα. Ὀλίγον, τὴν Ὁξεῖαν, τὴν Πε-
 ταστήν, τὸ Κούφισμα, τὸ Πελαστὸν καὶ τὰ δύο
 Κεντήματα· πνεύματα δὲ τὸ Κέντημα καὶ τὴν Ὑ-
 ψηλήν. Ὅμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν κατιόντων τὸν Ἀ-
 πόστροφον καὶ τοὺς Συνδέσμους σώματα ἐκάλε-
 σαν· πνεύματά δὲ τὸ Ἐλαφρὸν καὶ τὴν Χαμηλήν.
 Τὴν δὲ Ἀπορροὴν μήτε σῶμα μήτε πνεῦμα εἶναι
 εἶπον, ἀλλὰ τοῦ φάρυγγος σύντομον κίνησιν. Ὅ-
 τι μὲν οὖν ταῦτα οὕτω διεῖλον οὐδεὶς ἔφθη μέ-
 χρις ἡμῶν εἰπών¹⁾, ὥσπερ καὶ περὶ τῶν ἄλλων
 ἀπάντων.

Ἐγώ γε δὲ λέξω τὴν αἰτίαν, ἣτις ἐμοὶ δοκεῖ κα-
Αἰτία, δι' ἣν οὐ- λῶς ἔχειν, συνδύξει δὲ καὶ τοῖς
τω ταῦτα διε- μετρίως γοῦν ἔχουσι πείραν τῆς
λον. Ψαλτικῆς. Ἡ δὲ αἰτία ἐστὶν ἡ
 Χειρονομία. Ἐπεὶ γάρ τὸ Ἴσον,
 τὸ Ὀλίγον, ἡ Ὁξεῖα, ἡ Πεταστή, τὸ Κούφισμα,
 τὸ Πελαστὸν, τὰ δύο Κεντήματα, τούτων ἕκαστον
 ἰδίαν ἔχει Χειρονομίαν, τὸ δὲ Κέντημα καὶ ἡ Ὑ-
 ψηλὴ οὐκ ἔχει, ὁμοίως δὲ ὅτι ὁ Ἀπόστροφος καὶ

1) K. K.: εἰπεῖν.

οἱ δύο Σύνδεσμοι ἰδίαν ἔχουσι Χειρο(80^α) νο-
 μίαν, τὸ δὲ Ἐλαφρόν καὶ ἡ Χαμηλὴ οὐκ ἔχει, ἀλλ'
 ἔστι χρεῖα καὶ ταῦτα χειρονομεῖσθαι, οὐδοτιοῦν
 γὰρ ἔστι δυνατόν εἰπεῖν τινα δίχα Χειρονομίας ἐν
 τῇ Ψαλτικῇ, διὰ τοῦτο ἤνωσαν ταῦτα καὶ μετα-
 δεδώκασιν τῆς ἑαυτῶν Χειρονομίας τὰ ἔχοντα τὴν
 Χειρονομίαν σημάδια τοῖς μὴ ἔχουσι καὶ τού-
 τῳ τῷ τρόπῳ ἔχουσι πάντα Χειρονομεῖσθαι. Ὁ-
 ρῶμεν¹ γὰρ ὅτι ὁπόταν συντεθῇ² μετὰ τινος τῶν
 ἐξ τούτων σημαδίων τὸ Κέντημα ἢ ἡ Ὑψηλὴ χει-
 ρονομεῖται μὲν κατὰ τὴν χειρονομίαν, ἣν ἔχει τὸ
 σημάδιον, μεθ' οὗ κεῖται, φωνεῖται δὲ κατὰ τὰς
 φωνάς, ἃς ἔχει τὸ Κέντημα ἢ ἡ Ὑψηλὴ. Ὡς³ οὖν
 πλείονας ἔχοντα ταῦτα φωνάς τῶν ἄλλων σημα-
 δίων καὶ τῆς κρείττονος ἔτυχον τάξεως· λέγω δὴ
 τοῦ καλεῖσθαι πνεύματα. Καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν συν-
 θέτων ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ζώων ἢ μὲν ψυχὴ
 ἔστιν ἢ ἐνεργοῦσα πάντα διὰ τῶν οἰκείων δυνά-
 μεων, τῷ δὲ σώματι ὥ σ π ε ρ⁴ ὀργάνῳ χρῆται,
 οὕτω γίνεται καὶ ἐπὶ τούτων ὅτι τὰ μὲν πνεύματά
 εἰσι τὰ ψαλλόμενα καὶ ἐκφωνούμενα, ἡγουν τὸ
 Κέντημα καὶ ἡ Ὑψηλὴ, τὰ δὲ ἕτερα, ἃ καὶ σώμα-
 τα καλεῖν (80^β) εἰώθαμεν, διὰ μόνην κεῖνται τὴν
 Χειρονομίαν, ὁπόταν συντίθενται (sic) μετὰ τῶν
 πνευμάτων. Ὁ δ' αὐτός οὗτός ἐστι τρόπος καὶ ἐπὶ
 τῶν κατιόντων.

το πνεῦμα
καὶ τὸ σῶμα
καὶ τὸ πνεῦμα
καὶ τὸ σῶμα

**Περὶ τῆς τούτων
ἐτυμολογίας.**

Τούτων οὕτως ἔχόντων ἐπόμε-
 μενόν ἐστι σὺν Θεῷ καὶ τὴν ἐτυ-

1) K. K.: ὁρῶμαι—2) K. K.: συντεθῇ — 3) K. K.: ἡ Ὑψηλὴ
 ὥς.—4) Τὰ K.: ὅσα καί.

μολογίαν τούτων εἰπεῖν καὶ ὅθεν παρωνομάσθησαν. Ἀρχιτέον' δὲ πρῶτον ἀπὸ τοῦ πρώτου τῇ τε φύσει καὶ τῇ θέσει τοῦτο δέ ἐστι τὸ Ἴσον. Ὀνομάζεται γοῦν οὕτως, ὅτι οὔτε ἐν τοῖς ἀνιούσι τάσσεται οὔτε ἐν τοῖς κατιούσιν, ἀλλ' ἄκραν ἰσότητα τηρεῖ καὶ ἐπὶ ταύτου ἴσταιται, μέχρις ἂν τεθῇ τι τῶν ἀνιόντων ἢ τῶν κατιόντων σημαδίων, ὃ καὶ ὁδηγήσει ἡμᾶς, ὅπῃ ἰτέον διὰ τοῦτο γοῦν Ἴσον. Ὀλίγον δέ, διὰ τὸ ὀλίγον ἐξέρχεσθαι τοῦ ἴσου. Τὴν ὀλιγωτέραν γὰρ τῶν ἄλλων σημαδίων φωνὴν ἔχει τὸ Ὀλίγον διότι τὸ μὲν Κέντημα ἔχει δύο, ἢ Ὑψηλὴ τέσσαρας, τὸ δὲ Ὀλίγον μίαν ἢ δὲ μία ὀλιγωτέρα ἐστὶ τῶν δύο καὶ τῶν τεσσάρων. Ἀλλ' ἔχει τις εἰπεῖν ὥς καὶ ἡ Ὀξεῖα καὶ ἡ Πεταστὴ ἀνὰ μίαν ἔχουσι φωνήν· λοιπὸν ἔδει καὶ ταῦτα Ὀλίγα καλεῖσθαι ἀλλ' οὐκ ἔχει (81^α) οὕτως· ἢ δὲ αἰτία, ὅτι τοῦτό ἐστι τὸ πρῶτον καὶ ἀρχαῖον σημάδιον· ἢ δὲ Ὀξεῖα καὶ ἡ Πεταστὴ καὶ τὰ ἄλλα εἰσὶ νεώτερα· φασὶ γάρ τινες ὥς τοῦ Πτολεμαίου εἰσὶ ταῦτα οὐ γὰρ ὁμοῦ γέγονε πάντα. Ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τῶν εἰκοσιτεσσάρων γραμμάτων Παλαμήδην μὲν πρῶτον εὗρετὴν εἶναι λέγουσι² τῶν δεκαῆξ γραμμάτων, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἄλλους, οὕτω γέγονε καὶ ἐπὶ τῶν σημαδίων. Ὁ γοῦν³ πρῶτος νομοθέτης τῶν σημαδίων τούτων εἰδὼς ὅτι ἡ μίαν φωνὴν ἐξερχόμεθα ἢ δύο ἢ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἢ καὶ πλείους, τὸ μὲν ἔχον τὴν μίαν φωνὴν ἐκάλεσεν Ὀλίγον· τὸ δὲ ἔχον τὰς δύο ἐκάλεσε Κέντημα· τοῦτο δὲ παρωνομάζεται ἀπὸ τῆς Χειρονο-

1) K. T.: ἀρχαῖον. -2) K. K.: εἶναι γενέσθαι. -3) K. K.: σημάδι. ἡγουν.

μίας, καθὰ καὶ τὰ δύο Κεντήματα, ὁ γὰρ χειρονομῶν τὸ Κέντημα οἶονεὶ σχηματίζει τὸν δάκτυλον κεντᾶν. Τὸ δὲ ἔχον τὰς τέσσαρας ἐκάλεσεν Ὑψηλὴν διότι οὐδὲν ἄλλο τῶν σημαδίων ἐκφέρει τὴν φωνὴν ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον ταύτης. Ὡστε εἰκότως τὸ μὲν Ὀλίγον, τὸ δὲ Κέντημα, τὸ δὲ Ὑψηλὴν ἐκάλεσε. Καὶ μέχρι τούτου προελθὼν ἔστη τὰς γὰρ πλείους, ὥς εἵπομεν, (81^β) ποιεῖ ἢ σύνθεσις.

Εἰτά, ἐπειδὴ οὐ μόνον ἀνερχόμεθα, ἀλλὰ καὶ κατερχόμεθα, ἦν χρεῖα καὶ κατιόντων σημαδίων. Καὶ τὸ μὲν ἔχον τὴν μίαν φωνὴν κἀνταῦθα κατιοῦσαν ἐκάλεσεν Ἀπόστροφον ἐπιστρέφει γὰρ ἀπὸ τῶν ἀνιουσῶν καὶ καταβαίνει μίαν φωνήν, ἣτις ἐναντία ἐστὶ τῷ Ὀλίγῳ. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ ἀνέρχεται μίαν φωνήν, τοῦτο δὲ ἐπιστρέφον κατέρχεται μίαν καὶ διὰ τοῦτο Ἀπόστροφος. Τὸ δὲ ἔχον τὰς δύο κατιούσας, Ἐλαφρόν τοῦτο δὲ ἔδει μᾶλλον καλεῖσθαι βαρὺ, τὰ γὰρ βαρέα εἰσὶ τὰ κατωφερῇ, τὰ δὲ ἐλαφρὰ ἄνω φέρονται. Καὶ οἱ μουσικοὶ δὲ τὰ κατωφερῇ καλοῦσι βαρέα, τὰ δὲ ἀνωφερῇ, ὀξεά. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐ πρὸς φιλοσόφους ἐποιεῖτο τοὺς λόγους, ἀλλὰ πρὸς τοὺς τυχόντας, οἱ δὲ πολλοὶ τὸ εὐκόλως πίπτον νομίζουσιν ἐλαφρόν, διὰ τοῦτο τὸ ἔχον τὰς δύο κατιούσας ἐκάλεσεν Ἐλαφρόν, ὅπερ ἐστὶν ἐναντίον τῷ Κεντήματι ἐκεῖνο μὲν γὰρ ἀνέρχεται δύο, τοῦτο δὲ κατέρχεται δύο. Τὸ δὲ ἔχον τὰς τέσσαρας κατιούσας ἐκάλεσε Χαμηλὴν οὐκ ἔστι γὰρ σημάδιον πλείονας τούτου φωνὰς κατερχόμενον. Διὰ τοῦτο καὶ Χαμη-

1) Τὰ Κ.: φέροντα.

λή, ἥτις ἐστὶν ἐναντία τῇ Ὑψηλῇ· ἐκεῖνη (82^α) μὲν γὰρ ἀνέρχεται τέσσαρας, αὕτη δὲ κατέρχεται τέσσαρας. Τὰς δὲ πλείονας τῶν τεσσάρων, ὥς πολλάκις εἶπομεν, ποιεῖ ἡ σύνθεσις, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνιόντων (Πίν. Γ'). Ἡ δὲ Ἀπορροή, ποιά ἐστὶ φωνή· καὶ γὰρ ταύτην ἐκφέρομεν διὰ τοῦ γαργαρεῶνος *τ α χ έ ω ς*¹, ὥς ἂν τινα ἀπόρροϊαν ὄθεν Ἀπορροή διὰ τοῦτο. Τὸ δὲ Κρατημοῦπόρροόν ἐστὶ σύνθετον ἐκ τοῦ Κρατήματος καὶ τῆς Ἀπορροῆς. Τῆς δὲ Πεταστῆς ἡ ἐτυμολογία ἀπὸ τῆς Χειρονομίας ἐλήφθη· οἶονεῖ γὰρ πέταται ἡ φωνὴ καὶ κινεῖ τὴν χεῖρα ὡς πτέρυγα. Τὸ δὲ Κούφισμα, ἀπὸ τῆς ἐν τῇ φωνῇ τάσεως· κοῦφον γὰρ λέγεται τὸ ἐλαφρόν. Ὅθεν τὴν φωνὴν τοῦ Κουφίσματος ἐλαφρῶς δεῖ καὶ κούφως ἐκφέρειν, ἀλλ' οὐ μετὰ τόνον διὰ τοῦτο γὰρ Κούφισμα. Τὸ δὲ Πελαστόν Πεταστόν ἦν κρεῖττον λέγεσθαι· εἰς ὅσα γὰρ ἐστὶ χρήσιμος ἡ Πεταστή, εἰς τοσαῦτα καὶ τὸ Πελαστόν, πλὴν ὀλίγων τινῶν. Καὶ αὕτη ἐστίν, ὥς ἐμοὶ δοκεῖ, τῶν δεκαπέντε φωνητικῶν σημαδίων ἡ ἐτυμολογία καὶ καλῶς ἔχουσα.

(82^β) *Περὶ τῶν ἀφῶνων καὶ Μεγάλων λεγομένων σημαδίων.* Ἐπεὶ δὲ οὐ χρῆζομεν τῶν εἰκοσιτεσσάρων γραμμάτων μόνον, ἀλλὰ δεόμεθα καὶ τῶν δέκα προσφιδίων διὰ τὴν *ε υ φ ω ν ί α* v^2

τοῦ λόγου, οὕτως οὐ μόνον εἰσὶ χρήσιμα τὰ δεκαπέντε φωνητικὰ σημάδια, ἀλλὰ καὶ τὰ τριάκοντα ἐπὶ τὰ ἄφωνα, ἃ καὶ λόγον προσφιδίων ἔχουσιν ἐν τῇ Ψαλτικῇ. Ταῦτα γὰρ ὥσπερ ὁδηγός ἐστι καὶ

1) Τὰ Κ.: *τραχέως*.— 2) Κ. Κ.: *ἐκφωνίαν*.

ἡγεμῶν ἐν τῷ οὕτως ἢ οὕτως εἰπεῖν, ἢ ἀργῶς μεταχειρίσασθαι τὰς φωνὰς ἢ συντόμως, ἢ μετὰ τόνου ἢ ἡσυχως. Τὰς μὲν γὰρ φωνὰς ποιοῦσιν, ὡς εἵπομεν, τὰ φωνητικὰ σημάδια, τὰς δὲ ἀργίας καὶ συντομίας καὶ τὰς ἄλλας ἰδέας τῶν μελῶν, ταῦτα τὰ Μεγάλια σημάδια. Ἴδου γὰρ τίθεμεν Ὀλίγον καὶ ἐφεξῆς Ὁξεῖαν, μετὰ δὲ ταῦτα τρεῖς Ἀποστρόφους καὶ λέγομεν τὰς δύο φωνάς, τ ἢ ν' τε τοῦ Ὀλίγου καὶ τῆς Ὁξείας καὶ τὰς τρεῖς κατιούσας τῶν τριῶν Ἀποστρόφων. Οὐ μέντοι γινώσκομεν ὅπως δεῖ ταύτας εἰπεῖν, ἢ ἀργῶς ἢ συντόμως, ἐὰν ν' μὴ τὸ Ἀργὸν ἢ τὸ Γοργὸν ἐπάνω τεθῇ· ἀλλ' οὐδὲ πῶς δεῖ σχηματίζειν τὴν φωνὴν ἢ πῶς ταύτην χειρονομῆσαι τὴν Θέσιν, ἐὰν μὴ³ καὶ τὸ Τρομικὸν ὑπαγράψωμεν. Καὶ εἰσὶν οὖν (83^a) χρήσιμα διὰ ταῦτα τὰ Μεγάλια σημάδια, ὧν καὶ τὴν⁴ ἔκθεσιν ἤδη ποιήσομαι. Τινὲς δὲ οὐ καλῶς ποι- οῦντες προτιάττουσι τούτων τὸ Ἴσον ὡς ἄφωνον. } !!
Τὸ δὲ ἔχει φωνὴν ὅτι⁵ μάλιστα καὶ ἀρχὴ καὶ θεμέλιος πασῶν τῶν φωνῶν ἐστὶ. Καὶ τοσοῦτον κρείττων ἐστὶ τῶν ἄλλων φωνῶν, καθ' ὅσον καὶ αἱ ἰσότητες⁶ τῶν πλεονασμῶν καὶ τῶν ἐλλείψεων· ἀριθμὸν γὰρ οὐκ ἔχει, φωνὴν δὲ ἔχει. Καὶ τοῦτο ἐποίησαν οἱ ταύτης τῆς τέχνης πατέρες μετὰ νοῦ καὶ τοῦ προσήκοντος λογισμοῦ· οὐδὲ γὰρ ἦν δυνατὸν ἀνέρχεσθαι τε καὶ κατέρχεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἴστασθαι πον. Τὸ γοῦν ἀνέρχεσθαι ἔλαβον αἱ ἀνιούσαι, τὸ δὲ κατέρχεσθαι αἱ κατιούσαι, τὸ δὲ

1) Τὰ Κ.: τῆς.— 2) Τὰ Κ.: ἡ.— 3) Κ. Κ.: μέν.— 4) Κ. Κ.: ὧν τήν.— 5) Τὰ Κ.: ὅτι.— 6) Πιθανόν: μεσότητες.

ἴστασθαι καὶ ἐν ἰσότητι μένειν τὸ Ἴσον. Διὰ τοῦτο οὖν οὐκ ἀριθμεῖται, φωνεῖται δὲ μόνον. Καὶ οὔτε ἐν τοῖς ἀνιούσι τάττεται οὔτε ἐν τοῖς κατιούσιν, ἀλλ' ἔστι καθ' ἑαυτό. Τινὲς δὲ ἐκ τούτου ἀπαιτώμε-
ῖοντι ὅτι ὁκτώ φωναὶ νοὶ καὶ μὴ δίδοντες τῷ Ἴσῳ φων-
ὸν διπλασμός. νὴν πειρῶνται λέγειν τὸν διπλα-
 σμὸν εἶναι ἐπὶ φωνὰς ἑῶντες τὴν τοῦ Ἰσου φων-
 νὴν καὶ μὴ συναριθμοῦντες ταῖς ἐπτά. Ἀλλὰ τού-
 τοι μὲν τὴν ἀπόδειξιν οὐδεὶς λόγου μετέχων ζη-
 τήσκει (83⁶) Πρὸς δὲ ἐκείνους ἰτέον τὸν λόγον
 τοῦ ἀμφιβάλλοντος περὶ τούτου. Ὁ δὲ ἐστὶν εὐ-
 ληπτος πάντῃ τοῖς μ ἢ λ ι θ ί ν ο ι ς² οὔσι Καὶ
 πρῶτον³ μὲν τρία καὶ τέσσαρα διπλᾶ οὐ γίνονται
 οὔτ' αὐθις δύο καὶ τρία οὔτε ἓν καὶ δύο, ἀλλὰ δύο
 καὶ δύο, καὶ τρία καὶ τρία, καὶ τέσσαρα καὶ τέσ-
 σαρα γίνονται γὰρ τέσσαρα, ἕξ, ὀκτώ. Ἀλλὰ τὰ
 τέσσαρα καὶ τὰ ἕξ διπλασμὸν ἐν τῇ Ψαλτικῇ οὐ
 ποιοῦσιν ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἐπτά, εἰ μὴ καὶ τοῦ Ἰσου
 ληφθῇ, μεθ' ἧς ὁκτὼ τέλειαι⁴ γίνονται. Ἐπόμενον
 τοίνυν ἐστὶ τὰς ὁκτὼ φωνὰς εἶναι τὸν διπλασμὸν.
 Εἰ δὲ λέγει ὁ Κουκουζέλης ἐπτά, ἀλλὰ μὴ ὁκτὼ,
 ἔχων καὶ τὴν τοῦ Ἰσου φωνὴν προϋποκειμένην.
 Ἀδύνατον γὰρ τὸν Κουκουζέλην ἐπὶ φωνὰς εἶ-
 ναι νομίζειν τὸν διπλασμὸν τοῦτο γὰρ ἀμαθές.

1) Ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον νοεῖται ἡ ὁκταφ. ἀντιφωνία ἢ Δια-
 πασών. Κατ' ἄλλους: Διπλοφωνία.—2) Ἡ γραφή τοῦ Κ. Ἰ. πα-
 λαιογραφικῶς ἀναγινώσκεται μελιθίνους. Τὴν λέξιν ταύτην ἔχει
 καὶ τὸ Κ. Κ. καὶ τὸ τούτου ἄρα χειρόγραφον. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα
 τοῦ χωρίου εἶναι σαφές, ἕξ οὐ ἐνδείκνυται ἡ ἀνω διόρθωσις.—
 3) Κ. Ἰ.: πρῶτα.—4) Κ. Κ.: τελείαι.

Ἄλλ' ἴωμεν ἐπὶ τὰ Μεγάλα σημάδια, ἅπερ εἰσι ταῦτα: Διπλῇ, Παρακλητικῇ, Κράτημα, Κύλισμα, *Τὰ Μεγάλα ση-* Ἀντικενωκύλισμα¹, Τρομικόν, *μάδια.* Στρεπτόν², Τρομικοσύναγμα, Ψηφιστόν, Ψηφιστοσύναγμα, Γοργόν, Ἀργόν, Σταν-
 ρός, Ἀντικένωμα, Ὀμαλόν, Θεματισμός ἔσω, ἔ-
 τερος³ ἔξω, Ἐπέγερμα, Παρακάλεσμα, Ἔτερον⁴,
 Ξηρόν Κλάσμα, Ἀργοσύνητον, Γοργοσύνητον
 (84^a) ἔτερον⁵ τοῦ Ψαλτικοῦ⁶, Οὐράνισμα⁷, Ἀπό-
 δερμα⁸, Θές καὶ Ἀπόθες, Θέμα ἀπλοῦν, Χόρευμα,
 Ψηφιστοπαρακάλεσμα, Τρομικοπαρακάλεσμα, Πί-
 ασμα⁹, Σεῖσμα, Σύναγμα, Ἐναρξίς, Βαρεῖα καὶ
 Λύγισμα,¹⁰ (Βλ. Πιν. Δ')

Ἄλλὰ δέον ἐστὶ καὶ ταῦτα ἐτυμολογήσαι, ὥστ' ἔχειν τοὺς μετερχομένους εἰδέναι πῶς τοιούτων ἔτυχον τῶν ὀνομάτων. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς οὕτως οἱ ἔξ ἀρχῆς ταῦτα ὠνόμασαν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐκάστου ἐνεργείας ἕκαστον τὸ ὄνομα εἴληφεν. Ἀρκτέον¹¹ δὲ¹² ἀπὸ τῆς Διπλῆς¹³ ἐπεὶ ἐν τῇ τούτων ἀπαριθμῇ-
 σει ταύτην πρώτην ἐτάξαμεν.

Περὶ τῆς τούτων Διπλῇ μὲν οὖν οὐ δι¹⁴ ἄλλο τι, *ἐτυμολογίας.* ἦ, ἵνα δεῖξη τὸν ψάλλοντα διπλα-
 σιάσαι τὸν χρόνον τοῦ σημαδίου ἐκείνου, μεθ' οὗ

1) Κ. Κ.: ἀντικένωμα, κύλισμα. — 2) Κατὰ τὰς νεωτέρας προπαιδεῖας: Ἐκστρεπτόν.—3) ἐνν. Θεματισμός.—4) ἐνν. Παρακάλεσμα.—5) ἐνν. Γοργοσύνητον.—6) ἐνν. εἰδους,= ῥηματικοῦ ἢ Παπαδικοῦ.—7) Ἀπαντᾷ καὶ: Ἐράνισμα.—8) καὶ: Ἀπόδομα.—9) καὶ: Πίσω.—10) Εἰς νεωτέρας Προπαιδεῖας εὐρίσκομεν ἐπὶ πλέον τὰ: Τσάκισμα, Ἡμίφωνον καὶ Ἡμίφθορον. Δὲν ἀναφέρεται δὲ τὸ Ἔτερον τοῦ Ψαλτικοῦ, τὸ ὅποιον μόνον παρὰ τῷ ἡμετέρῳ συγγράμει ἀπαντᾷ.—11) Κ. Γ.: ἀρκταῖον.—12) Κ. Κ.: οὖν.—13) Κ. Β.: ἀπλῆς.—14) Κ. Κ.: δέ.

ἔκειτο, ἤγουν διὰ πλείονα ἀργίαν¹. Τὴν αὐτὴν δὲ δύναμιν ἔχει καὶ τὸ Κράτημα· καὶ τοῦτο γὰρ δι' ἀργίαν τίθεται, διαφέρουσι δὲ μόνον κατὰ τὴν Χειρονομίαν. Ἡ δὲ Παρακλητικὴ παρακλητικὸν ποιεῖ τὸ μέλος καὶ ὥσπερ² δεόμενον· ὁμοίως καὶ τὸ Παρακάλεσμα. Καὶ ὥσπερ ὁ παρακαλῶν μετ' ἀνειμένης καὶ κεκλασμένης ποιεῖται τὴν δέησιν τῆς φωνῆς, οὕτω καὶ ὁ τὴν Παρακλητικὴν καὶ τὸ Παρακάλεσμα (84⁶) ψάλλον οὐ μετὰ σφοδροῦ τόνου δεῖ προφέρειν, ἀλλ' ἡλαρῶς. Καὶ τὸ Ἔτερον Παρακάλεσμά ἐστιν ἄλλοιον διαφέρουσι δὲ μόνον· τὸ μὲν Παρακάλεσμα ἀργότερον λέγεσθαι, τὸ δὲ Ἔτερον ταχύτερον. Τὸ δὲ Κύλισμα οἶονεὶ κυλίζει καὶ στρέφει τὰς φωνάς. Τὸ δὲ Ἀντικενωκύλισμά ἐστι σύνθειον ἐκ τε τοῦ Κυλίσματος καὶ τοῦ Ἀντικενώματος. Μετὰ δὲ τοῦτό ἐστι τὸ Τρομικόν· βούλεται δὲ καὶ τοῦτο ὑπόκλονον καὶ τρέμουνσαν σχηματίζειν τὴν φωνήν. Τὸ δὲ Ψηφιστὸν ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τοῦ ψηφίζειν καὶ ἀριθμεῖν. Τίθεμεν³ γὰρ τοῦτο, ἔνθα αἱ φωναὶ κεχωρισμέναι καὶ οὐχ ὁμοῦ λεγόμεναι, ἀλλ' ὥσπερ μεμετρημέναι. Τὸ δὲ Γοργόν καὶ τὸ Ἀργόν, ὁλόθεν⁴ εἰσὶ, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος. Ὁ δὲ Σταυρός, ἀπὸ τῆς σχηματογραφίας· σταυρὸς γὰρ ἐστὶ καὶ ἀπὸ τῆς Χειρονομίας· εὐλογεῖ γὰρ ὁ τοῦτον χειρονομῶν σταυροειδῶς· κεῖται δὲ καὶ δι' ἀργίαν. Τὸ δὲ Ὀμαλὸν λεῖον καὶ ὁμαλὸν ποιεῖν⁵ τὸ μέλος, ἀλλ' οὐ⁶ τρα-

1) K. B.: (σ. 39) ἀργίαν.— 2) K. K.: ὡς περιδεόμενον.— 3) K. K.—B.: τίθεται.— 4) Ἡ γραφὴ αὕτη εἶναι τοῦ κειμ. Βιολάκη. Τὰ λοιπὰ ἔχουσιν· αὐτόθεν.— 5) K. K.—B.: ποιεῖ.— 6) K. B.: ἀλλά.

χὺ καὶ ἔντονον παρακελεύεται τοῦτο γὰρ δηλοῖ
τὸ τοῦ Ὀμαλοῦ ὄνομα. Ὁ Θεματισμὸς δ' (85^α) ἔ-
σω καὶ ὁ ἔξω ἀπὸ τῆς σχηματογραφίας ἔσχον τὴν
ἐτυμολογίαν. Θῆτα γὰρ τὸ στοιχεῖόν ἐστιν ἐκάτε-
ρον καὶ διὰ ταύτης ἄγεται ε ὕ θ ε ἰ α', οὗ² τὸ μέ-
λος, εἰ μὲν ἔσω κάμπτεται³, ὁ ἔσω γίνεται Θεματι-
σμός· εἰ δὲ ἔξω, ὁ ἔξω. Καὶ δηλοῖ ὁ ἔξω τρεῖς φω-
νὰς εἰπεῖν, ὁ δὲ ἔσω δύο. Ὀμοίως⁴ καὶ τὸ Θὲς καὶ
Ἀπόθες. Καὶ ταῦτα δύο Θῆταί εἰσιν ἐχόμεναι ὑπὸ
ὑπὸ μιᾶς γραμμῆς καὶ διὰ τοῦτο Θὲς καὶ Ἀπόθες·
δηλοῖ γὰρ τοιάνδε τὴν θέσιν ποιεῖν. Τὸ δὲ ξηρὸν
Κλάσμα ἀπὸ τοῦ κλῶ, τοῦ κόπτω, καὶ τοῦ ξηρὸν
τ ο ὕ⁵ σκληρόν, ἔνθα γὰρ τίθεται τὸ ξηρὸν Κλά-
σμα, τραχέως⁶ καὶ σκληρῶς δεῖ πεῖτᾶν τὴν φωνήν.
Τὸ δὲ Ἀργοσύνητον ἀργίαν⁷ δηλοῖ· τὸ δὲ ἐναν-
τίον τὸ Γοργοσύνητον ταχύτητα γὰρ δηλοῖ τοῦ-
το. Τὸ Οὐράνισμα εἰς ὕψος αἶρει τὴν φωνήν· εἶτα
καταβιβάζει καὶ διὰ τοῦτο Οὐράνισμα. Τὸ δὲ Ἀ-
πόδερμα Ἀπόδομα μᾶλλον λέγεσθαι ἔδει· οἶμαι
γὰρ καὶ τοὺς ἀρχαίους οὕτως ὀνομάζειν αὐτό· εἰς
γὰρ τὰς ἀποδόσεις ἀεὶ τίθεται, ἡ δὲ κοινὴ συνή-
θεια Ἀπόδερμα καλεῖ. Χόρευμα⁸ καὶ τούτου τὸ
ὄνομα ἀπὸ τοῦ σχήματος (85^β) λαμβάνεται· στρέ-
φεται γὰρ εἰς κύκλον δίκην χοροῦ, εἴτ' αὐθις ἐ-
πιστρέφει, ὥσπερ ποιεῖ ὁ τοῦ χοροῦ κορυφαῖος ἐν

1) Τὰ Κ. ἔχουσι κατὰ παλαιογρ. ἀνάγνωσιν· εὐθεῖται.—2) Γρα-
φή Κ. Β· τὰ δὲ λοιπὰ ἔχουσιν· ἡς.—3) Κ. Β· κάμνεται.—4) Κ.
Κ· .... εἰπεῖν. Ὁ δὲ ἔσω δύο, ὁμοίως....—5) Κ. Κ.—Ι· τό.—6) Κ.
Β· Τὸ δὲ Ξ· Κλ. τραχέως....—7) Κ. Κ.—Β· .... οὐ ταχύτητα
ἀλλὰ ἀργ·.—8) Κ. Β· .... ἀεὶ τίθεται. Χόρευμα....

ταῖς θυμηδαίαις. Τὸ Τρομικοπαρακάλεσμα¹ καὶ τὸ Ψηφιστοπαρακάλεσμά εἰσι σύνθετα, τὸ μὲν, ἐκ Τρομικοῦ καὶ Παρακαλέσματος, τὸ δέ, ἐκ Ψηφιστοῦ καὶ Παρακαλέσματος². Τὸ Πίασμα³ γίνεται ἀπὸ τοῦ πιέζω, τοῦ⁴ συνθλίβω· πιέζειν γὰρ καὶ συνθλίβειν τὴν φωνὴν δεῖ, ἔνθα τοῦτο τεθῇ. Καὶ τὸ Σεῖσμα ὁμοίως ἀπὸ τοῦ σείω· σείει γὰρ καὶ κινεῖ τὴν φωνήν. Ἡ δὲ Ἑναρξίς τίθεται μετὰ συμπλήρωσιν μέλους καὶ Ἦχου. Τίθεμεν⁵ γὰρ ἔμπροσθεν Ὀλίγον καὶ ποιούμεν ὥσπερ ἄλλην ἀρχήν διὰ τοῦτο Ἑναρξίς.

Ἡδη λοιπὸν ἐρρέθη καὶ ἡ τῶν ἀφώνων καὶ Μεγάλων λεγομένων σημαδίων ἐτυμολογία κατὰ τὴν ἡμετέραν δύναμιν.

Διὰ γοῦν τῶν ρηθέντων φωνητικῶν⁶ καὶ ἀφώνων σημαδίων ποιεῖ ἡ Ψαλτικὴ *Περὶ τῶν* *Θέσεων.* τὰς Θέσεις, αἱ καὶ λόγον ἔχουσιν ἐν τῇ Ψαλτικῇ, ὅν αἱ λέξεις ἐν τῇ Γραμματικῇ. (86^a) Ταύτας δὲ διακρίνει καὶ θεωρεῖ ἡ Χειρονομία. Ἐπεὶ γάρ, ὡς εἶπομεν, ἕξ εἰσι τὰ ἀνὰ μίαν φωνὴν ἔχοντα σημάδια, ἔμελλέ τις ταῦτα τι-
Περὶ Χειρονο- θέναι ἀδιαφόρως καὶ μὴ εἰς τὸν
μίας. οἰκεῖον τόπον ἕκαστον, εἰ μὴ ἦν ἡ Χειρονομία, ἡ γνωρίζουσα ἡμῖν τὸν ἐκάστου τόπον.

Ἔστι μὲν οὖν οὐ μόνον χρήσιμος διὰ ταῦτα, ἀλλ' ὅτι ὡς βοηθῶ τινι καὶ ὁδηγῶ χρώμεθα ἐν τοῖς ἁσμασιν ὥσπερ γὰρ οἱ διαλεγόμενοι ἀναπαύ-

1) K. B.: Τὸ Τρομικὸν παρακάλεσμα.—2) K. B.: τὸ μὲν ἐκ τρομικοῦ, τὸ δὲ ἐκ Ψηφιστοῦ.—3) K. B. Πίασμα.—4) K. K.: τὸ.—5) K. B.: τίθεται.—6) K. K.—B.: φωνητικῶν.—7) K. K.: ἐτι,

εσθαι δοκοῦσι καὶ ποριμώτεροι γίνονται τὴν χεῖρα κινοῦντες, ἔνιοι δὲ καὶ ἑαυτοὺς ὅλους, οὕτω καὶ οἱ ψάλται κρεῖτιον ἄσσουσι τὴν χεῖρα κινοῦντες. Ἀλλως τε' ὅτι καί, εἰμὴ ἦν ἡ Χειρονομία, παμφωνία ἐγίνοιτο ἂν, ἀλλ' οὐ συμφωνία. Ἐπεὶ γὰρ ἅπαντες οὐκ ἄλλας καὶ ἄλλας λέγομεν φωνάς, ἀλλὰ τὰς αὐτὰς πάντες, συνέβαινεν ἂν τὸν μὲν προλαμβάνειν, τὸν δὲ ἔπεσθαι καὶ τὸν μὲν, ἔσω, τὸν δέ², ἔξω λέγειν, εἰ μὴ ἦν τι τὸ ὁδηγοῦν ἅπαντας συμφωνεῖν. Τοῦτο δὲ ἐστὶν ἡ Χειρονομία πρὸς γὰρ³ τὴν τοῦ Δομεστίκου χεῖρα ἅπαντες ἀποβλέποντες συμφωνοῦμεν. Καὶ διὰ ταῦτα χρησιμο- (86^β) τάτῃ ἐστὶν ἡμῖν ἡ Χειρονομία.

Λαβοῦσα δέ γε ἡ Ψαλτικὴ πάντα τὰ προρρηθέντα σημεῖα, τὰς Θέσεις, τὴν Χειρονομίαν, ἐποίησε τοὺς Ἦχους, οἵτινές εἰσιν ὁκτώ καὶ οὐ πλείους. Καὶ οὐ δυνατὸν προσεπινοῆσαί τινα ἐν τού-

Περὶ τῶν ὁκτὼ τοῖς προσθήκην, ὥσπερ οὐδὲ ἐν Ἦχων.

τοῖς τοῦ λόγου ὁκτὼ μέρεσιν, ἀλλὰ πᾶν, ὅπερ εἴποι τις ψάλλον, ἐν τινι τῶν ὁκτὼ ἡχων ἀρμόσει. Οὗτοι⁴ δὲ παρονομάζονται διπλῶς, ἀπὸ τε τοῦ τόπου, ἐνθα ἕκαστος ἐπλεόναζε, καὶ ἀπὸ τῆς τάξεως. Καί⁵ ἀπὸ μὲν γὰρ τοῦ τόπου ὁ πρῶτος λέγεται Δωριος, ὅτι οἱ Δωριεῖς μάλιστα ἐχρῶντο τούτῳ τῷ Ἦχῳ. Ὁ δεύτερος, Λύδιος, ὅτι οἱ Λύδιοι τοῦτον ἐφίλουν πλέον τῶν ἄλλων. Οἱ δὲ Φρύγες τὸν τρίτον, ὃς καὶ Φρύγιος κέκληται. Ὁ

1) K. K.: ... τὴν χ. κιν. ἄλλως τε...— 2) K. 'I.: τὸ μὲν... τὸ δέ...—3) K. K.: Πρὸς δέ.—4) K. K.: ἀρμόζει, οὗτοι.—5) K. K.: ... τάξεως καὶ ἀπὸ...—6) Τὰ K. δὲν ἔχουσι: μὲν. ἀλλ' ἐνδείκνυται ἐκ τοῦ κατωτέρω: Ἀπὸ δὲ τῆς τάξεως...

δὲ τέταρτος καλεῖται Μιλήτιος, ὅτι ἐν τῇ Μιλή-
τῳ' ἐπλεόναξε τοῦτο τὸ μέλος Οἱ δὲ τούτων αὐθις
πλάγιοι, ὡς ὑπὸ τοὺς κυρίους ὄντες, ὁ ὑπὸ τὸν
Δώριον καλεῖται Ὑποδώριος· καὶ ὁ ὑπὸ τὸν Λύ-
διον, Ὑπολύδιος· καὶ ὁ ὑπὸ τὸν Φρύγιον, Ὑπο-
φρύγιος· καὶ ὁ ὑπὸ τὸν Μιλήτιον, Ὑπομιλήτιος².
Καὶ οὕτω μὲν ὠνομάσθησαν ἀπὸ τοῦ τόπου, (87^a)
ἐνθα ἕκαστος ἠγαπᾶτο ἢ τὸ κατ' ἀρχὰς εὗρέθη.
Ἀπὸ δὲ τῆς τάξεως, Πρῶτος, Δεύτερος, Τρίτος,
Τέταρτος· καὶ οἱ πλάγιοι τούτων, Πλάγιος Πρώ-
του, Πλάγιος Δευτέρου, Πλάγιος Τρίτου, ὅς ἐστιν
ὁ Βαρύς, καὶ Πλάγιος Τετάρτου, ὥσπερ νῦν ἡ-
μεῖς αὐτοὺς ὀνομάζομεν.

Περὶ μὲν οὖν τοῦ Πρώτου ζητήσεί τις³ τὴν ἀ-
νάγκην, δι' ἣν ὁ πρῶτος Ἦχος καὶ οὐχ ἕτερός
τις τοῦ καλεῖσθαι ἔτυχε Πρῶτος· ἢ δὲ αἰτία ἐστίν,
ὡς οἶμαι, αὕτη. Τοῦ Πρώτου Ἦχου οὐδεὶς ἕτερος
εὕρισκεται πλείονα εἶδη ἔχων, ὡς ἐξῆς ρηθήσε-
ται. Ἐχει γὰρ τὴν γνωριστικὴν⁴ αὐτοῦ ιδέαν, ἥ-
τις ἐν ἑκάστῳ τῶν Ἦχων ὡς τι χρῶμα ἐμφαίνε-
ται· ἢ γὰρ ἑκάστου Ἦχου ιδέα χωρίζει ἕκαστον
τῶν Ἦχων ἀπὸ τῶν ἄλλων. Ὁ γοῦν⁵ Πρῶτος,
ὡς εἵπομεν, ἔχει τὴν γνωριστικὴν⁶ αὐτοῦ ιδέαν, ἔ-
χει τὴν τῆς μεσότητος, ἔχει καὶ τὴν τῆς τετραφω-
νίας, ἔχει καὶ τὸν λεγόμενον Νάον, ἀπερ ἅπαντά
εἰσιν εἶδη τοῦ Πρώτου καὶ οὐκ ἐν ἄλλῳ τινὶ εὕρι-
σκονται. Διὰ τοῦτο γοῦν ὡς πλειόνων περιεκτικὸς

1) K. Γ.: μολίτιος.... μολίτφ.—2) K. Γ.: μελίτιον, ὑπομιλήτιος.
—3) K. K.: ζητ. τήν.—4) K. K.: γνωρικὴν.—5) Σ. K.: ἄλλων,
ἡγουν.—6) K.: Γνωστικὴν.

ἤπερ οἱ ἄλλοι (87⁶) Πρῶτος ἐκλήθη. Ἐτι δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ μέλους τὸ γὰρ τοῦτου μέλος, ὥσπερ πε-
παρησιασμένον τι καὶ γαῦρόν ἐστι· διὰ τοῦτο
γούν εἴληφε τὰ πρωτεῖα¹. Μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Δευ-
τερος καὶ οἱ ἐφεξῆς μέχρι τῶν ὀκτώ. Ἐκαστος δὲ
τούτων οὐκ ἔστι μονοειδής τις, ἀλλὰ ποικίλος καὶ
ἐν ἐκάστῳ διάφορα ἰδιώματα θεωρεῖται. Εὐθύς
γὰρ ὁ Πρῶτος καὶ Τειράφωνος λέγεται καὶ Νάος
καὶ Μέσος καὶ ποιεῖ ἕκαστος τούτων καὶ ἴδιον καὶ
προσῆκον τῷ ὀνόματι μέλος. Γίνεται δὲ ἄλλοία ἢ
τοῦ Πρώτου ἰδέα, ἄλλοία ἢ τοῦ Δευτέρου, ἄλλοία
ἢ τοῦ Τρίτου καὶ ἄλλη ἢ τοῦ Τετάρτου. Οὗτοι
δὲ πάντες καὶ κοινὰ καὶ ἴδια κέκτηνται. Καὶ
ἴδιον μὲν ἐκάστῳ τὸ ποιεῖν τὸ γνωριστικὸν αὐ-
τοῦ τοῦ μέλος, κοινὸν δέ, τὸ καταλέγειν καὶ
τοὺς τέσσαρας ἔξω φωνὰς τρεῖς. Παραδείγμα-
τα τούτων ταῦτα· τοῦ μὲν Πρώτου τὸ «Εὐφραί-
νου ἐν Κυρίῳ», τοῦ δὲ Δευτέρου τὸ «Ἐν ταῖς
αὐλαῖς Σου ὑμνήσω Σε», τοῦ Τρίτου ὁ τοῦ Ἡ-
θικοῦ Τρίτος καὶ τοῦ Τετάρτου σχεδὸν πάντα τὰ
καλοφωνικὰ αὐτοῦ. Κοινὸν πάλιν τούτοις καὶ τὸ
ποιεῖν τοὺς (88^a) λεγομένους Μέσους. Μέσοι δὲ
λέγονται, ὅτι μέσον τῶν κυρίων καὶ τῶν πλαγίων
εὐρίσκονται. Τοῦ μὲν γὰρ Πρώτου μέσος ὁ
Βαρύς, ὅτι μέσον τοῦ Πρώτου² καὶ
τοῦ πλαγίου αὐτοῦ κεῖται. Τοῦ δὲ Δευτέρου μέσος,
ὁ πλάγιος³ τοῦ Τετάρτου. Τοῦ Τρίτου, ὁ πλάγιος
τοῦ Πρώτου, ὅτι μέσον τοῦ Τρίτου καὶ τοῦ Βα-

1) Κ. Κ.: Τὰ Πρῶτα.—2) Τὰ Κ.: Τοῦ μὲν γὰρ Πρώτου καὶ
τοῦ Πλαγίου αὐτοῦ κεῖται.—3) Κ. Κ.: μέσος, πλάγιος.

ρέος κείται. Ὁ δὲ Τέταρτος μέσον ἔχει τὸν πλαγίον τοῦ Δευτέρου· οὗτος γὰρ μέσον ἐστὶ τοῦ Τετάρτου καὶ τοῦ πλαγίου Τετάρτου. Ἐκαστος δὲ τούτων τῶν μέσων ποιεῖ ἴδιον μέλος καὶ δηλωτικὸν τῆς μεσότητος αὐτοῦ, ἔπειτα ἔχουσιν αὖθις πάντες κοινὸν τὸ ποιεῖν τετραφώνους· ἀλλὰ τοῦτο ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ μὲν ἐστὶ τοῦ Πρώτου· ἐν γὰρ τούτῳ τῷ Ἠχῷ ποιεῖται καὶ φαίνεται ἡ τοῦ τετραφώνου ἰδέα· ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις σπανίως γίνεται. Ἀλλ' οὐδὲ τοσοῦτον φαίνεται ἡ τετραφωνία ἐν τούτοις, ὅσον ἐπὶ τῷ Πρώτῳ ὃ γὰρ Δεύτερος ποιεῖ μὲν, ἁπαξ δέ, ἵνα μὴ συμπέσῃ τῷ Πρώτῳ. Οὗτοι γὰρ εἰς τὰς τετραφωνίας ἡ αὐτοὶ φαίνονται, εἰ μὴ τις ἐπιτηδειότητι φωνῆς καὶ τέχνης μεταχειρήσῃ (sic)¹, δείξῃ ἑκατέρου τὸ μέλος, Καὶ ὁ Τρίτος ποιεῖ, οὐ πολλάκις δέ, ὥς τὸ «Μητέρες ἡτεκνοῦντο» τετράφωνος γὰρ ἐστὶ καὶ τοῦτο. Ὁ δὲ Τέταρτος αἰετράφωνον καταλέγει· πλὴν δὲ οὐ λέγεται ἐν τούτῳ εἶναι τετράφωνος, διότι τότε λέγομεν ποιεῖν τετραφωνίαν ἢ τὸν Α' ἢ τὸν Β' ἢ τὸν Γ' ἢ τὸν Δ', ὁπόταν πρὸς τῷ γνωριστικῷ τῆς αὐτοῦ ἰδέας μέλει² καὶ ἄλλο εἶδος δύναται ποιῆσαι τὸ τοῦ τετραφώνου. Ἄλλο γὰρ μέλος ποιήσει ὁ κυρίως Πρῶτος, ὁπέρ ἐστὶν ἴδιον τῆς τούτου ἰδέας, καὶ ἄλλο ὁ τούτου τετράφωνος καὶ ἄλλο ὁ μέσος καὶ ἄλλο ὁ Νάος λεγόμενος· Δύναται γὰρ ἔκαστος³, ὧν εἵπομεν, ἴδιον καὶ προσῆκον τῷ ὀνόματι δεῖξαι μέλος. Λέγεται δὲ τετράφωνος, ὅτι ἐν τέτταρσι⁴

1) K. K.: μεταχειρίσει. Ἐκράτησα ἀπὸ σκοποῦ τὴν ἀνω γραφὴν.—2) K. 'I.: Τῷ γν... μέλος. K. K.: γνωστικῷ μέλει.—3) Τὰ K.: ἑκάστον.—4) K. 'I.: Τέτρασι. K. K.: τέσσαρσι.

φωναῖς καταγίνεται τὸ τοῦδε μέλος. Νάος δέ, ὅτι μετὰ τὴν τετραφωνίαν καταλέγει καὶ δύο ἔξω, αἷς ἔπεται τὴν τελευταίαν φωνὴν εἶναι Τρίτον· τοῦ δὲ Τρίτου τὸ ἤχημα λέγεται νανά. Διὰ γοῦν τὴν αἰτίαν αὐτὴν λέγεται Νάος, διὰ τὸν Τρίτον. Ταῦτα μὲν οὖν πάντα ἔχει μετὰ περιουσίας ὁ Πρῶτος, ὥσπερ ἦν προσῆκον τῷ πρώτῳ ὄντι. Ἐχει δὲ ταῦτα καὶ ὁ Δεύτερος, ἀλλ' οὐ τοσοῦτον ἐκφαντικὰ καὶ κεχωρισμένα ὁλλήλων. Ἰδοὺ γὰρ ἔχει ὁ Πρῶτος μέσον, (89^α) ἔχει καὶ ὁ Δεύτερος· καταβαίνει γὰρ δύο φωνὰς καὶ εὐρίσκει τὸν Βαρύν, ὅστις ἐστὶ τοῦ Πρώτου μέσος. Καὶ ἔστιν ἄλλο τῆς αὐτοῦ ιδέας τὸ μέλος καὶ ἄλλο τῆς τοῦ μέσου. Ὁ δὲ Δεύτερος τὸ αὐτὸ ἔχει καὶ μέσον καὶ τῆς αὐτοῦ ιδέας δηλωτικόν· αἶν γὰρ αἱ ἀποδόσεις τούτου εἰς τὸν πλάγιον τοῦ Τετάρτου καταλήγουσιν, ὅστις εὐρίσκεται, ἐὰν κατέβῃς (sic) δύο φωνὰς ἀπὸ τοῦ Δευτέρου, ὃν εἶπομεν εἶναι τὸν τούτου μέσον. Ἐν δὲ τῷ Τρίτῳ, καὶ ἐν τούτῳ ἅπαντα τὰ προρρηθέντα εὐρίσκονται· ἔχει γὰρ καὶ οὗτος καὶ μέσον καὶ τετράφωνον, ὃνπερ εἶπομεν εἶναι τὸ «Μητέρες ἠτεκνοῦντο», καὶ εἰσι καὶ ἐνηλλαγμένα. Ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ μετὰ τὴν δηλωτικὴν αὐτοῦ ιδέαν δεικνύται μάλιστα ἡ τοῦ μέσου φύσις καθαρῶς· εἰς αὐτὸν γὰρ ἔχει πλείονα χώραν τοῦτο τὸ μέλος ἢ εἰς τοὺς ἄλλους· καὶ τοσοῦτον, ὥς εὐρίσκεσθαι τινα μαθήματα ἐν αὐτῷ τῆς τοῦ μέσου ιδέας ὄντα ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους, ὅπερ ἐν τοῖς ἄλλοις οὐ γίνεται. Καὶ αὕτη ἡ τῶν κυρίων φύσις καὶ ταῦτα τὰ τῶν κυρίων παρακολουθήματα.

Ἐκ δὲ τούτων γίνονται οἱ (89^β) πλάγιοι, οἱ *Περὶ τῶν πλα-* καὶ διαφέρουσι τῶν κυρίων κα-
γίων. θάπαξ· ἄλλαι γὰρ εἰσιν αἱ τῶν
κυρίων ιδέαι καὶ ἄλλαι αἱ τῶν πλαγίων, καὶ ὅτι αἱ
κύριοι μέχρι τριῶν φωνῶν *π ρ ο ῖ α σ ι'* τὸ ὑψη-
λότερον. Τοῖς δὲ πλαγίοις τοῦτο χαμηλότερον
προέρχονται² γὰρ οὔτοι καὶ μέχρι τριῶν καὶ τεσ-
σάρων καὶ πέντε καὶ ἕξ καὶ ἑπτὰ φωνῶν καὶ ὀκτώ·
κάνταῦθα³ καὶ οὔτοι στάσιν λαμβάνουσι καὶ πε-
ραιτέρω οὐ *π ρ ο ῖ α σ ι ν'*. Εἰ δὲ προέλθοι τις
μίαν, σπανιάκις ἂν τοῦτο γενήσεται διὰ τὸ ἀσύμ-
φωνον καὶ ἄηθες.

Ἐχουσι δὲ καὶ οὔτοι κοινὰ καὶ ἴδια πρὸς ἀλ-
λήλους· κοινωνοῦσι γὰρ ὁ πλάγιος τοῦ Πρώτου
καὶ ὁ πλάγιος Τετάρτου κατὰ τὸ μέχρι Διπλασμοῦ
προέρχεσθαι⁴ ἀμφοτέρους. Διαφέρουσι δέ· ὅτι ὁ
πλάγιος τοῦ Πρώτου καταλέγει ἕξω τρεῖς, τέσσα-
ρας, ἕξ, ἑπτὰ· ὁ δὲ πλάγιος τοῦ Τετάρτου, τρεῖς,
τέσσαρας, πέντε, ἑπτὰ, χωρὶς τῆς τοῦ ἴσου· μετ' ἐ-
κείνης γὰρ γίνονται αἱ ἑπτὰ ὀκτώ. Καὶ ἐνὶ ἡ δια-
φορὰ τούτοις ὅτι ὁ πλάγιος τοῦ Πρώτου οὐ κα-
ταλέγει ἐν πέντε φωναῖς, ὁ δὲ πλάγιος τοῦ (90^α)
Τετάρτου, ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ. Ὁ δὲ πλάγιος τοῦ Δευ-
τέρου καὶ ὁ Βαρὺς κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις κατὰ τὸ
μὴ ποιεῖν Διπλασμόν· μέχρι τῶν ἑπτὰ φωνῶν γὰρ
οὔτοι οὐ προέρχονται. Διαφέρουσι δέ, ὅτι ὁ μὲν
πλάγιος τοῦ Δευτέρου καταλέγει τρεῖς, τέσσαρας,
πέντε, ἕξ· ὁ δὲ Βαρὺς τέσσαρας καὶ πέντε.

1) Τὰ Κ.: προΐασι. — 2) Κ. Ἱ.: προσέρχονται — 3) Κ. Κ.: κἀν
ταῦτα. — 4) Κ. Ἱ.: προσέρχεσθαι.

Ταῦτα οὖν εὕρομεν ὄντα τοῖς ὀκτὼ Ἦχοις τὰ παρακολουθήματα ἀπὸ τῶν παλαιότερων μαθημάτων, ὧν δὴ παραδείγματα παραδώσομεν¹ διὰ τὸ σαφές. Εἰ δὲ καλῶς συνετέθη ταῦτα ἢ μὴ, ἔγωγε οὐκ ἀποφαίνομαι, ἀλλ' ἀφήμι τοῦτο τοῖς τούτων κριταῖς.

Ἐν τούτοις γοῦν τοῖς ὀκτὼ Ἦχοις εὐρίσκεται ἅπαντα μελωδία καὶ ἡ ἐν τοῖς βαρβάροις καὶ ἡ ἐν τοῖς Ἑλλήσι. Καὶ ἄλλοι παρὰ τούτοις Ἦχοι οὐκ εἰσιν. Ἴσως τὴν μεταχείρησιν τούτων ποιήσει ἄλλο γένος ἄλλως κατὰ τι ἡμεῖς δέ, ὡς ἔφημεν, ἄλλους ποιῆσαι Ἦχους τῶν ἀδυνάτων· ἀλλὰ πᾶν, ὅπερ εἴποι τις, ἐν τινι τῶν ὀκτὼ ὑποπεσεῖται. Τινὲς δὲ βούλονται λέγειν τὸ τοῦ Νενανῶ μέλος ἔννατον Ἦγον ἔστι² δὲ μᾶλλον πλάγιος Δευτέρου δεδεμένος. Τεθεῖσα γὰρ ἡ τοῦ Νενανῶ Φθορά ἐδειξεν ἡμῖν τὸν πλάγιον τοῦ Δευτέρου ᾄσαι (90^β) δεδεμένως³. Ἐχει γὰρ ἡ Ψαλτικὴ καὶ τὰς⁴ λεγομένας Φθοράς, ὥσπερ σημεία τινα ἐναλλαγὴν δει-
Περὶ Φθορῶν, κνύοντα τοῦ μέλους. Καὶ ἔστιν ἡ τοῦ Πρώτου, ἡ τοῦ Δευτέρου, ἡ τοῦ Τρίτου, ἡ τοῦ Τετάρτου καὶ αἱ τῶν πλαγίων. Ἀλλ' ἐκ τούτων πάντων (sic) αἱ τῶν κυρίων Ἦχων εἰσὶν ἐν χρήσει, αἱ δὲ τῶν πλαγίων σπανίως, μᾶλλον δὲ οὐδέποτε.

Βούλονται δὲ αὗται αἱ Φθοραὶ τοῦτο. Πάντες οἱ Ἦχοι ἐν πᾶσιν εἰσι τοῖς Ἦχοις· ἐν γὰρ τῷ Πρώτῳ εὐρήσεις ὁμοῦ καὶ τοὺς κυρίους ἅπαντας

1) Δὲν δίδει ὁμοῦ. K. K.: ἀποδώσομεν.—2) K. K.: ἔτι.—3) K. K.: δεδεμένος.

καὶ τοὺς πλαγίους. Ὅμοίως δὲ καὶ ἐν τῷ πλαγίῳ τοῦ Τετάρτου· εἶπον γάρ σοι τοὺς δύο ἄκρους φεύγων τὴν περιπτολογίαν, ὅτι καὶ τοῖς ἄλλοις τὸ αὐτὸ συμβαίνει. Καὶ ὅσας ἂν φωνὰς ἐξέλθῃς ἀφ' οἰουδήτινος Ἦχου, τόσους Ἦχους ἐνήλλαξας· ὁμοίως καὶ ὅσας ἂν καταβῇς, τὸ αὐτὸ σοι γενήσεται. Τοῦτο μέντοι δεῖ σε γινώσκειν, ὅτι ἐν ταῖς ἀνιούσαις εἰσὶν οἱ κύριοι καὶ ἐν ταῖς κατιούσαις οἱ πλάγιοι. Πλὴν δέ, εἰ καὶ ἀναμειγμένοι εἰσὶ πάντες, ἀλλ' ἔπονται τῇ φύσει καὶ τῇ ιδέᾳ τοῦ μέλους, ἐν ᾧ εἰσιν. Ἴδου γάρ, ὡς εἵπομεν, ἐν τᾷ Πρώτῳ εὐρίσκονται ὄντες οἱ Ἦχοι πάντες ἀλλ' οὐ ποιεῖ ἕκαστος τὸ ἴδιον αὐτοῦ μέλος (91^α), ἀλλὰ μεταβάλλονται πρὸς τὴν τοῦ Πρώτου φύσιν καὶ φαίνεται μόνῃ ἢ τούτου ιδέα.

Ἐνίστε δέ, ἡ φιλοτιμία τοῦ ποιητοῦ ἡ ὀραϊότητος ἕνεκα ἢ καὶ δι' ἀνάγκην, ἐμπίπτει ἄλλος Ἦχος ἐν ἄλλῳ καὶ ποιεῖ τὸ γνωριστικὸν αὐτοῦ μέλος· ἀλλὰ τοῦτο γίνεται ἢ ἀπὸ παραλλαγῆς ἢ ἀπὸ μέλους. Καὶ εἰ μὲν ἀπὸ παραλλαγῆς, τίθεται ὁ Ἦχος ἐκεῖνος, οὗτινός ἐστι τὸ μέλος· εἰ δ' ἀπὸ μέλους, οὐχ ὁ Ἦχος ἀλλ' ἡ Φθορά· καὶ γὰρ ὑπομένει φθοράν, ὅταν οὐχ, ὅπερ ἤρξατο καὶ φυλάττη μέλος, ἀλλὰ μεταβληθῇ πρὸς ἄλλο τι μέλος, ὅπερ οὐκ ἦν ἴδιον· καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν ἐπιφωνημάτων τοῦ «Ἐνεδύσατο» τοῦτο γέγονε. Τρίτου γὰρ ὄντος ἐκεῖ ἀπὸ παραλλαγῆς Ἦχου, τὸ μέλος ἐστὶ Νενανώ, ὅπερ ἐποίησε τεθείσα ἡ Φθορά. Αὕτη δὲ ἡ Φθορὰ οὔτε τῶν κυρίων οὔτε τῶν πλαγίων προσήκει τινί, ἀλλὰ καθ' ἑαυτὴν ἐστι. Ποιεῖ δὲ καὶ τὸ

μέλος ἴδιον· γίνεται γὰρ ἀεὶ τρεῖς φωνὰς προσερχομένων ἡμῶν ἀπὸ τοῦ πλαγίου Δευτέρου, ὅπερ ἔστι Πρῶτος (91^β) ἀπὸ τῆς παραλλαγῆς, ἡ δὲ Φθορὰ δεικνύει τοῦτο ἄλλοιον. Καὶ προηγουμένως μὲν οἰκεῖος τοῦ Νενανὼ τόπος οὗτος, ὃν εἵπομεν, ἡγουν ὁ πλάγιος τοῦ Δευτέρου Ἐπειτα καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν θήσῃς, ἐν οἴφδῃτινι Ἦχῳ, δείκνυται τὸ τοῦτου μέλος ραδίως.

Καὶ οὗτος ἐμοὶ ὁ περὶ τῶν Φθορῶν² λόγος.

Ταῦτα γοῦν πάντα εἰδέναι ἅπαντα τὸν ψάλτην χρή, εἰ μὴ ψεύδεσθαι τὸ ὄνομα βούλοιτο. Ταῦτα δὲ οὐκ ἂν εἰδέναι³ τις, εἰ μὴ ἐν ἔξει γένοιτο ταύτης τῆς Ψαλτικῆς· ἔστι γὰρ οἷον ἀρχὴ καὶ θεμέλιος ταύτης· ὅτι ἀρχὴ καὶ οἷον θεμέλιος τῆς Ψαλτικῆς ἡ Μετροφωνία· ταύτην γὰρ ὁ καλῶς μετελθὼν ραδίως ἂν καὶ τᾶλλα τῆς Ψαλτικῆς κτήσαιο· χω-

Μετροφωνία ρίς δὲ ταύτης οὐδὲν κατωρθωκῶς

καὶ εἴη ἂν ὁ ψάλτης Μετὰ δὲ ταύτην

Παραλλαγή. ἐστὶν ἡ Παραλλαγή, ἣν δεῖ ἔξα-

σκῆσαι καλῶς καὶ οὕτως, ὥς, ἐν ὁποίᾳ ἂν εἴη φωνῇ, τὸν ἐκείνης τῆς φωνῆς ἦχον ἐτοίμως ἔχειν ἀποδοῦναι. Ταῦτα μὲν οὖν χαρακτερίζουσι τὸν ψάλτην, οὐ μὴν δὲ τὸν τέλειον⁴. Ἀλλ' ἵνα ᾗ ραδίον τοῖς βουλομένοις τὸν Ἦχον εὐρίσκειν ἐν ὁποίᾳ⁵ ἂν εἴη φωνῇ, κανόνιον⁶ τι μικρὸν ἐξεθέμην πάντας ἔχον τοὺς Ἦχους καὶ κυρίους καὶ πλαγίους.

1) K. K.: ραδίως, καὶ...—2) K. K.: φθόγγων.—3) Τὰ K.: εἰδοίη.—4) K. K.: τίτλον.—5) Ἐκ τοῦ χειρογράφου Ἱεροσολύμων ἔχει ἀποκοπῇ ἐν φύλλον, οὗ τὸ κείμενον τοῦντεῦθεν καὶ τὸν πίνακα ἀνεπλήρωσα ἐκ τοῦ K. K.—6) K. K.: φωνῇ. Κανόνιον.

Βούλεται δὲ τοῦτο, ἵνα ᾧτινι τῶν Ἦχων εἴης
 Κανόνιον ψάλλων καὶ θέλεις εἰδέναι τίνες
 τῶν Ἦχοι εὐρίσκονται εἰς τὰς ἀνιού-
 σας καὶ τίνες εἰς τὰς κατιούσας ποιεῖ
 οὕτω. Λάμβανε μὲν ἄνωθεν ἢ κάτωθεν τὸν Ἦχον, ὃν
 ἡγεῖ τὸ καλοφωνικόν, ὅπερ ψάλλης, καὶ ἐκ πλαγίου
 τὸν τῆς φωνῆς ὀριθμόν, ὃν περ ἀνέβης ἢ κατέβης
 διὰ τῶν ἀριθμῶν τῶν γεγραμμένων· καὶ ἔνθα ἂν
 συνέλθωσιν, ἐκεῖνός ἐστι ὁ τῆς φωνῆς Ἦχος. Εἰς
 γοῦν τὰς κατιούσας λάμβανε τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς
 ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ μέρους ἄρχου δὲ ἄνωθεν καὶ
 κατέρχου. Εἰς δὲ τὰς ἀνιούσας, τοὺς ἀριθμοὺς αὐ-
 θις τοὺς ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ σου μέρους, ἄρχου δὲ κά-
 τωθεν καὶ ἀνέρχου. Κανόνιόν σοί ἐστι τοῦτο (Βλ.
 Πίν. Δ').

(φ. 92^a) *Περὶ ἐνάρεξως Καλοφωνίας*

Μετὰ δὲ ταῦτα ἔδοξέ μοι καὶ ἔφοδον ἐκθῆναι
 ἥτινί τις ἐπόμενος καλῶς ἂν τὰς καταρχὰς τῆς κα-
 λοφωνίας ποιοῖτο καὶ οὐδέποτε ἐξέλθοι ἐπὶ τὸ
 πλεόν τοῦ δέοντος ἢ ἐπὶ τῷ ἄνω ἢ ἐπὶ τῷ κάτω.
 Δύο ταῦτα σκοπεῖν δεῖ ἑκαστον: τὴν αὐτοῦ φω-
 νήν, ποταπή τίς ἐστι, καὶ τὸ προκείμενον καὶ κα-
 λοφωνικόν, μέχρι πόσου προέρχεται, καὶ οὕτως
 ἄρχεσθαι. Εἰ δὲ μετὰ τὸν Δομέστικον βούλοιτό τις
 ψάλλειν, σκοπεῖν δεῖ, τίνα Ἦχον ἐκαλοφώνησεν
 ἐκείνος. Καὶ εἰ μὲν κύριος ἦν, βούλει δὲ καὶ αὐτὸς
 τὸν αὐτὸν Ἦχον εἰπεῖν, ἄρχου τὴν αὐτὴν φωνήν,
 εἰ δὲ οὐ τὸν αὐτὸν Ἦχον, ἀλλ' ἕτερόν τινα, κύ-
 ριον δὲ πάλιν, τὴν αὐτὴν φωνήν ἄρχου, ἐπεὶ πάν-
 τες, ὡς εἶπομεν, οἱ κύριοι μέχρι τριφωνίας προ-

έρχονται. Εἰ δ' ἐκεῖνος δι' ἀδυναμίαν ἢ δι' ἀμά-
θειαν ἐκαλοφώνησε χαμηλά, σὺ δὲ δύνασαι εἰπεῖν
ὕψηλότεραν φωνήν, πρόσθε. Εἰ δὲ ὁ Δομέστικος
ὕψηλά, σὺ δὲ οὐ δύνη, ἀφαίρει αὐθις καὶ μίαν καὶ
δύο, ἃν οὕτω δεῖ (sic) καὶ οὗτος ὁ τρόπος ἐστὶν
ἐπὶ τῶν κυρίων. (92^β) Ἐπὶ δὲ τῶν πλαγίων εἶπο-
μεν προλαβόντες τῶν πλαγίων τὰ ἰδιώματα· ὅτι ὁ
Πλάγιος τοῦ Πρώτου καταλέγει γ', δ', στ', ζ', ὁ
δὲ πλάγιος τοῦ Δευτέρου, γ', δ', ε', στ'. ὁ δὲ Βα-
ρύς, δ', ε'. ὁ δὲ πλάγιος τοῦ Τετάρτου, γ', δ', ε', ζ'.
Ταῦτα γοῦν πάντα ἔχων καθ' ἑαυτὸν ὁ μέλλων κα-
λοφωνῆσαι, σκόλει μέχρι πόσων φωνῶν προέρχε-
ται τὸ προκείμενον καλοφωνικόν. Καὶ εἰ μὲν μέχρι
τετραφωνίας ἢ πενταφωνίας, γύμνασον τὴν φω-
νὴν σου πρὸ τοῦ ἐλθεῖν τὸν καιρὸν τῆς Καλοφω-
νίας καὶ ἀναβίβασον ταύτην ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον·
εἰτα ἐπιστρέψας κάτελθε μέχρι τῆς φωνῆς, ἧς μέλ-
λεις ποιῆσαι τὴν ἀρχήν. Εἰτα κατάβαινε καὶ ἐτέ-
ραν μίαν καὶ οὕτως ἄρχου, διότι ἡ φωνὴ αἰεὶ προ-
έρχεται λεληθότως. Ἀλλὰ καὶ χρειτόν ἐστιν ἔχειν
τὴν φωνὴν σου ἐλευθέρην ἢ ἀναγκάσθαι. Καὶ
οὕτω μὲν ποιεῖν δεῖ τὸν Δομέστικον ἐπὶ τῶν πλα-
γίων.

Τὸν δὲ τοῦ ἐτέρου χοροῦ Δομέστικον ἀφορᾷν
δεῖ πρὸς τὸν πρῶτον ὥς ἐν ὑποδείγματι. Καὶ εἰ ὁ
πρῶτος Δομέστικος ἔψαλε πλάγιον Τετάρτου μέ-
χρι τετραφωνίας ἢ πενταφωνίας προερχόμενον
—καὶ ἔσι τοῦτο (93^α) τὸ κράτημα τὸ λεγόμενον
Ροδάνιον—σὺ δὲ β ο ὕ λ ε ἰ' ψάλλαι τὸν Τροχόν,

1) Τὰ Κ. ἔχουσι:.... ροδάνιον· σὺ δὲ βουλόμενος.... Φαίνεται.

οἷς ἀνέρχεται μέχρις ἑπταφωνίας (sic), μὴ τὴν αὐτὴν φωνὴν ἄρχου, ἣν καὶ ὁ πρῶτος χορός, ἀλλὰ κατέλθε ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κρατήματος τοῦ λεγομένου Ροδανίου ἢ δύο ἢ τρεῖς φωνὰς καὶ οὕτως ἄρξαι τὸν Τροχόν. Τὸ αὐτὸ δὲ γίνεται καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων Ἦχων. Καὶ ὅπως εἰπεῖν, τὴν αὐτοῦ φωνὴν σκοπεῖν δεῖ ἕκαστον καὶ τὸ προκείμενον καλοφωνικόν, εἰ βούλοιο καλῶς ἄρχεσθαι. Δεῖ δὲ ἔχειν μετὰ σοῦ καὶ ἕτερον βοηθὸν ἢ καὶ δύο· πλείονας δὲ οὐδαμῶς· τότε γὰρ οὐ Καλοφωνία, ἀλλὰ τὸ λεγόμενον «ἀπὸ χοροῦ» γενήσεται. Ἀλλὰ τοῦτο ὀφείλει γίνεσθαι, ἐὰν αἱ φωναὶ ὥσιν ἐπιτήδεια καὶ καλαί· εἰ δὲ μὴ οὕτως ἔχει ἢ τοῦ καλοφωνοῦντος φωνή, πάντας λαμβανέτω βοηθούς. Ὀφείλουσι δὲ οἱ ψάλλοντες εἰδέναι καὶ προμελετᾶν ἕκαστος τὸ ἑκάστου κοινῶς, ἵνα συμφωνῶσι καὶ ἡδίων οὕτω φανῇ ἢ Ψαλτικῇ. Κακῶ δὲ μὴ χρῆσθαι ποτὲ τινι βοηθῶ· κρεῖττον γὰρ ψάλλειν μόνον ἢ μετὰ κακοφώνων· ἀπολέσει γὰρ καὶ τὸ σὸν τότε μέλος². Ἡ δὲ τῶν πορήχων (93⁶) φωνὴ καὶ κακοφώνων εὐρίσκεται ἢ τραχυτέρα τοῦ δέοντος καὶ πετρώδης ἢ ἀσθενής καὶ κεχαλασμένη. Καὶ ἢ μὲν τοῦ ἐνός, ἢ πετρώδης, ἀνέρχεται ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον καὶ μὴ βουλομένου ἢ δὲ τοῦ ἐτέρου, καὶ χαμηλότερον ἄκοντος. Τὸν³ δὲ τοιοῦτον ἀπο-

ὅμως ὅτι ἡγνοήθη ἡ ἐπεξηγηματικὴ σημασίς τῆς προσηγουμένης προτάσεως· καὶ ἐστὶ τοῦτο.... Οὕτως ἐνδείκνυται ἡ διόρθωσις β ο ο λ ε ι πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἀνακολουθοῦ.

1) K. T.: κρ. γὰρ ἢ (K. K.: ἢ) ψάλλ. ἢ μόνον.—2) K. K.: ἀπολ. γὰρ καὶ τὸ ἴσον καὶ τὸ σ. τ. μ. Ἀλλὰ προφανῶς εἶναι προσθήκη τῶν ἐκδοτῶν.—3) K. K.: Τὸ.

πέμπεσθαι δεῖ· οὐ μόνον γὰρ ἑαυτῷ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι μεταδίδωσι τοῦ κακοῦ. Καὶ ἡ ἐπὶ τὸ ἄνω ἔλκουσιν ἡμᾶς ἄκοντας ἢ ἐπὶ τὸ κάτω· τοῦ γὰρ ἀνέρχεσθαι ἢ κατέρχεσθαι ἡμᾶς λεληθότως δύο αἰ-

*Αἰτία, δι' ἣν ἀ- τῆς εἰσι· μία μὲν ἡ παρηχία, ἐ-
νέρεται τις ἢ* τέρα δὲ ἡ τοῦ μέλους φύσις. Τού-
*κατέρχεται λε- των δὲ πάλιν αἷτιον τὰ ἡμίση
ληθότως ἄδων.* τῶν φωνῶν καὶ τὰ τρίτα. Εἰ γὰρ αἰεὶ τὰς αὐτὰς ἐλέγομεν φωνὰς ἀκεραίους¹ καὶ μὴ διεφθαρμένας, οὐκ ἂν ποιε οὕτω ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον οὔτε ἐπὶ τὸ χαμαλώτερον προηρχόμεθα². Ἐπεὶ δὲ λεληθότως καὶ ἡμισυ καὶ τρίτον λέγομεν φωνῆς (ὁ γὰρ τόνος αἰεὶ προσηλαμβάνει³ τι τῆς φωνῆς), ταῦτα δὲ ἀθροίζόμενα ποιοῦσιν ἀκεραίους¹ φωνάς, διὰ ταῦτα ἀνερχόμεθα μὴ γινώσκοντες. Καὶ κατερχόμεθα δὲ πάλιν, ὁπόταν δι' ἀσθένειαν φωνῆς οὐ λέγομεν τὰς φωνὰς σώας. Καὶ τοῦτο κοινὸν μὲν ἐστὶ (94^a) πάθος πᾶσι τοῖς Ἦχοις, ἐν ἐνίοις δὲ γίνεται μάλιστα. Ὅποταν γὰρ ψάλλωμεν νενανῶ μέλος, οὐκ, εἰς ἣν ἡρξάμεθα, καὶ τελευτῶμεν φωνήν, ἀλλὰ σκοπῶν εὐρήσεις ἐπὶ τὸ κάτω μᾶλλον ἐρχομένους ἡμᾶς. Αἷτιον δὲ ἡ τοῦ νενανῶ φωνῆ· αὕτη γὰρ ἡμίσεια δοκεῖ πως εἶναι, εἰ καὶ ἡμῖν ἀγνοεῖται ἄλλως θ', ὅτι ἀσθενεῖς ἐκφέρομεν τὰς τοῦ νενανῶ ἀνιούσας φωνάς, ἵνα ἡ τοῦ νενανῶ ἰδέα χρωματισθῇ, τὰς δὲ κατιούσας σώας καὶ ἐκ τούτου συμβαίνει τὸ μέλος ὑποχαλᾶν. Ἐπὶ τὸ κάτω οὖν ἐρχόμεθα εἰς τὰ τοῦ νενανῶ μέλη.

1) K. 'I.: ἀκαιραίους.—2) K. 'I.: προηρχόμεθα.—3) K. K.: προ-
λαμβάνει.

2 3 2 3
n o r f

Ἐπὶ δὲ τοῦ πλαγίου Δευτέρου γίνεται τὸ ἀνά-
 παλιν, ὁπόταν Δεύτερον καταλέγῃ¹ ἔξω· ἴδοις γὰρ
 ἡμᾶς τότε ἐπὶ τὸ ἔξω φερομένους ἐπὶ τούτου τοῦ
 μέλους καὶ μᾶλλον ὅταν ψάλλωμεν Καταβασίαν.
 Αἴτιον δὲ τούτου ὅτι αἱ φωναὶ τοῦ Δευτέρου αἱ
 ἔσω ἐφθαρμένως λέγονται. Ἀνερχομένων δὲ ἡ-
 μῶν τὰς ἀνιούσας ταύτας φωνὰς ἀνελλιπεῖς² τὰς
 δὲ δύο κατιούσας ἐφθαρμένας καὶ οἶονεὶ ἡμισείας,
 προέρχεται τὸ μέλος ἐπὶ τὸ ἔξω. Καὶ εἰσιν, ὥς εἵ-
 πομεν, αἱ ἡμισεῖται φωναὶ τὸ αἷτιον.

Καὶ ταῦτα μὲν (94⁶) ἐν τούτοις.

Καλὸν δέ μοι ἔδωκε τανῦν καὶ τὸν τέλειον ψάλ-
 την, ὁποῖός τις ἔστιν, εἰκονίσαι. Πρῶτον μὲν οὖν

Ποῖα τὰ χαρα ψάλτου τὸ γράφειν ὀρθῶς καὶ
κτηριστικὰ τοῦ ἀπὸ τέχνης. Δεύτερον δέ, τὸ λέ-
τελείου ψάλτου. γειν ἀπὸ τόνου. Τρίτον, τὸ γρά-
 φειν ἀπὸ στήθους, ὅπερ ἂν εἰδείῃ³. Τέταρτον, τὸ
 ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ. Πέμπτον, τὸ ἐτοίμως ἔχειν λαμ-
 βάνειν πᾶν μέλος, ὅπερ ἂν ἀκούσῃ καὶ γράφειν.
 Ἐγώ γε δὲ καὶ ἀπὸ μόνης Χειρονομίας ἀπήτησα
 ἂν τὸν τέλειον ψάλτην γράφειν λαβόντα μόνον
 πρῶτον τὸν Ἦχον. Ἀλλὰ τοῦτο γίνεται μὲν ὀρ-
 θῶς κατὰ τε τὰς φωνὰς καὶ τὸν Ἦχον, οὐ μὴν δὲ
 κατὰ τὸν σκοπὸν τοῦ χειρονομοῦντος· καὶ ἡ αἰτία
 ἔστιν ἥδε· ἐπεὶ γὰρ ὁ Ἀπόστροφος καὶ ἡ Χαμηλὴ
 κατὰ μὲν τὴν Χειρονομίαν εἰσὶ ταυτά⁴, διαφέρου-
 σι δὲ κατὰ τὰς φωνὰς (ὁ μὲν γὰρ Ἀπόστροφος
 ἔχει μίαν φωνήν, ἡ δὲ Χαμηλὴ τέσσαρας), ἀλλὰ

1) Τὰ Κ.: καταλέγει. — 2) Κ. Κ.: ἀνελλιπτῶς. — 3) Τα Κ.: εἰδοίη
 — 4) Κ. Κ.: ταῦτα.

καὶ αἱ τρεῖς καὶ αἱ δύο φωναὶ αἱ κατιοῦσαι τὴν τοῦ Ἀποστρόφου ἔχουσι Χειρονομίαν, ὁ γράφων ἀποβλέπων πρὸς τὴν χεῖρα τὴν χειρονομοῦσαν οἶδε μὲν ὥς κατιοῦσαν ἢ κατιούσας φωνὰς λέγει, τὸν δὲ ἀριθμόν, ὅποσος ἐστίν, οὐκ οἶδε καὶ τοῦτο ποιεῖ τὴν σύγχυσιν (95^α) ἐπεὶ εἰ ἤδει καὶ τὸν ἀριθμόν, ὀρθῶς ἂν ἔγραφε. Τὸ ὁμοιον δὲ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν φωνῶν τῶν ἀνιουσῶν· καὶ γὰρ ἡ Ὑψηλή, ὥς εἶπομεν, καὶ τὸ Κέντημα χειρονομίας ἰδίας οὐκ ἔχουσιν, ἀλλὰ χειρονομοῦνται ἢ μετὰ τῆς Πεταστῆς ἢ μετὰ τοῦ Ὀλίγου ἢ μετὰ τῆς Ὁξείας ἢ μετ' ἄλλου τινὸς συντιθέμενα. Λοιπὸν ὁ γράφων ὁρᾷ τὸν χειρονομοῦντα Πεταστὴν ἢ Ὀλίγον ἢ Ὁξεῖαν ὑποδεικνύντα τῇ Χειρονομίᾳ, οὐκ οἶδε δὲ εἰ μίαν ἢ δύο ἢ τρεῖς ἢ ἐσσεαρας ἢ πλείονας φωνὰς ἔχει αὕτη ἡ χειρονομία. Διὰ τοῦν τὴν αἰτίαν ταύτην οὐ δύναται τις ἀκολουθῆσαι τὸν σκοπὸν τοῦ χειρονομοῦντος.

Ἐκτον δ' ἐν τούτοις τὸ καλῶς καὶ εὐφώνως καὶ ὠραίως ψάλλειν μετὰ τέχνης, ὅπερ καὶ δώρημά ἐστι μᾶλλον τῆς φύσεως, ἀλλ' οὐ τῆς Τέχνης.

Ταῦτα μὲν οὖν πολλὰ μετὰ παρακαλοῦντα ἦν γράψαι. Καὶ πρῶτον μὲν, ὅτι πολλῶν εἰπόντων (sic) πολλὰ τοσοῦτον ἀπέσχον τοῦ χρηστών τι εἰπεῖν, ὥστε παρὰ γε τοῖς νοῦν ἔχουσι καὶ γέλωτα ὥφλησαν ἂν. Δεύτερον δέ, ὅτι δίκαιον ἐδοξέ μοι τοῖς ὁμοτέχνουσι τι χρηστών (95^β) παρασχεῖν. Καὶ τρίτον, ὅτι μένινες τῶν συνήθων δῶρον² παρ' ἐμοῦ τοῦτο λαβεῖν ἠξίωσαν. Ἐγὼ γοῦν, καὶ τοῦ

1) K. K.: τε.—2) K. K.: τῶν συνήθων δῶρων.

καλοῦ καὶ τῶν φίλων ἔνεκα, ταῦτα

ἐξήνεγκα ἐκ μηδενὸς τὰ τοιαῦ-

τα παραλαβών. Καὶ εἰ μὲν

καλῶς ἔχουσι, τῷ

Θεῷ χάρις τῷ

χορηγῷ

τῶν τοιούτων· εἰ δ' οὖν, ἐμοὶ τὴν μέμψιν

ἐπενεκτέον τῷ παρὰ τὴν δύναμιν

ἀπτομένῳ. Ἄλλ' οὐδ' ἐμοί· ἐπεὶ

ὁ γε σκοπὸς ἦν ἀγαθός,

εἰ καὶ ἡ δύναμις

ἀσθενής.

$$\begin{array}{c} \mu \quad \begin{array}{c} \text{'}a \\ + \\ \nu \\ \vdots \\ j \end{array} \quad \eta \end{array}$$

Μανουήλ τοῦ Λαμπαδαρίου καὶ Χρυσάφη.¹

**Περὶ τῶν ἐνθεωρουμένων τῇ Ψαλτικῇ
τέχνῃ καὶ ὧν² φρονοῦσι κακῶς
τινες περὶ αὐτῶν.**

[Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶχον ὑπ' ὄψιν δύο καίμε-
να: τὸ τοῦ προσηγουμένου Ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου
(φ. 96^α) καὶ τοῦ ἐν τῇ «Φόρμιγγι» (Περ. Α', "Ετ. Β',
ἀρ. 5 καὶ ἔ.) ὑπὸ τοῦ κ. Ψάχου δημοσιευθέντος ἐκ τῆς
Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει Μονῆς τῶν Ἱβήρων,
ἀρ. 1120, ὃπερ φέρει ἐν τέλει τὰ ἑξῆς: «Ἐτελειώθη τὸ
παρὸν βιβλίον: αἱ ἀκολουθίαι πᾶσαι τῆς Ψαλτικῆς διὰ
χειρὸς³ Μανουήλ Δούκα Λαμπαδαρίου τοῦ Χρυσάφη ἐν
ἔτει 1458 Ἰνδικτιῶνος στ' Ἰουλίῳ..... καὶ οἱ βλέποντες
εὖχεσθί μοι διὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀγάπην». Ἐν μέρει δὲ
εἶχον ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ἐν τῷ «Σχεδιάσματι περὶ Μουσι-
κῆς» τοῦ Β. Στεφανίδου (Τεῦχος Ε' τοῦ Ἑκκλ. Μουσ.
Συλλόγου Κ) πόλεως) ἀπόσπασμα.]

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Ἐμοὶ μὲν πολλάκις κατὰ νοῦν ἐπῆλθε περὶ τῶν
τῆς ψαλτικῆς τέχνης θέσεών τε καὶ φθορῶν καὶ
τῆς ὁδοῦ ταύτης καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐνθεωρουμέ-
νων αὐτῇ συγγράψασθαι τινα ὄρον εἰς⁴ ὑπόμνη-
σιν καὶ ἀπλῶς ὑφήγησιν πάντων, εἰς ὠφέλειαν
μὲν τῶν τοῖς τοιοῦτοις μελλόντων λόγοις προσέ-

1) Κ. Ί.: Χρυσάφου.—2) Κ. Φ.: περὶ ὧν.—3) Πολλὰ τὰ πεί-
θοντα ὅτι τὸ ἐν λόγῳ εἶναι μᾶλλον ἀντιγραφὴ τοῦ αὐτογράφου.

4) Κ. Φ.: τινα οἶονεῖ ὑπόμνησιν.

χειν. ἀποτροπὴν δὲ τῶν ἄλλως¹ πως φρονούντων περὶ αὐτῶν,² οἷ, φιλοτιμούμενοι ἐπὶ τὸ ψάλλειν εἰδέναι καὶ ἐπιστήμονες εἶναι τῆς Ψαλτικῆς, οὐτ' αὐτοὶ ἴσασιν, ἐφ' οἷς φιλοτιμοῦνται, καὶ προσδιαφθείρουσιν, εἴ τις αὐτοῖς ὡς εἰδόσιν³ ἐθέλει⁴ προσέχειν, διὰ τὸ μὴ μετ' ἐπιστήμης ἀκριβοῦς τε καὶ ἀπταίστου τὴν τοιαύτην μετέρχεσθαι τέχνην. Ἄλλ' ὁσάκις τοῦτο κατὰ νοῦν ἐβαλλόμην, τοσαυ·(96⁶) τὰ-κις ἐξεκρούσθην τοῦ ἐγχειρήματος, ἄ λ λ ο υ τ' ἐπ' ἄλλο⁵ πρὸς ἑαυτό με ἀνθέλκοντος καὶ πολλῶν π ε ρ ι κ υ κ λ ο υ σ ῶ ν⁶ ὁσημέραι φροντίδων, αἱ τοιαῦτα ἐκπονεῖν ἐπέτρεπον οὐδαμῶς.

Ἐπεὶ δὲ νῦν ὁ ἐν Ἱερομονάχοις Γεράσιμος τῶν ἡμετέρων μαθητῶν τυγχάνων σπουδαῖός τέ ἐστιν καὶ φιλομαθῆς καὶ τῶν καλῶν οἱ δὲν παραδραμεῖν αὐτὸν (sic) βούλεται, πολὺ τὸ ἔτι κρατοῦν ἄτεχνον ὄρων⁷ καὶ αὐτὸς, καὶ τὴν ἐνίων ἀμαθίαν⁸, κινδυνεύουσιν⁹ τῆς τῶν ἄλλων ἐπιστήμης δόξαι προτιμότερα¹⁰, σφοδρῶς ἔγκειται κανόνας ἀπαιτῶν τινὰς παρ' ἡμῶν, οἷς ἐπόμενος αὐτός τε ἂν ἔχοιτο τοῦ ἀπταίστου καὶ τοῖς ἄλλοις, εἴπου δεήσει, ὑφηγητῆς⁹ τοῦ ὀρθοῦ γένοιτο λόγου καὶ οὐ φησιν ἀνήσειν ἡμᾶς, ἕως αὐτῷ τὴν αἵτησιν ἐκπληρῶσαι-μεν, οὐν αὐτῷ δ' οὐδὲν ἦτιον καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῆς αὐτῆς αὐτῷ προαιρέσεως ὄντες¹⁰ καὶ τὰ (97^a)

1) K. Φ.: ἄλλων.—2) K. 'I: αὐταῖς.—3) K. 'I: οὐτ' αὐτὸ ἴσασιν αὐτοῖς ὡς εἰδόσιν.—4) K. 'I: ἐπέχοι.—5) K. Φ.: ἄλλου ἐπ' ἄλλω.... K. 'I: ἀλλ' οὐτ' ἐπ' ἄλλω.—6) K. Φ.: 'I: περικυκλούντων.—7) K. Φ.: ὄρων ἄτεχνον.—8) K. 'I: ὄρων, καὶ αὐτὸς καὶ τὴν ἀκρίβειαν ἀμάθειαν.—9) K. 'I: δεήσει ὑφηγητοῖς.—10) K. 'I: ὄντας.

αὐτὰ αὐτῶσπουδάζοντες μετὰ τῆς ἰσῆς ἐπιμονῆς τε καὶ προσεδριάς τῆς ἰσῆς ἀξιώσεως ἔχοντοι,¹ καλὸν ἔδοξεν εἶναι μοι μὴ σιωπᾶν μηδὲ τὴν αἴτησιν αὐτῶν ἀργὴν καταλιπεῖν μηδὲν τι ἀνύσασαν, ἀλλὰ πάντα ἀπλῶς ὑπεριδόντα τὰλλα ἔργοι² ἔχεσθαι ἥδη καὶ τὸν ὀρθὸν τῆς ἐπιστήμης ὑφηγεῖσθαι λόγον³ αὐτοῖς. Ἄλλως γὰρ οὐτ' ἂν συμφέροντα ἐποίουν καὶ τὸ τῆς ὑπεροψίας οὐκ εἶχον ὅπως ἐγκλημα διαφύγω τοσοῦτων ὄντων καὶ τηλικούτων τῶν ἐρεθιζόντων πρὸς τὴν σπουδὴν.

Ἄ μὲν οὖν μοι τὸν παρόντα πεποίηκε λόγον ταῦτά ἐστιν. Ἔργου⁴ δὲ ἥδη ἐχόμενοι περὶ αὐτῶν ἀρξάμενοι λέγομεν. Ἄλλ' οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀνεπιστημόνως ποιοῦντες ποιήματα⁵ καὶ κρίσιν ἐξάγοντες περὶ τούτων, οἷαν⁶ τοὺς τοιούτους ἐξάγειν εἰκός, καὶ διδάσκοντες ἐν πλάνῃ, μὴ εἰδότες, ὃ λέγουσι, ποιήτωσαν (97^{8a}) μέν,⁷ ἅπερ καὶ βούλονται τῷ ὄντι γὰρ οὐδένα ζημιοῦσιν ἐντεῦθεν, πλὴν ἑαυτούς. Ἡμεῖς δὲ φέρε τὴν ἀλήθειαν, ἧς προῖστάμεθα τέχνης, πᾶσαν ὑποδείξομεν ἐναργῶς καὶ ὅσον οἷόν τε διὰ βραχέων, Θεὸν⁸ τοῦ λόγου προβαλλόμενοι⁹ μάρτυρα¹⁰ τοῦ μηδὲν τι κατὰ πάθος¹¹ λαλεῖν, αὐτὴν¹² δὲ τὴν ἀλήθειαν ἐν πασί τε τοῖς ἄλλοις κάπῃ¹³ τοῦ παρόντος τ ἰ μ ῶ ν τ ε ς,¹⁴ λέγειν, ὅσα δὴ καὶ φαμέν.

1) K. T. ἔχοντας.—2) K. Φ.: ἔργον.—3) K. T.: τὰ τὸν ὀρθ. τῆς ἐπ. ὑφ. λόγου.—4) K. Φ.: ἔργον.—5) K. T.: πῆματα.—6) K. T.: ὡς ἂν.—7) K. Φ.: ὁμοίως.—8) K. T.: Θεοῦ.—9) K. Φ.: προβαλλόμενον.—10) K. T.: μάρτυρας.—11) K. T.: τοῦ μ. τι κατὰ τι π.—K. Φ.: τοῦ μ. κατὰ τι π.—12) K. T.—Φ.: λαλεῖν. Αὐτήν.—13) K. T.: κατόπι.—14) K. T.—Φ.: τιμῶντας.

ΠΕΡΙ ΨΑΛΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΛΑΓΗΣ

Ἡ τοίνυν ψαλτικὴ ἐπιστήμη οὐ συνίσταται μόνον ἀπὸ Παραλλαγῶν,¹ ὥς τῶν νῦν τινες οἴονται, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων πολλῶν τρόπων, οὓς αἰτίκα λέξω διὰ βραχέων. Τὸ γὰρ τῆς Παραλλαγῆς χρῆμα κατὰ τὴν Ψαλτικὴν τὸ εὐτελέσειερόν τε τῶν ἐν αὐτῇ πάντων καὶ εὐκολώτατον. Κἂν εἴπῃ τις ὡς μέλος ἐποίησα καὶ κατὰ τὰς φωνάς ἐστὶν ἀνενδεὲς οὐδεμιᾶς (98^a) ἀπούσης, ἣν περ ἔδει παρεῖναι, καὶ τὸ ὀρθὸν εἶναι καὶ ὑγιὲς ὄντως ἀπὸ Παραλλαγῶν² ἔχῃ, ὥστε μὴ χρεῖαν εἶναι μηδεμίαν ἄλλην ἐν αὐτῷ ζητεῖν τελειότητα, κακῶς φρονεῖν ἡγητέον τὸν τοιοῦτον καὶ ἔξω τοῦ τῆς ἐπιστήμης ὀρθοῦ λόγου. Διατίθεται γὰρ φαύλως περὶ αὐτὴν καὶ, ἅπερ οὐκ οἶδε,³ ταῦτα λαλεῖ ὑπ' ἀμαθείας καὶ τοῦ μὴ ἐθέλειν δοκεῖν μεταμαθεῖν⁴ τὴν ἀλήθειαν δι' ἀμέλειαν ἴσως καὶ τὸ ὑπερήφανος εἶναι καὶ τις⁵ τῶν κενοδόξων. Ἐχει γὰρ ἀνεπιγνώστως, ἴν' οὕτως εἴπω, καὶ ἀνεπιστημόνως τὸ κατὰ τὸ ψάλλειν ἐνεργεῖν καὶ λόγου παντὸς ἐκτὸς μ ε λ φ δ ε ἰ ν,⁶ ὡς τῶν ἰδιωτῶν τις, ἐπόμενος τῇ τοῦ μέλους ἀλόγῳ ἡχῇ.⁷ Ἐπεὶ εἰ, ὅπερ ὁ τοιοῦτος ὑπ' ἀμαθείας ἴσως ἐρεῖ, τὸ ὀρθὸν εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ, οὐδεμία ἦν ἂν χρεῖα οὐδ' ἀνάγκη τοῦ τὸν μὲν Γλυκὺν Ἰωάννην πεποιηκέναι (98^b) τὰς μεθόδους τῶν κατὰ τὴν Ψαλτικὴν Θέσεων, τὸν δὲ Μαῖστορα Ἰωάννην μετ' αὐτὸν τὴν ἑτέραν μέθοδον καὶ τὰ σημάδια ψαλτά, εἰτα μετ' αὐτὸν⁸ πάλιν τὸν Κορώνην τὰς ἐτέρας

1) Κ. Φ.: παραλλαγῆν.—2) Κ. Φ.: παραλλαγῆς.—3) Κ. Φ.: ἣν δέ.—4) Κ. Φ.: καταμαθεῖν.—5) Κ. Γ.: τῆς.—6) Ἡ: μ ε λ φ δ ε ἰ.—Κ. Γ.—Φ.: μελωδῶν.—7) Κ. Φ.: ἡχοῖ.

δύο μεθόδους τῶν Κρατημάτων καὶ τὴν ἑτέραν τῶν Στιχηρῶν. Ἔδει γάρ καὶ τούτους¹ λοιπὸν καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας ἀρκεῖσθαι ταῖς Παραλλαγαῖς μόναις καὶ μηδὲν τι περαιτέρω πολυπραγμονεῖν μηδὲ περιεργάζεσθαι μήτε περὶ Θέσεων μεθόδου² μηδ' ἄλλης ἡστινοσοῦν³ τεχνικῆς.

Γίνωσκε γὰρ ὅτι τὰς προειρημένας τῶν Θέσεων μεθόδους οὐκ ἐποίησαν οἱ τοιοῦτοι διὰ τὸ ψάλλειν ταύτας ὡς μαθήματα, ἀλλ' ὥσπερ ὄρον τινὰ συντεθέντες καὶ νομοθετοῦντες ἐκείνοις⁴ δηλοῖ εἰσι μὴ ἀρκούμενοι κατὰ τὴν Ψαλτικὴν μόναις ταῖς λεγομέναις Παραλλαγαῖς μηδὲ τοὺς ὑστέρους ἡμᾶς⁵ (99^α) ἀρκεῖσθαι βουλόμενοι καὶ⁶ διὰ τοῦτο ποιοῦντες, ὅπερ φθάσαντες ἡρήκαμεν, ἵνα πρὸς αὐτὰ βλέποντες οἱ μετ' αὐτοὺς ὡς πρὸς τι παράδειγμα, αὐτοὶ τε μὴ ἔχοιεν ὑπερβαίνειν τοὺς τοιούτους ὄρους τε καὶ κανόνας καὶ τοῖς λοιποῖς ἅπασιν, ὅσοι δὴ καὶ βούλονται κατὰ τὸ ψάλλειν ἐνεργεῖν, τῶν τοιούτων ὑφηγηταὶ γένοιντο.

Περὶ Θέσεων. Θέσις⁷ γὰρ λέγεται ἡ τῶν σημαδίων ἔνωσις, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ μέρος. Καθὼς γὰρ ἐν τῇ Γραμματικῇ τῶν εἰκοσιτεσσάρων στοιχείων ἡ ἔνωσις συλλαβηθεῖσα ἀποτελεῖ τὸν λόγον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ σημάδια⁸ τῶν φωνῶν ἐνούμενα ἐπιστημόνως ἐπιτελοῦσι⁹ τὸ μέρος καὶ λέγεται τὸ τοιοῦτον τότε Θέσις.

1) K. Φ.: τούτου.—2) K. Φ.: μεθ' ὁδοῦ.—3) K. Ί.: ἡστινος
4) K. Φ.: ἐκείνοι.—5) K. Ί.: ἡμῶν.—6) K. Ί.: καὶ τό.—7) Ἐντεθεν ἄρχεται τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Β. Στεφανίδου (=K. K.)—8) K. Φ.: σημεῖα.—9) K. Ί. ἐνοῦνται ἐνούμενα.—K. Φ.: ἐνοῦνται ἐπ. καὶ ἀποτελοῦσι τὸ μέρος.

Ἄλλὰ μὴδὲ τὸν δρόμον, ὃ οὗτος, τῆς Μουσικῆς ἀπάσης τέχνης καὶ τὴν μεταχείρησιν ἀπλὴν τινα νομίσας εἶναι καὶ μονοειδῆ, ὥστε τὸν ποιήσαντα Στιχηρὸν (19^β) καλλιφωνικὸν μετὰ Θέσεων ἀρμοδίων, μὴ μέντοι καὶ ὁδὸν τηρήσαντα Στιχηροῦ καλῶς ἡγεῖσθαι πεποιημέναι καὶ τὸ ποιηθὲν ὑπ' αὐτοῦ καλὸν ἀπλῶς εἶναι καὶ μῶμου παντὸς ἀνεπίδεκτον. Ἐπεὶ, εἰ καὶ μεταχείρησιν Στιχηροῦ τὸ ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον οὐκ ἔχει, τῷ ὄντι οὐκ ἔστιν ἀνεπίληπτον.

Μὴ τοίνυν νόμιζε! ἀπλὴν εἶναι τὴν τῆς Ψαλτικῆς μεταχείρησιν, ἀλλὰ ποικίλην τε καὶ πολυοχιδῆ καὶ πολὺ τι διαφέρειν! ἀλλήλων γίνωσκε τὰ Στιχηρὰ καὶ τὰ Κρατήματα καὶ τὰ Κατανυκτικὰ καὶ τὰ Μεγαλυνάρια καὶ οἱ Οἴκοι (sic) κατὰ τὰς μεταχειρήσεις αὐτῶν καὶ τὰ λοιπὰ, περὶ ἧς ἡ τέχνη καταγίνεται. Ἄλλη γὰρ ὁδὸς καὶ μεταχειρήσεις Στιχηροῦ καὶ ἄλλη Κατανυκτικοῦ καὶ ἑτέρα Κρατήματος ἄλλη Μεγαλυναρίου καὶ τῶν Οἴκων ἑτέρα ἄλλη Χερουβικοῦ καὶ Ἄλληλουαρίου ἑτέρα. (100^α) Ἐνθεν τοι² καὶ τοῖς καλλιφωνικοῖς Στιχηροῖς οἱ τούτων ποιηταὶ τῶν κατὰ τὰ Ἰδιόμελα μελῶν οὐκ ἀφίστανται,³ ἀλλὰ κατ' ἔχθος ἀκριβῶς ἀκολουθοῦσιν αὐτοῖς καὶ αὐτῶν⁴ μέμνηνται, οἷον ἐν μέλει διὰ μαρτυρίαν τῶν ἐκεῖσε⁵ κειμένων ἕνια παραλαμβάνουσιν ἀπαρραλλάκτως, καθάπερ δὴ καὶ ἐν τῷ

1) K. K.:... ἀνεπίληπτον μὴ τοίνυν νόμ.—2) K. K.: καὶ ἄλληλουαρίου, ἑτέρα εὐθεντοί.—3) K. Γ.—Φ.: ἀπολείπονται.—4) K. Φ.: αὐτοῖς.—5) K. Γ.: μέμνηνται. Ὡς γοῦν ἐν μέλει διὰ τὴν μαρτ. καὶ τῶν ἐκ.—K. Φ.: μέμνηνται ὥς γοῦν ἐν μ. διὰ μαρτυρίας καὶ τῶν ἐκ....

Στιχηραρίῳ ἔκκεινται¹ καὶ τὸν ἐκεῖσε πάντες² δρόμον παρ' ὅλον τὸ ποίημα τρέχουσιν ἀμετατρεπτὶ καὶ ὡς προτέρῳ τε τῶν ποιητῶν³ αἰεὶ ὁ δεύτερος ἔπεται καὶ τούτῳ ὁ μετ' αὐτὸν καὶ πάντες ἀπλῶς ἔχονται τῆς κατὰ τέχνην ὁδοῦ.⁴ Ὅτι δὲ ταῦθ'⁵ οὕτως ἔχει, καθάπερ ἐγὼ φημι, νῦν δῆλον ἐντεῦθεν.

Ὁ γὰρ χαριτώνυμος Μαῖστωρ ὁ Κουκουζέλης ἐν τοῖς Ἀναγραμματισμοῖς αὐτοῦ τῶν παλαιῶν οὐκ ἐξίσταται Στιχηρῶν, ἀλλὰ κατ' ἵχνος τούτοις ἀκολουθεῖ δυνάμενος ἂν πάντως καὶ (100^β) αὐτός, ὥς οἱ νῦν, καὶ πολὺ μᾶλλον, εἴπερ οὗτοι, μέλη μόνον ποιεῖν ἴδια μηδέν τι κοινωνοῦντα τοῖς πρωτοτύποις αὐτῶν Στιχηροῖς. Ἀλλ' εἰ οὕτως⁶ ἐποίει, οὔτε καλῶς ἂν ἐποίει⁷ οὔτε τῆς ἐπιστήμης προσηκόντως ἐπαΐειν⁸ ἐδόκει. Διὸ καὶ κατ' ἀκρίβειαν⁹ τοῦ τῶν παλαιῶν Στιχηρῶν ἔχεται δρόμου καὶ αὐτῶν οὐ πόνυ τι ἐξίσταται τοῖς τῆς ἐπιστήμης νόμοις πειθόμενος. Κἂν¹⁰ τοῖς Κατανυκτικοῖς δὲ τὸν πρὸ αὐτοῦ τῇ τέχνῃ ἐνενδοκιμήσαντα¹¹ μιμεῖται ὁ μετ' αὐτὸν καὶ ἐν τοῖς Κρατήμασι καὶ τοῖς Μεγαλυναρίοις ὁμοίως. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Χερουβικοῖς ὕμνοις κομματιαστῶν¹² τῶν ἐν αὐτοῖς μελῶν ὄντων εὗροι τις ἂν τοὺς πάντας ποιητὰς σκοπούμενος ἀκριβῶς ἐπίσης τε χρωμένους αὐτοῖς¹³ καὶ συμφω-

1) Κ. Φ.: δὴ ἐν τῷ Στιχ. ἔκκειντο—Κ. Κ.: δὲ καὶ ἐν... κεῖνται.—2) Κ. Γ.: πάντα.—Κ. Κ.: καὶ τὸν ἐκ δρ.—3) Κ. Κ.: καὶ τῷ τροπαρίῳ τοῦ ποιητοῦ.—4) Κ. Γ.: τῆς κατὰ τέχνην τέχνης ὁδοῦ.—Κ. Φ.: τῆς τέχνης ὁδοῦ.—Κ. Κ.: τῆς αὐτῆς ὁδοῦ.—5) Κ. Γ.: ταῦτα.—Κ. Κ.: τοῦθ'.—6) Κ. Γ.: ἀλλ' οὕτως.—7) Κ. Κ.: καλῶς ἐποίει.—8) Κ. Κ.: ἐπαΐων.—9) Κ. Φ.: μετ' ἀκρίβειαν.—10) Κ. Φ.: Κἂν.—11) Κ. Κ.: ἐνδοκιμήσαντα.—12) Κ. Γ.—Φ.: κομματιαστῶν.—13) Κ. Κ.: αὐτούς.

νοῦντας ἀλλήλοις. Οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ κἀν' τῷ Με-
γάλῳ Ἑσπερινῷ τῷ αὐτῷ χρῶνται κανόνι (101^α)
καὶ τῇ αὐτῇ συνηθείᾳ κἀν' τῷ Πολυελέῳ δὲ καὶ τοῖς²
Ἀντιφώνοις λεγομένοις καὶ τοῖς Οἴκοις ὁμοίως.

Τῶν Οἴκων δὲ γε πρῶτος ποιητῆς³ ὁ Ἀνανεώ-
της ὑπῆρξε καὶ δεύτερος ὁ Γλυκὺς τὸν Ἀνανεώτην
μιμούμενος. Ἔπειτα τρίτος ὁ Ἡθικὸς ὀνομαζόμε-
νος ὡς διδασκάλοις ἐπόμενος τοῖς προειρημένοις
δυσί,⁴ καὶ μετὰ πάντας αὐτοὺς ὁ Χαριώνυμος
Κουκουζέλης, ὅς, εἰ καὶ μέγας τῷ ὄντι διδάσκαλος
ἦν καὶ οὐδενὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ παραχωρεῖν εἶχε
τῆς ἐπιστήμης, εἶπετο⁵ δ' οὖν ὁμῶς κατ' ἔχνος αὐ-
τοῖς καὶ οὐδέν τι τῶν ἐκείνους⁶ δοξάντων καὶ δο-
κιμασθέντων καλῶς δεῖν ᾤετο⁷ καινοτομεῖν διὸ οὐ-
δὲ ἐκαινοτόμει. Ὁ δὲ Λαμπροδάριος Ἰωάννης
τούτων ὕστερος ὢν καὶ κατ'⁸ οὐδὲν ἐλαττοῦμενος
τῶν προτέρων καὶ αὐταῖς λέξεσι γράφων ἰδίᾳ
χειρὶ ἔφη. Ἀκάθιστος ποιηθεῖσα παρ' ἐμοῦ Ἰωάν-
νου Λαμπαδαρίου τοῦ (101^β) Κλαδᾶ μιμουμένη
κατὰ τὸ δυνατόν τὴν παλαιάν⁹ Ἀκάθιστον. Καὶ
οὐκ ἤσχύνετο γράφων οὕτως, εἰ μὴ μᾶλλον καὶ ἐ-
σεμνύνετο καὶ τοῖς λοιποῖς ὥσπερ¹⁰ ἐνομοθέτει διὰ
τοῦ κατ' αὐτὸν¹¹ ὑποδείγματος τοῦ τῶν παλαιοτέ-
ρων ζήλου μηδόλως ἐξίστασθαι μηδὲ καινοτο-
μεῖν τι παρὰ τὰ¹² καθάπαξ δόξαντα καλῶς ἔχειν

1) Κ. Φ.—Κ.: κἀν.—2) Κ. Κ.: συνηθεία καὶ τῷ πολ. καὶ τοῖς.
Κ. Φ.: κἀν. τῷ πολ. καὶ τοῖς.—3) Κ. Ἰ.: πρωτοποιητῆς.—4)
Κ. Φ.: ὡς διδάσκαλος.—Κ. Κ. ὅς διδασκάλοις ἐπ. τοῖς εἰρημέ-
νοις δυσί.—5) Κ. Κ.: διδ. ἦν, εἶπετο.—6) Κ. Κ.: ἐκείνους.—7)
Κ. Κ.: ὡς τό.—8) Κ. Κ.: ὢν κατ'—9) Κ. Φ.—Ἰ.: τὸν παλαιόθ.
—10) Κ. Κ.: ὅπερ.—11) Κ. Ἰ.—Κ.: καθ' ἑαυτόν.—12) Κ. Κ.: τογ.

αὐτοῖς. Καὶ καλῶς γε ποιεῖν' ἐκεῖνος οὕτως ἐφρό-
νει καὶ φρονῶν ἔλεγε καὶ λέγων οὐκ ἐψεύδετο,
ἀλλὰ τοὺς παλαιοὺς ἐμιμεῖτο τῶν ποιητῶν τοὺς
τῇ ἐπιστήμῃ ἐνδιαπρέψαντας. Καὶ ἡμᾶς,² εἴ γε μὴ
μέλλοιμεν³ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς κατ' ἐπιστήμην ἀ-
κριβείας διαμαρτάνειν, ποιεῖν οὕτω προσήκει καὶ
ποιούντας⁴ μέμψαιτ' ἂν ὀρθῶς οὐδὲ εἰς, εἰμὴ μᾶλ-
λον καὶ ἐπαινέσειεν. Εἰ δὲ κἀγὼ ταῦτα ποιῶ καὶ
τῆς τῶν παλαιῶν μιμήσεως κατὰ τὸ δυνατόν οὐκ
ἀφίσταμαι οὐδ' ἐκστήσομαι, ἕως ἄν περὶ τῶν τοι-
ούτων (102^α) ὑγιαίνουντι κριτηρίῳ δύνωμαι χρῆ-
σθαι, ἐγὼ μὲν⁵ οὐκ ἂν εἴποιμι τὴν ἀλαζονείαν καὶ
τὸν τῦφον ἀποπεμπόμενος· ἄλλοι δέ, οἷς τούτων
τε ἐμέλησε⁶ καὶ ἡ ἀλήθεια παρὰ πάντα πεφίλη-
ται⁷ κρινούσιν τε καὶ ἐροῦσιν. Εἶδες, ὥς οἱ πρὸ ἡ-
μῶν διδάσκαλοι πάντες σύμφωνοι ἦσαν ἀλλήλοις
καὶ ἑαυτοῖς καὶ οὐδὲν οὐδενὶ διεφέροντο τῷ πρω-
τοτύπῳ κανόνι τῆς ἐπιστήμης ἐπόμενοι;

Ἄλλ' ἐπεὶ⁸ ταῦθ' ἱκανῶς ἡμῖν εἴρηται⁹ καὶ περὶ
τῶν τῆς Ψαλτικῆς λοιπῶν κεφαλαίων διαληψόμεθα.
Ταῦτα δὲ τὸν ἀριθμὸν εἰσιν ἕξ, οὐ παρὰ πᾶσι μὲν γι-
νωσκόμενα, πᾶσι δὲ ὀφειλόμενα γινώσκεισθαι τοῖς
γε τοῖς ἐπιστήμης ταυτησὶν¹⁰ ἀντιποιοιμένοις.¹¹

—1) Κ. Ἰ.: καλῶς ποιῶν.—Κ. Φ.: καλῶς γε ποιῶν.—2) Κ. Κ. ἡ-
μεῖς.—3) Κ. Ἰ.—Φ.: μέλομεν.—4) Κ. Φ.: προσήκει καὶ ποιοῦν-
τας.—5) Κ. Φ.: Εἰ δὲ κἀγὼ... χρῆσθαι ἐγὼ μὲν... Κ. Κ.: Εἰ δὲ
κἀγὼ... ποιῶν, τῆς μιμήσεως οὐκ ἀφίστα... περὶ τοιούτουδ... δύ-
ναμαι χρῆσθαι ἐγὼ μὲν...—6) Κ. Ἰ.—Κ.: τούτων ἐμέλ.—7) Κ.
Φ.—Ἰ.:... πεφίλητα.—8) Κ. Ἰ.: καὶ οὐδὲν ἐν οὐδενί· Ἄλλ' ἐπεὶ.—Κ.
Φ.: καὶ οὐδέποτε ἐν οὐδενί... ἐπόμενοι. Ἄλλ' ἐπεὶ... Κ. Κ.: καὶ
οὐδὲ ἐν ἐν οὐδ.—9) Κ. Κ.: ἱκανῶς εἴρηται.—10) Κ. Φ. ταύτης.—
11) Κ. Κ.: εἴρηται, οὐ παρὰ πᾶσι γιν. τῆς ἀντιποιοιμένης.

Πρῶτον οὖν ἐστὶ τὸ ποιεῖν τινα Θέσεις προση-
κούσας καὶ ἀρμοδίας ἐπόμενον τῷ ὄρω τῆς τέχνης.
Δεύτερον, τὸ μὴ ἐγκύπτειν καὶ ὀρᾶν, ἀλλὰ καὶ χω-
ρίς βιβλίου γράφειν ἀσφαλῶς καὶ ὥς ἡ τέχνη βού-
λεται, εἴ τι ἂν τις ἐπιτάξειε¹ (102⁶) γράφειν.
Τρίτον, τὸ ἀμελετήτως καὶ μὴ προδιασκεψάμε-
νον, ἀλλ' ἅμα τῷ θεάσασθαι δύνασθαι² παντοῖα
ψάλλειν μαθήματα παλαιά τε καὶ νέα τοῦ ἀπται-
στου καὶ πάντα³ ἐχόμενον. Τέταρτον, τὸ ψάλλειν
μὲν⁴ ἄλλον, αὐτὸν δὲ⁵ τὸ ψαλλόμενον γράφειν τε
καὶ ψάλλειν ὁμοίως ἐκείνῳ. Πέμπτον, τὸ παντοῖα
ποιεῖν ποιήματα⁶ ἴδια, ἢ οἴκοθεν κινούμενον ἢ ἐξ
ἐτέρων⁷ ἐπιτάγματος, καὶ μετὰ μελέτης καὶ ταύτης
ἐκτός. Ἑκτον ἢ τῶν ποιημάτων κρίσις ἐστίν, ἣίς
ἐστίν⁸ ἴσως⁹ μὲν καὶ τὸ δύνασθαι κρίνειν τὸ ποιη-
θέν, καθ' ὅ,τι καλῶς ἂν ἔχοι καὶ καθ' ὅ,τι¹⁰ μὴ, ἴσως
δὲ καὶ τὸ δύνασθαι γνωρίζειν ἀπὸ μόνης ἀκοῆς¹¹
τὸ τοῦ δεῖν¹² οἶμα, ὅπερ δὴ καὶ κάλλι-
στόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ Τέχνῃ

Τούτων δ' ἡ τῶν εἰρημένων ἕξ κεφαλαίων ὁ τὴν
ἐπιστήμην ἔχων¹³ καὶ δυνάμενος, ὥς ἡ (103^α)
τέχνη βούλεται, χρῆσθαι αὐτοῖς¹⁴ διδάσκαλος τέ-

1) Κ. Κ.: εἴ τί ἂν τις ἐπιτάξειεν γρ.—Κ. Φ.:... τὸν μὴ ἐγκύπτοντα... καὶ ὀρῶντα...—Κ. Γ.:... τὸν ἐγκύπτοντα τῷ δ. καὶ ὀρῶντα... ἐπιτάξη.—2) Κ. Κ.: δύνασθε.—3) Κ. Γ.: κατὰ πάντως.—Κ. Φ.: πάντη πάντως.—Κ. Κ.: πάντα πάντως.—4) Κ. Κ.: μέ.—5) Κ. Φ. τε.—6) Κ. Κ.: μαθήματα.—7) Κ. Κ.—Φ. ἐτέρου.—8) Κ. Γ. (ἣτις ἐστίν).—9) Κ. Φ. χρ. ἐστίν· εἴτι ἐστίν ἴσως... Κ. Κ. χρ. ἐστίν ἴσως...—10) Κ. Γ. καθ' ὅτι... καθ' ὅτι.—Κ. Κ. καθότι... καθότι.—11) Κ. Κ. ἀπὸ ἀκοῆς μόνης.—12) Κ. Γ. τὸ τοῦδε τίνος.—Κ. Φ. τὸ τοῦδε τίνος.—Κ. Κ. τὸ δὲ τοῦ δέ τίνος.—13) Κ. Γ.:... τέχνη·τούτων τῶν εἰρ. κεφ. (Μεθ' ὁ ἄλλη παραγραφῆς) Ὁ τὴν ἐπ. ἔχων·Κ.Φ. Τούτων τῶν εἰρ.—Κ.Κ.·Τούτων δὲ τῶν εἰρ.—14) Κ. Γ. αὐτῆς.

λειος ὢν' ποιήτω τε ποιήματα καὶ γραφέτω καὶ διδασκέτω καὶ ψήφους κρίνων ἐξαγέτω² περὶ τῶν οἰκείων καὶ ὧν ἄλλοι ποιοῦσι μᾶλλον δὲ περὶ τούτων. Τὰ γὰρ ἴδια αὐτὸς μὲν ἀκολουθῶν τῇ τέχνῃ συνθήσει,³ τὴν δὲ περὶ αὐτῶν ἔξουσιν ἔτεροι ψῆφον διὰ τὸ τὴν εὖνοιαν πεφυκέναι μὴ ἀδεκάστοις⁴ ἐξάγειν τὰς ψήφους, αὐτὸν δὲ εὖως ἔχειν τοῖς ἑαυτοῦ, καὶ ὅποια τύχωσιν ὄντα. Ὁ δὲ μήτε τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν ἔχων μήτε διὰ τοῦτο δυνάμενος χρῆσθαι αὐτοῖς σιγάτω λοιπόν, τοῦτο βέλτιον τοῦ μὴ⁵ σιγᾶν ἡγησάμενός τε καὶ⁶ ἀσφαλέστερον, ἢ εἰ μὴ⁷ σιγᾶν βούλοιτο (τοῦτο δὲ δῆπουθεν ἔξεστι⁸ τῷ βουλομένῳ παντί),⁹ ἀλλὰ μὴ κρίνειν τὰ ἑτέρων ἐπιχειρήτω, εἰδὼς ὡς οὐδένα δυνήσεται¹⁰ πείσειν φανῶν, ὡς αὐτὸς ἐστίν, ἔκοντι¹¹ γίνεσθαι καὶ νομίζειν, ὅπερ αὐτὸς νενόμικε.
(φ.103⁶) Περὶ μὲν δὴ τούτων ἀρκεῖται ταῦτα.

[Ἔπεται τὸ περὶ Φθορῶν κεφάλαιον, ὃ πρὸς τὸ παρὸν παραλείπομεν ὥς μὴ ἀπολύτως χρήσιμον.]

1) Κ. Ί.—Φ. ὢν τέλειος λοιπόν.—2) Κ. Κ. ἐξαγαγέτω.—3) Κ. Κ. συνθήσει.—4) Κ. Φ. ἀδικάστοις.—5) Κ. Ί. βέλ. μή.—6) Κ. Κ. ἡγ., καί.—7) Κ. Φ. ἀσφ.εἰ εἰμή.—8) Κ. Ί. ἔξεσται.—9) Κ. Φ. ἄνευ παρενθέσεως.—10) Κ. Κ. παντί) ἀλλ' οὐδένα δυν.—11) Κ. Ί.—Φ. ἐκόντα.

Παχωμίου Ρουσάνου¹ ἱερομονάχου.²

Ἑρμηνεία εἰς τὴν Μουσικὴν.

[Ἐπὶ τῇ ἐν λόγῳ μικρᾷ ἀλλὰ πολυτιμοτάτῃ πραγματείᾳ ἔσχον ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ κείμενον τοῦ ὑπ' ἀρ. 1000 χειρογράφου τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει Μονῆς τῶν Ἰβήρων, ὡς ἀτέγραψεν ὁ κ. Ψάχος περὶ τὸ 1900 καὶ ἐδημοσίευσε διὰ τῆς «Φόρμιγγος» (Περ. Α', Ἑτ. Β', Ἀρ. 8. 1903). Τὸ χειρόγραφον φέρει ἐν τέλει τὰ ἐξῆς· «Ἡ βίβλος αὕτη τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου³ τῆς κειμένης ἔγγιστα τοῦ μικροῦ Ἀθ-θ, ὃς γοῦν συλήσεται μὴ γραφῇ βίβλω ζῶης †ΑΧΕ' Νοεμβρίου 29.

Τὸ κείμενον ὡς εὐρίσκεται ἐν τῇ «Φόρμιγγι» ἔχει, ὡς καὶ τὰ προηγούμενα, πολλὰ σφαλερὰ κατὰ τὴν στίξιν καὶ τὸν λόγον. Διωρθώσαμεν κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν τὰ κυριώτερα πρὸς εὐόδωσιν καὶ ἀποσαφήνισιν τοῦ νοήματος.

Παρὰ τὸ εἰρημένον κείμενον εἶχον ὑπ' ὄψιν καὶ τι ὀλιγόστιχον ἀπόσπασμα, τὸ «περὶ φθορῶν» ἐκ τοῦ προεξημένου Ἱεροσολ. χειρογράφου (φ. 122⁶) ἐπιγραφόμενον· «Ἑρμηνεία Παχωμίου Ἱερομονάχου περὶ φθορῶν.

1) Ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ρουσάνου, γνωστὸν ἐκ τοῦ Κ. Σάθου (Νεοελλ. Φιλολ. σ. 151.), ὑφ' οὗ ἡ προσκειμένη πραγματεία ἀναφέρεται ὡς· «Ἑρμηνεία σύντομος εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς μουσικὴν.»—2) Ὡς ἱερομόναχον παραδίδει ἡμῖν τοῦτον τὸ χειρόγραφον Ἱεροσολύμων.—Κ. Φ. Παχ. μοναχοῦ...—3) Πρόκειται πιθανῶς περὶ τῆς Σκήτης τοῦ Προδρόμου διατελούσης «ὑπὸ τὰ ὄρια ἐνν. ἐξουσίαν» τῆς ἱερᾶς Μονῆς τῶν Ἰβήρων» (Πηδάλιον σ. 479).

Τὴν πραγματείαν ταύτην ἐξέδωκεν σὺν ἄλλοις ἐν ἐνὶ τόμῳ ἐκ τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης καὶ ὁ ἀρχιμ. Ἰωάννης Βασιλικὸς (Ψάχον· Ἡ Πασσασημ. σ. 62).]

Εἰδέναι χρὴ τὸν βουλόμενον σὺν Θεῷ ἐν καταλήψει γενέσθαι τῆς Μουσικῆς, ὅτι δεῖ πρῶτον μὲν γνῶναι τὰς φωνὰς κατὰ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἐκτεθέντα ὅρον καὶ πῶς δεῖ αὐτὰς ἀνιέναι τε καὶ κατιέναι· εἴθ' οὕτω τῷ μὲν νῷ παραλλαγίζειν τῇ δὲ φωνῇ ψάλλειν. Χωρὶς γὰρ τοῦ πρώτου οὐδὲ τὸ δεύτερον κατορθοῦταί τις δεόντως, μᾶλλον δὲ οὐδόλως, ἀλλ' ὥς ἐν σκότει ἔοικε πορεύεσθαι ὁ ἄνευ τῆς τοιαύτης μεθόδου ψάλλων. Χρὴ δὲ πρῶτον ἡγεῖν κατὰ τὸ προκείμενον Ἦχημα καὶ οὕτως ἀρχεσθαι τῆς ψῳδῆς. Ὡσπερ γάρ τις βάσις ἐστὶ τοῦ μέλους τὸ Ἦχημα καὶ κατὰ τὸν τεχνικὸν λόγον ἀρχὴ καὶ οἰονεῖ τι ἴσον, διὸ καὶ τέλος. Συνέξενκται δὲ τὸ Ἦχημα τῇ Παραλλαγῇ.

Περὶ Παραλλαγῆς Α'.¹

Ἡ μὲν γὰρ Παραλλαγή ἀπαρίθμησίς ἐστι τῶν φωνῶν, τὸ δὲ Ἦχημα ἡ τῶν φωνῶν ποιότης· μᾶλλον δὲ Παραλλαγή ἐστι Μετροφωνία μετὰ Ἠχηματος διὸ καὶ ἀσύστατον ἐκ αὐτῶν ἄνευ θάτερου.

Ἐὰν οὖν ἀνέλθῃς ἀπὸ τοῦ Πρώτου Ἦχου φωνὴν μίαν, εὐρήσεις Δεύτερον· ἀπὸ δὲ τοῦ Δευτέρου ἐτέραν, εὐρήσεις Τρίτον· ἀπὸ δὲ τοῦ Τρίτου ἐτέ-

1) Ἐπειδὴ ἡ πραγματεία ἔχει δύο κεφάλαια περὶ Παραλλαγῆς διακρίνομεν ταῦτα διὰ τῶν Α' καὶ Β'.—2) Κ. Φ. ἕκαστον.

ραν, εὐρήσεις Τέταρτον ἀπὸ δὲ τοῦ Τετάρτου ἐ-
τέραν, εὐρήσεις πρῶτον.

Καὶ ἄλλως· ἐὰν ἀναβῇς ἀπὸ τοῦ Πρώτου δύο
φωνάς, εὐρήσεις Τρίτον· ἐὰν δὲ τρεῖς, Τέταρτον
ἐὰν δὲ τέσσαρας, Πρῶτον. Ἀπὸ τοῦ Δευτέρου ἂν
ἀναβῇς δύο φωνάς, εὐρήσεις Τέταρτον· ἐὰν δὲ
τρεῖς, Πρῶτον· ἐὰν δὲ τέσσαρας, αὖθις Δεύτερον.
Ὡσαύτως ἀπὸ τοῦ Τρίτου· ἐὰν ἀνέλθῃς δύο φω-
νάς, εὐρήσεις Πρῶτον· ἐὰν δὲ τρεῖς, Δεύτερον· ἐὰν
δὲ τέσσαρας τὸν αὐτὸν Τρίτον. Ἀπὸ τοῦ Τετάρ-
του ἐὰν ἀναβῇς δύο φωνάς, εὐρήσεις Δεύτερον
ἐὰν δὲ τρεῖς, Τρίτον· ἐὰν δὲ τέσσαρας, Τέταρτον.
Ὡςπερ οὖν ἀναβαίνων ἀπὸ τῶν κυρίων Ἦχων
κυρίους εὐρήσεις, οὕτω καὶ ἀπὸ τῶν πλαγίων τὸν
αὐτὸν τρόπον ἀναβαίνων, πάλιν κυρίους εὐρήσεις.
Οἶον· ἀναβαίνων ἀπὸ τὸν πλάγιον τοῦ Πρώτου
φωνὴν μίαν εὐρίσκεις Δεύτερον· ἀπὸ δὲ τοῦ πλα-
γίου Δευτέρου ὡσαύτως, Τρίτον, ἀπὸ δὲ τοῦ Βα-
ρέος, Τέταρτον· ἀπὸ δὲ τοῦ πλαγίου Τετάρτου,
Πρῶτον καὶ καθεξῆς, ὡς προλέλεκται. Ὡς καὶ τὸ
ἀνάπαλιν καταβαίνων εὐρίσκεις αὖθις πλαγίους.
Οἶον ἀπὸ τοῦ Πρώτου ἐὰν καταβῇς μίαν φωνὴν,
εὐρίσκεις πλάγιον Τετάρτου· ἀπὸ δὲ τοῦ πλαγίου
Τετάρτου ἐτέραν, εὐρίσκεις πλάγιον τοῦ Τρίτου,
ὃς καὶ Βαρὺς λέγεται ὁμωνύμως τῷ βαρεῖ φθόγ-
γῳ, διὰ τὸ χθαμαλὸν δηλονότι ἢ καὶ διάλεπτον
τοῦ μέλους. Ἀπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ Βαρέος ἐὰν κατα-
βῇς ἐτέραν, εὐρήσεις πλάγιον Δευτέρου· ἀπὸ δὲ
τοῦ πλαγίου Δευτέρου ἐτέραν, αὖθις πλάγιον Πρώ-
του· ἀπὸ δὲ τοῦ πλαγίου πρώτου, ὡσαύτως πλά-

γιον Τετάρτου. Ἀπὸ τοῦ Πρώτου ἐὰν καταβῇς δύο φωνάς, εὐρήσεις Βαρύν· ἐὰν δὲ τρεῖς, πλάγιον Δευτέρου· ἐὰν δὲ τέσσαρας, πλάγιον τοῦ Πρώτου.

**Περὶ διαφορᾶς τῶν τε κυρίων
καὶ τῶν πλαγίων.**

Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἐὰν καταβῇς δύο φωνάς εὐρίσκεις πλάγιον Τετάρτου, ὅς καὶ μέσος λέγεται τοῦ Δευτέρου, διὰ τὸ εὐρίσκεσθαι αὐτὸν μέσον τοῦ τε κυρίου καὶ τοῦ πλαγίου, δηλονότι Δευτέρου. Ἀπὸ μὲν οὖν τοῦ κυρίου μέσος λέγεται, ἐν καταβάσει δηλονότι· ἀπὸ δὲ τοῦ πλαγίου ἀναβαίνων δύο φωνάς δίφωνος λέγεται· εἰ δὲ τρεῖς, τρίφωνος· εἰ δὲ τέσσαρας, τετράφωνος. Οὕτω καὶ τοῖς λοιποῖς κατ' ἀναλογίαν σκεπτέον. Εὐρίσκομεν δὲ τὸν Πρῶτον μᾶλλον χ ρ ὡ μ ε ν ο ν' τῇ τετραφωνίᾳ καὶ τὸν Τέταρτον.

Ἰστέον δὲ ὅτι οὐχ, οἷας καὶ ὅσας φωνάς ἀναβαίνομεν ἀπὸ τῶν πλαγίων, τοιαύτας καὶ τοσαύτας κ α π ὁ² τῶν κυρίων. Ἄλλ' ἀπὸ μὲν τῶν πλαγίων πλείονας ὥς χθαμαλωτέρων, ὥς ἐντεῦθεν καὶ τὸ μέλος ἀλλάσσειν, ἀπὸ δὲ τῶν κυρίων ἥτιονας, εἰ μ ἡ³ τις τ ῶ κ υ ρ ί ω⁴ ἀντὶ πλαγίου χρησάμενος πλείονας ἐξέλθοι.⁵ Καὶ αὐθις οὐχ, οἷας καὶ ὅσας φωνάς καταβαίνομεν α π ὁ⁶ τοῦ κυρίου, τοιαύτας καὶ τοσαύτας κ α π ὁ⁷ τ ο ὕ π λ α γ ί ο υ.

Περὶ Διπλοφωνίας.

Ἐντεῦθεν οὖν γίνεται ἡ Διπλοφωνία δι' ἐπιτε-

1) Κ. Φ.: χρώμενοι.—2) ἀπὸ.—3) ἥτις, εἰ μὲν.—4) τῶν κυρίων.—5) ἐξέλθῃ.—6) ἐπὶ.—7) καὶ ἐπὶ τὸν πλάγιον.

ταμένης καὶ ἀνειμένης φωνῆς ἰσοχρόνως τοῦ ἐπι-
 τεταμένου τῷ ἀνειμένῳ κατὰ τ α ὕ τ ὀ¹ [ἐνν. μέ-
 λος] συμφωνοῦντος. Διπλοφωνία γὰρ λέγεται οὐχ
 ὡς ἐκ δύο φωνῶν συνισταμένη, ἥτοι ἀνιουσῶν ἢ
 κατιουσῶν, ἐπεὶ κατὰ τοῦτο διφωνία ἐλέγετο μᾶλ-
 λον ἂν, οὐδ' ὅτι ἄρτιός ἐστιν ὁ ἀριθμός, ἐπεὶ ἐν
 πολλοῖς τοῦτο συνέβαινεν ἂν ὄντων πολλῶν ἀρ-
 τίων, ἀλλ' ὅτι ἀρχόμενοι (sic) ὁ π ὀ θ ε ν² Τέταρτον
 ἢ καὶ πλάγιον Τετάρτου Ἦχον, ἐάν τις³ ἐξέλθῃ
 ἐπὶ φωνάς, εἴτε ἐπὶ τὸ ὀξύτερον εἴτε ἐπὶ τὸ βα-
 ρύτερον, ἔρχεται εἰς τὸν αὐτὸν Ἦχον, ὅνπερ αὐ-
 τὸς σὺ κρατεῖς,⁴ καὶ εὐρίσκεται συμψάλλων σοι τὸν
 αὐτὸν Ἦχον. Καὶ διὰ τοῦτο λέγεται Διπλοφωνία,
 ὡς ἐκ χθαμαλῆς καὶ ὑψηλῆς φωνῆς συνισταμένου
 τοῦ μέλους, ὃ καὶ Ἀντιφωνία λέγεται.

Περὶ Παραλλαγῆς Β'.

Ἄλλ' εἰδέναι χρή, ὅτι, εἰ⁵ καὶ ἐκάστην φωνὴν
 [ε ὀ ι κ ε ν]⁶ ἴδιον Ἦχον ἀποτελεῖν, ἀλλ' οὐ κα-
 θαρῶς, ἐπεὶ ο ὕ⁷ κατὰ συνέχειαν, μετὰ⁸ πολλῶν δὲ
 ἐναλλαγὴν ἢ καὶ ὀλίγων τινῶν, ἔνθα δηλονότι Θέ-
 σις ἐστὶ καὶ⁹ οἷα τις στιγμῇ, τὸ μέλος καταγίνεται.
 Διὸ τὸν ἀρχόμενον ψάλλειν δεῖ ἀπαριθμεῖν τὰς τε
 ἀνιούσας τὰς τε κατιούσας φωνάς καὶ ἐναλλάγ-
 ῃ εἰς καὶ διωρισμένως κατὰ μέλος. Καὶ εἰ μὲν
 διωρισμένως, ἐν χερσὶ τὸ ζητούμενον· εἰ δ' οὐκ,
 παραβάλλειν δεῖ ἀλλήλας καὶ ἐξετάζειν καὶ τὰς
 περιτενουσας, καὶ τε ἀνιούσας καὶ τε κατιούσας,

1) ταῦτόν.—2) ὑπόθοι.—3) ἦχον. Ἐάν τις.—4) κρατεῖ.—5)
 ...χρή· ὅτι εἰ.—6) Ἐν τῇ «Φόρμυγι» σημειοῦται κενὸν ὑποση-
 μειομένου ὅτι ἢ ἐν αὐτῷ λέξις εἶναι δυσανάγνωστος.—7) οὐκ.—
 8) συνέχειαν μετὰ.—9) ἐστὶ. Καί.

προστιθέναι τῷ προκειμένῳ Ἦχῳ, ἦτοι τῷ κατ' ἀρχὰς σημειωθέντι. Καὶ οὕτως ἀριθμήσας κατὰ Παραλλαγὴν εὐρήσεις τὸν ζητούμενον Ἦχον. Εἰ δὲ ἐξ ἴσου εἰσὶν αἱ φωναί, ἦτοι τοσαῦται τῇ ποσότητι αἱ τε ἀνιοῦσαι καὶ κατιοῦσαι, ὁ αὐτὸς μὴν Ἦχὸς ἐστὶν ὁ καὶ κατ' ἀρχὰς.

Περὶ Φθορᾶς.

Φθορᾶς δὲ προτιθεμένης δεῖ λοιπὸν μελίσσειν κατὰ τὸν Ἦχον, ὃν ἡ Φθορά σοι δεικνύει, μέχρις οὗ ἑτέρα φθορά λύσῃ τὴν ταύτης ἐνέργειαν. Εἰσὶ γὰρ καὶ² Φθοραὶ περὶ τὰ μέλη, αἵτινες εἰσὶν ἀλλοιώσεις καὶ τροπὴ τοῦ κειμένου Ἦχου εἰς ἕτερον ἄνευ Παραλλαγῆς φωνῶν. Τοῦτο δὲ³ πολλάκις ἡ τοιάδε⁴ Θέσις ποιεῖ, ἐπεὶ οὐχ, ὥσπερ τὸν Πρῶτον Ἦχον μελίζομεν, οὕτω καὶ τὸν Δεύτερον, οὐδ', ὥσπερ τὸν Δεύτερον, οὕτω καὶ τὸν Τρίτον καὶ τοὺς λοιπούς. Τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐν τριφωνίᾳ γίνεσθαι κατιόντες γὰρ ἀπὸ τοῦ πλαγίου Τετάρτου τρεῖς φωνὰς εὐρίσκομεν τὸν αὐτὸν Ἦχον ἀπὸ⁵ μέλους μὲν οὖν καὶ⁶ οὐ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ρηθείσης Παραλλαγῆς· ἀπὸ γὰρ Παραλλαγῆς πλάγιος τοῦ Πρώτου ἐστίν. Ὡσαύτως γίνεται καὶ ἐν τῷ πλαγίῳ τοῦ πρώτου καὶ⁷ ἐν τοῖς λοιποῖς. Καὶ αὐθις ἀνιόντες ἀπὸ τοῦ πλαγίου Πρώτου τρεῖς⁸ φωνὰς διὰ χθαμαλότητα εὐρίσκομεν τῇ ποιότητι τὸν αὐτὸν Ἦχον. Καὶ ἀπὸ τοῦ Δευτέρου τοσαύτας, ὡσαύτως Δεύτερον ἢ νενανώ.⁹ Καὶ ἀπὸ

1) K. Φ.: παραλλαγιζέιν.—2) αἱ.—3) καὶ.—4) ἡ τ. ἡ τοιάδε.—5) ἦχον· ἀπό.—6) οὖν, οὐ.—7) K. 'I.: πλαγίῳ, καί.—8) πλ. τρεῖς.—9) εἶναι νανό.

τοῦ Τρίτου, Τρίτον καὶ ἀπὸ τοῦ Τετάρτου, Τέταρτον.

Περὶ τῆς τοῦ νενανῶ Φθορᾶς.

Ἰστίον δὲ ὅτι τῶν Ἦχων ἀπάντων. κυρίων τε καὶ πλαγίων, ὄντων ὁκτώ, ἐπεὶ ὁ τοῦ νενανῶ οὐκ ἔχει χώραν ἰδίαν, διὰ τοῦτο συνήρμωσται τῷ πλαγίῳ τοῦ Δευτέρου, μᾶλλον τῶν ἄλλων ἔχοντι σχέσιν πρὸς τὸ τοῦ νενανῶ μέλος. Διό, ὡς συνυπακουομένου τοῦ πλαγίου τοῦ Δευτέρου τῷ νενανῶ ἐν ταῖς Φθοραῖς, ἐνίοτε ἐῶντες τὴν τοῦ πλαγίου Δευτέρου Φθορὰν τὴν τοῦ νενανῶ τίθεμεν. Γίνεται δὲ τὸ νενανῶ μέλος ἀνερχομένων ἡμῶν τρεῖς φωνὰς ἀπὸ τοῦ πλαγίου Δευτέρου. Πολλάκις δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ πλαγίου Πρώτου ἀνερχομένων τρεῖς φωνὰς τὸ αὐτὸ γίνεται. Ἀλλὰ τοῦ Τετάρτου τραπέντος εἰς τὸ τοῦ νενανῶ μέλος ἕξ ἀνάγκης καὶ ὁ πλάγιος τοῦ Πρώτου εἰς τὸν πλάγιον τοῦ Δευτέρου τρέπεται διὰ τὸ πολλὴν οἰκειότητα ἔχειν τὸ νενανῶ πρὸς τὸν πλάγιον τοῦ Δευτέρου, ὡς εἴρηται. Ὡσαύτως τοίνυν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς. Ἀλλ' ὀλιγοχρόνιον ἐστὶ τὸ τῶν Φθορῶν μέλος ὡς νόθον καὶ ἐπείσακτον καὶ μεταπίπτον ταχέως εἰς τὸ οἰκεῖον.

Περὶ τῶν σχημάτων τῶν φωνῶν τοῦ τε καλλωπισμοῦ καὶ τῆς Χειρονομίας αὐτῶν καὶ τῆς' τῶν σημαδίων προσηγορίας τε καὶ συνθέσεως ἔξεσι ποσῶς γινῶναι τῷ φιλομαθεῖ Ταῦτα γὰρ ὡς ἐν συντόμῳ διήλθομεν $\chi\rho\omega\mu\epsilon\nu\omicron\iota^2$ τοῖς εἰσαγωγικοῖς $\tau\eta^*$ Τέχνῃ. Ὁ δὲ⁴ [ἐνν. Θεός] καὶ τοῖς ἐμ-

1) K. Φ.: καὶ ἐκ τῆς.-2) χειριζόμενοι.-3) καὶ $\tau\eta$.-4) τέχνῃ, ὃ δέ.

πόνως ζητοῦσι καὶ δι' αὐτὸν [ἐνν. τὸ γινῶναι] χροῦ-
ουσι ἀνοίξειε θύραν γνώσεως καὶ δωροῖτο²
κατὰ τὸ αἶτημα.

ΤΕΛΟΣ

1) Κ. Φ.: αὐτόν.—2) δωροῖται. 3) πᾶσι νόστοις καὶ

**Ἑρμηνεῖα τῆς Παρακλαγγῆς τοῦ κυρ Ἰωάννου
τοῦ Κουκκουζέλου.**

Περὶ τοῦ Τροχοῦ (Βλ. Πίν. ΣΤ.)

[Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 129 χειρογράφου τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις μονῆς τοῦ Ἀβραάμ, ὅπερ ἐν τέλει τοῦ πρώτου μέρους τῆς προθεωρίας (φ. 7β) φέρει τὰ ἑξῆς.

Τῷ μουσικῇ ἐνθεὸν προθυμουμένῳ
ὀρθῶς ἐκμαθεῖν· καὶ μουσολήπτος φῦναι.
συντόμως τήνδε μετιέτω τὴν βίβλον
τὴν γέγραφε χεὶρ πρεσβύτου ἱερέως.
Ἀντώνιος ὃ κλησὶς, ἡδὲ μεγίστης
μέγας οἰκονόμος τε τῆς ἐκκλησίας.

— αψιθφ — μαρτίου κη —,

καὶ ἐκ τῆς λεγομένης Γραμματικῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ τοῦ
προειρημένου χειρογρ. Ἱεροσολύμων ἀρ. 332.]

Ἡ Διπλοφωνία ἔχει οὕτως· εἰς τὴν μίαν ἀναβαίνουσιν ἐὰν θέλῃς εἰπεῖν ἑτέρας ζ, ἥτοι πάλιν ἀναβαινούσας, λέγεις *η* μετ' ἐκείνης· εἰς τὰς β λέγεις *θ*· εἰς τὰς γ λέγεις *ι*· εἰς τὰς δ λέγεις *ια*· εἰς τὰς ε λέγεις *ιβ*· εἰς τὰς ς λέγεις *ιγ*· εἰς τὰς ζ λέγεις *ιδ*, ἡγουν ἄλλας ζ· εἰ θέλεις λέγεις ἴσον. Εἰ δὲ τετραπλάσεις, λέγεις *κη*· εἰ δὲ εἵπης τριπλασμόν λέγεις *κα*. Ἄν δὲ ψάλλῃς ἴσον μέλος, ἥτοι ὅσα τύτῳσι, καὶ ἀναρροήσης Διπλασμόν, λέγεις φωνὰς ζ· εἰ δὲ ὑπορρέον τὸ μέλος εἵπης, πάλιν λέγεις ζ. Ἄμα δὲ ἀρξασθαι τὴν Διπλοφωνίαν, λέγεις ἴσον, εἶτα Διπλασμόν φωνὰς ζ, γίνονται *η*. Εἰ δὲ θέλεις

εἰπεῖν εἰς τὴν μίαν ἀναβαίνουσαν καταβαινούσας, λέγεις ς. Ἐκλείπεται οὖν ἡ μία ἀναβαίνουσα καὶ γίνονται μόνον αἱ κατιοῦσαι· οὐδέπω γὰρ ψάλλονται αἱ ἀνιοῦσαι μετὰ τῶν κατιουσῶν, οὐδὲ κατιοῦσαι μετὰ τῶν ἀνιουσῶν, ἀλλ', ὅπου δ' ἂν τεθῇ κατιοῦσα ἐν ἀνιούσαις, φθείρει αὐτάς. Ὡσαύτως εἰς τὰς β λέγεις ε καὶ εἰς τὰς γ λέγεις (φ.8^α) δ καὶ εἰς τὰς δ λέγεις τρεῖς καὶ εἰς τὰς ε λέγεις β καὶ εἰς τὰς ς λέγεις α καὶ εἰς τὰς ζ ἴσον ἢ πάλιν ζ ἢ καὶ ιδ, ὥς δύναται ἡ φωνή. Εἰ δὲ εἴπῃς εἰς τὴν μίαν κατιοῦσαν ἑτέρας πάλιν κατιούσας, λέγεις η μετ' ἐκείνης καὶ εἰς τὰς β λέγεις θ καὶ εἰς τὰς γ λέγεις ι· εἰς τὰς δ λέγεις ια· εἰς τὰς ε λέγεις ιβ· εἰς τὰς ς λέγεις ιγ· εἰς τὰς ζ λέγεις ιδ. Εἰ δὲ τύχωσιν εἰς τὰ πατήματα τῶν φωνῶν τῶν ἀνιουσῶν καὶ κατιουσῶν Κεντήματα, λέγε τὸν ἀριθμὸν τῆς Διπλοφωνίας εἰς τὸ πάτημα τῆς φωνῆς, οἷας τύχη, λέγεις καὶ τὴν φωνὴν τῶν Κεντημάτων.

Ὁ δὲ περισσευμὸς λέγεται οὕτως· οἷον Στιχηρὸν ψάλλης, ἐὰν ἰσοφωνῇ ἡ ἀρχὴ μετὰ τοῦ τέλους, οὐδὲν περισσεύει φωνὴ οὐδεμία, οὔτε ἀνιοῦσα οὔτε κατιοῦσα. Εἰ δὲ θέλεις μετὰ τοῦ Ἦχου τὴν ἀρχὴν κρατῆσαι, ἐὰν οὐ περισσεύῃ, ἀλλὰ μᾶλλον ἔχη ἰσασμὸν ὁ Ἦχος καὶ τὸ τέλος, εἰσὶν αἱ φωναὶ ἐπίσης καὶ αἱ ἀνιοῦσαι καὶ αἱ κατιοῦσαι. Ἐὰν δὲ εὗρης ὅτι περισσεύωσι φωναί, ὅσας εἴπῃς, ἵνα εὗρης τὴν ἀρχήν, εἴτε καταβαινούσας, εἴτε ἀναβαινούσας, ἰσαύτως ἔχει πλεόν, οἷον καὶ ἔστι τὸ μέλος. Κράτει δὲ πάντοτε ἀρχὴν καὶ τέλος διὰ τὸ συντομώτερον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Παραλλαγάς.

ΠΑΡΑΝΟΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΕΡΜΗΝΕΙΑΙ

Ἐκ τῶν προηγηθεισῶν πραγματειῶν λαμβάνει τις σχεδὸν ἀληθρισμένην ἰδέαν τῆς παρασημαντικῆς τῶν Βυζαντινῶν. Ἀλλ' ἡ ἐλακολουθήσασα ταύταις ἀμάθεια, ὥς ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἱστοροῦμεν, πολλὰ παρερμηνεύσασα καὶ πλείονα παρανοήσασα, πλείστα δὲ τῶν, ὧν οὐκ ἄνευ, ἀγνοήσασα, κατειργάσθη καὶ παρέδωκε τοῖς μεταγενεστέροις κυκεῶνα πραγμάτων καὶ ὄρων, ὥστε νὰ καθίσταται ἀπραγματοποίητος ἡ ἐπιστημονικὴ κατάρτισις τῆς Βυζ. Μουσικῆς. Ἐκ τούτου ἀπαντῶμεν ἐν ταῖς θεωρητικαῖς πραγματείαις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος — ἀπὸ τοῦ ἱατροφιλοσόφου Βασιλείου Στεφανίδου τοῦ Βυζαντίου (1819) καὶ Χρυσάνθου (1818-20) μέχρι καὶ τῶν ἡμετέρων συγχρόνων — τάσεις καὶ προσπαθείας ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀνεπιτεύκτου συστηματοποιήσεως τῆς ὅλης μουσικῆς θεωρίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ κενόσπουδον κατανάλωσιν πρὸς στήριξιν ἀστηρίκτων καὶ ἀνιστορήτων πραγμάτων, τῆς τὸ τέλος πάντοτε ἢ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ἐγκατάλειψις πάσης περαιτέρω ἐρεῦνης, εὐρεθέντων καὶ ἀγομένων πάντοτε πρὸ ἀδιεξόδου. Τῆς καταστάσεως ταύτης λαμβάνει εἰκόνα ζωηράν ὁ μελετητὴς ἐκ τῶν ἐξῆς εἰδικῶν κεφαλαίων.

Περὶ τοῦ Τροχοῦ.

Ποῖος λόγος καὶ ποία ὁμοιότης ἔδωκαν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς μουσικοὺς τὸ ἐνδόσιμον νὰ ὀνομάσῃσι συστηματικὴν τινὰ κλίμακα Τροχόν; Δὲν ἀγνοοῦμεν ὅτι πολ-
 λαὶ λέξεις ἐπώνυμοι βασάνων εἶναι εἰσηγμένα ὡς ὄροι
 ἐν τῇ παλαιᾷ Μουσικῇ. Ἀλλ' ἐπίσης δὲν ἀγνοοῦμεν τὴν
 ἰδεογραφίαν. Μήπως ἐπὶ τῷ τελευταίῳ τούτῳ ὁ πρῶτος
 εἰσηγητὴς τοῦ ὄρου ἢ καὶ τοῦ σχήματος εὗρεν ἀναλο-
 γίαν τινὰ καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὸν πραγματικὸν μηχανι-
 κὸν Τροχὸν ἢ ἐν τῇ γραφικῇ παραστάσει ἢ ἐν τῇ ἀνα-
 κυκλήσει τῶν φωνῶν τῆς μουσικῆς κλίμακος; Ἐν τοι-
 αύτῃ περιπτώσει πᾶσα συστηματικὴ κλίμαξ, ἥτοι ἡ Δια-
 τεσσάρων, ἡ Διαπέντε καὶ ἡ Διαπασῶν παντὸς γένους
 δικαιοῦνται νὰ λάβωσι τὴν προσωνυμίαν ταύτην ὡς δι-
 αγράφοις διὰ τῆς φωνῆς οἶονεὶ νοητὸν κύκλον. Οὕτω
 δὲ ἀποτελῶν ὁ Τροχὸς γενικωτέραν τινὰ ἔννοιαν ἐξειδι-
 κεύεται διὰ τῶν εἰρημένων συστηματικῶν κλιμάκων. Ἡ
 μήπως οἱ ἀρχαριοὶ εὗρισκοντες δεινὴν δυσκολίαν κατὰ
 τὰς πρώτας αὐτῶν ἐπὶ τῶν σχετικῶν φθόγγων ἀσκήσεις,
 συνωδὰ τῷ «ὁ κοπιάσας ἐν τούτῳ μεγάλως ὠφεληθήσε-
 ται», τὸ ὁποῖον συνοδεύει συνήθως τὸ οἰκεῖον σχῆμα,
 ἐθεώρουν τοῦτο μαρτυρικὴν βάσανον;

Ὅπως ποτ' ἂν ἦ, Τροχὸν καλοῦμεν σήμερον ὁμοφώ-
 νως ἐν τῇ Βυζ. Μουσικῇ τὴν διατονικὴν κλίμακα τοῦ
 Διαπέντε συστήματος καὶ μάλιστα τοῦ Πρώτου ἤχου.
 Οὕτω παρελάβομεν ἀπὸ τὸν Χρῦσανθον καὶ τὸν ἱατρο-
 φιλόσοφον Βασίλειον Στεφανίδην ἀπηχοῦντας εἰδήσεις
 καὶ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν ἀμέσως προγενεστέρων μου-
 σικοδιδασκάλων. Παρέδιδον δὲ τὴν εἰρημένην κλίμακα
 ἢ καταλέγοντες ἐν στίχοις τὰς οἰκείας φωνὰς διὰ τῶν
 γνωστῶν πολισυλλόβων φθόγγων ἢ προσάπτοντες αὐτὰς
 εἰς τὰ ἄκρα τεσσάρων διαμέτρων κύκλου τεμνουσῶν ἄλ-
 λήλας καθέτως (Πίν. Ζ'). Συνηθέστερον παραλείποντες

τὴν περιφερικὴν γραμμὴν ἐσχημάτιζον ἀπλοῦν ὀκτάκτινον διάγραμμα. Ἔστι δ' ὅτε καὶ κύκλον ἄνευ διαμέτρων. Ὅπωςδὴποτε τοῦτο ἀποτελοῦν διδακτικὴν μέθοδον—ἐπὶ τε τοῦ διατονικοῦ καὶ τοῦ χρωματικοῦ πρόσθετες γένους—φέρει τὸ ὄνομα «Κανόνιον» ἢ «Κανόνιον ἐξηγητὸν τῆς σοφωτάτης Παραλλαγῆς κυρίου Ἰω. Κουκουζέλη» καὶ ἄλλα, οὐδαμοῦ δὲ καὶ οὐδέποτε «Τροχός» καὶ μάλιστα ἀποκλειστικῶς τοῦ Διατονικοῦ Γένους ἢ Πρώτου Ἦχου.

Περιέργως ὁμως ἀπαντῶμεν παρὰ τῷ Γαβριήλ (σ. 30), ὅτι ὁ Τροχός ἦτο Διαπασῶν, ἢ καὶ ἡ Διαπασῶν ἦτο Τροχός. Παρὰ τῷ Χρυσάφῃ, τῷ Ρουσάνῳ καὶ τῷ Ψευδοδαμασκηνῷ δὲν ἀπαντᾷ ὁ ὅρος αὗτος. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν τῇ ἀνεκδότῳ παλαιοτάτῃ Πραγματεῖᾳ «Ἑρμηνεία τῶν Φθορῶν, ὅπου εἶναι εἰς τοὺς οἴκους καὶ εἰς ταῖς Δοχαῖς καὶ ἄλλα τινά».

Οὕτω μόνος ὁ Γαβριήλ, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν ὀνομάζει σαφῶς καὶ ρητῶς Τροχὸν τὴν Διαπασῶν, ἣτις ἐξυπακούεται καὶ ἐν τῇ χρήσει τοῦ ὅρου ἐν τῇ «Ἑρμηνείᾳ τῆς Παραλλαγῆς τοῦ Κουκουζέλους» (σ. 54), ἣτις εἶναι Ἑρμηνεία τῆς Διπλοφωνίας (Διαπασῶν). Ἀρὰ γε δὲν ἔτυχεν οὔτε οἱ συγχρονίσαντες αὐτῷ καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν νὰ μελετήσωσι τοῦτο; Ὅσον καὶ ἂν τὰ πράγματα σαφηνίζονται—ἂν σαφηνίζονται—κατ' ἄλλον τρόπον, οἱ ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ διαφορομένου ὅρου σύγχυσις εἶναι σοβαρὰ καὶ βαθεῖα, ἐμβάλλουσα εἰς πολλὰς σκέψεις.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ Ἰ. Κουκουζέλη (ΙΒ') καὶ τοῦ Πλουσιαδινοῦ (ΙΕ') γνωρίζομεν τὴν χρῆσιν τοῦ κύκλου ἐν τῇ ὑπ' αὐτῶν ἐκθέσει τῶν Ἦχων. Καὶ ὁ μὲν Κουκουζέλης παρέδωκεν ἡμῖν διάγραμμα ἀποτελούμενον α') ἐκ πέντε ὁμοκέντρων κύκλων, ἐν ἑκάστῳ τῶν ὁποίων καταλέγει δέκα πέντε φωνάς, καὶ β') ἐκ τεσσάρων μικροτέρων κατεχόντων τὴν ἑξῶθεν χώραν κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς οἰκείας σελίδος (Πίν. ΣΤ'). Τοῦ

δὲ Πλουσιαδινού τὸ διάγραμμα ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων κύκλων ὁκτώ ἴσων μικρῶν κύκλων καὶ τεσσάρων μεγαλύτερων ἐπεχόντων προφανῶς πάντων θέσιν ἀπλοῦ πλαισίου τῶν ἐν αὐτοῖς φωνῶν (Πίν. Η'). Ἀμφότεροι δὲ οἱ μαῖστορες ἐφρόντισαν νὰ ἐξοικονομήσωσι καὶ ἀνάλογον ἐν τῷ ἰδίῳ ἕκαστος διαγράμματα θέσιν διὰ τὸν τίτλον τοῦ διαγράμματος καὶ τὴν ἐγγραφὴν τοῦ ὀνόματος αὐτῶν. Σημειωθήτω ὅμως καλῶς ὅτι ἑκάτερον τῶν διαγραμμάτων ἀκολουθεῖ ὅλως διάφορον οἰκονομίαν ἐν τῇ καταλογῇ τῶν φωνῶν ἢ ὁ Τροχὸς τοῦ Χρυσάνθου καὶ τὸ εἰρημένον «Κανόνιον».

Ἐν τούτοις οἱ εἰρημένοι μαῖστορες δὲν ὀνοματίζουν τὸ παράπαν τὸν Τροχόν, ἀλλ' ὀνομάζουσιν αὐτοὺς ἀμφότεροι τὰ διαγράμματα αὐτῶν «Παραλλαγὴν». Ἡ δὲ χρῆσις τοῦ ἐν λόγῳ ὄρου ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ τῆς Παραλλαγῆς τοῦ Κουκουζέλη φαίνεται οὕσα μεταγενεστέρα τις παράθεσις, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ συνωνυμία τῆς διπλοφωνίας ἢ καὶ ἡ ἰδιογραφικὴ ἀντίληψις.

Ὁ Χρυσάνθος ἔτι ἐν τῷ «Περὶ Τριφωνίας» κεφαλαίῳ (σ. 41 § 92) ἀναφέρων τὸ εἰρημένον διάγραμμα τοῦ Πλουσιαδινού ὡς διδακτικὴν μέθοδον ἐπιλέγει ὅτι ὁ ἱδιὸς Πλουσιαδινὸς ὠνόμασεν αὐτὸ Τροχόν Ἰω. τοῦ Πλουσιαδενοῦ, ἐν ᾧ, ὡς εἶδομεν, ὠνόμασεν αὐτὸ «Παραλλαγὴν» χωρὶς οὐδὲ κατὰ διάνοιαν νὰ ἔχη ὑπ' ὅψιν τὸν Τροχόν εἴτε ὡς ὄνομα εἴτε ὡς πρᾶγμα, ἀποβλέπων μάλιστα εἰς ἄλλην τινα χρῆσιν, περὶ ἧς ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ θὰ ἀσχοληθῶμεν. Πρόκειται ἄρα περὶ συγχύσεως ὄρων καὶ πραγμάτων. Ἀλλ' εἶναι γνωστὴ ἡ κρατήσασα ἀείποτε ἀνακρίβεια καὶ σύγχυσις, ὧν οὐχὶ εὐάριθμα δείγματα ἔχομεν.

Περὶ δὲ τῆς προπαιδείας καὶ ἀσκήσεως τῶν ἀρχαρίων ἐν τῷ Τροχῷ, ὃν παραδίδει ἡμῖν ὁ Χρυσάνθος καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ, δὲν ἐπιμαρτυροῦσιν οὔτε Γαβριήλ οὔτε ὁ

Χρυσάφης οὔτε ὁ Ρουσάνος οὔτε καὶ αὐτὸ τὸ συνονθύ-
λευμα τοῦ ἐν πολλοῖς ἀφορήτου φλυάρου καὶ μικρολόγου
Ψευδοδαμασκηνοῦ. Ἐπίσης οὔτε ὁ Κουκουζέλης οὔτε
ὁ Προυσιαδινὸς ποιοῦνται χρῆσιν τοῦ μετὰ τεσσάρων
διαμέτρων κύκλου. Δεδομένου δὲ ὅτι πολλὰ ἄλλα Χει-
ρόγραφα δὲν φέρουσι τὸν κύκλον, ἀλλ' ἀπλὴν κατὰ στίχους
ἐκθεσιν τῶν σχετικῶν φωνῶν, μὴ παραλειπομένου ἐνί-
τε καὶ τοῦ κύκλου ἢ καὶ τοῦ ἐξ ἀπεριορίστων διαμέτρων
διαγράμματος, καὶ δεδομένου ἐτι ὅτι ἄλλοία εἶναι ἡ δι-
άταξις καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν φωνῶν ἐν τῷ διαγράμματι
τοῦ Κουκουζέλη καὶ ἄλλοία ἐν τῷ ἐν λόγῳ, καθίσταται
εὐνόητον, ὅτι ἀποτελεῖ καὶ τοῦτο, ὥς καὶ πολλὰ ἄλλα,
νέον τι καὶ ὅλως διάφορον κατασκευάσμα, μάλιστα τῶν
αἰώνων τῆς χαλαρᾶς Παραδόσεως (ΙΖ'-ΙΗ'), προῖόν ἀ-
δεξίου μιμήσεως ἐξ ἀγνοίας ἴσως τῆς σημασίας καὶ χρή-
σεως τοῦ διαγράμματος τοῦ Κουκουζέλη, σποσκοποῦν
ἀπλῶς εἰς τὴν εὐκολωτέραν ἀνεύρεσιν τῶν διαδεχομένων
ἀλλήλας ἢ ἐπὶ τὸ ὅξυ ἢ ἐπὶ τὸ βαρὺ φωνῶν καὶ οὐδὲν
ἐπὶ πλεόν προσθέτον.

« Ἀρχὴ τῆς ὠραιότητος καὶ ἡδυτάτης Παραλλαγῆς ».

Ὡς ἀπάντησις ταπεινὴ εἰς τὰς αὐστηρὰς ἀπαγορεύσεις
καὶ περιορισμοὺς τῶν διαφόρων Παμβῶ καὶ Χρυσαστό-
μων γατηρτίσθη ἡ κατωτέρω σειρὰ τῶν « σημαντῶν » ἢ
« ἀσημαντῶν » λέξεων ὀπλισθεῖσα μὲ ἀνάλογον ἐτυμολο-
γικὸν περιεχόμενον πρὸς σύνθεσιν βραχείας τινὸς προ-
σειχῆς διὰ τὴν ἐκφώνησιν τῆς μουσικῆς κλίμακος. Ἡ:
Ἵνα μὴ ὁ πάντοτε Ἐνεδρεύων τοὺς ἀναχωρητὰς καὶ ἐν
δοσιότητι βιοῦντας, μάλιστα δὲ τοὺς νεαροὺς, διὰ τῆς ἡ-
δυτήτος τῶν μουσικῶν φθόγγων καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀπα-
ραιτήτου κατατριβῆς παρασύρῃ τὴν διάνοιαν καὶ ψυχὴν

αὐτῶν εἰς σφαίρας ἑξωτερικὰς καὶ ἐναντίας πρὸν τόν, εἰς ὃν ἔταξαν αὐτούς, βίον. Ἐφ' ᾧ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ σοβοῦντος αὐτοῦ κινδύνου πρὶν ὃ νεαρὸς τρόφιμος τῆς ἱερᾶς Μούσης εἰσέλθῃ εἰς τοὺς ἱεροὺς ὕμνους, οἷτινες διὰ τοῦ σαφῶς «σημαντοῦ» αὐτῶν περιεχομένου συνεκράτουν αὐτὸν ἐν τῷ οἰκείῳ πνευματικῷ καὶ συναισθηματικῷ κύκλῳ, προσεφέρετο παρὰ τῶν ἐπὶ τούτῳ διδασκάλων, τῶν καὶ πνευματικῶν αὐτῶν πατέρων, ἡ τερπνὴ μὲν ἀλλ' ἀκίνδυνος αὕτη μουσικὴ τροφή. Ἡ σειρὰ αὕτη ἐν μὲν τῇ ἀναβάσει εἶναι: *Ανανες, νεανες, νανα, αγια*, ἐν καταβάσει δὲ: *Αανες* (ἀντιστοιχοῦν τῷ νανα), *νε(χ) εανες* (ἀντιστ. τῷ νεανες), *ανεανες* (ανανες), *νε ἁγιε* (αγια). Ἡ δὲ ἐρμηνεία αὐτῆς παρεδύθη ἡμῖν οὕτως: Ἄναξ, ἄνες. Ναὶ ἄνες. Ἄναξ. Ἄναξ, Σῶσον δὴ.

Ἡ βραχὺα καὶ ὑποτυπώδης αὕτη προσευχὴ γνωστὴ οὔσα ἀπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις καὶ ἐρμηνεύει αὐτὴν ἐκδεχόμενος ὀρθότατα τὸ «Ἄγια» ὡς Ἑβραϊκόν, καὶ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου, οὗ τὰ πρῶτα νομίσματα φέρουσι τοὺς πρῶτους φθόγγους *Ανανες* (ν)εα(ν)ε, φαίνεται παμπалаία, ἃν δὲν ἀντικατέστησε τοὺς μονοσυλλάβους φθόγγους τοῦ Μεδιολάνων Ἀμβροσίου, περὶ ὧν κατωτέρω. Τὸ δὲ μέλος αὐτῆς κατεγράφετο ὑπὸ τῶν παλαιῶν καὶ τοῦ Χρυσάνθου, καὶ ἄλλων ὡς φαίνεται ἐν Πίν. Θ'.

Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ καταδείκνυται πάλιν ἡ τάσις καὶ προσπάθεια τοῦ Χρυσάνθου εἰς τὸ νὰ δώσῃ εἰς τινὰ κεφάλαια εὐρωπαϊκὴν μορφήν. Οὕτω, ἐν ᾧ ἐν σελ. 109 τοῦ Θεωρητικοῦ αὐτοῦ παραδίδων τὴν μικτὴν κλίμακα τοῦ Πλ. Β' ἀποδίδει εἰς τοὺς ἐν λόγῳ φθόγγους τὴν συνήθη ἔμφασιν, ἐν σελ. 30 ἀποβλέπων εἰς οἰκονομίαν τετρασήμου ρυθμοῦ καταστρέφει ἐντελῶς αὐτὴν ἀποδεικνύων ἀσθενῇ ταύτης αἰσθησιν πέραν τῶν καθέτων διαστολῶν.

Τὸ ἐν λόγῳ μέλος περιέσωσαν ἐπίσης ὁ Κυριακὸς Φιξένης ἐν σ. 103 τοῦ Θεωρητικοῦ αὐτοῦ (1859) καὶ ὁ Λαμπαδάριος Στέφανος ἐν τῇ Κρηπιδί αὐτοῦ (1875) ἐλλόγως διηγηθισμένον καὶ διαφέρον καθ' ὅτι παρ' αὐτοῖς ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ ἀνέανες καὶ κατ' ἄλλα τινὰ ἐπουσιώδη (Πίν. αὐτ.).

Διὰ τῶν εἰρημένων τεσσάρων μόνον φθόγγων ἐσχημάτιζον τὴν Κλίμακα τοῦ διατονικοῦ Τετραχόρδου (καθ' ἡμᾶς Πα·Δι). Τὴν δὲ Διαπασῶν ἐσχημάτιζον ἐπαναλαμβάνοντες αὐτοὺς μετὰ τὸ ἄγια καὶ ἀποτελοῦντες κλίμακα δύο ἴσων καὶ ὁμοίων διεζευγμένων τετραχόρδων, ἐξ αὐτοῦ ἀντίφωνος τοῦ ἀνέανες συμπίπτει ὁ δεῦτερος ἀγια. Ὡς δὲ βλέπει τις ἐν τῷ οἰκείῳ Πίνακι, αἱ αὐταὶ φωναὶ ἀπεδίδοντο δι' ἄλλων φθόγγων καὶ ἄλλου μέλους ἐν ἀναβάσει καὶ δι' ἄλλων ἐν καταβάσει πρὸς καθορισμὸν καὶ εὐκολωτέραν ἐκμάθησιν τῶν διαφόρων τονικῶν μεγεθῶν.

Καὶ οὕτω μὲν κατήρτιζον καὶ ἐξεμάνθανον τὴν συνεχῆ ἀνάβασιν καὶ καταβάσιν. Διὰ δὲ τὴν ὑπερβατὴν, προϋποθέτουσαν τελείαν γνῶσιν τῆς συνεχοῦς, ἐχρησιμοποιοῦν τὴν λεγομένην Παράλλαγὴν Γρηγορίου τοῦ Ἀλυσίου Πρωτοπλάτου Ἀγ. Σοφίας ἐπὶ τῆς Ἀλώσεως, ἣτις ἀρχομένη συνεχῶς διὰ τῶν ἀποδιδομένων τῷ Μεδιολάνων Ἀμβροσίῳ μονοσυλλάβων φθόγγων **Νε, ου, τως, ουν, α, να, βαι, νε**, ἐν ἀναβάσει, ἐν καταβάσει δέ: **Ου, τω, και, κα, τα, βαι, νε**, ἀπέβαινεν ὑπερβατὴ (Πίν. Ι').

Διὰ τὴν χρωματικὴν κλίμακα ἐχρησιμοποιοῦν δύο μόνον φθόγγους τοὺς: **νεανες, νεανω**, ἐν ἀναβάσει, καὶ **νε(χε)εανες, νεανο**, ἐν καταβάσει, (Πίν. ΙΑ'). Τοῦτο δὲ ἐκ τῆς ἐσφαλμένης θεωρητικῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ Λεύτερος Ἦχος βαίνει καθ' ὁμοίαν διφωνίαν, τῆς συγχύσεως δηλονότι τῆς μικρᾶς καὶ μεγάλης Τρίτης Νη Βου, Βου·Δι κτλ. Ἐκ τῆς ἀρχῆς μάλιστα ταύτης ὁρμηθέντες ἐσχημάτισαν καὶ τὴν τοῦ Νενανω κλίμακα, παρὰ τὴν τεραστίαν δια-

φορὰν αὐτοῦ ἀποτελοῦντος. μάλιστα ἴδιον Ἦχον καὶ καὶ δὴ καὶ Γένος.

Περὶ Μετροφωνίας.

Ὁ ὅρος «Μετροφωνία» ἔχει δύο ἐκδοχάς: τὴν τῶν παλαιότερων καὶ τὴν τοῦ Χρυσάνθου, ὅφ' ὃν νοοῦνται καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτῷ καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ, μὲ ὅλως διάφορον ἓν ἐκατέρα περιεχόμενον. Ἐκ τῶν παλαιῶν μόνος ὁ Γαβριήλ (σ. 27) ἀναφέρει αὐτὴν ὡς «ἀρχὴν καὶ οἶον θεμέλιον τῆς Ψαλτικῆς» ἐπιλέγων: «Ταύτην γὰρ ὁ καλῶς μετελθὼν ραδίως ἂν καὶ τὰλλα τῆς Ψαλτικῆς κτήσαιο. Χωρὶς δὲ ταύτης οὐδὲν κατωρθωκὸς εἴη ἂν ὁ ψάλλτης». Ὁ Χρυσάφης δὲν ἀναφέρει αὐτὴν τὸ παράπαν. Κατὰ δὲ τὸν Ρουσιάνον (σ. 47) αὕτη ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς Παραλλαγῆς διὸ λέγει: «Παραλλαγή ἐστι Μετροφωνία μετὰ Ἠχήματος· διὸ καὶ ἀσύστατον ἐκάτερον ἄνευ θάτερου».

Ὁ Χρυσάνθος ὁμοίως (Θ. Μ. Μέρ. Β' XLVI, 70) ὀρίζων αὐτὴν ἀναλυτικώτερον παραδίδει: «Μετροφωνία δὲ ἦν τὸ ψάλλωσι τὸ μεμελισμένον τροπάριον καθὼς ζητοῦσι μόνον οἱ χαρακτηῖρες, οἵτινες γράφουσι τὸ ποσὸν τῆς μελωδίας, χωρὶς νὰ παρατηρῇται τὸ ζητούμενον ἀπὸ τὰς ὑποστάσεις καὶ θέσεις, παραθέτων καὶ σχετικὸν παράδειγμα (Πίν. ΙΓ').

Σπανίως ἀπαντᾷ καὶ ὁ τύπος «μητροφωνία» («διὰ τὸ εἶναι ταύτην μητέρα τῶν φωνῶν»), ἀλλ' οὗτος προσελθὼν ἀσφαλῶς ἐξ ἀσφαλοῦς παρετυμολογίας κακῆς προφορικῆς ἀποδόσεως (μη ἀντί με) φρωᾶται γελοῖος.

Περὶ Παραλλαγῆς.

Καὶ τοῦ ὅρου «Παραλλαγή» δὲν ἐδόθη ἡμῖν ὑπὸ τῶν παλαιῶν σαφὲς ὄρισμός. Ὁ Γαβριήλ (σ. 27) τάσσων ἀπλῶς αὐτὴν μετὰ τὴν Μετροφωνίαν ἐπιλέγει: «ἦν δεῖ ἐ-

ἑασκῆσαι καλῶς καὶ οὕτως, ὥς ἐν ὁποίᾳ ἂν εἴῃ, φωνῇ τὸν ἐκείνης τῆς φωνῆς ἦχον ἐτοιμῶς ἔχειν ἀποδοῦναι». Ὁ δὲ Χρυσάφης (θ. 38) θεωρεῖ «τὸ τῆς Παραλλαγῆς χρῆμα κατὰ τὴν ψαλτικὴν τὸ εὐτελέστατον τε τῶν ἐν αὐτῇ πάντων καὶ εὐκολώτατον» καὶ «ἄλογον τοῦ μέλους ἦχῃ» καὶ μελωδίαν «λόγου παντὸς ἐκτός». Ὁ Χρυσάνθος τέλος (ἐνθ' ἂν.) περιγράφει καὶ ταύτης μόνον τὴν χρῆσιν ὥς ἑξῆς. «Ἦν δὲ Παραλλαγή μὲν τὸ ἐφαρμόζωσι τοὺς πολυσυνλλάβους φθόγγους ἐπάνω εἰς τοὺς ἐγκεχαραγμένους χαρακτῆρας τοῦ ποσού τῆς μελωδίας ψάλλοντες αὐτοὺς συνεχῶς ἐπὶ τε ὀξὺ καὶ ἐπὶ τὸ βαρὺ καὶ οὐδέποτε ἐπὶ τὸ ἴσον ἢ ὑπερβατόν. (Πίν. ΙΓ').

Ὁ Ρουσάνος ὁμοίως, ὥς εἶδόμεν, ὁρίζει αὐτὴν περιεργότερόν πως ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄλλους λέγων: «Ἡ μὲν γὰρ Παραλλαγή ἀπαρίθμησίς ἐστι τῶν φωνῶν..... μᾶλλον δὲ Παραλλαγή ἐστι Μετροφωνία μετὰ Ἥχηματος διὸ καὶ ἀσύστατον ἑκάτερον ἀνευ θάτερου». Πρὸ δὲ τούτων λέγει: «συνέζευκται δὲ τὸ Ἥχημα τῇ Παραλλαγῇ».¹

Παρατηρήσεις καὶ σκέψεις ἐπὶ τῆς Μετροφωνίας καὶ Παραλλαγῆς.

Μεταξὺ τοῦ Ρουσάνου καὶ τοῦ Χρυσάνθου ἐν τῷ ὁρισμῷ τῆς Μετροφωνίας ὑπάρχει, ὥς πεῖθεται πᾶς τις, ἀσυνμβίβαστος διαφορὰ, διότι ἐν τῇ πραγματικόνητι ἀποδίδουσιν ὅλως ἄλλοιᾳ καὶ ἕνα πρὸς ἄλληλα πράγματα. Ἐκ τούτου ἐνδείκνυται εἰδικὴ καθ' ἕκαστον ἐρευνα, ὅπως γνωρίσωμεν τὸ πραγματικὸν ἑκάτερου περιεχόμενον

1) Ὁρθότερον καὶ συνεπέστερον πρὸς τὸν δεύτερον ὁρισμὸν τῆς Παραλλαγῆς θὰ ἦτο: «τῇ Μετροφωνίᾳ. Ἀλλ' εἶδομεν ὅτι ἀμφοτέρους τοὺς ὅρους θεωρεῖ συνωνύμους, ὥς, Παραλλ.=ἀπαρτῶν φ., μᾶλλον δὲ: Μετρ. μετὰ Ἥχημ. Ἐκτὸς ἂν ἡ ἀντικατάστασις ἐγένεν ὑπ' ἀντιγραφῆώς τινός.

ἀποδεικνύοντες μάλιστα ποῦτο ἀποχρώντως ἀληθεύον, ἵνα ἐκ τούτου γνωρίσωμεν κατὰ πόσον ἦ τε χρῆσις τοῦ ὄρου εἶναι ὀρθή παρ' ἀμφοτέροις καὶ κατὰ πόσον προσεγγίζουσιν εἰς τὸ διὰ τοῦ ὄρου νοοῦμενον.

Καὶ δὴ

1. Ἡ ὀρθή κατὰ γραμματικὴν ἀρχὴν λήψις τοῦ ὄρου «μετροφωνία» ἀποδίδει τὴν ἐννοίαν τοῦ φωνεῖν τὰ μέτρα. Μέτρα δὲ ἐν προκειμένῳ νοοῦνται τὰ τῶν φωνῶν, ἥτοι τὸ ὕψος καὶ βάθος αὐτῶν. Ἄλλ' ὁ τῆς Παραλλαγῆς σαφέστερος καὶ ἐπιστημονικώτερος ὁρισμὸς τοῦ Ρουσάνου, καθ' ὃν ἡ Μετροφωνία ἀποτελεῖ μέρος τῆς Παραλλαγῆς («παραλλαγή ἐστὶ μετροφ. μετὰ Ἡχ.»); ἡ δὲ Παραλλαγή «ἀπαρίθμησις ἐστὶ τῶν φωνῶν», διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ μετρεῖν τὰς φωνάς καὶ οὐχὶ φωνεῖν τὰ μέτρα (=φωνάς). Τοῦτο ἄλλως διακρίσονται καὶ ἐκ τῶν πρὸ τοῦ Χρυσάνθου πραγμάτων, περὶ ὧν κατωτέρω.

Ἡ Μετροφωνία ἄρα τοῦ Ρουσάνου, πρὸς σαφεστέραν ἀπόδοσιν τοῦ πράγματος καὶ διὰ τὸ εἶναι ὁμῆλογος τῇ σχετικῇ γραμματικῇ ἀρχῇ, ὥφειλε νὰ καλεῖται φωνομετρία. [Τὸ σύνθετον μετροφωνία, ἂν δὲν εἶναι πρόχειρον πλάσμα Βυζαντινῶν ἡμιλογίων προελθὼν ἐξ ἀπλῆς παρατακτικῆς συνθέσεως πρωθυστερόν μάλιστα τῶν μετρῶ—φωνάς, ὅπερ ἐπικρατήσαν ἀπ' αἰῶνων (Γαβριήλ) ἀφῆκεν αὐτὸ καὶ ὁ Ρουσάνος ὡς εἶχεν, εἶναι ἐλλημμένον ἄλλοθεν κατὰ κατάχρησιν ἢ καὶ πλημμελῆ ἀντίληψιν τοῦ πράγματος, περὶ οὗ περαιτέρω].

2. Μεταξὺ τῶν ὄρων «Μετροφωνία» καὶ «Παραλλαγή» φαίνεται ὅτι ἔχει ἐπέλθει σύγχυσις κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ Χρυσάνθου χρόνους. Διότι ὁ μὲν Γαβριήλ ἐν τῇ διατάξει τῶν μουσικῶν σπουδῶν προτάσσει τὴν Μετροφωνίαν τῆς Παραλλαγῆς· ὡσαύτως καὶ ὁ Ρουσάνος, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τῆς Παραλλαγῆς. Ὁ Χρυσάν-

θος ὅμως τοῦναντίον. Δέχεται δὲ ὡς Παραλλαγὴν μὲν τὴν ἀνάλυσιν τῶν σημαδίων τοῦ δεδομένου Μαθήματος τῶν ἐχόντων πλείονας τῆς μιᾶς ἀνιούσας ἢ κατιούσας φωνὰς καὶ τῶν συνδυασμῶν αὐτῶν εἰς ἀπλᾶς ἀνιούσας ἢ κατιούσας καὶ τὴν ἐκ' αὐτῶν ἐφαρμογὴν τῶν πολυσυλλάβων φθόγγων. Τ. ἔ. δέχεται ἀνεπιγνώστως αὐτούσιον τὴν Παραλλαγὴν τοῦ Ρουσάνου μὲ ὅλον τὸ περιεχόμενον αὐτῆς (Πίν. ΙΓ'). Ὡς Μετροφωνίαν δὲ δέχεται τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ Μαθήματος, ὡς παριστῶσι τοῦτο τὰ φωνητικὰ σημάδια διὰ συνεχῶν καὶ ὑπερβατῶν ἀναβάσεων καὶ καταβάσεων.

Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τοῦ δεδομένου, καθ' ἣν ὑπολαμβάνει οὗτος Μετροφωνίαν, θὰ ἦτο ἄλμα δεινόν, τοῦ ὁποίου ἡ θὰ παρηταιτο πρὸ τῆς ἐπιχειρήσεως ὁ ἀρχάριος ἢ ἐπιχειρῶν θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχῃ καὶ οὕτω θὰ ἀπεχώρει ἀπελπισ. Ἄν εἶχε δὲ τὴν ψυχικὴν δύναμιν ἢ λόγους νὰ ἐπιμένῃ, θὰ ἐχρειάζετο τοῦλάχιστον μακρότατον χρόνον διὰ τὴν τοιαύτην τῶν μουσικῶν κειμένων διεκπεραίωσιν καὶ σπουδῇν. Τοῦναντίον ὅμως γνωρίζομεν καλῶς, χάρις εἰς ἀπλοϊκὴν τινα σημείωσιν ἐνὸς μαθητοῦ τοῦ ἔτους 1700, ὅτι ἡ Μετροφωνία ἐλάχιστον πολλοστημόριον τοῦ ὅλου χρόνου κατηνάλισκεν. Ἡ σημείωσις, αὕτη, ἦν παραλαμβάνομεν ἐκ τῆς «Παρασημαντικῆς» τοῦ κ. Ψάχου (σ. 63 σημ. 64) ἔχει οὕτω:

«1700 Δεκεμβρίου 15 εἰς Φιλιππούπολιν: Ἀρχισα τὸν ἦχον πρῶτον καὶ πλάγιον πρῶτον ἐκ τοῦ παρὸν παλαιοῦ στιχηραρίου, ἡγουν μητροφωνίαν».

«1700 Δεκεμβρίου 19 ἡμέρα Πέμπτη ὥρα τῆς νυκτὸς ἕκτη ἐτελείωσα τὴν μητροφωνίαν τοῦ πρώτου καὶ πλαγίου πρώτου ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέ-

λους... καὶ ὁ θεὸς νὰ μὲ ἀξιῶσῃ νὰ μάθω καὶ τὸ μέλος καὶ τὸ ψάλω εἰς τὴν ποθημένην πατρίδα ἀμήν».

Ἐκ τῆς σημειώσεως ταύτης μανθάνομεν ὅτι ὁ θεωρηθεὶς Φιλιππουπολίτης ἐντὸς ὀλίγων ὥρων—λέγω ὥρων—ἔμαθεν ἑκατὸν πενήκοντα περίπου Στιχηρά! Βεβαίως δὲν χρειάζονται εἰδικαὶ γνώσεις διὰ νὰ ἐννοήσῃ τις περὶ ποίου καὶ ὁποίου τινὸς πρόκειται.

Ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Χρυσάνθου, τότε, ἀληθεύοντος καὶ τοῦ εἰρημένου μαθητοῦ, ὄχι δέκα ἢ πλείονα ἔτη, ἀλλὰ μῆνες, ἔστω καὶ ἕν ἔτος, θὰ ἤρκει πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Μουσικῆς μὲ τὴν προϋπόθεσιν ἀναλόγου τινὸς δεξιότητος. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἀρνηθῇ τις ὅτι ὁ Χρυσάνθος ἐν προκειμένῳ λέγει ἀληθῆ. Λέγομεν ὅμως ὅτι ὡς τοιαύτην ἐδιδάχθη τὴν Μετροφωνίαν, ἣτις ὅμως δὲν εἶναι ἡ τῶν παλαιότερων.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ὁ σπουδαστὴς εἶχεν ἀνάγκην καὶ τῆς ἐν ὑπερβατῇ κινήσει ἀσκήσεως, ἀλλὰ ταύτην κατὰ τὴν διδασκτικὴν τῶν παλαιῶν μέθοδον ἀπέκτα δι' εἰδικῶν γυμνασμάτων, οἷα αἱ Μέθοδοι τοῦ Ἀλυάκου, τοῦ Ξηροῦ, τοῦ Κορώνη, τοῦ Καμπάνη, τοῦ Πλουσιαδινοῦ κτλ.

3. Ἐὰν ἡ Μετροφωνία ἦτο, οἷαν ἐκδέχεται ταύτην ὁ Χρυσάνθος, ἀποτελοῦσα σταθμὸν σημαντικῆς προόδου καὶ μάλιστα τὴν πέτραν τοῦ σκανδάλου καὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ Χρυσάφου πρὸς ἐνίους τῶν συγχρόνων ὁμοτέχνων, ὡς ἱστορεῖ ὁ Χρυσάνθος (ἐνθ' ἄνωτ. § 69), δὲν θὰ παρῆλπειν ἐκεῖνος νὰ κάμῃ σχετικὸν καὶ διεξοδικὸν μάλιστα περὶ αὐτῆς λόγον. Περιέργως ὅμως βλέπομεν ὅτι παρασιωπᾷ παντάπασιν καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν Πραγματείαν καὶ αὐτὴν τὴν λέξιν, πάντως ὡς νοουμένην οἰκοθεῖν, ἥτοι περιοχομένην ἐν τῇ κατὰ Ρουσάνον Παραλλα-

γῆ, ἣν μάλιστα θεωρεῖ ἐχρῆμα, εὐτελέστατον τε..... πάντων καὶ εὐκαλώτατον (σ. 38). Ἀλλὰ τὸ ἀκροσφαλές καὶ ταύτης τῆς ἱστορικῆς πληροφορίας τοῦ Χρυσάνθου περὶ τῆς ἀνωτέρω διαφορᾶς τοῦ Χρυσάφου πρὸς τοὺς ὁμοτέχνους αὐτοῦ ἀποδεικνύεται περιφανῶς ἐξ ὧν λέγει: «Ἐπὶ τῶν χρόνων Μανουῆλ τοῦ Χρυσάφου ἀνεφάνησαν διδάσκαλοι τῆς Μουσικῆς, λέγοντες, ὅτι συνίσταται τὸ πᾶν τῆς Μουσικῆς εἰς τὴν Μετροφωνίαν· καὶ ὅτι τὰ περὶ τῶν ὑποστάσεων καὶ θέσεων λεγόμενα ἦσαν περιττά· πρὸς οὓς ἀντιφερόμενος ὁ Χρυσάφης συνέγραψε τὸ περὶ Μουσικῆς ἔγχειρίδιόν του· τὸ ὁποῖον δὲν φανερόναι ἄλλο, παρὰ ἀνασκευὴν τινα τῶν τοιούτων φρονημάτων καὶ ἔκθεσιν τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν θέσεων, καὶ σκοτεινὴν τινα διασάφησιν τῶν φθορῶν».

Ὁ θέλων νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς πληροφορίας ταύτης κτίζει ἐπὶ ἄμμου. Πρῶτον· διότι ὁ Χρυσάνθος ὑπόλαμβάνει ἐνταῦθα τὸν Νέον Χρυσάφην, καθ' ἃ ἐν σ. XLII σημ. γ'. λέγει (πρβ. καὶ XXXIX σημ. β'), ἐν ᾧ τὸ ἐν λόγῳ Ἐγχειρίδιον εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι συνέγραψεν ὁ Παλαιὸς Χρυσάφης. Δεύτερον· ὁ Χρυσάφης ἐν τῷ ἐν λόγῳ Ἐγχειρίδιῳ αὐτοῦ δὲν ὁμιλεῖ περὶ Μετροφωνίας, ἀλλὰ περὶ Παραλλαγῶν (σ. 38). Τρίτον· περὶ Χαρακτήρων οὐδὲν διαλαμβάνει· ὅσα δὲ περὶ φθορῶν λέγει δὲν εἶναι «σκοτεινὴ καὶ διασάφησις ἀλλ' ἀρκούντως σαφὴ. Κτλ. Δὲν ἐπιτρέπεται ἐπὶ ταῦ προκειμένον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψιν ἄλλο παρὰ τὸ σωζόμενον Ἐγχειρίδιον καὶ μάλιστα τοῦ Νέου Χρυσάφου. Μᾶλλον δὲ φαίνεται παραδίδων κακῶς κακῶς πληροφορημένων προφορικᾶς πληροφορίας. Ἐκ τοῦ σημείου ἄρα τούτου, ὡς καὶ τόσων ἄλλων, δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὸν Χρυσάνθον ὡς ἀπολύτου πίστεως συγγραφεὰ καὶ ἀπολύτως νὰ στηριχθῶμεν ἐπ' αὐτοῦ.

4. Ἐν τῷ ὀρισμῷ τοῦ Ρουσάνου ἡ Παραλλαγή εἰ-

παρίθμησης ἐστὶ τῶν φωνῶν..... μᾶλλον δὲ Παραλλαγή ἐστὶ Μετροφωνία μετὰ Ἑχήματος». Οὐδεμία ἀνθρωπίνη φαντασία θὰ δυνηθῇ ποτε νὰ συνδυάσῃ τὴν ὑπὸ τὴν ἐκδοχὴν τοῦ ἹΧρυσάνθου Παραλλαγὴν καὶ Μετροφωνίαν, διὰ νὰ ἀποδώσῃ ἐμπράκτως τὴν Παραλλαγὴν τοῦ Ρουσάνου. Ἐκ τοῦ ἐγνωσμένου ὁμῶς μεθοδικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος τοῦ τελευταίου δεχόμενοι τὸν ὁρισμὸν αὐτοῦ ὥς τέλειον πειθόμεθα ὅτι ἡ Μετροφωνία περιέχεται ὄντως εἰς τὴν Παραλλαγὴν ἀποτελοῦσα συστατικὸν αὐτῆς στοιχεῖον καὶ ἐπομένως προϋπόθεσιν αὐτῆς καὶ ὅτι ἐν τῇ Παραλλαγῇ νοεῖται συλλήβδην καὶ ἡ Μετροφωνία. Οὕτω ἡ μὲν Μετροφωνία ἀποτελεῖ ἡγαυμένον τι τῆς Παραλλαγῆς, ἡ δὲ Παραλλαγή τὸ ἐπόμενον. Ἄλλως, μέρος πρὸς ὅλον. Ἄλλ' εἵπομεν' οὐδεμία φαντασία θὰ δυνηθῇ ποτε νὰ συνδυάσῃ τὰ ἀσυνδύαστα, τὴν Παραλλαγὴν δηλονότι καὶ Μετροφωνίαν τοῦ Χρυσάνθου, διὰ νὰ ἀποδώσῃ τὸ ἐν τῷ ὁρισμῷ τοῦ Ρουσάνου περιεχόμενον πρᾶγμα. Ἡ δὲ Μετροφωνία τοῦ Χρυσάνθου ἀποτελεῖ τι τὸ καινόν, ἐπίνοίαν ἴσως διδακτικὴν ἐπιζήμιον καὶ ἄκαρπον τῶν τελευταίων πρὸ αὐτοῦ διδασκάλων πρὸς ἐκγύμνασιν τῶν μαθητῶν αὐτῶν εἰς τὴν ὑπερβατὴν κίνησιν τῆς φωνῆς, ἀλλὰ πρόωρον ὁμολογουμένως μεταπήδησιν εἰς τὸ δυσκολώτερον κεφάλαιον, ἐξ οὗ προήλθεν καὶ ἡ μακροχρόνιος περὶ τὴν γραπτὴν Μουσικὴν σπουδὴ.

5. Ὁ Πίναξ. ἸΔ' βλέπομεν ὅτι συγκεντροῖ ἄμφοτέρους τοὺς ὑπὸ συζήτησιν ὄρους. Καὶ ἡ μὲν ἐν αὐτῷ Παραλλαγή εἶναι ἀναμφισβήτητος καὶ σύμφωνος μὲ τὴν ἐρμηνείαν καὶ αὐτοῦ τοῦ Χρυσάνθου. Ἄλλ' ἡ Μετροφωνία, ἥτις περιέχεται ἐν τῷ αὐτῷ Πίνακι; Αὕτη ἀσφαλῶς εἶναι ἀπλὴ ἀνάλυσις τῶν πολυφώνων σημαδίων καὶ τῶν συνδυασμῶν αὐτῶν καὶ ἀπλᾶς φωνᾶς (Περβ. σ. 65) καὶ ἔλεγχος τῆς ἀκριβείας αὐτῶν ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ μουσικοῦ κειμένου, ἥτοι τὸν βυ-

σικὸν φθόγγον, τὸ ἄλλως ἴσον ἢ κατ' ἄλλους «Καμπά-
να». Ἀποτελεῖ δηλονότι στοιχείον στοιχειωδέστατον, ἀ-
νάξιον ἵνα ἀποτελέσῃ ἰδιαίτερον λόγον, ὥς εὐνόητον καί
ἀπαραίτητον πρᾶξιν ἐλέγχου ὀρθότητος γραφῆς. Καὶ αὐ-
τὸς δὲ ὁ Χρυσάφης, ἂν καὶ δὲν ὀνοματίζει αὐτήν, περι-
λαμβάνει ταύτην ἐν τῇ Παραλλαγῇ, ὡς ἐξάγεται, ἐξ ὧν
ἐν σ. 38 λέγει: «κἂν εἴπῃ τις ὡς μέλος ἐποίησα καὶ κατὰ
τὰς φωνάς ἐστιν ἀνευδεὲς οὐδεμιᾶς ἀπούσης, ἦν περ ἔδει
παρεῖναι, καὶ τὸ ὀρθὸν εἶναι καὶ ὑγιὲς ὄντως ἀπὸ Πα-
ραλλαγῶν ἔχῃ, ὥστε μὴ χρεῖαν εἶναι μηδεμίαν ἄλλην ἐν
αὐτῷ ζητεῖν τελειότητα, κακῶς φρονεῖν ἡγητέον τὸν τοι-
οῦτον καὶ ἔξω τοῦ τῆς ἐπιστήμης ὀρθοῦ λόγου». Διὰ
ταῦτα οὗτος μὲν παρασιωπᾷ παντελῶς αὐτήν, ὁ δὲ Ρου-
σάνος περιλαμβάνει ρητῶς αὐτήν ἐν τῇ Παραλλαγῇ ὑπο-
καθιστῶν μάλιστα ὑποτυπωδῶς ταύτην διὰ τοῦ ἰσοδυνά-
μου «ἀπαρίθμησης τῶν φωνῶν». Ταύτην δὲ τὴν ἀπα-
ρίθμησην νοοῦμεν καὶ νοεῖ ὁ Ρουσάνος ἐμμελῇ, ἐξ ὧν
προσεπιλέγει: «...Παραλαγὴ ἐστὶ Μετροφωνία μετὰ Ἠ-
χήματος· διὸ καὶ ἀσύστατον ἐκάτερον ἀνευ θιάτερου».

Καὶ ὁ ἄλλως κακῶς καὶ ἀσαφῶς ἐκφραζόμενος Ἀκά-
κιος Χαλκεόπουλος (Χειρ. ΙΣΤ' αἰ. Ἑθν. Βιβλ. ἀρ. 917)
ὑποκαθιστᾷ τὴν Παραλλαγὴν διὰ τῆς Μετροφωνίας ἐ-
ξυπακουομένου πάντως τοῦ Ἠχήματος.

Συμπέρασμα.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται δῆλον ὅτι

1. Ἡ Μετροφωνία κατὰ τὸν κρατοῦντα ὄρον ἦν ἀπλὴ
ἀνάλυσις καὶ ἀπαρίθμησης τῶν φωνῶν.

2. Ἡ Μετροφωνία ἀπετέλει ἀπαρχὴν τῆς σπουδῆς
ἐκάστου μουσικοῦ μαθήματος, μεθ' ἣν εἶπετο ἡ Παραλ-
λαγὴ, ἡ ἐμμελὴς δηλονότι ἀπόδοσις τῶν ἀναλελυμένων
φωνῶν ἢ, κατὰ τὸν τεχνικὸν λόγον, ἡ Μετροφωνία ἐνδε-
δυμένη δι' Ἠχήματος.

3. Ἐν τῇ πράξει ἡ μὲν Μετροφωνία ἦτο φωνομετρία, ἡ δὲ Παραλλαγή, πραγματικὴ μετροφωνία (Πρβ. Χαλκεόπ. ἐνθ' ἀν. καὶ σ. 65 § 1, καὶ. 69 § 5 τοῦ παρόντος).

4. Ἡ χρῆσις καὶ ἄσκησις αὐτῆς ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ Ἠχήματος (= Παραλλαγή) ἐξυπηρετεῖ πρῶτον μὲν τὴν τελείαν ἀπόδοσιν τῶν πολυσυλλάβων φθόγγων ἀπὸ ἀπόψεως ἡχητικῆς ἰδέας, δεύτερον δὲ καὶ πρὸ πάντων ἐξυπηρετεῖ κεφάλαιον οὐσιωδέστατον καὶ τῶν μεγίστων τῆς Μουσικῆς, τ. ἔ. τὸν φθορισμὸν τῶν μελῶν κατ' ἐκμέλειαν χρησιμοποιοῦμενον εἰς τὰ ἀνωτέρας τεχνικῆς μουσικὰ ἔργα, ὡς ἐν τῷ ἐξῆς κεφαλαίῳ ἀναπτύσσομεν.

Χρῆσις τῆς Μετροφωνίας καὶ Παραλλαγῆς.

Ἡ Μετροφωνία καὶ Παραλλαγή δὲν ἀπετέλουν ἀσημαντόν τινα μόνον προπαίδειαν τῶν ἀρχαρίων, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἐντρίβεστάτους καὶ ἱκανωτάτους ἔτι ἐν τῇ Μουσικῇ ἀπετέλει στοιχεῖον τῶν, ὧν οὐκ ἄνευ. Ἐκ τούτου γράφει ὁ Γαβριήλ (σ. 27) ὅτι ὁ καλῶς μετελθὼν ταύτην «ραδίως ἂν καὶ τὰλλα τῆς Ψαλτικῆς κτήσαιο» χωρὶς δὲ ταύτης οὐδὲν κατωρθωκὸς εἴη ἂν ὁ ψάλτης». Ὁ δὲ λόγος:

Αἱ μουσικαὶ περίοδοι τῶν ἀνωτέρας τεχνικῆς ἢ καλλιφωνικῶν μαθημάτων ἦσαν μακραὶ, τὰ δὲ μαρτυρικὰ σημεῖα ἢ ἔλειπον παντελῶς ἢ ἐσπάνιζον, ὡς πείθεται τις ἐξετάζων οἰονδήποτε κώδικα. Ἐτι δὲ καὶ τὰ φθορικά σημεῖα, πρὸ πάντων τὰ τῶν πλαγίων Ἠχων, σπανιώτατα ἐτίθεντο. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὸ μᾶθημα ἐχώρει κατὰ τὸν ὑποκείμενον Ἠχον ἢ καὶ ἐφθείρετο κανονικῶς, ἔβαινε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμαλῶς καὶ παρὰ τῷ μὴ ἐντρίβεϊ ἐν τῇ τέχνῃ. Ἐὰν δμως συνέβαινε νὰ φθορισθῇ κατ' ἐκμέλειαν ἢ ἄλλως παραχορδῇ, οὐδ' αὐτὸς ὁ ἱκανώτατος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μελῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαγνώσῃ τὸ τοιοῦτον καὶ νὰ σχηματίσῃ τὴν ἀνάλογον με-

λικήν γραμμήν. Ἐπρεπε νὰ γνωρίζῃ τοῦτο ἐκ προτέρων ἄλλως τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο ἄθλιον. Διὰ τοῦτο ἦν δὲ νάγκη ἐπιβεβλημένη νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν Μετροφωνίαν καὶ Παραλλαγήν καὶ μετρῶν τὰς ἐκ τῆς βάσεως τοῦ δεδομένου Ἦχον ἐξερχομένας ἀνιούσας καὶ κατιούσας φωνάς, ἐὰν μὲν εὗρισκεν αὐτὰς ἰσαριθμούς, ὥστε νὰ ἐπιστρέφῃ ὁ ἐκτελεστής εἰς τὴν, ἀφ' ἧς ὠρμήθη φωνήν, τὴν βάσιν δηλονότι ἢ τὸ Ἴσον, ἦτο κύριος πάσης γραμμῆς. Ἐὰν ὅμως ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τῶν φωνῶν ἀπεδεικνύετο τὸ μάθημα πλημμελές, τ. ἔ. δὲν ἐπέστρεφεν εἰς τὴν, ἀφ' ἧς ὠρμήθη, βάσιν, τότε ἐνόει—ἂν δὲν ἦτο γραφικὸν λάθος—ὅτι ὑπέκειτο φθόρισμα κατ' ἐκμέλειαν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀλλάσσω τὴν κανονικὴν σειρὰν τῶν πολυσυλλάβων φθόγγων ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς οἷαν ἀπῆται τὸ φθόρισμα καὶ ἐσχημάτιζε τὸν δι' αὐτοῦ ἐπιβαλλόμενον Ἦχον μὲ «τὴν γνωριστικὴν αὐτοῦ ἰδέαν, ἣτις ἐν ἐκάστω τῶν Ἦχων ὥς τι χρῶμα ἐμφαίνεται» (Γαβριήλ σ. 20).

Πρὸς σαφεστέραν τούτων ἀπόδειξιν ἀρκεῖ τὸ ἐν Πίν. ΙΕ' δι' ἡμετέρων γραμμῶν παράδειγμα. Ἐὰν μετρήσῃ τις τὰς ἀπὸ τῆς βάσεως αὐτοῦ ἐξελθούσας φωνάς θὰ εὕρῃ ἀνιούσας μὲν τριάκοντα καὶ δύο, κατιούσας δὲ τριάκοντα καὶ μίαν. Κατέληξεν ἄρα εἰς τὴν πρώτην ὑπὲρ τὴν βάσιν ἀνιούσαν. Καὶ ἐὰν μὲν τοῦτο λαμβάνῃ χώραν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δεδομένου μαθήματος, δυνατόν ἐκ δεξιότητος τοῦ ἐκτελεστοῦ νὰ παρέλθῃ ἀπαρατήρητον. Ἐὰν ὅμως κατὰ τὸ τέλος, τότε, ἐν ᾧ ὁ ὑποκείμενος Ἦχος ἦτο Πλ. Δ', εἰς τὸ τέλος θὰ ἀποδώσῃ τὴν «γνωριστικὴν ἰδέαν» τοῦ Πλ. Α', ὅπερ ἄτοπον μὲν τεχνικῶς, αἰσθητικῶς δὲ αἰσχρὸν καὶ γελοῖον. Διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται νὰ φθορίσῃ τὸ μέλος εἰς ὠρισμένον σημεῖον ἐπὶ ὠρισμένης φωνῆς, ὁπόθεν θὰ ἀλλάξῃ καὶ τρόπον Παραλλαγῆς, ἥτοι τάξιν φθόγγων, καὶ θὰ καταλήξῃ οὕτω εἰς τὸν ὑποκείμενον Ἦχον, ἔστω καὶ κατὰ μίαν φωνὴν ὀξύτερον. Τοῦτο δὲ

ἐπιτρέπεται καὶ τεχνικῶς καὶ αἰσθητικῶς. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἡδύνατο ὁ ἐκτελεστής, ἂν ἤθελε, νὰ ἀποφύγῃ δι' ἄλλου πάλιν φθορίσματος πρὸ τοῦ τέλους τοῦ Μαθήματος.

Αὐτὰ ταῦτα ἐννοεῖ καὶ ὁ τοῖς πολλοῖς δυσνόητος Χαλκεόπουλος (ἐνθ' ἂν.) λέγων: «Τὸ φθόρισμα κάμνει ἐδιδό του μέλος καὶ ἐδική του μετροφωνίαν. Καὶ ὅστις οὐ δύναται φθορίζειν λέγεται πρωτόσκολος καὶ οὐχὶ [τεχνίτης]». Καὶ πρὸ τούτων λέγων ὅτι ἔγραψε τὴν μέθοδον αὐτοῦ «διὰ τοὺς ἀρίστους καὶ προκομμένους διδασκάλους ἢ καὶ ποιητάς, ἐὰν καὶ δύνανται φθορίζειν τὸν καθένα ἦχον ἐναντίον τῆς μετροφωνίας», καὶ κατωτέρω προσφέρων «μικρὰν μέθοδον (παράδειγμα), ὅπου φανερώνει τὴν στράταν τῆς μετροφωνίας, ἕως πόσας φωνὰς ἀνιούσας περιπατεῖ ὁμοῦ μὲ τὸ μέλος καὶ σάζουσι καὶ τὰ δύο, καὶ πάλιν εἰς πόσας φωνὰς ἀνιούσας ἀποχωρίζονται. Ἰστέον δὲ ὅτι ἕως φωνὰς ὀκτὼ ὁδεύουσιν ὁμοῦ· ἀπὸ γὰρ τὰς φωνὰς ἐννέα τὰς ἀνιούσας παραλαμβάνει τὸ μέλος τὴν περίοδον τῶν φωνῶν καὶ ἡ μετροφωνία ἀργεῖ καὶ οὐδὲν συμβιβάζονται».

Σαφέστερος δὲ ἐν προκειμένῳ εἶναι προσφέρων εἰδικώτερον τι «μάθημα» «σφαλτό», ὥς λέγει, «διότι ἔχει φωνὰς ἀνιούσας καὶ κατιούσας καὶ καὶ λείπεται κατιούσα φωνὴ μία καὶ ἀρχεται τὸ μάθημα ἦχον Πλ. Δ' καὶ ἐπειδὴ λείπεται ἕναν ἀπόστροφον ἔρχεται νὰ τελειώσῃ τὸ μάθημα ἦχον Πλ. Α'. Ἀλλ' ἐγὼ Ἀκάκιος τὸ τελειώνω τὸ μάθημα εἰς τὸν ἦχον Πλ. Δ', ὅσῳ νὰ μὴ δὲν ἦτο σφαλτό, καὶ τοῦτο γίνεται ἀπὸ φθόρισμα τοῦ τεχνίτου» κτλ.

Αὐτὰ ταῦτα ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικώτερον μάλιστα καὶ γενικώτερον, εἰ καὶ δι' ὀλίγων καὶ μᾶλλον συνεπτυγμένως κυροῖ καὶ ὁ Ρουσάνος (περὶ Παραλλ. Β. σ. 50) λέγων τὰ τοῖς πολλοῖς γριφώδη θεωρούμενα: «.....τὸν ἀρχόμενον ψάλλειν δεῖ ἀπαριθμεῖν τὰς τε ἀνιούσας τὰς τε κατιούσας φωνάς, καὶ ἐναλλάγδην εἰσὶ, καὶ διωρισμένως

κατὰ μέλος. Καὶ εἰ μὲν διωρισμένως ἐν χερσὶ τὸ ζητούμενον· εἰδ' οὖν, παραβάλλειν δεῖ ἀλλήλας καὶ ἐξετάζειν καὶ τὰς περιττενούσας, καὶν τε ἀνιούσας καὶν τε κατιούσας, προστιθέναι τῷ προκειμένῳ Ἦχῳ, ἥτοι τῷ κατ' ἀρχὰς σημειωθέντι. Καὶ οὕτως ἀριθμήσας κατὰ Παραλλαγὴν εὐρήσεις τὸν ζητούμενον Ἦχον». (Βλ. καὶ δλόκληρον τὸ κεφάλαιον.)

Καὶ ἐν τῇ σωζομένῃ ἐν Χειρογράφοις Ἑρμηνείᾳ τῶν Φθορῶν τῶν Δοχῶν καὶ τῶν Οἰκῶν λέγεται: «Καὶ ἐν πάσαις ταῖς Δοχαῖς ποιούμεν προσθέσεις καὶ ἀφαιρέσεις».

Τούτ' αὐτὸ ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ λεγομένου «περισευμοῦ» τῆς ἐρμηνείας τῆς Παραλλαγῆς τοῦ Κουκουζέλη (σ. 55). (Περβ. καὶ Γαβριήλ σελ. 26 κ. ἐ. καὶ Χρυσάφου: «Τί ἐστι φθορὰ καὶ διατὶ τίθεται» ἐν Φόρμ. Περ. Α' ἔτος Β', ἀρ. 6.)

Ἡ Μετροφωνία τοῦ Χρυσάνθου

Μετὰ τὰ εἰρημένα ἐν τοῖς προηγουμένοις κεφαλαίοις αὐθορμήτως προβάλλει τὸ ἐρώτημα: Τί εἶναι λοιπὸν καὶ πόθεν προέκυψεν ἡ Μετροφωνία τοῦ Χρυσάνθου, ἣν ἡσπάσθησαν καὶ πάντες οἱ ἐπ' αὐτοῦ στηριχθέντες, καὶ ποίαν πρακτικὴν πλευρὰν ἐξυπηρέτει αὕτη, ἀφ' οὗ ἀπαξ ἦτο ἐν χρήσει; Δέχομαι ἀνεπιφυλάκτως καὶ ἀδιστάκτως, ὅτι τὸ μὲν πρᾶγμα ἐξυπηρέτει ὄντως ὠρισμένον τι κεφάλαιον σπουδῆς, ἐπιτυχῶς ἢ μὴ, οὐ τοῦ παρόντος, ἀλλ' ὁ ὅρος δὲν ἀποδίδει τὸ πρᾶγμα εἰλημμένος κατὰ κατάχρησιν. Ἦτοι· Μετροφωνία, ὡς ἐκδεχόμεθα ταύτην ἀνωτέρω στοιχοῦντες τοῖς παλαιοῖς, καὶ Παραλαγὴ συνεχῆς καὶ ὑπερβατὴ συνεκεντροῦντο ἀμεθόδως ἐν τῷ ὑπὸ σπουδὴν μαθήματι πρὸς ἀμφίβολον κέρδος χρόνου, ὃν θὰ ἀπῆτει ἡ ἐξάσκησις ἐν τῇ εἰδικῇ καὶ μεθοδικωτάτῃ Παραλλαγῇ τοῦ Ἀλυσίου ἢ καὶ τῶν ἄλλων. Ἦτο δηλ. ὅλως προσωπικὴ διδακτικὴ τακτικὴ τῶν τελευταίων ἱσως πρὸ τοῦ

Χρυσάνθου διδασκάλων καὶ ἀπότομος μεταπήδησις εἰς ἀπώτερόν τι διδακτικὸν στάδιον, διότι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ΙΗ' αἰῶνι κατὰ τοὺς σωζομένους κώδικας εὐρίσκομεν τὴν σειρὰν τοῦ παλαιοῦ διδακτικοῦ συστήματος, ἥτοι τὴν Μετροφωνίαν μετὰ τῆς συνεχοῦς Παραλλαγῆς (Πίν. ΙΔ') καὶ τὴν μικτὴν Παραλλαγὴν τοῦ Ἀλυάτου κ.τ.λ.—Συνέβη δηλ. ἀνάλογόν τι, οἷον καὶ ἐν τῇ χρήσει τῶν πολυσυλλάβων φθόγγων, οὓς, ἂν καὶ ὁ Χρυσάνθος (σελ. 31, Σημ.) συνιστᾷ μετὰ τὴν ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσι μονοσυλλάβοις ἄσκησιν πρὸς ἐμπέδωσιν τῶν οἰκείων τονικῶν διαστημάτων, οἱ ἀμέσως μετ' αὐτὸν διδάσκαλοι ἠγγόνησαν τούτοις. Προφανῶς ὁμως ἡ ζημία αὕτη δὲν ἰσοφαρίζει πρὸς τὴν ἀνωτέρω.—Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς Μετροφωνίας τοῦ Χρυσάνθου προσῆχε τὸ ζήτημα τῆς ἀποδόσεως τῶν συνδυασμῶν (ὑπερβατικῆς ἐκτελέσεως) ἢ τοῦ φωνεῖν τὰ μέτρα (τῶν φωνῶν), ὠνομάσθη ἀσυνειδήτως ὁ τρόπος οὗτος Μετροφωνία, ὅστις ἀνταποκρίνεται μὲν ἀληθῶς εἰς τὴν πραγματικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐκτελεστοῦ, πλὴν ὁμως ἀποτελεῖ ὅλως διάφορον τοῦ ὑπὸ τοῦ Γαβριήλ-Ρουσάνου νοουμένου.

Εἶναι λοιπὸν Μετροφωνία κατὰ Χρυσάνθον ἡ ἀπ' εὐθείας διὰ μικτῆς ἀναβάσεως καὶ καταβάσεως ἀπόδοσις τῶν φωνητικῶν σημαδιῶν δοθέντος μαθήματος, μᾶλλον δὲ ἀνάλογόν τι πρὸς τὸν σκοπὸν ἄλλ' ἀτυχῆς ὑποκατάστασις τῆς Παραλλαγῆς τοῦ Ἀλυάτου.

Ἡ ὁμολογουμένη δυσχέρεια τῆς νέας ταύτης μορφῆς τῆς Μετροφωνίας ἐπέβαλλεν ὄντως διὰ τὸν ἐκτεθέντα λόγον τὴν πρόταξιν τῆς Παραλλαγῆς, ἐν ἣ καὶ ἡ πραγματικὴ Μετροφωνία. Καὶ ἐν ᾧ παρὰ Γαβριήλ καὶ Χρυσάφην καὶ Ρουσάνφ (Περβ. καὶ σ. 69, 5 τοῦ παρόντος) ἀποτελεῖ «*χρῆμα εὐτελέστατον καὶ εὐκολώτατον*», παρὰ Χρυσάνθφ εἶναι διὰ τούτους σπουδάζοντας δυσκολώτατον καὶ ἐκ τῶν κυριωτέρων ἴσως συντελεστώων εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὴν

Μουσικὴν κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα ἀπρόσιτον. Ἀπῆ-
ται δὲ μεγάλην τριβὴν, οἷαν παρ' ἡμῖν πᾶν δύσκολον καὶ
ἀγνωστον μάθημα, καὶ ἀπαραίτητον διὰ τοὺς μαθη-
τὰς τὴν ἀδιάλειπτον χειραγωγίαν τοῦ διδασκάλου.

Τοιαύτας καὶ τηλικαύτας ἀτυχεῖς ὑπολήψεις παρέδω-
κεν ἡμῖν ὁ Χρῦσανθος οὐχὶ εὐαρίθμους, ἀς ἐν καιρῷ
καὶ τῷ οἰκείῳ τόπῳ ἀναφέροντες καὶ ἐρευνῶμεν.

Περὶ Χειρονομίας.

«Οὐδοτιοῦν γάρ ἐστι δυνατόν εἰπεῖν
τις δόξα Χειρονομίας ἐν τῇ Ψαλ-
τικῇ». (Γαβριήλ σ. 9.)

Τὸ σκοτεινότερον καὶ μᾶλλον ἀσύλληπτον κεφάλαιον
τῆς παλαιᾶς βυζ. Μουσικῆς ἀποτελεῖ ἡ λεγομένη «Χει-
ρονομία». Πλεῖσται ἐτυμολογικαὶ ἐρμηνεῖαι ἔχουσι δοθῆ
εἰς τὸ ὄρον, ὡς χεῖρ-νόμος, χεῖρ-νέμω, καὶ ἡ ἀφελὴς
χεῖρ ὦμος (!) καὶ εἴτις ἄλλη. Ἐκ τινος δὲ κατωτέρω πα-
ρατιθεμένου χωρίου ἐξάγεται καὶ ἡ ἐτυμολογία χεῖρ-νω-
μᾶν. Ἀνάλογον ἄρα εἶναι καὶ τὸ ἐκ τούτων εἰκαζόμενον
πρακτικὸν περιεχόμενον.

Πᾶσαι αἱ περὶ ταύτης στοιχειώδεις ἢ διεξοδικώτεραι
πληροφορίαι ἀφορῶσι περιπτώσεις μόνον χρήσεως αὐ-
τῆς χωρὶς νὰ δίδωσι καὶ σαφῇ καὶ πλήρῃ εἰδήσιν περὶ
τοῦ τρόπου, καθ' ὃν αὕτη ἐξετελεῖτο, οὔτε τοῦ μουσικοῦ
στοιχείου, ὃ ἐξυπηρέτει, εἴτε ἀποκλειστικῶς μελικόν, εἴτε
ἀποκλειστικῶς ρυθμικόν. Ἀλλὰ καὶ οὐδεμία μέχρι σήμε-
ρον ἀπόπειρα συστηματικῆς ταύτης ἐρεῦνης ἐγένεν, εἴτε
ἱστορικῇ, εἴτε τεχνικῇ. Εὐνόητον ὁμως τυγχάνει, ὅτι
εἰσαχθεῖσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἅμα τῇ εἰσαγωγῇ τῆς
ὁμαδικῆς ψαλμωδίας ἀπετέλει κατὰ πρῶτον ἴσως λό-
γον τὸν γνωστὸν καὶ ἀπαραίτητον ὄρον πολυφώνου
μουσικῆς, τ. ἔ. τὴν διὰ τῆς χειρὸς σήμανσιν τοῦ χρό-
νου πρὸς σύγχρονον ἐξαγγελίαν τῶν φωνῶν. Τοῦτο

ἄλλως τε διαπιστοῦται καὶ ἐκ σχετικῶν κατωτέρω ἱστορικῶν χωρίων. Ἄλλ' ἐρευνῶν τις τὰ κατ' αὐτὴν πάντα θὰ πεισθῇ, ὅτι δὲν πρόκειται μόνον περὶ τούτου, ἀλλὰ περὶ ποικιλωτέρου πράγματος, καὶ ὅτι ἥκιστα μέχρι σήμερον ἔχει κατανοηθῇ.

Ἱστορικόν. Τὴν ἐπ' ἐκκλησίαις χρῆσιν τῆς Χειρονομίας ἀπαντῶμεν τὸ πρῶτον παρὰ Ἰωάννη τῷ Χρυσοστόμῳ ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ «Εἶδον τὸν Κύριον» ὡς ἀντικείμενον δριμυτάτου ἀλλ' ἀκάρπου ἐλέγχου. Ἀναφερομένη δὲ ἔκτοτε ὑπὸ πολλῶν κατηγορήθη κατὰ Χρυσανθον (σ. 93, σημ.) τῷ 1650 Ἡ πληροφορία αὕτη, ἣν δέχονται καὶ ἐφ' ἧς βασιζονται πάντες οἱ μετ' αὐτὸν μνημονεύοντες τῆς Χειρονομίας στηρίζεται ἐπὶ συμπτωσιακοῦ ὅλως τινὸς γεγονότος τοῦ ἐξῆς: Ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ μεταξὺ τῶν θεωρητικῶν κεφαλαίων πολλῶν μουσικῶν κωδίκων ὑπάρχει ἐρμηνεία τοῦ «Τερισέμ» μετὰ τὴν ἐξῆς εἰσαγωγὴν.

«Εἰς τοὺς χιλίους ἑξακοσίους τεσσαράκοντα ἐννέα χρόνους ἀπὸ Χριστοῦ ἐγένεν αὕτη ἡ ἐρωταπόκρισις διὰ τὸ τερερέ, διατὶ ψάλλεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἀποκρίνεται, Τερερὲ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ψάλλομεν, ὅσον ἐγὼ εἴμπορῶ νὰ φέρω λογαριασμὸν κατὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἡλικίας μου καὶ τῆς πράξεως, ἀφίνοντας εἰς τοὺς ἄλλους μείζονα καὶ τελειωτέραν πλουσιωτέραν τε τὴν ἀπόκρισιν.

Γέγονε δὲ αὕτη ἡ ἀπόδειξις ἐξ αἰτίας τοιαύτης ἥρως τι ἐκ τῶν ἐνετῶν (Ἰάκωβος τοῦ νομα τοῦ πύκλιν βάρβαρος), ἐξητήσατο τὸν ἐκ Κρήτης πρωτοψάλτην Δημήτριον Ταμίαν, δι' ἣν αἰτίαν τὸ τερερὲ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ψάλλουσι, δέδωκε δὲ τὴν ἀπόκρισιν Γεράσιμος ἱερομόναχος (Κατὰ

Χρυσανθον φιλόσοφος) ὁ Βλάχος καὶ ὁ Κρῆς παρακληθεὶς ἐκ τοῦ ἄνω εἰρημένου Δημητρίου Ταμίας.

Ὡς βλέπομεν, τὸ θέμα δὲν ἀφορᾷ παντάπασιν τὴν Χειρονομίαν. Ἡ «ἀπόκρισις» ἀποτελεῖται ἐκ δύο κεφαλαιωδῶν περιέργων δὲ Ἑρμηνειῶν. Ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἑρμηνείᾳ ἀναφέρει ἅπαξ μόνον τὸν ὄρον Χειρονομία ὑπὸ τὸ πνεῦμα ὅτι «Οὐδένα πρᾶγμα ἢ τοῦ Χριστοῦ Ἑκκλησία ἐξ ἀρχῆς μάτην πεποίκε... Καὶ μηδένα σχῆμα καὶ λόγος εἶναι, ὅπου νὰ μὴν σημαδεύει τίποτε, ἔργον, νόημα, ἱστορίαν, θαῦμα καὶ μυστήριον.... Μὰ οἱ περισσότεροι σήμερον μὲ τὸ νὰ μισήσωσι τὴν σπουδὴν.... τολμῶσι νὰ εἰπουνσι πὼς ὁ τερετισμὸς καὶ ἡ Χειρονομία τῆς οὐρανομιμήτου μουσικῆς εἶναι ἄπρεπον πρᾶγμα, μὴ εἰξεύροντες οὔτε τὴν αἰτίαν οὔτε τὴν ἀπόδειξιν μόνον ὁμοιάζουσι τοῖς ἀλογίοις, οἵτινες μὴ ἔχοντες χεῖρας, φωνοῦσι χωρὶς σχήματα,» καὶ ἐπάγεται ἐφεξῆς τὴν ἑρμηνείαν μόνον τοῦ τερερέ, τὸ ὁποῖον κατ' αὐτὸν εἶναι συμβολικὴ μελουργία καὶ σημαδεύει πολλὰ καὶ διάφορα πράγματα.»

Μετὰ τὴν δευτέραν Ἑρμηνείαν κλείουσιν προφανῶς τό, περὶ οὗ πρόκειται, κεφάλαιον ἔπεται ἀμέσως ἕτερον κεφάλαιον μὲ τίτλον: «Ἑρωταπόκρισις περὶ τοῦ τί ἐστὶ Χειρονομία», ἐν τῷ ὁποίῳ εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸν συνήθη ὁρισμόν: «Χειρονομία ἐστὶ νόμος παραδεδομένος τῶν ἁγίων Πατέρων» κτλ. ἔπεται ἐν συνεχείᾳ καὶ συνυφασμένως πὼς τὸ περὶ Ἦχων. Τὸ τελευταῖον λοιπὸν τοῦτο κεφάλαιον εἶναι ὅλος ἀνεξάρτητον καὶ ἄσχετον πρὸς τὸ προηγούμενον, ὡς τίθεται καὶ ἐν πολλοῖς κώδιξιν, ὅπου δῆποτε, ἀσχετῶς πρὸς τὰ προηγούμενα καὶ μάλιστα χωρὶς τὸ παράπαν νὰ ἀναφέρηται κἀν ἑρμηνείᾳ τοῦ τερερέ. Εἶνε δὲ γνωστὸν πόσον ἀτάκτως καὶ ἡμεθόδως τὰ

τοιαῦτα τοῦλάχιστον χειρόγραφα παρατάσσουνι πολλάκις τὰ διάφορα κεφάλαια καὶ μονογραφίας.

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω λοιπὸν γεγονότος, λαβόντος χώραν τῷ 1649, καὶ μόνον ὅτι ἀναφέρεται ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ ὁ ὄρος Χειρονομία μὲ πνεῦμα προφανῶς ὁμοιωματικόν, καὶ ἐκ τῆς ἀπλῆς συμπτώσεως καὶ ἀταξίας τοῦ συλλιγογράφου τοῦ νὰ τάξη τὸ περὶ Χειρονομίας καὶ Ἦχων ἀμέσως μετὰ τοῦ τερερὲ ἐξήγαγεν ὁ Χρῦσανθος τὸ εὐκολον συμπέρασμα, ὅτι ἡ Χειρονομία ἐσώζετο μέχρι τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1650. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡ ἐρώτησις τοῦ Ἑνετοῦ Ἰακώβου ἀφεῶρα πράγματι καὶ τὴν Χειρονομίαν, ὁ Πρωτοψάλτης Δημήτριος Ταμίας ὤφειλε—λέγω ὤφειλε—νὰ γνωρίζῃ καλῶς τὰ κατ' αὐτὴν ἀποτελοῦσαν κεφάλαιον οὐσιῶδες τῶν, ὧν οὐκ ἄνεν, τοῦ ἑαυτοῦ ἐπιτηδεύματος καὶ νὰ δώσῃ τὴν ἀνάλογον ἐξήγησιν, χωρὶς νὰ ἐπιφορτίσῃ τὸν ἱερομόναχον Γεράσιμον, ὅστις καὶ τὸ τερερὲ οὐχὶ διὰ γλώσσης μουσικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀλλὰ θεολογικῆς καὶ δογματικῆς ἡρμήνευσεν. Ἀφ' ἑτέρου οὔτε ἐκ τούτου οὔτε ἄλλοθεν ποθεν πιστοῦται, ὅτι τὸ ἐπόμενον ἔτος ἔπαυσεν ἐνεργουμένη. Συνθῆκαι καὶ ὄροι τόπου καὶ χρόνου, συνθῆκαι διοικητικαὶ καὶ συνθῆκαι ἀρχῶν δὲν ἐπιτρέπουσι νὰ φαντασθῇ τις, ὅτι ὡς διὰ στρατιωτικοῦ συνθήματος ἢ αὐτοκρατορικοῦ τινος διατάγματος κατηργήθη αὕτη καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ μάλιστα καὶ εἰς τὰ κέντρα τῶν αὐστηρῶν παραδόσεων, ἀφ' οὗ τὸ πρᾶγμα, ὡς κατωτέρω ἐμφαίνεται, εἶχε προσλάβει ἱερότητά τινα.

Ἀλλὰ καὶ ἐν παρᾷλληλον βλέμμα ἐπὶ τῆς ὁμοδόξου Ρωσίας πείθει ἡμᾶς περὶ τοῦ ἐναντίου.

Εἶναι ὁμολογουμένη ἀλήθεια ὅτι ἀπὸ τοῦ Βλαδιμήρου τοῦ Μεγάλου καὶ μάλιστα τοῦ νιοῦ αὐτοῦ Γιαροσλάβου ἡ Ρωσία ἐνηγκαλίσθη φιλοτίμως, παρὰ τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν, πᾶσαν βυζαντινὴν τέχνην καλλιεργού-

μένην διὰ τῶν ἀθρόως ἐκάστοτε ἀποστελλομένων ἐκ Κωνσταντινοπόλεως ἱερέων καὶ μοναχῶν, διδασκάλων, καλλιτεχνῶν καὶ ψαλτῶν. Εἰδικαὶ δὲ σχολαὶ ψαλτῶν ἐν Κι-
 ἔβφ καὶ Μόσχα ἀνεπτύχθησαν ἰδίως ἐπὶ τοῦ εὐπαιδεύτου
 καὶ φιλομούσου Ἰβάν τοῦ Τρομεροῦ (ΙΣΤ' αἰ.), ὅστις
 ἐπίσης ἡσχολεῖτο καὶ εἰς τὴν ἐκκλ. Μουσικὴν. Εἰσαχθει-
 σὼν δὲ βαθμηδὸν τῶν πομπωδῶν αὐλικῶν καὶ ἐκκλησι-
 αστικῶν τελετῶν κατέστησαν ἐκ διαδοχῆς τό τε Κίεβον
 καὶ ἡ Μόσχα νέα Κ)πολεις. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους, καθ'
 οὓς κατὰ Χρῦσανθον κατηρηγῆθη ἡ Χειρονομία, ἡ Ἐκ-
 κλησία τῆς Ρωσίας ἐταράσσετο σοβαρῶς ἐκ τῆς ἀπὸ
 πολλοῦ ἀρξαμένης κινήσεως πρὸς τε στήριξιν τῆς Ὀρθο-
 δοξίας, ἣτις διήρχετο δοκιμασίαν ὑπάρξεως ἐκ τῆς ἐπι-
 δρομῆς τῶν Οὐνιτῶν καὶ τῆς ἐν Εὐρώπῃ ἐκκλησιαστικῆς
 ζυμώσεως καὶ πρὸς διόρθωσιν τῶν ἀθλιῶς ἀλλοιωθέν-
 των ἐκκλ. βιβλίων καὶ ἐθίμων, ἔτι δὲ καὶ πρὸς κατάργη-
 σιν τῆς πολυφώνου ἐκκλ. Μουσικῆς, ἣτις σὺν τοῖς ἄλλοις
 κατέκτησε σημαντικὸν ἐν Ρωσσίᾳ ἔδαφος. Τῆς τελευταίας
 ταύτης κινήσεως προΐστατο ὁ πρωθιερεὺς Νερόνωφ.

Ὁ Πατριάρχης Νίκων, θερμὸς ὁπαδὸς τῶν ἐν λόγῳ
 κινήσεων ἀπέστειλεν εἰς Κ)πολιν τῷ 1654 πρεσβεῖαν
 ὑπὸ τινα Ἑλληνα Ἐμμανουήλ καὶ τὸν Ρῶσσον θεολό-
 γον Ἀρσένιον Σουχάνωφ, ἣτις ἔθεσεν ὑπ' ὄψιν τοῦ Πα-
 τριάρχου Παΐσιου Α' τὰς ἀπόψεις τοῦ Νίκωνος καὶ τῆς
 περὶ αὐτὸν Συνόδου. Ὁ Σουχάνωφ ἀκολούθως ἐπισκεφ-
 θείς τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ πολλὰ μέρη
 τῆς Ἀνατολῆς ἐρευνῶν διάφορα χειρόγραφα πρὸς τέλειον
 ἔλεγχον τῶν Ρωσικῶν τελετουργικῶν βιβλίων ἐπέστρε-
 ψεν εἰς Ρωσίαν συναποκομίζων πολυάριθμα τοιαῦτα
 καὶ δὴ καὶ μουσικά, δι' ὧν ἀντικτεοτάθησαν ἡ διωρθώ-
 θησαν τὰ χρῆζοντα τούτων, εἰσῆχθη δὲ αὐθις ἡ μονό-
 φωνος ὑμνωδία ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἑλληνικὴ μελωδία».
 Πόσον δὲ ζωηρὰ καὶ πόσῃ ἀντίδρασιν εὗρεν ἡ ἀνωτέρω

καθόλου κίνησις ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀποσχίσεως πολλῶν ἑκατομμυρίων πιστῶν ἀποτελεσάντων ἑκτοτε τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Παλαιοπίστων (Ρασκονλίκων).

Τὰ ἐν λόγῳ ὁμῶς μουσικὰ βιβλία, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ χωρίου τοῦ Γαβριήλ: «Οὐδοιοῦν γάρ ἐστι δυνατόν εἰπεῖν τινα δῖχα Χειρονομίας ἐν τῇ Ψαλτικῇ», θὰ ἔμενον ἀνενέργητα. Καὶ προβάλλει ἐκ τοῦ αὐτοῦ χωρίου ἕτερον σοβαρὸν ἐρώτημα διὰ τὴν τότε καὶ ἑκτοτε κατὰστασιν τῆς Ἐκκλ. Μουσικῆς ἐν τε Κ)πόλει καὶ τῇ καθόλου Ἑλληνικῇ καὶ μὴ Ὁρθοδοξίᾳ: Πῶς ἠδύναντο τὸ ἐφεξῆς νὰ ψάλλωσιν ἄνευ Χειρονομίας; Ἡ μήπως ἄνευ ταύτης ἡ ἐκκλ. Μουσικὴ ἠλλοιώθη θραυσθέντος οὕτω ἀπὸ τὸ 1650 τοῦ συνεκτικοῦ δεσμοῦ τῆς Παραδόσεως; Ἀλλὰ τοιοῦτο τι δὲν συνέβη, κατὰ γενικὸν τοῦλάχιστον λόγον, ὥς ἐκ τῶν κατωτέρω ἐξάγεται. Ἐὰν ὁμῶς σὺν τῇ Βυζ. Μουσικῇ παρέλαβον πάλιν οἱ Ρῶσοι καὶ τὴν Χειρονομίαν, δὲν ὑπῆρχε λόγος οὔτε ἔλειπον τὰ μέσα, ὥστε νὰ μὴ σώζηται αὕτη μέχρι τῆς ἐν αὐτῇ ἐπικρατήσεως τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀρμονίας, ἥτοι τῶν μέσων τοῦ ΙΗ' αἰ., ὅτε ἕνεκα τῆς στενωτέρας ἐπικοινωνίας τοῦ Ἑλληνικοῦ πρὸς τὴν Ρωσίαν ἐπιτρέπεται νὰ ζητήσῃ τις τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῆς εἰς τὴν διψῶσαν ταύτης Κ)πολιν. Ὁ δὲ Πρωτοψάλτης Πέτρος ὁ Βυζάντιος, ὁ ἐπικληθεὶς Φυγάς, Λαμπαδάριος ὢν περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰ. καὶ ἀσχάλλων ἐπὶ τῇ ὑπὸ τοῦ τότε Πρωτοψάλτου Ἰακώβου καταστρατηγήσει τοῦ Ρυθμοῦ τῶν μελῶν, ὃν ἐκεῖνος διησθάνετο λανθάνοντα ἐν τῇ παλαιᾷ Χειρονομίᾳ, δὲν θὰ προσεφέρετο, καθ' ἃ ἱστορεῖ ὁ Χρύσανθος (σ. LIII), νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν μαρτυρικὴν τότε ἀποδημίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀμερικὴν, ὥς καθ' ὑπερβολὴν ἔλεγε χάριν τῆς Χειρονομίας, ἐὰν ἐδιδάσκετο ἐκεῖ, ἀλλὰ θὰ προὔτιμα ἀσφαλῶς νὰ ἐκδράμῃ μέχρις Ὀδησοῦ, Κιέβου καὶ Μόσχας πρὸς πλήρωσιν τῆς σφοδρᾶς

αὐτοῦ ἐπιθυμίας καὶ τοῦ κενοῦ τῆς μουσικῆς αὐτοῦ κα-
ταρτίσεως.

Οὕτω ἐκ τούτων καὶ ἄλλων κατωτέρω ἀποβαίνει λίαν
ἀκροσφαλὲς τὸ νὰ δεχθῇ τις τὴν κατὰ κόρον καὶ ἀνεπι-
φυλάκτως ἐπαναλαμβανομένην ἐκάστοτε πληροφορίαν
τοῦ Χρυσάνθου, ὅτι ἡ Χειρονομία ἐσώζετο μέχρι τοῦ
1650. Ἐν κατωτέροις μάλιστα χρόνοις ἀπαντῶμεν πε-
ρίεργά τινα, ὧν παραθέτομεν, τό γε νῦν, τὰ ἐξῆς, τὰ δὲ
λοιπὰ ἐν καιρῷ.

Τῷ 1727 ὁ Πατριάρχης Παΐσιος Β' διορίζων τὸν
τότε Δομέστικον εἶτα δὲ Πρωτοψάλτην Ἰωάννην τὸν
Τραπεζούντιον διδάσκαλον τῆς πρώτης πατριαρχικῆς
Σχολῆς ἐκέλευε «διδάσκειν... καὶ ἐρμηνεύειν ἐπιμελῶς
καὶ φιλοπόνως τὸ εὐρυθμον καὶ ἑναρμόνιον ἐκκλ. μέλος
μετὰ τῶν ἐφαρμοζόντων σεμνῶν καὶ ἱεροπρεπῶν σχη-
μάτων καὶ κινήματων τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας»! ¹
Διατὶ λοιπὸν νὰ μὴ σώζηται κατὰ ταῦτα ἡ Χειρονομία
τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 1728; Ἄλλ' ὁ ἡμέτερος συγγρα-
φεὺς εἶναι καταφανῶς καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων εὐκολος εἰς
συμπεράσματα. Οὕτω, ἐπικαίρως, καὶ ἐκ τῆς εἰδήσεως
τοῦ Κεδρηνοῦ, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος «ἔρωτι τοῦ
μέλους βαλλόμενος κατὰ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν ἐν
φαιδραῖς πανηγύρεσιν, οὐ παρητεῖτο τὸ χειρονομεῖν»
ἐξάγει: «Ἦτον λοιπὸν σχολεῖον Μουσικῆς μέσα εἰς τὸ
παλάτιον, ὅπου οἱ ἀρχάριοι ἐδιδάσκοντο καὶ τὸ ψάλλειν
καὶ τὸ χειρονομεῖν» (σ. XLV, 66)!

Ἐπὶ τούτοις ἐπάγομεν εἰκότως τὰ ἐξῆς. Ἐὰν ἡ Χει-
ρονομία ἦτο μέγα τι, οἷον ἀναπαριστᾷ ἡ ἡμέτερα φαν-
τασία, προϋποθέτον μάλιστα πολυμεεῖς χορούς, ἀπο-

1) Τὸ σχετικὸν πατριαρχικὸν γράμμα ἐξέδωκεν ὁ Μ. Χαρτο-
φύλαξ τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου Μ. Γεδεών διὰ τῆς Ἐκκλ. Ἀ-
ληθείας (Ἔτος Η' ἀρ. 4, σ. 35 καὶ ὁ Μ. Πρωτεύδικος Γ. Πα-
παδόπουλος ἐν «Συμβολαὶ κ.τ.λ. σ. 372)

κλείεται παντελῶς ἀπὸ τούδ' μετὰ τὴν "Αλωσιν χρόνους καὶ μάλιστα τὸν ΙΖ' αἰ., ὅστις εἶναι περίοδος τελείας παρακμῆς καὶ παντοίας καταπτώσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς Ἐκκλησίας μεγαλείου. Ἐὰν ὁμως δὲν προϋπέθετε μεγαλοπρεπῆ ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν, ἀλλ' ἦτο στοιχεῖον—μελικὸν μάλιστα—τῆς Βυζ. Μουσικῆς, τότε οὔτε πρὸ οὔτε μετὰ τὸ 1650 εἶχε λόγον καὶ ἐπετρέπετο νὰ παύσῃ. Ἐφ' ᾧ ἔχει τὸν λόγον ἡ ἀνωτέρω πληροφορία τοῦ Παΐσιου.

Ἐν τούτοις καὶ παρὰ ταύτην ἐν ἔτος ἀργότερον (1728) ἄλλη τις πληροφορία ἔρχεται νὰ ρίψῃ ἡμᾶς εἰς νέον βυθόν, ἀναιροῦσα, οἶονεὶ τὴν πρώτην. Αὕτη εἶναι ἡ τοῦ Πρωτοψάλτου Παναγιώτου Χαλάτσογλου, ὅστις ἐν τῇ ἑαυτοῦ «Συγκρίσει τῆς Ἀραβοπερσικῆς Μουσικῆς πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησιαστικὴν» (Τεῦχ. Β' Μουσ. Συλλ. Κ)πόλεως, σ. 74) γράφει ὅτι ἡ Χειρονομία («ἡς τοῦνομα ἐν τοῖς μουσικῆς βιβλίοις τῶν μεταγενεστέρων σώζεται, ἡ δὲ τέχνη πραγματικῶς) οὔτε δεδίδασκται οὔτε διδασχθήσεται παρὰ τινος, τῶν ἡμετέρων μουσικῶν»! Ἀφ' ἑνὸς δηλονότι ὁ τότε Δομέστικος αὐτοῦ Ἰωάννης ὁ Τραπεζούντιος τῷ 1727 ἐντέλλεται «διδάσκειν..... καὶ ἐρμηνεύειν τὸ.... ἐκκλ. μέλος μετὰ τῶν ἐφαρμοζόντων σεμνῶν καὶ ἱεροπρεπῶν σχημάτων καὶ κινήματων τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἀρμονίας», ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ τούτου προϊστάμενος Πρωτοψάλτης Χαλάτσογλος μετὰ ἕν καὶ μόνον ἔτος (1728) ἀποφαίνεται ὡς ἀνωτέρω! Ἀντιλογία λοιπὸν προφανὴς καὶ ἀνερμήνευτος; Ἀλλ' ὅχι. Ὡς δὲ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἑκάτερος ἀπὸ ἰδίου ἐδάφους ἀπεφαίνετο, τοῦθ' ὅπερ βλέπομεν ἐπαναλαμβανόμενον καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωτοψάλτου.

Ἵνα ἐξέλθωμεν τοῦ ἀπελπιστικοῦ τούτου ἀδιεξόδου, προέχει πρὸ παντός ἄλλου νὰ παρακολουθήσωμεν κατὰ

τάξιν χρονολογικὴν τὰς σοβαρώτερας περὶ Χειρονομίας εἰδήσεις ἀποβλέποντες εἰς τὴν βαθυτέραν ἐκάστης ἐννοίαν μὲ αὐστηρὰ χρονολογικὰ ὁροθέσια, ἐξ οὗ θὰ γνωρίσωμεν καὶ δύο διαφόρους τοῦ ὅρου ἐποχὰς μὲ ἐπίσης διάφορον αὐτοῦ σημασίαν, ἣν ἐξ ἱστορικῶν καὶ τεχνικῶν λόγων ἔλαβεν, ὅπως καὶ ἄλλοι τινὲς ὅροι τῆς Βυζ. Μουσικῆς, ἐξ οὗ γεγονότος ἀποβαίνει ἡ Χειρονομία, παρὰ τοὺς φαινομενικῶς σαφεῖς αὐτῆς ὁρισμούς, ἀσύλληπτος πρὸς τελείαν καὶ συγκεκριμένην κατάληψιν τοῦ πράγματος. Ἐπίσης θὰ γνωρίσωμεν τὸ οὐχ' ἥττον οὐσιῶδες ζήτημα: κατὰ πόσον ἡ Παρασημαντικὴ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν πρὸ πάντων αἰώνων καὶ τινων πρὸ εἶναι ὀρθή, ἢ μή, ἔτι δέ, ὅτι ὁ ὅρος Χειρονομία ἐκκινήσας μὲ ἄλλο μουσικὸν περιεχόμενον ἔλαβε σὺν τῷ χρόνῳ ἔτερον, ὅπερ καὶ παρέμενε μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν τοῦ Χρυσάνθου χρόνων, ἢ καὶ ἔτι πέραν.

Ἐν πολλοῖς χειρογράφοις ἀπαντῶμεν τὰ ἐξῆς μὲ μερικὰς παραλλαγὰς, ἅπερ ὁμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθῶσιν οὔτε εἰς ὀρισμένον πρόσωπον νὰ ἀποδοθῶσι:

Χειρονομία ἐστὶ νόμος παραδεδομένος τῶν ἁγίων Πατέρων τοῦ τε ἁγ. Κοσμᾶ τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἡνίκα γὰρ ἐξέρχεται ἡ φωνὴ τοῦ μέλλοντος ψάλλειν τι, παραυτίκα καὶ ἡ Χειρονομία ἀπάρχεται, ὥς ἵνα παραδεικνύῃ ἡ Χειρονομία τὸ μέλος. Ὡς γὰρ βοηθῶ χρώμενος ὁ ψάλτης γνωριζούσῃ τὸν ἐκάστου λόγον, ἀρμοζόντως μελωδεῖ καὶ οὐκ ἀδιαφόρως.¹

1) Ἐν τισιν ἀκολουθεῖ συμπληρωματικῶς τό: «Λέγεται δὲ καὶ χεῖρ τοῦ ὠμου τὸ ἴσον, διὰ τὸ ἐκτελεῖσθαι τὴν χεῖρα ἴσον τοῦ ὠμου εἰς σημάδια μερικά», ἀλλ' ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ

Τὴν πρώτην ὁμῶς σαφῆ ἱστορικὴν εἰδήσιν ἑναργοῦς χρήσεως τῆς Χειρονομίας ἐν τοῖς ἱεροῖς ὄσμοσι δίδει ἡμῖν Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (I αἰ.) ἐν τῇ «Ἐκθέσει τῆς βασιλείου Τάξεως (B. 429) διὰ τῶν ἑξῆς:

«Καὶ ἐν τούτῳ τῷ καιρῷ εἰσάγειν πρὸς Χειρονομίαν τῶν ἀνακειμένων τοὺς δύο μεγάλους δομεστίκους... πρὸ τὸ ποιεῖσθαι τὴν Χειρονομίαν ἐπὶ τὴν ψαλμωδίαν τῶν ἀνακειμένων πατέρων».

Καὶ (αὐτ. 433):

«Καὶ σὺν τῇ ἐπινεύσει καὶ εὐλογίᾳ τοῦ ἀγιοτάτου ἡμῶν Πατριάρχου ἀπάρχεσθαι αὐτοὺς τὴν τιμίαν καὶ θεάρεστον αἴνεσιν, τὴν ἐξ οἰκείων χειλέων τοῦ σοφωτάτου καὶ θεοπροβλήτου ἡμῶν βασιλέως Λέοντος ἐξυφανθεῖσαν καὶ ἅμα τῇ αὐτῆς ἐκφωνήσει καὶ πολυτέχνῳ τῆς Χειρονομίας κινήσει ὁμοθυμαδὸν ἅπαντας τοὺς ἀνακειμένους ἄδειν καὶ συμπάλειν τὸ ρηθὲν ὄσμα, τὸ ἐκ μελισταγῶν χειλέων σταλάξαν τοῖς πιστοῖς ὑπηκόοις».

Ἰωάννης ὁ Καμενιάτης (I' αἰ.) ἐν τῇ Θρηνηδίᾳ αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀναφερόμενος εἰς τὰς λαμπρὰς ἐκκλησιαστικὰς αὐτῆς τελετὰς ἐπάγειται:

«... Ἐκεκλήρωτο γὰρ ἐν ἐκάστῳ τῶν ναῶν τάγματα ἱερέων καὶ ἀναγνωστῶν συστήματα, δι' ὧν ἡ τῶν ὁσμάτων σπουδάζεται ὑμνωδία, ἀμοιβαδὸν τοὺς στίχους ἀλαλάζοντες καὶ ταῖς Χειρονομίαις τῶν μελῶν τοὺς φθόγγους διατεθέντες...».

παρετυμολογίας (ἐκ τῶν νόμοι-(ν)ῶμος ὥμος) διότι δὲν βεβαιοῦνται ἄλλοθεν «τὸ ἐκτελεῖσθαι τὴν χεῖρα ἴσον τοῦ ὥμου εἰς σημ. μερικὰ». Μᾶλλον λοιπὸν φαίνεται καὶ κυροῦνται καὶ ἐκ τοῦ ἀδεξίου λόγου, ὅτι ἡ προσθήκη ὀφείλεται εἰς τὸν παρετυμολογήσαντα τὸν ὄρον.

Καὶ Θεόδ. ὁ Πρόδρομος ἢ Πτωχοπρόδρομος (IB' αλ.).
 «Αὐτὸς ἔνεν καλόφωνος, τεχνίτης χειρονόμος,
 σὺ δὲ τυγχάνεις πάρηχος καὶ ψάλλειν οὐκ ἰσχύεις».
 Καὶ ὁ ἀβεβαίου χρονολογίας (Z'—H', ἢ Θ' ἢ IB' αλ.)
 Μελέτιος ὁ μοναχὸς καὶ ἱατρὸς ἐν τῷ «Περὶ φύσεως ἀν-
 θρώπου» (σ. 1245)¹ λέγει:

Ἄλλὰ καὶ ψαλμοῦδοι οἱ τῶν χορῶν προϊστά-
 μενοι, εἰ μὴ χρήσαντο ταῖς χερσὶ συνεπακολου-
 θούσαις τοῖς ᾄδομένοις καταγέλαστοι δείκνυνται».

Ὁ Νικόλαος Μεσαρίτης περιγράφων περὶ τὰς ἀρχὰς
 τοῦ ΙΓ' αλ. (1199—1213) τὸν ἐν Κ) πόλει ναὸν τῶν
 Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ ἀναφερόμενος εἰς τοὺς τὰ διά-
 φορα σπουδάζοντας ἐν τοῖς προαυλίοις τοῦ ναοῦ (σ. 20,
 9)² γράφει:

«Ἐκεῖθεν ἴδοις ὡς πρὸς δυσμῶν [ὑμνωδοὺς]
 ψαλμωδοὺς σὺν παισὶ νηπιόχοις (sic) σχεδὸν καὶ
 ὑποψελίζουσι καὶ τῆς θήλης ἀρτίως ἀποσπασθεῖ-
 σιν, οἱ καὶ ἀνοίγουσι στόμα καὶ λαλοῦσι σοφίαν
 καὶ καταρτίζουσιν αἶνον τῷ πάντων βασιλεῖ καὶ
 Θεῷ καὶ τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ τοῖς τὴν ἐκείνου πολι-
 τεῖαν μιμησαμένοις καὶ τὰ παθήματα. Μικρὸν
 παριῶν μεираκίοις ἐντύχοις σὺν νεανίσκοις ἄρτι
 τὸν μείρακα παραμεΐβουσιν, εὐρυθμον μέλος καὶ
 σύμφωνον ἁρμονίαν ἐκ στόματος, ἐκ χειλέων, ἐξ
 ὀδόντων προπέμπουσι. Νωμῶσιν οὗτοι καὶ χεῖρα
 πρὸς φωνῶν καὶ ἤχων ἐξίσωσιν τὸν ἀρτιμαθῆ
 χειραγωγοῦσαν, οἷον τοῦ μὴ τοῦ συντόνου ἐξο-
 λισθαίνειν καὶ τοῦ ρυθμοῦ καταπίπτειν μηδ' ἐκ

1) Γ. Δ. Τζέτζη: «Ἡ ἐπινόησις τῆς παρασημαντικῆς κτλ.

2) Aug. Heisemberg: «Grabeskirche und Apostelkirche».

τῆς συμφωνίας ἐκνεύειν καὶ διαμαρτάνειν τοῦ ἐμμελοῦς».

Μετὰ τὸν Μεσαρίτην ὁ Ἰαβριήλ, ὁ καὶ πλείονας, σαφεστέρας καὶ εἰδικωτέρας πληροφορίας καταλιπὼν ἡμῖν, εἶναι ὁ ἀσφαλέστερος ὁδηγὸς καὶ σύμβουλος, ὡς ὁμιλῶν περὶ οἴκειον ἐπιτηδεύματος, ὡς ἐξάγεται ἐκ σελ. 33, στίχ. 27 (Βλ. πληροφορίας αὐτοῦ ἐν σελ. 7, 8, 9, 10(-11);, 13, 16, 18 κ. ἐξ. καὶ 32 κ. ἐξ.).

Μικράν τινα ἀλλ' ὄχι ἀσήμαντον πληροφορίαν δίδει ἡμῖν ὁ Λαμπαδάριος Ἰωάννης ὁ Κλαδάς (ΙΔ', αἱ.) ἐν τοῖς περὶ τοῦ μέλους Νενανῶ στίχοις αὐτοῦ, οὓς ἀναδημοσιεύμεν πάντας διὰ τὸ δυσεύρετον αὐτῶν:

Ἐπωφελὴς μέθοδος ἡ τοῦ Κορώνη
Κρατημάτων φέρουσα χειρονομίας
Εἰς Ἦχον τερπνὸν τοῦ πλαγίου Δευτέρου
Καὶ τοῦ Νενανῶ δέματος ἡκριβωμένου
Ἦδιστον καὶ γὰρ τοῦ Νενανῶ τὸ μέλος,
Ὡς ἡ τέχνη δείκνυσι τῆς μελουργίας·
Τὰ γὰρ ἄλλα δέματα τῶν ὀκτῶ Ἦχων,
Τοῦ Πρώτου φημὶ καὶ καθεξῆς τῶν ἄλλων,
Δένουσι καὶ λύουσιν ἐντέχνως πάντ'
Τὴν μεταβολὴν ὡς ἐν βραχεὶ δεικνύντες.
Τὸ δὲ Νενανῶ ἐκτεταμένον μέλος
Ὑπὲρ τοὺς ὀκτῶ ἔνατος Ἦχος πέλει».

Οὗχ ἦντιον δὲ χρήσιμά τινα ἐν τῷ προκειμένῳ κεφαλαίῳ παραδίδει ἡμῖν καὶ αὐτὸς ὁ Ψ-Δαμασκηνὸς ἀπηχῶν βεβαίως παλαιότερας ἢ καὶ συγχρόνους μὲν αὐτῷ ἀλλ' ἀντικειμενικὰς εἰδήσεις. Ὡς:

«...Τὰ γὰρ πνεύματα ἄνευ τόνων οὐ συνίστανται καὶ οἱ τόνοι ἄνευ πνευμάτων οὐ κινοῦνται. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω. Φέρε δὴ εἰπωμεν καὶ περὶ

τῶν τόνων. Τόνοι μὲν εἰσι τρεῖς· ἡ ἴση, τὸ ὀλίγον καὶ ὁ ἀπόστροφος, ἃ καὶ ἄνευ πνευμάτων συνίστανται καὶ καλοῦνται. Λέγονται τόνοι καὶ ἡ ὀξεῖα καὶ ἡ πεταστή, καὶ εἰσί, διὸ καὶ συστέλλονται ἐπιτιθεμένου αὐτοῖς τόνου, καὶ διὰ τοῦτο τόνοι κυρίως οὐ λέγονται. Πᾶς γὰρ τόνος, ὁ ἐκ τόνου δεχόμενος μείωσιν, οὐκ ἔστι τόνος κυρίως, ἀλλὰ καταχρηστικῶς. Διὸ καὶ Πτολεμαῖος ὁ μουσικός, ὡς μανθάνομεν παρὰ τῶν ἀρχαίων, ἔφευρε τοὺς τόνους τούτους ὡς ἐπὶ τὸ δίκαιον τῇ Χειρονομίᾳ. Λέγονται καὶ οἱ σύνθετοι τόνοι. Καὶ οὐ λέγονται τόνοι, ἀλλὰ σημάδια. Καὶ ὅταν μὲν τίθωνται λέγονται σημάδια, ὅταν δὲ ψάλλωνται, λέγονται τόνοι. Προσλαμβάνουσι γὰρ ταῦτα τὰ πνεύματα, ἦγουν τὰ σημεῖα, οἱ ἀσύνθετοι τόνοι, καὶ πορεύονται, τουτέστιν ἐνεργοῦσι τῇ ἐπιτηδειότητι τῆς Χειρονομίας τὴν ἐπιτεθεῖσαν αὐτοῖς φωνήν. Μὴ ὄντων δὲ τῶν τοιούτων πνευμάτων οἱ λοιποὶ τόνοι ἀνενέργητοι μένουσι μηδοποσοῦν ἀφ' ἑαυτῶν κινούμενοι. Ἐπιτιθεμένων δὲ τῶν τοιούτων τεσσάρων πνευμάτων κινοῦνται καὶ οἶονεῖ ἐμψυχοῦνται. Σώματα γὰρ καὶ οὗτοι συνδούμενοι τοῖς πνεύμασιν. Ἄλλως γὰρ οὐ κινήθησεται ποτε σῶμα χωρὶς πνεύματος».

«...Τὰ μὲν ἀνιόντα πνεύματα ἐπὶ ἀναρρητῇ καὶ ἀννψώσει φωνῆς κινοῦνται τὰ δὲ κατιόντα ἐπὶ ὑπορρητῇ καὶ ἀναπαύσει φωνῆς. Ὁ δὲ τόνος διὰ Χειρονομίαν καὶ ἐπιτήδευσιν καὶ ἐναλλαγὴν τῆς φωνῆς. Καὶ οἱ μὲν κυρίως τόνοι ἀνιούσι καὶ κατιοῦσι μικρὸν τῇ φωνῇ, καὶ ἄκουε γυνεχῶς, οἱ

δὲ σύνθετοι τόνοι ἄνευ τῶν τεσσάρων πνευμάτων
καὶ τῶν τριῶν κυρίων τόνων, οὔτε ἀνιοῦσιν οὔτε
κατιοῦσιν, ἀλλὰ τελείως μένουσιν ἀκίνητοι».

«... Ἡ δὲ ρυθμητικὴ φωνὴ ἐστὶν ἡ μετὰ τάξεως
ἐμμελῶς καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοῦ εἰρμοῦ ἑναρ-
μονίως ἀδομένη, οἷον τὸ εὐτάκτως ἀδόμενον μέ-
λος».

«... ἡ δὲ ὑπορροὴ ἔχει φωνὰς δύο, ὅπου δ' ἂν
τεθῇ. Ἐν τῷ σείσματι δὲ φωνὰς οὐκ ἔχει, ἀλλὰ
προσλαμβάνει αὐτὴ τὸ πιάσμα, ἵνα ἐναλλαγῇ τι-
να τῆς Χειρονομίας ποιήσῃ, εἶπω δὴ καὶ τοῦ μέ-
λους. Εἰ γὰρ οὐκ ἦν ὑπορροή, ἔμελλε χειρονομη-
θῆναι πιάσμα· ἵνα δὲ ὑποσείσῃ τὴν χεῖρα καὶ ὑ-
πορριπίσῃ, ἐτέθη ὡς προγεγραμμένη, οἷον... «Τῷ
καιρῷ ἐκεῖνῳ» προσγράφω ὑποκάτω ι. Καὶ τὰ μὲν
ὦ ἐκφωνῶ, τὰ δὲ ι οὐκ ἐκφωνῶ».

«Ἐρώτῃ: Ἐὰν εἰς ἰσόφωνον θελήσῃ τις θεῖ-
ναι ἀντὶ τοῦ ὀλίγου ὀξεῖαν, ἢ ἀντὶ πεταστῆς ὀλί-
γον δεκτόν ἐστίν;

Ἀπόκρ: Οἷον ἀντ' ἄλλου θήσῃ, ἐκεῖνο ψεκτὸν
ἡγούμεθα καὶ πάνυ χωρικόν. Εἰς τὴν ἰσοφωνίαν
ἀσπάζονται, ἀλλ' ἐν τῇ Χειρονομίᾳ πολὺ ἀπ' ἀλ-
λήλων διεστήκασιν. Τότε γὰρ ἐπαινεῖται ὁ ἰονίζων,
ὅταν τὰ σημάδια καὶ τὰς φωνὰς ἅμα τῇ Χειρο-
μίᾳ θήσῃ ἀπταιστως. Εἰ δὲ φωνὰς μὲν θήσῃ,
τὴν δ' ἐνέργειαν τῆς Χειρονομίας οὐ γράψῃ, τοῦ-
τον ἡγούμεθα μαθητὴν».

«... Καὶ πρῶτον καὶ κυρίως κατ' ἀρχὰς τὸ ἴσον
ἐστί... Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ ῥυθμὸς λέγεται, οὐκ ἔχει
ἥγουν μέλος κατὰ τὴν τάξιν, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ. Ὁ-

ταν οὖν ἀρξώμεθα ψάλλειν τὸ, οἶον ἂν εἴη, στιχηρόν, λαμβάνει τὴν [τ ο υ] πρὸ αὐτοῦ σημαδίου φωνήν, καὶ ἔχει ἀκόλουθον φωνήν ἐν τῷ λαμβάνειν ταύτην, καὶ τῷ ρυθμῷ καὶ τῇ τάξει αὐτῆς πορεύεται».

«Ἐρώτ.: Πῶς τινες ἔφασαν, ὅτι τὸ ἴσον ὑποτάσσει καὶ ὑποτάσσεται;

Ἀπόκρ.: Τοῦτο οἱ πρὸ ἡμῶν διέγνωσαν, ὡς μὴ ἰσχύοντές τι πλέον ἰδεῖν ἢ νοῆσαι διόπερ τὰ παρ' αὐτῶν γραφόμενα, οὐδὲ γραφῇ παραδοῦναι βουλόμεθα. Ὁ δέ γε βουλόμενος ἐπιγνῶναι, ἅπερ ἐγγράπτο ἐν τοῖς παλαιοῖς, ἀνὰ χειρας λαβὼν τὸ παλὸν στιχηρόν (ἐνν. Στιχηράριον) ἐκεῖνα εἶδεν, ἅπερ οὐ δύναται φθέγξασθαι αὐτός. Ὅτι μὲν ὑποτάσσει ὀξεῖαν καὶ πεταστὴν οἶδα· ὅτι δὲ ὑποτάσσεται παρ' ἑτέρου σημαδίου τὸ ἴσον οὐκ οἶδα. Τοῦτο συμμαρτυρήσει μοι πᾶς ἐχέφων, ὅς ἀκριβῶς τὴν ρυθμητικὴν ταύτην ἐπιγινώσκει.

«Οἶδα μὲν, ὅτι ὑποτάσσει ὀξεῖαν καὶ πεταστὴν τὸ ἴσον, ἵνα δὲ ὑποτάσσεται παρ' ἐνὸς τῶν σημαδίων, οὐκ οἶδα..... Φασί τινες, παρὰ τῆς ὀξεῖας, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἀληθὲς τὸ λεγόμενον· οὕτω γὰρ παρὰ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐγράφη· ἔγραφον γὰρ ἴσον καὶ ἐπάνω αὐτοῦ ὀξεῖαν, καὶ οἱ μὴ νοοῦντες ἔλεγον, ὑποτάσσει ἡ ὀξεῖα τὸ ἴσον, ὅπερ ἀδύνατον ἦν τοῦτο. Τὸ γοῦν ἴσον πάντως σὺν ἑτέροις ψαλθήσεται σημαδίοις, ὡς ἴσον ἐν τῇ θέσει τοῦ λόγου καὶ μετὰ τούτου καὶ ἡ ὀξεῖα διὰ τὴν Χειρονομίαν. Καὶ εἰ οὕτως οὐκ ὑποτάσσεται ὡς ὑπονοοῦσιν οἱ πλεῖστοι τὸ γὰρ ὑποτάσσεσθαι τοῦτο

ἔστι: τὸ μηδολωσοῦν ἐκφωνεῖσθαι τοῦτο. Τὸ δὲ λέγειν, κεῖσθαι ἐπάνω τούτου ὀξεῖαν, τελείως ἀπαιδευσία ἐστίν οὐχ ὑπετάχθη τότε τὸ ἴσον τῇ ὀξεΐᾳ ἀλλ' ἀπήτησε τούτου τὸ μέρος.».

..... « Ἔτεραι χειρονομίαι διάφοροι ἐν τῇ Χειρονομίᾳ, καὶ εἰς αὐτῶν (sic) τὰ ὀνόματα, ὥσπερ λέγουσιν οἱ τεχνικοὶ, εἰς καθεὶς ὡς δόξει αὐτοῖς, εἰς τὰ ὀνόματα ἐν τῇ Χειρονομίᾳ· μᾶλλον δὲ καὶ πρὸς ὧν ἔμαθον, ἢ πρὸς ὧν ἐχορήγησεν ὁ Θεὸς εἰς ἓνα ἕκαστον καὶ γράφουσι ταῦτα, ὡς ἐγὼ ἐν τῇ συνθέσει τῶν σημαδίων ἐπίσης· παρ' αὐτῶν δὲ μετατιθεμένων τῶν χειρονομιῶν καὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, ὡς μὴ νοοῦντες καλῶς· καὶ γὰρ ἐπίσταμαι λέγειν, ὥσπερ αὐτοὶ, ἀλλ' οὐ χρή οὕτω. διότι πολλαὶ εἰσι σημαδίων θέσεις, ἀλλ' οὐ δεῖ καὶ ὀνόματα λέγειν· διότι οὐ λέγουσι πάντες ἐπίσης. Πῶς δὲ; διότι καὶ τὸ τῆς παπαδικῆς βιβλίον οὐ σώζεται, ὅτι ἐκὰν ὑπὸ ἀσεβοῦς βασιλέως πρὸ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ βασιλέως, καὶ ἡ μουσικὴ καὶ ἄλλα πάμπολλα τὰ κρεῖττονα βιβλία· διὰ τοῦτο ἐστερήθησαν ἅπαντες τὸ τῆς παπαδικῆς βιβλίον, τῆς μουσικῆς λέγω, καὶ μὴ δυναμένων τῶν ἀνθρώπων ἐτέρως πως ὑμνεῖν τὸν θεόν, ὅτι ἐξέκλιναν περισσοτέρως εἰς τύμπανα καὶ αὐλοὺς καὶ κιθάρας..... καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησίαις οὐκ εἰσῆγοντο· ἐκάθησαν οἱ ἅγιοι, ὅτε Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, καὶ πρὸ τούτου ὁ Χρυσόστομος Ἰωάννης, καὶ ὁ ἅγ. Κοσμάς ὁ ποιητής, καὶ ἐποίησαν τόνους καὶ σημάδια, πρὸς ἀνάμνησιν καὶ δόξαν θεοῦ καὶ ἐκκλησιασμὸν. καὶ τοῦ φθεγγομένου μέλους, ἡγουν τοῦ ὁργά-

νου, τρίπλοκον κατασκευάσαντες προσφθίαν. Πρῶτον μὲν τὴν τοῦ νοῦς μελουργίαν. Δεύτερον δὲ τὴν τούτων σημειώσιν γνωρίζοντες τοῖς μαθητευομένοις, κάκεινοις ἀκολουθεῖν καὶ φθέγγεσθαι. Τρίτον δὲ τὴν Χειρονομίαν προσέθεντο καλλιιεργεῖν. τὰ τρία μὲν οὖν πρῶτον ὁ νοῦς γεννᾷ, θώραξ ἐκτέμπει, χεὶρ δὲ σημειοῦται καὶ ἀκολουθεῖ. ἔγραψαν δὲ καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρ' ἄλλων αὐταὶ αἱ θέσεις, ὥς ἵνα λαμβάνωσιν μικρὸν τὴν προγύμνασιν οἱ ἀρχαρίων, ἔπειτα καταλέγωσί τε καὶ ψάλλωσιν, εἰτα βαδίζουσι καὶ περὶ τῆς πρόσω. καὶ γὰρ γράφουσιν τινες, κρατημοκαταβαζοανάβασμα. ἄλλος ἑτέραν σύνθεσιν σημαδίων, τζακίσματα καὶ στραγγίσματα. καὶ ἄλλος ἑτέραν σύνθεσιν γορθμῶν, καὶ ἕτερος ὕπτιον. καὶ ἄλλος μαργὸν τρεμουλικόν καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν πάντα τὰ ὀνόματα, ἅπερ λέγουσιν ἐν τῇ συνθέσει τῶν σημαδίων, μὴ νοοῦντες πῶς ἔχει τὸ ἀληθές καὶ μενέτω ἀργή ἢ πολυλογία, ἵνα μὴ ἀκηδίαν φέρωμεν πρὸς τοὺς ἀρχαρίους. ἡδυνάμην γράψαι πλείονας σημαδίων συνθέσεις, ἥτοι χειρονομίας, ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν ἀρχαρίων ἀγανάκτησιν, καὶ τῶν πολλῶν σημαδίων τὸν κόρον, ἔγραψα τὴν μυρὰν ταύτην προγύμνασιν.»

«...Σχήματα δὲ τὰ τρία ταῦτα λέγονται: τὸ πελαστόν, τὸ κούφισμα καὶ τὸ κρατημοκατάβασμα, διότι σχηματίζεις χειρονομίαν, οἷαν τῶν συνθέτων τόνων, τούτέστι σχηματώτερον τῶν ἄλλων ἐμφῶνων σημείων.»

«...Καὶ τὸ μὲν τζακίσμα καὶ τὸ κούφισμα ἔχου-

σι [κ]τύπους. Τὸ κούφιομα δὲ ὥσπερ τι κοῦφον καὶ ἐν τῇ Χειρονομίᾳ καὶ εἰς τὸ μέλος. Τό δὲ τζάκισμα κατὰ τὴν ἐπωνυμίαν αὐτοῦ τζακίζει μικρὸν τοὺς δακτύλους τῆς χειρός, ἥτοι κλᾶται, κτυπεῖται ὀλίγον, ἀργεῖται μικρόν, διὰ τοῦτο γοῦν λέγεται τζάκισμα.»

«...Ὡσαύτως καὶ τὸ θέμα, ὅταν τις μέλλῃ χειρονομῆσαι μίαν εἰς (sie) (γρ. ἔτι;) χειρονομίαν εἰς τὸ χέρι, ἥτοι τὸ θέμα τὸ ἀπλοῦν, τότε γράφεις τὸ σχῆμα τοῦ θέματος, καὶ σημειοῦσαι αὐτό, ὥς ἵνα τὴν χειρὰ σου χειρονομήσῃς ἀπλῆν, ὅπως πληρωθῇ ἡ αἴσθησις τοῦ θέματος· καὶ διὰ τοῦτο λέγεται θέμα, ἥτοι καὶ θέσις ἀπλῇ, τούτέστι χειρονομία ἀπλῇ.»

«...Εἰ καὶ [ἀ]φωνεῖ τὴν ὀξεῖαν τὸ κέντημα, ἀλλὰ πάλιν δίδωσι δύναμιν, καὶ γίνεται εἰς τὴν Χειρονομίαν στερεωτέρα τῆς ἄλλης ὀξείας τῆς ἄνευ κεντήματος· καὶ γὰρ ἡ πεταστὴ εὐρυτέραν φωνὴν ἔχει τοῦ ὀλίγου καὶ τῆς ὀξείας· καὶ διότι πέτεται εἰς ὕψος, οὐδέποτε εὐρίσκεται ἐμπροσθεν αὐτῆς ἰσασμός, οὔτε ἀνάβασις, ἀλλὰ πάντοτε κατάβασις, καὶν τε ἔχῃ ἀργεῖαν ὀπίσω αὐτῆς, καὶν τε οὐκ ἔχῃ.»

«...Τὰ ἄφωνα, ἐὰν οὐκ ἔχωσιν οὔτε φωνήν, οὔτε χειρονομίαν, λοιπὸν τί χρῆζομεν πολλῶν καὶ διαφόρων σημαδίων; νῦν δὲ διαφέρει ἕκαστον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ποιήσαντος τὰ σημάδια. ἡ μὲν παρακλητικὴ, καὶ τὸ τζάκισμα, καὶ τὸ παρακάλεσμα, καὶ τὸ ἀπόδεσμα, διὰ τὴν Χειρονομίαν καὶ μόνον. ἡ δὲ βαρεῖα, καὶ τὸ πίασμα, καὶ τὸ σείσμα, καὶ τὸ ἀντικένωμα, καὶ τὸ ξηρὸν κλάσμα, διὰ δύο τινα ἐγένοντο. ἓν μὲν διὰ τὰ ἀλλάγματα

τῆς Χειρονομίας, ἕτερον δέ, ἵνα συνάξωσιν ἀμφοτέρω, ἡγουν τὰς ἀνιούσας φωνὰς καὶ τὰς κατιούσας, συνημμένως.

«μ[αθητής]. Τίνα εἰσὶ ταῦτα τὰ ἀλλάγματα εἰς τὴν βαρεῖαν καὶ τὰ λοιπά; εἰς δὲ τὴν παρακλητικὴν καὶ τὰ ἄλλα, οὐκ ἔλεγεσ ἀλλάγματα ἐν τῇ Χειρονομίᾳ.

Δ[ιδάσκ.] Διὰ τὴν τάξιν τῶν φωνῶν, ἣν εἵπομεν ᾧδε· ὅτι ἡ παρακλητικὴ καὶ τὰ ἄλλα, οὐ συνάγουσι φωνὰς ἀνιούσας καὶ κατιούσας ὁμοῦ εἰς ἓνα τόπον, ἡγουν εἰς μίαν συλλαβὴν. ὥσπερ ἡ βαρεῖα, καὶ τὸ πιάσμα, καὶ τὸ ἀντικένωμα. εἰμὴ μόνον τίθεται ἡ παρακλητικὴ ἐπάνω τῆς ὀξείας διὰ τὸ μέλος, ὥσπερ προείπομεν, ὅτι ἡμίφωνόν ἐστιν... ὡσαύτως καὶ τὸ τζάκισμα τίθεται εἰς τὴν ὀξεῖαν, ἢ εἰς τὸ ὀλίγον διὰ τὸ κροῦσμα... ὁμοίως καὶ τὸ παρακάλεσμα μετὰ τοῦ τζακίσματος χειρονομεῖται. ἀμφοτέρω γὰρ ιδιότητα ἔχουσιν εἰς τὴν Χειρονομίαν, ἀλλ' οὐχ εὐρίσκεται εἰς τὸ στιχηράρι, εἰμὴ εἰς τὸ ψαλτικόν, καὶ εἰς τὰ καλοφωνικά. καὶ τὸ ἀπόδεγμα πάλιν οὐκ ἔχει φωνὰς ἀνιούσας καὶ κατιούσας συνημμένας, ἀλλὰ ποτὲ μὲν ἀνιούσας μόνως, ποτὲ δὲ κατιούσας. καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔχουσι τὰ τέσσαρα ταῦτα ἀλλάγματα εἰς τὴν Χειρονομίαν, εἰμὴ ιδιότητα. ἡ δὲ βαρεῖα διότι συνάγει τὰς ἀνιούσας καὶ τὰς κατιούσας εἰς μίαν συλλαβὴν, ἀλλάσσει καὶ τὴν Χειρονομίαν πρὸς τὸ εὐρισκόμενον ἔμπροσθεν, ἡγουν βαρεῖα, καὶ ἔμπροσθεν ὀξεῖα βαρεῖα καὶ ἐπάνω ὀλίγον καὶ τζάκισμα, καὶ ὑποκάτω ἀπόστροφος καὶ ἔμπροσθεν ἔ-

τερος ἀποστροφος... ὅτι τὸ τζάκισμα.. τίθεται εἰς πάντα τὰ σημάδια φωνήενιά τε καὶ ἄφωνα, καὶ εἰς τὸ ἴσον. ἔνθα γὰρ ἂν εὔρεθῇ, ἂν τε εἰς ὑψηλότητα, ἂν τε εἰς χαμηλότητα, ἐκεῖ χειρονομεῖται πάντοτε, καὶ διὰ τοῦτο λέγεται ἡμίφωνον, εἰ γὰρ ἦν ἄφωνον, ἀφωνεῖν ἔμελλε τὴν ὀξεῖαν, ὥσπερ τὸ ἴσον. ἀλλὰ διότι ἡμίφωνόν ἐστιν, οὐκ ἀφωνεῖ ταύτην, μᾶλλον δὲ δίδωσιν αὐτῇ δύναμιν. χειρονομεῖται δὲ καὶ εἰς τὰ ἄφωνα, ἀλλὰ μετὰ φωνῆς, καὶ χωρὶς φωνῆς οὐχ εὔρεθήσεται... Τὸ δὲ ξηρὸν κλάσμα, οὐ μόνον ἀλλάσσει τὴν χειρονομίαν, ἀλλὰ καὶ καὶ τὸ ὄνομα. διότι διὰ τεσσάρων σημαδίων συνίσταται, διὰ δύο ὀξεῖων, καὶ ἐλαφροῦ [καὶ] κλάσματος. ἀλλάσσει δὲ τὸ ὄνομα, οἷον τόδε ξηρὸν... καὶ τὸ κλάσμα οὕτως.. λέγεται καὶ ὁμαλόν... λέγεται δὲ καὶ (δυσανάγνωστον)... ὁμοίως λέγεται καὶ χόρευμα. ... (!)

... «... Δύο τεχνῖται ἐγένοντο, οἵτινες ἐποίησαν τὸ σεῖσμα. Ὁ μὲν ἕτερος παλαιότερος, ὅθεν ὠνομάσθη καὶ παλαιόφωνον στιχηράριον ὁ δὲ ἕτερος νεώτερος, ὅθεν καὶ τὸ νεόφωνον. ὁ μὲν οὖν παλαιότερος τὴν ὑπορροὴν ἔθηκε μόνην, οὐ μὴν δὲ καὶ τοὺς δύο ἀποστροφους, ἵνα ἔχη ἡ ὑπορροὴ καὶ δύο φωνὰς κατιούσας, καὶ σάλευμα ἦλθε δὲ ὁ νεώτερος, καὶ ὥσπερ ἀνεπλήρωσεν ἐν τῇ βαρεΐᾳ τὰς φωνὰς, ἃς οὐκ εἶχεν, ὁμοίως δὲ καὶ ἄλλα ἄφωνα. οὕτως καὶ τὸ σεῖσμα, ὡς εἶδεν ὅτι χρῆζει καὶ ἀργίας, ἔθηκε τοὺς δύο ἀποστροφους, καὶ ἔμπροσθεν ἐλαφρὸν ἀντὶ τῶν δύο φωνῶν τῆς ὑπορροῆς. ὅτι καὶ ὁ παλαιότερος καὶ ὁ νεώτερος, δύο

φωνάς κατιούσας ἔταξαν ἔχειν τὸ σεῖσμα. Λοιπὸν ὡς εἶδεν ὁ νεώτερος πάλιν, ὅτι χορῆζει τὸ μέλος εἰς τὸ σεῖσμα καὶ μιᾶς φωνῆς ὑποκάτω ἐν πολλοῖς τόποις καὶ οὐχὶ δύο, ἔλεγεν. ἐπειδὴ ἐκαλύφθησαν αἱ δύο φωναὶ τῆς ὑπορροῆς, ἀπέστιω τὸ ἐλαφρὸν, ἵνα ἔχωσιν οἱ δύο ἀποστρόφοι μίαν φωνήν... Καὶ εἰς ὅλον τὸ στιχηράριον οὐχ εὐρίσκεται τὸ σεῖσμα ἔχον δύο φωνάς ὑποκάτω, εἰ μὴ μίαν μόνην ἡγουν τοὺς δύο ἀποστρόφους. ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ψαλτικὸν ἔχει καὶ δύο, καὶ μίαν...

«μ. Ἐπειδὴ ἐγένετο τὸ ἐλαφρὸν ἀντὶ τῆς ὑπορροῆς, διατὶ κεῖται ἡ ὑπορροὴ ἀργῇ καὶ ἀνενέργητος;

Δ. Οὐκ ἔστιν ἀνενέργητος, ἀλλὰ ἐνεργεῖ. εἰμὴ ἦν ἡ ὑπορροὴ ἐνταῦθα, οὐκ ἂν ἔλεγε τὸ σεῖσμα, ἀλλὰ πίασμα, καὶ εἶχεν ἂν βάρον εἰς τὴν Χειρονομίαν....

Καὶ λοιπὸν ὁ νεόφωνος, ὅτι ἔταξε τὸ ἐλαφρὸν ὑποκάτω, ἀφῆκε τὴν ὑπορροήν, ἵνα σαλεύῃ τὰ συνηγμένα, ἡγουν τὸ πίασμα, τὸ ὀλίγον, τὸ κέντημα, καὶ τὸ τζάκισμα, καὶ διὰ τοῦτο λέγεται σείσμα... Τὸ δὲ πῶς σαλεύει καὶ οὐκ ἔχει φωνήν, μὴ θαύμαζε. Ἰδοὺ γὰρ τὸ γοργὸν ἄφωφόν ἐστι, καὶ σαλεύει τὸ τρομικόν, καὶ τὸ πελαστόν, καὶ πάσας τὰς ἀνιούσας καὶ τὰς κατιούσας φωνάς, ὅπου τίθεται, καὶ διὰ τοῦτο λέγεται γοργόν.»

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσα σχετικὰ παραδίδει ἡμῖν ὁ πρὸ τῆς Ἀλώσεως χρόνος.

Ἀπὸ δὲ τοῦ σιόματος τοῦ ἱστορικωτάτου προσώπου

καὶ ἐν πλήρει ἱστορικῷ γράψαντος φωτί, τοῦ Μανουὴλ Δούκα τοῦ Χρυσάφη, τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀλώσεως Λαμπαδαρίου τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ τὰ πρῶτα ἐν Ψαλτικῇ φέροντος, καθὰ αὐτὸς ἐν σελ. 36-37 μαρτυρεῖ, γράψαντος δὲ ὀλίγον τι μετὰ τὴν Ἀλωσιν ἢ καὶ πρὸ, ὡς ἐν σ. 35 σημ. 3 εἰκάζω, οὐδὲν παραδόξως περὶ τῆς Χειρονομίας ἀκούομεν(!), τοῦθ' ὅπερ ἐμβάλλει ἡμᾶς εἰς παντοίας σκέψεις, καὶ εὐλόγως θὰ ἀποδώσῃ τις τὴν Χειρονομίαν —τοῦντεῦθεν τοῦλάχιστον—εἰς τὴν Ἱστορίαν.

Πλὴν οὐχὶ ὅλον μετ' αὐτὸν αἰῶνα ἕτερον—μάλιστα ἴσως καὶ παντὸς ἄλλου ἀξιοπιστότερον—στόμα, ὁ Παχώμιος Ρουσάνος, ὀνοματίζει αὐτὸς ἐν τῇ «Ἑρμηνείᾳ» αὐτοῦ (σ. 52) τὴν Χειρονομίαν ὡς προσὸν τῶν «φωνῶν» τ. ἔ. τῶν φθόγγων, μετὰ καὶ τῶν «σημάτων» καὶ τοῦ «καλλωπισμοῦ» αὐτῶν.

Ἄλλ' ὁ κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα γράψας λεπτολόγος Ἀκάκιος Χαλκεόπουλος (Βλ. ἀν. σ. 70 καὶ 73) σιγᾷ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν ὅμως αἰῶνα ἀκούομεν Νικολάου τοῦ Μαλαξοῦ διὰ τοῦ ἀνεκδότου Λεξικοῦ¹ τοῦ ἐπισκόπου Κυθήρων Μαξίμου Μαργουνίου παρομοιάζοντος μόνον τὴν Χειρονομίαν μὲ τὰς «τῶν ἐπ' ἐκκλησίας κηρυττόντων θεολόγων καὶ τῶν ἐν δικαστηρίοις ρητορευόντων... ἅμα τῇ γλώττῃ καὶ τὰς χεῖρας κινούντων». Ἄλλ' ἡ ἄστοχος ἑρμηνεία, ἣν δίδει οὗτος αὐτόθι εἰς τὸ δαβιτικὸν «Ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς πρὸς σὲ ἐκέκραξα» κτλ. καὶ ἡ στενὴ καὶ ἐπιπόλαιος ἀντίληψις, ἣν καταδεικνύει οὗτος περὶ πραγμάτων σαφῶν, δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀπαιτήσωκεν παρ' αὐτοῦ βαθυτέρας εἰδήσεις ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐννοιολογικῆς ἀπόψεως. Ἐξ ἄλλου δὲν φέρεται καὶ ὡς μουσικῶς, ἂν καὶ ὕμνογράφος παραγωγικώτατος.

1) Τὸ περὶ Χειρονομίας ἀπόσπασμα ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Β' τεύχει τοῦ Ἑκκλ. Μουσ. Συλλόγου Κ)πόλεως, σ. 84-85.

Ὁ ΙΖ' αἰὼν σιγαῖ πεισμόνως, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὸ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ Τερερέ μνημονευθὲν μοναδικὸν χωρίον (σ. 78), καθ' ὃ οἱ ἀπορρίπτοντες τὴν Χειρονομίαν «ὁμοιάζουσι τοῖς ἀλογίοις, οἵτινες μὴ ἔχοντες χεῖρας φωνοῦσι χωρὶς σχήματα». Ἀλλὰ δεδομένου ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ «Ἑτέραν ἐρμηνείαν» παντελῶς μάλιστα ἄσχετον πρὸς τὴν πρώτην ἐξάγεται ὡς πιθανόν, ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη δὲν εἶναι τοῦ Γερασίου Βλάχου (1649), ἀλλὰ μεταγενεστέρα, ἦτοι τοῦ ΙΗ' αἰ. (1719), ὅτε ἐγράφη τὸ χειρόγραφον, ὅπερ ἔχω ὑπ' ὄψιν. Συμπίπτει ὁμοίως ἡ ἐν τῷ εἰρημένῳ χωρίῳ ἀντίληψις μετὰ τὴν ἀνωτέρω τοῦ Μαλαξοῦ.

Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος, ἡ ἀρχομένου τοῦ ΙΗ' ὃ ἐκ Κρήτης Νικόλ. Καλλιάρχης, καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας ἐν Παταβίῳ, ὁμιλεῖ περὶ τῆς Χειρονομίας ὡς ὑφισταμένης καὶ ἐνεργομένης θεωρῶν ταύτην λείψανον τῆς παλαιᾶς παντομιμικῆς ὁρχήσεως.¹ Ἀλλ' ὁ Καλλιάρχης ἄπτεται τοῦ ζητήματος μόνον φιλολογικῶς καὶ μακρόθεν πως, μὴ ἔχων προφανῶς καὶ τὰς ἀπαραιτήτους ἐπὶ τούτῳ μουσικὰς γνώσεις, ὥπως ἀντιληφθῇ καὶ τὴν ἐνδοτέραν σημασίαν καὶ δύναμιν τῆς χειρονομίας.

Ὁ ΙΗ' αἰὼν παρέχει ἡμῖν ἀφειδεστέρας καὶ δὴ ἱστορικῶς τεκμηριουμένας πληροφορίας. Οὕτως εἶδομεν ἡ δὲ (σ. 82) τὰ ἀφορῶντα τοὺς: Πατριάρχην Παΐσιον Β'-Ἰωάννην τὸν Τραπεζούντιον καὶ τὸ ἐν ἔτος βραδύτερον γραφὲν χωρίον τοῦ Πρωτοψάλτου Χαλάτσογλου, ὅπερ ὁλόκληρον ἔχει οὕτω:

«Πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ ταῦτα ἡμῖν λεκτέον, ὅτι οἱ Πέρσαι ἐν τῇ μουσικῇ αὐτῶν τέχνῃ ἐν τι

1) De ludis scenicis mimorum et pantomimorum syntagma posthumum. Palavii 1713. σ. 84-85-Κ. Σάθα «Εἰσαγωγή εἰς τὸ Κρ. Θέατρον σ. σ.δ.

ὄνομαστὸν καὶ περιφημον μεταχειρίζονται, ὁ παρὰ τοῖς ἡμετέροις μουσικοῖς καλεῖται χειρονομία (ἥς τοῦνομα ἐν τοῖς μουσικοῖς βιβλίοις τῶν μεταγενεστέρων σώζεται, ἡ δὲ τέχνη πραγματικῶς οὐτε δεδίδασκται οὔτε διδασχθήσεται παρὰ τινος τῶν ἡμετέρων μουσικῶν) παρὰ Πέρσαις ὁμῶς καλεῖται οὔσουλι, ἥτοι ρυθμὸς καθ' ἡμᾶς, ὅπερ ἄχρι τοῦ νῦν ἐνεργεῖται καὶ διδάσκεται παρ' αὐτοῖς εἰς τοὺς μετιόντας τὴν μουσικὴν αὐτῶν τέχνην».

Ὁ δὲ τούτου μαθητὴς Κύριλλος, ὁ Μητροπολίτης Τήνου σύγχρονος δὲ τοῦ Πρωτοψάλτου Δανιὴλ, ἐν τῇ αὐτοῦ «Εἰσαγωγῇ μουσικῆς»¹ γράφει:

«Παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἡ χρῆσις τῶν (ἀφώνων) σημαδίων ἦν οἷα καὶ παρ' ἡμῖν, πλὴν τῆς χειρονομίας, ἣτις ἔλαθεν ἡμᾶς.... Ἐκεῖνοι εἶχον τό τε πρακτικὸν καὶ θεωρητικὸν μετὰ τῆς αὐτῆς χειρονομίας, ἡμεῖς δὲ τανῦν τῷ πρακτικῷ μόνον χρώμεθα παραμείναντι εἰς τὸ διὰ τοῦ χρόνου διὰ τῶν διδασκάλων τῆς μουσικῆς.

....Οὐκ εἰμι ἱκανὸς διὰ λόγον εἰπεῖν τι περὶ αὐτῶν· εἴπερ γὰρ ἦν δυνατόν, εἶπον ἂν καὶ οἱ ἀρχαῖοι τὰς ἐνεργείας αὐτῶν διὰ λόγον· ἡμεῖς δὲ μόνον διὰ προφορᾶς...

....Ταῦτα δ' οὐκ ἄλλως ἐναργῆ τε καὶ σαφῆ τοῖς μαθητευομένοις εἶη, εἰμὴ διὰ χειρονομίας ἢ προφορᾶς....καίπερ ἔχουσι κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν ὀρθὴν (sic) ὅτιαν ὥσι σύμφωνα ταῖς γραμμαῖς· ἐπεὶγε πολλάκις ἐστὶν ἰδεῖν ἑτέραν γραμμὴν καὶ ἑτέρα σημάδια, ἢ κατὰ παραγραφὴν, ἢ καὶ πρὸς κάλ-

1) Φόρμιγξ. Β', Α, 4, σ. 76.

λος μόνον τῆς γραμμῆς.....»

Κατηντήσαμεν εἰς τὸν ΙΘ' αἰῶνα, τὸν μέγαν καὶ πραγματικὸν τῆς Βυζ. Μουσικῆς σταθμὸν, οὗ ἀρχομένου διεπράχθη ἡ μεταρρυθμῖσις τῶν Τριῶν ἢ τοῦ Χρυσάνθου. Κατὰ τὸ ἔτος λοιπὸν 1819, ὅτε περίποι ὁ Χρυσάνθος παρέδιδε τὸ ἑαυτοῦ «Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς» εἰς τὸν μαθητὴν καὶ ἐκδότην αὐτοῦ Παναγιώτην Γ. Πελοπίδαν, ὁ Βασίλειος Στεφανίδης ὁ Βυζάντιος, «ὁ ἐκ διαφορῶν ἐπισήμων ἀκαδημιῶν ἱατροφιλόσοφος» ἔγραφεν ἐν Νεοχωρίῳ τοῦ Βοσπόρου ἐν τῷ «Σχεδίσματι» αὐτοῦ (σ. 271, § 140):

«...Καὶ ἡ μὲν χειρονομία εἰς τὴν προπαίδειαν τῆς Παπαδικῆς θεωρεῖται οὐ μόνον ὡς μέτρον χρόνου, ἀνερχομένης δηλ. τῆς χειρὸς καὶ κατερχομένης, ἀλλὰ προσέτι ὡς παρέχουσα κυριωτέρως εἰς τοὺς φθόγγους ὀξύτητά τινα ἢ ἐπίτασιν, διὸ καὶ κατὰ τὰς ποικιλίας τῶν σχημάτων αὐτῆς διαφοροὺς ὀνομασίας λαμβάνουσι τὰ σημάδια τὰ δηλοῦντα εἰς τὰς γραμμάς ἢ θέσεις τοὺς διαφοροὺς τῆς χειρονομίας αὐτῆς τρόπους καὶ σχηματισμούς».

Καὶ ἐν σελ. 273 § 143:

Ἰστέον οὖν, ὅτι τὸ ὀλίγον, ἢ ὀξεῖα, ἢ πεταστή, τὸ κούφισμα, τὸ πελαστόν, καὶ τὰ δύο κεντήματα εἰσὶ μὲν σώματα καὶ ἔχουσι φθόγγον ἀνιόντα ἓνα, πλὴν ἡ χειρονομία αὐτῶν διαφέρει, ἐπειδὴ εἰς μὲν τὸ κούφισμα, φέρ' εἰπεῖν, ἡ χειρονομία, μεθ' ἧς καὶ ἡ φωνὴ ἀνέρχεται μὲ φθόγγον ἓνα, πλὴν ἡσυχώτερον, τούτέστιν ἐλαττουμένης τῆς ἐπιτάσεως τῆς φωνῆς, εἰς δὲ τὴν ὀξεῖαν ἀνέρχεται τὸν φθόγγον ἢ φωνὴ μὲ αὕξησιν τινα, εἰ καὶ λεπτοτά-

την, ἢ τῆς ἐπιτάσεως, ἢ τῆς ὀξύτητος, ἢ καὶ τῶν δύο, τρόπον τινὰ καθὼς εἰς τὰς ὀξύτονους συλλαβὰς· εἰς δὲ τὴν πεταστὴν ἀνέρχεται ἡ φωνὴ τὸν φθόγγον μὲ ἔτι μείζονά τινα ὀξύτητα, ἢ ἐπίτασιν τῆς φωνῆς, ἀπροσδιόριστον μὲν ἐν γένει, προσδιωρισμένον δὲ πῶς ὑπὸ τῶν ἀφώνων σημαδίων καὶ ἀπὸ τὴν φυσικὴν, ἢ ἐκ προσποιήσεως κίνησιν τῶν παθῶν τοῦ μελωδοῦντος. Οἱ ἄριστοι τῶν μουσικῶν γνωρίζουσι καλῶς πόσῃ χάριν αἱ τοιαῦται ἀνεπαίσθητοι σχεδὸν ὀξύτητες καὶ ἐπιτάσεις τῶν φθόγγων ἐμποιοῦσιν εἰς τὰ ἄσματα καὶ ὅτι ἡ μία γενομένη ἀντὶ τῆς ἄλλης, ἡγουν ἡ ὀξύτερα, ἢ πλέον ἐκτεταμένη, (sic. γρ. ἐπιτεταμένη) ἀντὶ τῆς ἥτιον ὀξείας, ἢ ἥτιον ἐπιτεταμένης ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸ ἄσμα τὴν ζωηρότητα αὐτοῦ καὶ χάριν ὅχι ὀλίγην, καθὰ φησι καὶ ὁ σοφώτατος Ψελλὸς εἰς τὸ τέλος τοῦ περὶ Μουσικῆς συντάγματος αὐτοῦ οὕτως αὐτολεξεῖ: «οὐ γὰρ τῇ τῶν διαστημάτων μόνῃ μεταφορᾷ οὐδὲ τῇ μόνῃ τούτων διαφορᾷ, ἀλλὰ καὶ ταῖς σχολαιοτέραις καὶ ταχυναῖς μεταβάσεσι, διαμοναῖς καὶ ροαῖς καὶ ταῖς τῶν ἐπαφῶν καὶ κρούσμάτων ποικίλαις μετεχειρίσεσι τὰ μυρία τῶν μελωδιῶν καὶ ποικίλα κατὰσκευάζεται». Ὅσοι δὲ στοχάζονται περὶ τὰ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ φωνητικὰ σημάδια, παριστῶντες διὰ τούτου τοὺς σοφοὺς αὐτῶν ποιητὰς ὡς περὶ τολόγους, οἱ τοιοῦτοι δεικνύουσιν αὐτοὶ ἑαυτοὺς ὅτι πολὺ ἀλέχουσιν ἀπὸ τὰ μέτρα τῶν ποιητῶν ἐκείνων, οἵτινες κρίναντες ἀναγκαῖα ὅλα τὰ φωνητικὰ σημάδια ἐσύστησαν αὐτὰ καὶ μετεχειρίσθησαν πρεπόντως.

Αὐτοὶ οὖν πῶς οὐ δεικνύουσι μᾶλλον, ὅτι τὴν δύναμιν αὐτῶν τῶν σημαδίων ἀγνοοῦσι, καθὼς οἱ τὴν Ἑλληνικὴν ὀρθογραφίαν ἀναιρέσαι βουλόμενοὶ ἀγνοοῦντες τὴν δύναμιν αὐτῆς»

Καὶ σ. 274, § 145:

«Τῶν δὲ σημαδίων αὐτῶν (ἐνν. τῶν ἀφώνων) ἡ σημασία καὶ χειρονομία γραφῇ οὐ διδάσκεται, καθὼς καὶ οἱ τρόποι τὰ τε σχήματα τῶν ρητόρων τὰ ἐπιτήδεια καὶ τὸ κινῆσαι τὰ πάθη, ἀλλὰ μόνον διὰ ζώσης φωνῆς καὶ αἰσθητῶν τοῦ διδασκάλου κινήσεων. Ὅθεν.... οὐδὲ ἐκκλησιαστικὸς μουσικὸς λέγεται πρεπόντως ὁ μὴ μαθὼν, ὅσον τὸ δυνατόν ἐκ παραδόσεως τὰ μέλη καὶ τοὺς σχηματισμοὺς αὐτῶν τῶν σημαδίων.»

Τέλος ἕτερός τις σύγχρονος τοῖς ἀνωτέρω δυοῖ, πρὶν ὅμως ἐμφανισθῇ ὁ Χρῦσανθος ὡς μεταρρυθμιστής, ὁ Ἀπόστολος Κωνστάλας γράφων ἐπίσης ἐν Κ) πόλει τὴν κατὰ τῷ κ. Ψάχφ σωζομένην ἀνέκδοτον Πραγματείαν αὐτοῦ συγγραφεῖσαν τῷ 1808 ἀναφέρει τὴν Χειρονομίαν ὡς ὅρον ἐν χρήσει λέγων, ὅτι τὰ ἄφωνα σημάδια

«.....περὶ μὲν γραμμῶν ψάλλονται εἰς τέσσαρας ἦχους τὸ καθέν, μὲ δύο χειρονομίας ὁμοῦς, μὲ γοργοῦ τρόπον καὶ ἀργοῦ». (Φόρμ. Β', Α', φ. 3-4, σ. 2.)

Ἐπὶ τούτοις ὁ Χρῦσανθος παραδίδει ἡμῖν τὰ ἑξῆς:

«Ἡ Χειρονομία ἦτον ἀναγκαία λέγουσιν εἰς τὸν ψάλτην, διότι, δι' αὐτῆς ἡδύνατο νὰ διακρίνη τὰς συνθέσεις τῶν χαρακτήρων τῆς ποσότητος καὶ ποιότητος, δι' ὧν ἐγράφετο πᾶσα μελωδία καὶ ὁποῖος ἐγίνωσκε τὴν Χειρονομίαν ἔψαλλε μετὰ ἀρμοσύνης καὶ ρυθμοῦ καὶ τάξεως.» (σ. 91, § 209.)

« Ἀπὸ τὴν ἔμφασιν φαίνεται ὅτι ἡ Χειρονομία εἶχε γένος ρυθμοῦ δακτυλικὸν καὶ ἐπράττετο κατὰ τὸν διπλοῦν προκελευσματικὸν πόδα, ἢ κατὰ τὸ μέτρον 4. Διότι ὅλα τὰ παλαιὰ μέλη, ὅτινα ἐμελίζοντο, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν εἰς πρᾶξιν ἡ χειρονομία, μὲ τοῦτο τὸ μέτρον μετρούμενα, εὐρίσκονται, ὅτι φυλάττουσιν ἔμφασιν.» (93, § 216.)

« Οἱ δὲ Ἑκκλησιαστικοὶ μουσικοὶ κατὰ τὰ διάφορα εἶδη τῆς ψαλμωδίας ἔψαλλον καὶ ἔγραφον, ποιοῦντες καὶ ρυθμούς, καθ' οὓς ἐχειρονόμουν, καὶ ἐφευρίσκοντες καὶ μέλη ἀρμόζοντα τοῖς σκοπούμενοις. Ἑσύνθετον δὲ καὶ θέσεις χαρακίηρων μουσικῶν, ἵνα συνοπτικῶς γράφωσι τὸ ψαλλόμενον καὶ παραδίδωσι τοῖς μαθηταῖς εὐμεθόδως τὰ ποιήματά των.» (178, § 400.)

« Μετεχειρίζοντο ἀκόμη καὶ ὑποστάσεις.....διὰ χειρονομίαν καὶ διὰ πλατυσμὸν τῶν μελῶν.» (180 § 407.)

«.....Μανοὴλ ὁ νῦν Πρωτοψάλτης τοῦ ὁποίου, εἰς τὸν καιρὸν ἀποπληροῦται καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ἔλειπεν ἀπὸ τὴν ἡμετέραν Ἑκκλησιαστικὴν Μουσικὴν τοῦτέστιν ἡ καταμέτρησις τοῦ ἐν τῇ μελωδίᾳ δαπανωμένου χρόνου.....εἰσάγεται δὲ παρὰ τῶν τριῶν Διδασκάλων. Εἶδὲ σώζουσι τὰ παλαιὰ μέλη τακτικὴν χρονικὴν κίνησιν, καὶ διὰ τοῦτο ἀρμόζουσιν εἰς τὰ Μέτρα εὐκολώτερον παρὰ τὰ νέα, τοῦτο εἶναι ἐξ αἰτίας τῆς χειρονομίας, ἢ τοῦ ρυθμοῦ, ὃν οὐκ ἠγνόουν οἱ πατέρες ἐκείνων τῶν μελῶν». (LIV § 80.)

Ἐκ τῶν παρατεθέντων χωρίων ἐξάγεται ὅτι ὁ ὄρος Χειρονομία ποικίλας ὑποστάς περὶπετείας ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ἦν ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἔτι αὐτοῦ τοῦ Χρυσάνθου, ὅστις ὁμῶς συνεπῆς πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἱστορηθὲν ποιῶνται χρῆσιν αὐτοῦ ὡς ἱστορικοῦ. Καὶ πού μὲν ἐμφανίζεται ὡς ρυθμός, πού ὡς μελικῆς χοριᾶς στοιχεῖον (puasse), πού ὡς κοινὸς μελισμός, πού ὡς σύνθεσις σημαδιῶν ἢ Θέσις ἰσοδυναμοῦσα πρὸς μελικὴν περίοδον ἢ ρυθμικὸν σχῆμα, πού δὲ ὡς ἀπλαῖ καὶ ἄλλοι ἐνίοτε ρητορικαὶ χειρονομίαι ἔχουσαι μὲν ἐξ ὑπαρχῆς τὸν ἀποχρῶντα αὐτῶν λόγον, ἐξ ἀμαθείας δὲ ὀψέ ποτε παρανοηθεῖσαι. Ἐν γένει ὁμῶς ἐμφανίζεται ὑπὸ δύο σαφῶς διακεκριμένας σημασίας, κυρίαν καὶ καταχρηστικὴν ἢ συνεκδοχικὴν, ὡς πειθόμεθα παρακολουθοῦντες τὴν φυσικὴν αὐτῆς γένεσιν ἀπὸ τῆς πρωταρχικῆς αὐτῆς μορφῆς.

Ἐλέχθη ὅτι οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀποστολικοὶ ἄνδρες καὶ οἱ τούτων διάδοχοι δὲν ὠργάνωσαν τελετὰς τοιαύτας, ὥστε νὰ ὑπαισδύσῃ ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως τὸ μέλος. Τὸ πνεῦμα-διδασκαλία προηγεῖται· ἀκολουθεῖ τὸ μυστηρικὸν τελετουργικὸν καὶ ἔπεται βραδυποροῦσα ἢ καθαρῶς ἀνθρωπίνη τελετή, ὅτε καλεῖται ἡ Τέχνη πρὸς ἀνάλογον τὸ ἐπ' αὐτῇ συμβολήν, συμπλήρωσιν καὶ αἴγλην. Πᾶσα λοιπὸν φροντίς τῶν εἰρημένων ἀνδρῶν ἦτο ἡ διδασκαλία, ὅπως ἐξ ἄλλης πλευρᾶς ἢ λύτρωσις ἀπὸ τῶν ἔξοντωτικῶν διωγμῶν. Κατὰ δὲ τὰς συναθροίσεις αὐτῶν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἀπήγγελλον καθ' ἕκαστον, ἢ ὁμαδικῶς Ψαλμοὺς καὶ ὕμνους καὶ προσευχὰς χύδην, σιγηλῶς, ἢ νοερῶς καὶ παρακλητικῶς· πάντως οὐχὶ ἐμμελῶς. Βεβαίως προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ τῶν χριστιανῶν ἐλευθερώτερον ἐνίοτε καὶ ἀσφαλέστερον συνερχομένων ἐδέησε νὰ τεθῇ τάξις τις εἰς τὰς ἐξ ἀθρόων στομάτων ἐκπεμπομένας φωνάς, ἐξ οὗ προέκυπτεν ἀφόρητος λογικὸς κυκε-

ών. Πρὸς τοῦτο ἐπὶ ἀπὸ κοινοῦ ἀπαγγελλομένου κειμένου ἐτέθη εἰς χρῆσιν ἡ ἀπλὴ χειρονομία ἀποσκοποῦσα τὴν ταυτόχρονον ἐκπομπὴν τῶν λέξεων. Ἐνιαχοῦ δέ, ὅπου τῶν κειμένων ἡ βραχύτης ἐπέτρεπεν, ἐτίθεντο καὶ ποιητικὰ μέτρα ἐξυπηρετικά τῆς εὐκολωτέρας ἀπομνημονεύσεως. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ αὐτὴ ἡ Κυριακὴ προσευχή, ἣτις βεβαίως θὰ ἀπετέλεσε τὴν πρώτην ἀμιγῆ χριστιανικὴν προσευχήν, φρονῶ, ὅτι ἐστιχουργήθη ὑπὸ τοῦ μεταγλωττίσαντος αὐτὴν καὶ ὑπήχθη εἰς μετρικὰ σχήματα, ἅπερ διαβλέπω ἐν αὐτῇ, κατὰ τὸν λογικὸν βεβαίως τόνον. Οὕτως ἐγεννήθη τὸ πρῶτον μουσικὸν στοιχεῖον, ὁ χρόνος. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, τακτοποιηθείσης τῆς ρυθμικῆς ἀπαγγελίας διὰ τῆς χειρονομίας, παρέμεινεν ἕτερος ἀφόρητος κυκεῶν, ὁ ἡχητικός, οὗ ἰδέαν λαμβάνει τις ἐκ κοινῆς τινος Συναγωγῆς. Διάθεσις οὐχὶ ἔτι καλολογικὴ ἀλλὰ ψυχολογικὴ τῶν νυχθημερὸν προσευχομένων καὶ συντετριμμένων χριστιανῶν ἐπέβαλλε τὴν τακτοποίησιν καὶ τοῦ τοιούτου κυκεῶνος διὰ τῆς ὑπὸ τὸν αὐτὸν τόνον ἀπαγγελίας, ἐξ οὗ προέκνυε τὸ ἕτερον θεμελιῶδες μουσικὸν στοιχεῖον, τ. ἔ. «φωνῆς ἐμμελοῦς πῶσις ἐπὶ μίαν τάσιν» ἢ ὁ γενεσιουργὸς μουσικὸς φθόγγος. Οὕτως εὗρίσκομεν τὴν χριστιανικὴν ἐκκλ. Μουσικὴν γεννωμένην ἐκ τῆς ὁμαδικῆς ὑπὸ ἓνα διαρκεῖ τόνον ἀπαγγελίας τῶν προσευχῶν καὶ τῶν Ψαλμῶν. Ὁ τρόπος οὗτος ἦν καὶ ἄλλοθεν εἰκότως ἐπιβεβλημένος. Ἐπειδὴ δηλονότι, τόσον διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἐννοιῶν τῶν κειμένων, ὅσον καὶ τῶν πλημμυρύντων τοὺς ἀπαγγέλλοντας συναισθημάτων, πάντως ποίός τις χρωματισμὸς τῆς φωνῆς δι' ὁξύτητος καὶ βαρύτητος ἀνέθρωσκεν, ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ ὅτι οὐχὶ πάντες ἐνόουν καὶ συνησθάνοντο ὁμοίως συνέβαινε πάντως ἕτερός τις κυκεῶν εὐνόητος, ὅστις διὰ τοῦ ἀνωτέρω τρόπου ἐτακτοποιήθη. Τῆς δὲ οὕτω σχηματιζομένης ἴσης ἡ-

χητικῆς γραμμῆς ἀπαξ τις ἐκκλίνων, ὡς εἰκόσ, ἐν τῷ παρακλητικῷ αὐτοῦ ἦθει ἐσχηματίζετο ποικιλωτέρα τις γραμμή, ἐξ ἧς ἡ πρώτη καὶ ἐμβρυώδης μουσικὴ ἐμφάνισις. Ἄλλ' ὥφειλε βεβαίως εἰς τῶν ἀπαγγερόντων τὰ ἀνωτέρω νὰ δίδῃ τὸ σύνθημα καὶ νὰ σημαίνει διὰ τῶν ἀνωτέρω χειρονομιῶν τὰς τοιαύτας ἢ τοιαύτας ἐκτελέσεις· ὁ τοιοῦτος δέ, ἂν δὲν ἦτο αὐτὸς ὁ ἐπίσκοπος, πάντως παρ' αὐτοῦ ἐλάμβανε τὰς δεούσας ὁδηγίας καὶ μαθήματα, παρασημαίνοντος μάλιστα καὶ ἐν τῷ κειμένῳ δι' εἰδικῶν γνώστων ἤδη ἢ καινοφανῶν καὶ κατὰ συνθήκην σημείων τὸ ἐνδεικνύμενον. Οὕτω κατηρτίσθη ἡ καλουμένη ἐκφωνητικὴ Παρασημαντικὴ καὶ διεκρίθη ὁ καταρχόμενος ἢ κανονίζων τὰς ἀναγνώσεις—ὁ Ἀναγνώστης—τοῦ λαοῦ, ἀποτελοῦντος τοὺς Ψάλτας, ὅπερ διὰ τοῦτο ἦν ὑποδεέστερον ἢ τὸ τοῦ Ἀναγνώστου διακόνημα.

Ὅτε δὲ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπλουτίσθη ἡ ὕμνολογία καὶ ἐξ ἀνάγκης ἢ ἐκ νεωτεριστικοῦ πνεύματος ἀπεδόθη εἰς τὴν Μουσικὴν σημαντικώτερον κατὰ τὴν λατρείαν μέρος, ἐτονίσθησαν δὲ ἄργὰ μέλη, ὧν ἕνεκα κατηρτίσθη παραλλήλως καὶ βαθμηδὸν ἡ πρώτη Παρασημαντικὴ, τότε καὶ ἡ Χειρονομία ἀπετέλεσεν ὅλως ἰδιαίτερον κεφάλαιον τέχνης προαχθὲν εἰς βαθμόν, ὥστε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος νὰ μὴ ἀπαξιοῖ αὐτὴν τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ τιμῆς. Τότε πλέον ἡ Χειρονομία δὲν ἦτο ἀπλὴ κίνησις τῆς χειρὸς πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω μετὰ τῶν ἀναλόγων χρονικῶν ἀποδόσεων, ἀλλὰ πολυσύνθετος καὶ «πολύτεχνος» περιλαμβάνουσα ἐπὶ πλέον 1) τὴν «δακτυλοσύνθεσιν», τ. ἔ. εἰδικὴν τῶν δακτύλων συμπλοκὴν κατὰ διαφόρους τύπους πρὸς σήμανσιν ὠρισμένων ἀνιόντων σημαδιῶν, τῶν σωμάτων. 2) Τὴν δι' ἀναλόγων πάλιν κινήσεων τῆς χειρὸς καὶ χρούσεων τοῦ ποδὸς σήμανσιν τῶν διαφόρων ρυθμικῶν θέσεων πρὸς ἀποτελέσιν τῶν διαφόρων ρυθμί-

κῶν σχημάτων. Τότε δὴ καὶ οἱ λοιποὶ ψάλλται ψάλλον-
τες ἐξετέλουν τὰς ἀνωτέρω κινήσεις, δι' ὧν τὸ ἐκτελού-
μενον ἔσωζε τὸ ρυθμικὸν αὐτοῦ εἶδος.

Ἄλλ' οἱ μακροὶ μελικοὶ χρόνοι ἀποτελοῦντες τὴν πα-
ρὰ τοῖς ἀρχαίοις καλουμένην Τονὴν ἐκλήρουσαν ἐνίστα
διὰ διαφόρων μελισμάτων ἢ μελικῶν διανθισμάτων
πρὸς ἀποφυγὴν ταύτης. Ταῦτα ὡς καὶ ἄλλας μελικὰς ἀ-
ποχρώσεις ἐσημαίνετο ὁ χειρονόμος δι' εἰδικῶν ἰδεογρα-
φικῶν κινήσεων τῆς χειρὸς, αἱ ὁποῖαι διάφορα ἔφερον
ὀνόματα, καθ' ἣν παρουσίαζον ὁμοιότητα. Τοῦτο δὲ ἀ-
πετέλει τὸ *ῥον* στοιχεῖον τῆς Χειρονομίας. Ὡστε ἡ Χει-
ρονομία ἐξυπηρετεῖ τὸν τε ρυθμὸν καὶ τὸ μέλος.

Καὶ μέχρι μὲν τοῦ σημείου τούτου ἔχομεν τὸν κύριον
τῆς Χειρονομίας ὄρον, ὅφ' ὃν ἐνοεῖτο αὕτη τὸ πολὺ μέ-
χρι τοῦ ἀχρονολογήτου, τό γε νῦν, «Παλαιοφώνου» ἢ
«Παλαιοτόνου» ἢ «Παλαιοῦ» Στιχηραρίου, περὶ οὗ λέ-
γει ὁ Κύριλλος ὁ Τήνου (ἐνθ. ἀν.) ὅτι ἐν αὐτῷ «καὶ ἄ-
νευ τῶν σημαδίων (ἐνν. τῶν ἀφώνων) ψάλλομεν, εἰ καὶ
δυσχερεστάτην τὴν γραμμὴν εὐρίσκομεν». Ἀφ' οὗτου ὁ-
μως ἡ Παρασημαντικὴ ἐξελαϊκεύθη καὶ πρὸς μεγαλειτέ-
ραν μάλιστα εὐκολίαν τῶν σπουδαζόντων τὴν Μουσικὴν
ἐπλουτίσθη βαθμηδὸν διὰ τῶν ἀφώνων λεγομένων ση-
μαδίων (IB'-IG' αλ.), τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν ἄλλο τι ἢ ἐξει-
κόνισις τῶν ἀνωτέρω ἰδεογραφικῶν τῆς χειρὸς κινήσε-
ων, καὶ κατηρτίσθη οὕτω τὸ «Νεότονον» ἢ «Νεόφωνον»
λεγόμενον Στιχηράριον, τότε ἡ Χειρονομία ὑπὸ τὴν κυ-
ρίαν σημασίαν βαθμηδὸν ἠγνοήθη, ἐπειδὴ οἱ νεόπουδοι
ἀπέβλεπον μᾶλλον εἰς τὸ γραπτὸν παρὰ εἰς τὰς χειρονο-
μικὰς κινήσεις. Τὸ γραπτὸν ὁμως δὲν ἐγνώριζεν εἰς αὐ-
τοὺς σαφῆ τὸν ρυθμὸν οὔτε ἰσχυροὺς οὔτε ἀσθενεῖς χρό-
νους οὔτε «τῶν ἐπαφῶν καὶ κρουσμάτων» κατὰ Ψελλὸν
(σ. 101) διάκρισιν. Συνέβη δὴλ. ὅτι συμβαίνει μὲ ἐν
σύγχρονον καὶ γνωστὸν ἡμῖν μουσικὸν τεμάχιον, ἂν δι-

αγράφωμεν τὰς ρυθμικὰς διαστολάς, καὶ ὅ,τι συμβαίνει ἐν δοθέντι τεμαχίῳ τῆς Ἀραβοπερσικῆς Μουσικῆς, ἀν ἀγνοῇ τις τὸν οἰκτεῖον ρυθμὸν (οὐσούλ). Τὸ ἀποτέλεσμα, ὡς γνωστὸν, εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἀλλοιοῦται, ὥστε τὸ τεμάχιον καθίσταται ἀγνώριστον. Πολλῶ χειρὶνα ἐπαθόν τὰ Βυζ. ἐκκλ. μέλη, ἐπειδὴ ταῦτα περιέχουσι ποικιλώτερα ρυθμικὰ σχήματα. Τοῦτο ὥφειλον νὰ προλαμβάνωσι καὶ προελάβανον οἱ παλαιότεροι χρόμενοι, κατὰ τὸν Μοναχὸν Μελέτιον (σ. 86), «ταῖς χερσὶ συνεπακολουθούσαις τοῖς ᾄδομένοις» καὶ κατὰ τὸν Μεσαρίτην (αὐτ.) νωμῶντες χεῖρα «πρὸς φωνῶν καὶ ἤχων ἐξίσωσιν», ἔνθα ὑπὸ τὸ «φωνῶν» νοεῖ πάντως τὰς λέξεις.

Τὼς πρὸς συγκράτησιν τῆς ὀδυνηρᾶς ταύτης καταπτώσεως καὶ κατοχύρωσιν τῶν ρυθμικῶν τῶν μελῶν μορφῶν συνετέθησαν τότε ὑπὸ τῶν διακεκριμένων Μαϊστόρων αἱ γνωσταὶ διάφοροι ὑποδειγματικαὶ ρυθμικαὶ μελωδίαὶ ἢ «Μέθοδοι» ἃς ἀναφέρει ὁ Χρυσάφης (σ. 38), ὅπως δι' αὐτῶν ἐκγυμνάζωνται οἱ ἀρχάριοι εἰς τοὺς ρυθμοὺς διὰ τῆς Παρασημαντικῆς καὶ εἰς τὰ διάφορα εἶδη τῶν μελῶν καὶ οὕτω ψάλλωσιν ἐλλόγως καὶ ἐπιστημόνως, οὐχὶ δὲ ἐπόμενοι «τῇ τοῦ μέλους ἀλόγῳ ἡχῇ». Ἀλλὰ καὶ πάλιν οἱ κατεχόμενοι ὑπὸ τῆς νόσου τῆς εὐκόλου καὶ ἀμέσου μαθήσεως δὲν διέτριστον ἐπὶ τῶν εἰρημένων Μεθόδων, ἀλλ' ἔσπευδον, νὰ εἰσέλθωσι μετὰ τὰ πρῶτα στοιχειώδη μαθήματα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κλασικῶν μελῶν, ἐν οἷς, ὡς προείπομεν, δὲν ἔβλεπον ἄλλο τι, εἰμὴ μελικά μόνον σημεῖα, τῶν ὁποίων ἤρκοῦντο, νὰ γνωρίσωσι τὸ μελικὸν περιεχόμενον καὶ τὴν «ἄλογον τοῦ μέλους ἡχὴν». Ἐκτοτε χρονολογεῖται ἡ ἀγωνία καὶ ἡ κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Χρυσάφου πρὸ πάντων ἐκδηλωθεῖσα ἀμαθὴς γνώμη, ὅτι ἡ Ψαλτικὴ συνίσταται ἀπὸ Παραλλαγῶν, πρὸς οὓς ὁ Χρυσάφης ἀπήντησε διὰ τῆς βραχυτάτης αὐτοῦ Μελέτης ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω πνεῦμα. Τό-

Οὕτω ἡ μὲν κυρίως Χειρονομία ἀπετέλεσε γένος, ἡ δὲ καταχρηστικὴ εἶδος.

Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ μελισμοὶ ἐκαλοῦντο κατὰ τὸν Χαλάτσογλου (ἐνθ' ἀν. σ. 73) «θέσεις καὶ σχηματισμοί» ἀναλογοῦντες κατ' αὐτὸν πρὸς τοὺς καταχρηστικούς «σοχπέδες» τῆς ἀραβοπερσικῆς «Μουσικῆς» καθ' ἃ ἐν σ. 73 λέγει: «Τοὺς δὲ καταχρηστικούς τριάκοντα ἑννέα σοχπέδες, οὓς τινὰς καὶ μακάμια οἱ Πέρσαι καλοῦσιν, τούτους ἡμεῖς θέσεις καὶ σχηματισμοὺς καλοῦμεν, διὰ τὸ μὴ ἔχειν αὐτοὺς ἴδιον μπερδὲν ἐν τοῖς ὄργάνοις, ὥς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἀλλ' ἐκ τῶν κυρίων μακαμίων καὶ ἐκ τῶν σοχπέδων ἐκφύονται...» Δεδομένον δὲ ὅτι τὴν θέσιν ἀπετέλεσε τὸ κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ Μετρικῇ τὸ μακρὸν καὶ ὅτι ἡ φωνὴ κατὰ Λογγῖνον¹ «χρωματίζει καὶ ἐπικοσμεῖ τὸν ἦχον τῆς εὐρυθμίας ἐκτείνουσά τε καὶ συστέλλουσα τὰς συλλαβάς», εὐρίσκομεν καὶ αὐτὴν τὴν «Θέσιν», ὥς ὅρον, οὐχὶ αὐτοφυσῶν ἐν τῷ μελικῷ πεδίῳ, ἀλλ' ἐκ τῆς ρυθμικῆς δεδανεισμένον. Ἐκ τούτων ἡ Χειρονομία ὠρίζετο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Χρυσάνθου, ἐκ παραδόσεως βεβαίως, ὥς «κίνησις χειρὸς ἀποβλέπουσα εἰς ἰδεασμὸν μέλους» ἢ «κίνησις χειρὸς σχηματοποιοῦσα τὸ μέλος» κ. ἄ., διὰ τὰ φθίσση μέχρις ἡμῶν ὥς ταυτόσημον τῆς «προφορᾶς» τῆς «ζώσης φωνῆς» καὶ τοῦ ὕφους, περὶ οὗ ἐν καιρῷ.

Τὴν μελικὴν ἐκδοχὴν τῆς Χειρονομίας εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Ρουσάνῳ (σ. 52), ἐνιαχοῦ δὲ καὶ παρὰ τῷ Ψ-Δαμασκηνῷ καὶ τῷ Γαβριήλ.

Τὴν δὲ ρυθμικὴν ἡ κυρίαν παρὰ τῷ Ψ-Δαμασκηνῷ (σ. 88), μάλιστα δὲ ἐν τοῖς (σ. 89): «Ἡ δὲ ρυθμητικὴ φωνὴ ἐστὶν ἡ μετὰ τάξεως ἐμμελῶς καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοῦ εἰρμοῦ ἐναρμονίως ᾄδομένη, οἷον τὸ εὐτάκτως ᾄδόν-

1) Ἡφ. Ἐγχειρ. Προλ. σ. 82,5.

μενον μέλος.» Καί: «Οἶον ἀντ' ἄλλον (ἐνν. ἰσοφωνον) θήσει....εἰς τὴν ἰσοφωνίαν ἀσπάζονται, ἀλλ' ἐν τῇ Χειρονομίᾳ πολὺ ἀπ' ἀλλήλων διεστήκασιν. Τότε γὰρ ἐπαινεῖται ὁ τονίζων, ὅταν τὰ σημάδια καὶ τὰς φωνὰς ἅμα τῇ Χειρονομίᾳ θήσῃ ἀπταιστώσ.» (Περβ. Γαβρ. σ. 8, 18.) Καί: «...τὸ ἴσον...καὶ ρυθμὸς λέγεται...λαμβάνει τὴν τοῦ πρὸ αὐτοῦ σημαδίου φωνήν...καὶ τῷ ρυθμῷ καὶ τῇ τάξει αὐτῆς πορεύεται.» Καί, ἐνθα ἀναφέρει «ρυθμητικήν», «ἐναλλαγὴν τῆς Χειρονομίας» καὶ «ἀλλάγματα τῆς Χειρονομίας». Ὡσαύτως ἐν τῷ Ἀγιοπολίτῃ, καθ' ὃν διάφορα σημάτια ἦσαν χρήσιμα καὶ διὰ τὴν ἐναλλαγὴν τῆς Χειρονομίας.¹ Ἐπίσης παρὰ Γαβριὴλ σ. 18-19 καὶ ἐν ἀρχῇ διὰ τοῦ ἐνδεικνυμένου καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων δικαιολογουμένου διὰ ρυθμῶν. Ἔτι δὲ παρὰ τῷ Κλαδῷ (σ. 87), Μεσαρίτῃ, Μελετίῳ, Θεοδ. Προδρομῷ (σ. 86), Καμενιάτῃ, Πορφυρογεννήτῃ (σ. 85) καὶ τῷ ἀδεσπότη καὶ ἀχρονολογήτῃ κοινῷ ὁρισμῷ (σ. 84). Τοιαύτην μάλιστα ἐξεδέχετο αὐτὴν καὶ ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Χρυσάνθου ἐσχάτοις χρόνοις Πέτρος ὁ Βυζάντιος (σ. 81).

Τέλος τὴν διάκρισιν εἰς ρυθμικὴν καὶ μελικὴν Χειρονομίαν εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Κυρίλλῳ (σ. 99) ἐν τοῖς ἐξῆς: «...Παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἡ χρῆσις τῶν ἀφώνων σημαδίων ἦν. οἷα καὶ παρ' ἡμῖν, πλὴν τῆς χειρονομίας, ἥτις ἔλαθεν ἡμᾶς....Ἐκεῖνοι εἶχον τό τε πρακτικὸν καὶ θεωρητικὸν μετὰ τῆς αὐτῆς χειρονομίας, ἡμεῖς δὲ τανῦν τῷ πρακτικῷ μόνον χρώμεθα παραμείναντι εἰς τὸ διὰ τοῦ χρόνου διὰ τῶν διδασκάλων τῆς μουσικῆς.»

Εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην ὀφείλεται καὶ ἡ ἀντιλογία Ποῖσιου—Χαλάτσογλου. Ἀφ' οὗ δὲ κατὰ τὸν τελευταῖον ἡ Χειρονομία ἦτο ρυθμὸς δὲν ἦτο δυνατόν, ἀν ἐσώζετο μέχρι τοῦ 1650, νὰ μὴ φθάσῃ μέχρι αὐτοῦ αὕτη διὰ τῶν παρασεσημασμένων καὶ ἐκ πιστῆς παραδόσεως

1) Ψάχου, ἐνθ' ἀν. σ. 64—Σάθα, ἐνθ' ἀν. ρυθ. σημ. 3 κ. λ.

μελῶν, ἂν μὴ διὰ χειρονομιῶν. Ἄν δὲ ἐν ἀδυναμίᾳ εὐ-
 ρισκόμενος καὶ δικαιολογούμενος ἔγραφεν ὅτι «οὔτε δε-
 δίδακτοι οὔτε διδαχθήσεται», εἶναι τόσον μικρὰ ἡ δια-
 φορὰ 1650—1729, ὅτε οὗτος ἔγραφε ταῦτα, ὥστε θὰ
 ἔφθανεν εἰς τὰ ὧτα αὐτοῦ ἀσθενής τις περὶ αὐτῆς φω-
 νή, μάλιστα διὰ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Δαμιανοῦ τοῦ
 Βατοπεδινοῦ, τοῦ «διδασκάλου τῶν πολιτῶν μουσικῶν»,
 ὅστις καὶ ἐγγύτερον γειτνιάζει πρὸς τὸ 1650 καὶ ἔξη ἄλ-
 λως ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς αὐστηρεᾶς συντηρητικότητος καὶ
 τῶν πολιτῶν καὶ ἀρχαιοπινῶν παραδόσεων. Ἄλλ' οὔτε
 ὁ τελευταῖος ἠδύνατο βεβαίως νὰ πληροφορήσῃ τὸν μα-
 θητὴν αὐτοῦ σχετικόν τι, διότι τὸ ἐν λόγῳ κεφάλαιον
 εἶχε βυθισθῇ εἰς τὰ βάθη ἱκανῶν πρὸ αὐτοῦ αἰώνων.

Ἡ Χειρονομία λοιπὸν εἶχε ρυθμικὸν καὶ μελικὸν πε-
 ριεχόμενον, ἅπερ ἀπετέλουν καὶ τὸν ἀποχρῶντα αὐτῆς
 λόγον, ἐφ' ὅσον ἡ συζυγία αὕτη ὑφίστατο κανονική, ἐφό-
 σον ἔχρωντο ταύτη ὡς βοηθῶ γνωρίζουση τὸν ἑκάστου
 λόγον (σ. 84) καὶ διὰ ταύτης διέθετον τοὺς φθόγγους
 τῶν μελῶν (Καμενιάτης σ. 85). Ὑπὸ δὲ τὴν ρητορικὴν
 αὐτῆς ἐμφάνισιν ἀπετέλει στοιχεῖον δευτερεῦον ἢ ἐκ πε-
 ρισσοῦ (Γαβρ. σ. 18-19). Ὅταν ὁμως ἐξ ἀμαθείας ὁ δε-
 σμὸς τῆς ἀνωτέρω συζυγίας ἐχαλαρώθῃ καὶ διεσπᾶσθῃ,
 τότε αἱ σχετικαὶ κινήσεις παρανοηθεῖσαι ἐθεωρήθησαν
 μόνον ὡς κινήσεις ρητορικαὶ (Μαλαξὸς, σ. 97), ἀποβλέ-
 πουσαι μόνον εἰς τὸ νὰ μὴ ὁμοιάζωσιν οἱ ψάλλοντες
 «τοῖς ἀλογίοις, οἵτινες μὴ ἔχοντες χεῖρας, φωνοῦσι χωρὶς
 σχήματα»(!), καὶ καταντήσασαι μάλιστα ὑπερβολικαὶ καὶ
 ἄλογοι. οἱ δὲ τούτων ἐκτελεσταὶ «καταγέλαστοι» (Μελέ-
 τιος, σ. 86). Ἀνάλογον εἰκόνα δύναται νὰ λάβῃ τις βλέ-
 πων χορευτὴν ἐκτελοῦντα κινήσεις μὴ συναρδούσας πρὸς
 τὸν οἰκτεῖον τοῦ χοροῦ ρυθμόν. Κατὰ προφορικὰς δὲ πλη-
 ροφορίας Ἀγιορειτῶν πατέρων ψάλτης τις σύγχρονος

ψάλλων ἐπ' ἐκκλησίαις τὸ «Ἐπὶ Σοὶ χαίρει, Κεχαριτωμένη» χειρονόμει δεικνύων τὰ: «γαστέρα», «πλατυτέραν» καὶ «οὐρανῶν». Ἐτερός τις ἀφ' ἑτέρου διακωμωδῶν προφανῶς τὴν Χειρονομίαν ἐν γένει ἔφαλλε τὸ Ἀπολυτίκιον «Τοῦ λίθου σφραγισθέντος» ἐκαρπάζων πᾶσαν αὐτοῦ ἐννοίαν δι' ἀναλόγων Χειρονομιῶν. Πόθεν ἄρα γε προήρχοντο ταῦτα; Πόθεν, ἀνμὴ ἐκ τῶν δύο ἀνωτέρω ἀντιθέτων ἀντιλήψεων, ὧν λείψανα ἰσχνὰ παρέμειναν αἱ ὑπερβολαὶ αὗται; Ἐκ τούτου καὶ συννεπία ἢ μὴ ἀνωτέρας κινὸς ἀπαγορεύσεως ἐγεννήθη κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους ρεῦμα ἰσχυρὸν ἐναντίον τούτων, τόσον διὰ τὸ «ἄπρεπον πρᾶγμα», ὅσον καὶ διότι δὲν ἐγνώριζον τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ἢ διότι εὗρισκον αὐτὴν ἀδικαιολόγητον πλέον. Εὐγλωττιον ἐν προκειμένῳ εἶναι τὸ (σ. 78): «Μὰ οἱ περισσότεροι σήμερον μὲ τὸ νὰ μισήσωσι τὴν σπουδὴν...τολμῶσι νὰ εἰποῦσι πὼς ὁ τερετισμὸς καὶ ἡ Χειρονομία...εἶναι ἄπρεπον πρᾶγμα, μὴ εἰξεύροντες οὔτε τὴν αἰτίαν οὔτε τὴν ἀπόδειξιν· μόνον ὁμοιάζουσι τοῖς ἀλογίοις, οἵτινες (sic) μὴ ἔχοντες χεῖρας φωνοῦσι χωρὶς σχήματα».

Ἐκ τούτων ἐξάγομεν ὅτι ἡ κατὰ τῆς Χειρονομίας πολεμικὴ δὲν ἔμεινεν ἀνευ ἀντιδράσεως ἐκ μέρους τῆς παρατάξεως ἐκείνων, οἵτινες, ἔνεκα τῶν συμβολιζομένων ὑπὸ τῶν διαφόρων χειρονομιῶν Γραφικῶν σκηνῶν καὶ πραγμάτων, πρὸ πάντων δὲ ἐκ τῶν ἀλληγορουμένων τοῦ Μιχ. Βλεμύδου, εἶχον προσδώσει τῇ Χειρονομίᾳ ἐν γένει ἱερότητα θρησκευτικὴν.

«Λαβοῦσα δέ γε ἡ Ψαλτικὴ πάντα τὰ προφηθέντα-σημεῖα, τὰς Θέσεις, τὴν Χειρονομίαν, ἐποίησε τοὺς Ἦχους, οἵτινές εἰσιν ὁκτὼ καὶ οὐ πλείους». (Γαβρ. 19.) Ἐκ τούτων ἐξάγεται, ὅτι ἕκαστος Ἦχος, ὅπως καὶ ἕκαστον μελικὸν εἶδος, εἶχεν ἰδίας συνθέσεις σημαδίων, ἡ-

τοι θέσεις, ἐπομένως καὶ τοὺς 'τούτῳ' προσιδιάζοντας ρυθμούς. Ἄλλως θὰ ἦτο ἄπορον, τίνα λόγον ἔχουσι ταῦτα ἐν τῇ καταρτίσει τῶν Ἦχων. Θὰ ἦτο τὸ αὐτό, ὡς ἂν ἔλεγέ τις, ὅτι ἡ γραφή προηγήθη τῆς γλώσσης καὶ ἐπομένως αὕτη κατηρτίσθη δι' ἐκείνης. Διὰ τοῦτο βλέπομεν οὐχὶ γενικὴν καθ' ἕκαστον Ἦχον χρῆσιν τῶν ἀνωτέρω στοιχείων οὔτε τῶν «κρούσεων» ἢ «κτύπων» ἢ ρυθμικῶν, ὡς θὰ ἐλέγομεν ἄλλως, θέσεων. Τοῦτου ἔνεκεν, καθὰ πληροφορεῖ ἡμᾶς καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 2879 καὶ 317 χειρόγραφον τῆς ἐν τῷ Ἀθωνι Μονῆς τοῦ Ξηροποτάμου, «ὁ Πλ. Α' καὶ ὁ Πλ. Β' πολλὴν ἔχουσι τὴν οἰκειότητα ἀπὸ κτύπου», τοῦθ' ὅπερ καὶ ἡμεῖς σήμερον σαφῶς ἀντιλαμβανόμεθα. Διὰ τοῦτι· ἐθεωρήθη κατόρθωμα καὶ τὸ Κοινωνικὸν τοῦ Πέτρου Μπερεκέτου,¹ ὅπερ διὰ τῶν αὐτῶν χαρακτήρων ἐψάλλετο εἰς ὀκτὼ Ἦχους «κατὰ τὴν βάσιν ὅπου ἤθελε ἀρχήσῃ». Τὴν αὐτὴν ἰσημασίαν ἔχει καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Χρυσάφη (σ. 40) λεγόμενον, ὅτι ἰδίαν «ὁδὸν καὶ μεταχείρησιν» ἔχει ἕκαστον μελικὸν εἶδος. Ἐπομένως καὶ ταῦτα, ὡς καὶ τὰς θέσεις, «διακρίνει καὶ θεωρεῖ ἡ Χειρονομία» (Γαβρ. 18.). Τοιοῦτον λόγον, ἦτοι ρυθμικόν, ἔχουσι πιθανῶς καὶ τὰ ἐν ταῖς προθεωρίαις τῶν Παπαδικῶν ἐκτιθέμενα διάφορα ἐπὶ τῶν ὀκτὼ Ἦχων Ἐνηχήματα. Ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται, ἂν ἐπρόκειτο μόνον περὶ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὸν Ἦχον «τῆς τοῦ Ἦχου ἐπιβολῆς», διατὶ εἶναι καθ' ἕκαστον Ἦχον πλείονα τοῦ ἑνός. Οὕτως ὑπολαμβάνω καὶ τὰ πολλαχοῦ παρὰ τῷ Πορφυρογεννήτῳ λεγόμενα «ἡγάδια» καὶ τὰ «ἴσα» τῶν κρακτῶν, ἅπερ φρονῶ, δὲν ἦσαν ἡ γνωστὴ ἀπλὴ ὑπήχησις, ἀλλ' ἴσως αὐτὸ τὸ τοῦ Ψ-Δαμασκηνοῦ ἴσον=ρυθμὸς σὺν τῷ σχετικῷ μέλει καὶ τι ἀνάλογον πρὸς τὸ ἀρχαῖον «παράδειγμα» ἢ τὸ βυζαντινὸν «ἐξέμ-

1) Εὐρηται ἐν: Γ. Παπαδοπούλου, Ἱστορ. Ἐπισκόπησις τῆς Βυζ. ἐκκλ. Μουσικῆς, Σχ. 6.—Κ. Ψάχου, ἐνθ' ἀν., Πίν. ΙΘ'.

πλιον» ἢ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν, «προσόμοι-
ον», ὑφ' ἧς ὁ λαὸς ὤφειλε νὰ κανονίξῃ τὸ, ὅπερ ἔμαλλε
νὰ ψάλλῃ. Ὑπὸ τὴν ἐκδοχὴν μάλιστα ταύτην λαμβάνει
καὶ ὁ Ρουσάνος τὴν λέξιν λέγων (σ. 47), ὅτι τὸ Ἑχη-
μα «ὥσπερ τις βάσις ἐστὶ τοῦ μέλους...καὶ οἶονεϊ τι ἴ-
σον». Ἰσως μάλιστα εἰδικὴ ἐν καιρῷ ἔρευνα γνωρίσῃ
ἡμῖν ὡς τοιαύτην τὴν δύναμιν καὶ σημασίαν καὶ τῶν
μυστηριωδῶν ἐκαίνων συμβολικῶν τύπων Νονανεανε,
Νοεανε κλπ. ἀναλόγων ὄντων πρὸς τὸ Euouae(=sE-
cUioΓUm AmEn), ὧν ἡ γνῶσις καὶ ἐρμηνεῖα ἐξέφυγε
πᾶσαν προσπάθειαν τῶν περιέργων καὶ φιλιστόρων
καὶ αὐτοῦ τοῦ Ι' αἰῶνος.¹

Ἀφ' οὗ κατὰ τὰ εἰρημένα ψυχὴ τῆς Ψαλτικῆς ἦν ἡ
Χειρονομία-Ρυθμὸς μετὰ μέλους, καθίσταται ἐπά-
ναγκες, νὰ εἴπωμεν ἐν βλέμμα οἶονεϊ εἰσαγωγικὸν τοῦ ὁ-
λου κεφαλαίου καὶ ἐπὶ τοῦ κρατοῦντος ἐν τοῖς μέλεσι
ρυθμοῦ.

Ἐν τοῖς προηγουμένοις (σ. 103) εἶδομεν, ὅτι ὁ Χρύ-
σανθος ἀπτόμενος ἀκροθιγῶς τοῦ ζητήματος τούτου λέ-
γει, ὅτι «ἡ Χειρονομία εἶχε γένος ρυθμοῦ δακτυλικόν
καὶ ἐπράττετο κατὰ τὸν διπλοῦν προκαλευσματικὸν πόδα
ἢ κατὰ τὸ μέτρον 4»· τοῦτο δὲ ἐξάγει ἀπὸ τὴν «ἐμφα-
σιν». Εἶναι δὲ ἔμφασις κατ' αὐτὸν (Θ. Μ. σ. 74, § 170)
«τὸ νὰ ἀρχίζῃ καὶ νὰ τελειώῃ μαζὴ μὲ τὸ μέτρον τὸ
ἑμμελὲς μᾶκρος τῆς συλλαβῆς τῆς σημαντικῆς λέξεως· οἶ-
ον....Κυυυυ | ριιιι. ...ἐὰν καὶ τὸ μέτρον, μὲ τὸ ποῖ-
ον μετρῶ τὸ τροπάριον ὅλον, εἶναι χρόνων τεσσάρων,
σφῶζω τὴν ἔμφασιν· εἰ δὲ μὴ παραβλάπτω αὐτήν.» Κα-
τωτέρω δὲ (σ. 81, § 183): «Ἐμφασις ρυθμικὴ εἶναι,
τὸ νὰ συντρέχῃ κάθε ἕνας ψόφος τοῦ ρυθμοῦ μὲ κάθε

1) Σάβα, Κρητ. θέατρον, σ. ρνς, λ.

ένα φθόγγον τῆς μελωδίας· ἤγουν τὸ νὰ δέχεται ἓνα ψόφον ἄρσεως ἢ θέσεως τοῦ ρυθμοῦ· κάθε ἓνας χαρακτηρ τῆς μελωδίας.»

Ὅσον ἀτυχῆς εἶναι ὁ τελευταῖος οὗτος ὁρισμὸς εἰς σαφήνειαν καὶ βάθος, ἐξ ἴσου ἄστοχος φωρᾶται ἢ ἐπακολουθοῦσα χάριν παραδείγματος ἐκβεβιασμένη προσαρμολογὴ τοῦ μέλους «Θεῖφ· καλυφθεῖς» ἐπὶ τοῦ Δακτύλου κατὰ χορεῖον τὸν ἱαμβοειδῆ(!). Καὶ πρῶτον μὲν οὐδόλως τονίζει τὸ ἀπαραίτητον τῆς συμπτώσεως τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἀσθενῶν χρόνων τοῦ ρυθμοῦ μετὰ τῶν ἀντιστοίχων μελικῶν, τουτ' ὅπερ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος καὶ ὅλον τὸ βάθος τῆς ρυθμικῆς ἐμφάσεως. Δεύτερον δὲ τὸ ληφθὲν μέλος βαῖνον κατὰ ρυθμὸν δίστημον δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὡς μετρούμενον τοῦ εἰρημένου μέτρου. Ἄλλ' εἶδομεν καὶ ἄλλαχοῦ (σ. 61, § 2), ὅτι ὁ συγγραφεὺς πλημμελῶς ἤσθάνετο τὸν ρυθμὸν.

Ἐπὶ δὲ τὴν μετρικὴν βάσιν τῶν ἀρχαίων μελῶν ἀναφερόμενοι εὐρίσκομεν κρατοῦν ὅχι τὸ τῶν τεσσάρων χρόνων μέτρον καὶ μάλιστα τὸν Προκελευσματικόν, ὃν περιέργως ἀποκαλεῖ «διπλοῦν» δεχόμενος ὡς «ἀπλοῦν» τὸν πυρρίχιον ἢ ἡγεμόνα, ἀλλὰ ποικίλα, ἀναλόγως τοῦ εἶδους τοῦ μέλους, ἥτοι ἀπὸ τοῦ διστήμου μέχρι τοῦ ὀκταστήμου μετὰ τῶν ἐπιπλοκῶν αὐτῶν, πού μὲν διήκοντα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ μελωδουμένου, πού δὲ ἐναλλασσόμενα καὶ μεταβαλλόμενα «διὰ τὰ ἀλλάγματα τῆς Χειρονομίας». Οὕτω ἐν τῷ συντόμῳ «Ἀλληλουῖα» τοῦ «Νυμφίου» καὶ ἐν τῷ «Φῶς Ἰλαρόν» εὐρίσκομεν τὸν τετράστημον ρυθμὸν ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς μόρφας πληρούμενον ὑφ' ἐκάστης συλλαβῆς πλὴν εὐλόγων καὶ εὐεξηγῆτων τινῶν περὶ τὸ τέλος ἐξαιρέσεων. Ἐν δὲ τῷ «Τρισαγίῳ τοῦ Βήματος» εὐρίσκομεν τὸν ὀκτάστημον ἐναλλασσόμενον μὲ τὸν τετράστημον· ἀποδίδοντες μελικὸν καὶ προσφδιακὸν ρυθμικὸν σχῆμα Τροχαίου σημα-

τοῦ. Ἐν τοῖς Κρατήμασιν ἐπίσης εὐρίσκομεν τὸν τετράσημον ὑπὸ διαφόρους μορφὰς μεταβαλλόμενον δὲ συνηθέστατα εἰς ἑξάσημον τροχαϊκὴν διποδίαν, καὶ ἄλλα ἐν ἄλλοις, περὶ ὧν εἰδικώτερον ἐν τοῖς μετέπειτα.

Ἄλλ' ἐν τῷ ἀργῷ Στιχηγραφίῳ, περὶ οὗ ἰδίως πρόκειται, εὐρίσκομεν κρατοῦντα τὸν ὀκτάσημον ὡς δακτυλικὴν διποδίαν, ἥτοι δισπόνδειον, δάκτυλον μετὰ σπονδείου, ἀμφίβραχυν ἀπὸ θέσεως μετὰ σπονδείου καὶ ἄλλως, ἔστι δ' ὅτε καὶ τὸν τρίβραχυν καὶ μολοσσόν. Τὴν τοῦ ἀμφιβράχεος καὶ σπονδείου μάλιστα διποδίαν εὐρίσκομεν αὐτούσιον ὡς ρυθμὸν ἐπίσημον (οὐσοῦλ) εἰς μέλη τῆς Ἀραβοπερσικῆς Μουσικῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα «Δουγιέκ». (Πίν. ΙΣΤ'.) Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι ἀπλὴ σύμπτωσις ἕνεκα τῶν πολλῶν ἄλλων κοινῶν σημείων τῆς ἐν λόγῳ Μουσικῆς πρὸς τὴν ἡμετέραν.

Ἐν περιπτώσει δὲ ὀνεπαρκειᾶς συλλαβῶν πρὸς ἀποτελέσειν τοῦ μετρικοῦ μεγέθους ὁλοκληροῦται θαυμασίως τοῦτο διὰ προσθήκης ἐπεισάκτου τοιαύτης σχηματιζομένης ἐκ τοῦ μελῳδουμένου φωνήεντος καὶ τοῦ πελαστικοῦ ἢ γορθμικοῦ ν, πολλάκις δὲ ἐκ τοῦ τελευταίου καὶ ἐπεισάκτου ε(νε). Ἡ τοιαύτη προσθήκη, εἴτε εἰς πλήρωσιν ποδὸς ἀφορώσα εἴτε Θέσεως, ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν μετρικὸν νόμον, καθ' ὃν «πᾶν μέτρον εἰς τελείαν περατοῦται λέξιν». (Ἠφ. Ἐγλ. σ. 16.)

Τῶν εἰρημένων ν ἀρχαιοτάτων ὄντων, ὅσον ἡ προέλευσις τυγχάνει ἀγνώστος, τόσον καὶ ἡ προφορά, φρονῶ, δὲν παρεδόθη ἡμῖν ἀκριβής. Ὑπὸ τὴν καθαρὰν βεβαίως προφορὰν ἀπαντᾷται ἐπεισάκτως τὸ ν ἐν μεγάλῃ χρήσει εἰς τὰ δημώδη ῥήματα, τόσον ἐν τῇ ῥοῇ τοῦ λόγου, ὅσον καὶ ἐν ἀρχῇ. ὡς «(ν) Ἀπόψε», «(ν) Ἐχω» κτλ., ὁρμηθὲν πάντως ἐκ τῆς συνεκφωνήσεως τοῦ τελικοῦ ν προηγουμένου στίχου μετὰ τοῦ ἀρктиκοῦ φωνήεντος τοῦ ἐπομένου, πρὸς ἐπίρρωσιν τοῦ λόγου, μάλιστα ἐπὶ πα-

θῶν. (Αὐτ. Σχόλ. σ. 143,3.) Ὑπὸ τὴν προφορὰν ὁμοῦ, ἣν ὑποπτεύω, πιθανὸν νὰ πλησιάζῃ μὲ τὸ γνωστὸν ἐλαφρὸν γγ, τὸ ὁποῖον σπανιώτατα μὲν γράφεται, συνηθέστατα ὁμοῦ προφέρεται, καὶ δὴ μετὰ χάριτος, ὑπὸ τῶν διακεκριμένων ἐκτελεστών, ἀποβλέπον εἰς ἐναργεστέραν καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἀπόδοσιν φωνῆς τινος ὑπὸ φωνῇεν γυμνόν, οἷαν ἀπαιτεῖ τὸ τοῦ Ψελλοῦ «κροῦσμα» (σ. 101) ἢ τὸ τῆς ὀργανικῆς Μουσικῆς staccato. Τοῦτο ἀναμφιβόλως εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰ. Τιτέζη (ἐνθ' ἀν. σ. 54) παρερμηνευθὲν αἶσα, ὑφ' ὃ οὗτος ἀνεύρισκε τὴν Ἀθηνᾶν-Ὅγκαν!

Ἔνεκα τῆς τοιαύτης σημασίας καὶ ἀξίας τῆς Χειρονομίας λέγω, ὅτι οἱ ἐχόμενοι ταύτης καὶ ἀντιδρῶντες εἰς τὴν κατ' αὐτῆς πολεμικὴν εἶχοντο ἀσυνειδήτως τῆς ρυθμικῆς καὶ μελικῆς τῶν μελῶν ἀκεραιότητος. Ἀφ' οὗτο ὁμοῦ ἡ ἀμάθεια τῶν διαφόρων Χαλκεοπούλων—πρὸ καὶ μετὰ τὴν Ἄλωσην—ἐπέβαλε χεῖρα εἰς τὴν ὀρθογραφίαν τῆς Παρασημαντικῆς καὶ εἰς τὰς Θέσεις συντέμνουσα ἤτοι ἀκρωτηριάζουσα αὐτάς, ἡλλοίωσε πολλαχοῦ τὸ ἐκκλ. μέλος.

Τὰ ἀνωτέρω ταῦτα δίδουσιν ἰσχυρὰν βάσιν ὅτι καὶ ὁ ὅρος «Μετροφωνία» πρόσκειται κατ' ἀρχὴν μᾶλλον πρὸς τὸ περὶ ρυθμοῦ κεφάλαιον παρὰ τὸ φωνητικόν (Περβ. σ. 65,1). Διὰ τοῦτο ἐτέθη ὡς «ἀρχὴ καὶ θεμέλιος» τῆς Ψαλτικῆς, τοῦθ' ὅπερ ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ αὐδοτιοῦν γάρ ἐστι δυνατόν εἰπεῖν τινα δῖχα Χειρονομίας ἐν τῇ Ψαλτικῇ. Τὰς τοιαύτας ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ κεφαλαίου ὑπολήψεις ἐνισχύουσι μέγας καὶ αἱ περὶ Δακτυλοσυνθέσεως πληροφορίες. Αὕτη συνισταμένη εἰς τὴν κατὰ διαφόρους τρόπους σύνθεσιν τῶν δακτύλων πρὸς ὑπόδειξιν τῶν διαφόρων φωνητικῶν σημαδιῶν θὰ ἀπέβαινε αὐτόχρημα εἰδος πολυδαίδαλου ἀκροβασίας καὶ ἀστεῖον τι, ἂν ἀφεῶρα πᾶσαν τοῦ μέλους φωνήν, ὥς μάλιστα εἶναι

πεπυκνώνμεναι. Ἄλλ' ἡ ἀποδιδομένη εἰς ἕκαστον σημάδιον μακρὰ διάρκεια, ὡς ἀπῆται ὁ ρυθμὸς τοῦ μέλους, ἐσημειώσεν ἱκανὰ ἐν τῇ δακτυλοσυνθέσει κενά, ὥστε νὰ μὴ ἔχη ἡ τοιαύτη χειρονομία τὴν δύναμιν νὰ ἐφελκύη ἀμέριστον τὴν προσοχὴν τοῦ ἐκκλησιάσματος καὶ τῶν ἐκτελεστῶν—χειρονόμου καὶ χοροῦ—πρὸν ζημίαν καὶ ἐξαφάνισιν τοῦ μουσικοῦ καὶ λογικοῦ στοιχείου καὶ ἀπόσβεσιν τοῦ κυριωτέρου πνευματικοῦ σκοποῦ.

—Ἡ Δύσις, ἐνθα ἡσκειτο ὡσαύτως ἡ Χειρονομία, ἀσημάντους περὶ αὐτῆς παρέχει ἡμῖν πληροφορίας. Μᾶλλον δὲ εἶχεν ἐκεῖ μελικὸν ἢ ρυθμικὸν χαρακτήρα παρασημαινόμενον διὰ τῶν Νευμάτων, ὧν ἡ ὅλη σημασία κατὰ τὸν *Fleischer* καὶ τοὺς *Βενεδικτίνους* ἦτο ἡ ἐν τῷ κενῷ διὰ τῶν σχετικῶν κινήσεων τῆς χειρὸς διαγραφὴ τῶν κάμψεων μιᾶς μελωδίας.¹ Φαίνεται ἐπίσης, ὅτι εἶχε μᾶλλον θεατρικώτερον χαρακτήρα, ἐξ οὗ καὶ ἡ πρόϊμος (XII αἰ.) κατ' αὐτῆς πολεμική.² Ἄξιον ἰδιαιτέρας ὁμῶς σημειώσεως καὶ προσοχῆς εἶναι ἡ χρῆσις καὶ παρ' ἐκείνοις τοῦ Κυλίσματος μὲ τὸ ὄνομα μὲν αὐτοῦσιον τὸ δὲ σχῆμα ἐλάχιστα παραλλάσσον διὰ λόγους πάντως φωνητικῆς τεχνικῆς.

—Ἐκ τῆς «πολυτέχνου» Χειρονομίας καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ *Γαβριὴλ* λεγομένων περὶ σωματίων καὶ πνευμάτων καὶ τῶν κατιόντων σημαδιῶν γεννῶνται προβλήματα προάγοντα εἰς τὴν ὑποψίαν, ὅτι ἦν ποτ', ὅτ' οὐκ ἦν ἡ Παρασημαντικὴ, ἀλλὰ μόνη ἡ Χειρονομία. Τολμηρὸν εἰπεῖν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀνεπίδεκτον μελέτης. Ἡ, ἂν ὑπῆρχε Παρασημαντικὴ μέχρι τῆς αἰφνιδίας καὶ ἀθρόας ἐμφανίσεως τῶν κωδίκων τοῦ IB' αἰῶνος, αὕτη ἦτο λίαν πενιχρὰ καὶ οὐχὶ ἐκλελαϊκευμένη, «ἀπόρρητόν» τι καὶ «συγκρυπτόμενον» κατὰ τὸν *Κοϊντιλιανέν*, ὑπὸ τῶν εἰδημόνων

1) J. Combarieu, *Histoire de la Musique*, I, σ. 246.

2) Αὐτ. σ. 240.—*Gerbert, de Cantu* κτλ., σ. 96.

ἢ ἐφευρετῶν αὐτῆς. Ἄξιον ὁμῶς ὑπομνήσεως ἐνταῦθα καὶ διερωτήσεως: Διατί αἱ παμφάγοι φλόγες τῶν ἱστορικῶν πυρκαϊῶν—οὐχί τι ἄλλο—αἱ φεισθεῖσαι τόσων κωδίκων Ἐκφωνητικῆς Παρασημαντικῆς, τόσων ρητορικῶν λόγων, τόσων ὑμνογραφιῶν καὶ διαφόρων ἄλλων συγγραμμάτων, ὁλοκλήρων Πατρολογιῶν, τόσον πρὸ πάντων ἐπιληψίμων καὶ καταδικασθέντων γραπτῶν μνημείων, διὰ τί κατὰ προτίμησιν κατέφαγον μέχρι τῆς τελείας ἐξαφανίσεως ὁλόκληρον κόσμον παρασεσημασμένων μελῶν χιλιετηρίδος ὅλης, ἥττονα μάλιστα ὑπέχοντα ὀφειλὴν ἐν τῇ δυσμενεῖ τῶν μισαλλοδόξων διαθέσει; Ἄλλως, μήπως αἱ εἰρημέναι φλόγες ἐκάλυψαν διαμπὰξ πᾶσαν γῆν ἑλληνικὴν, ἢ μήπως ἡ Κ)πολις, δευτερολογῶν λέγω, ἦτο τὸ Γαριζεῖν τῆς Μουσικῆς καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὥστε ἐν τῷ ἅμα νὰ καταστραφῶσι πάντα τὰ ἔχνη τοῦ εἰρημένου κόσμου;

—Ἐπέμεινα εἰς τὸ μέγα τοῦτο καὶ σπουδαιότατον πάντων κεφάλαιον, ἵνα δύ' ἐξ ἑνὸς ἐδάφη ἐκχερσώσωμεν καὶ προλειάνωμεν, τὸ τε ρυθμικὸν καὶ τὸ τῆς Παρασημαντικῆς. Ἐν δ' ἐπιμέτρῳ καὶ ὥς ἐν ἐπιλόγῳ φρονῶ, ὅτι τιθεμένου τούτου, ὅ,τι ἂν ἐλέγχῃ περὶ σημαδίων καὶ τῆς ἐν γένει Παρασημαντικῆς ἐλέγχεται προφανῶς πρόωρον.

Τὰς ἐπὶ τούτῳ διαφορὰς δακτυλοσυνθέσεις καὶ κινήσεις πολλαχόθεν συλλεγίσας ἐκ χειρογράφων τοῦ Ἀγίου Ὁρους, Ἱεροσολύμων καὶ Σινᾶ καὶ εἰ τί ποτε διὰ τοῦ τύπου ἐξεδόθη, ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς Ἀγιογραφίας, ὥς καὶ πᾶσαν σχετικὴν ἐνέργειαν τοῦ τε Χειρονόμου καὶ τῶν Ψαλτῶν πρὸς ἀναπαράστασιν κατὰ τὸ δυνατόν τῆς Χειρονομίας ἐν γένει, θεωρῶ λυσιτελέστερον, ὅπως καταχωρήσω ἐν καιριωτέροις σημείοις τοῦ Εἰδικοῦ τῆς παρούσης συγγραφῆς μέρους.

ΤΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Α

Ἀββασιδαί κη
 Ἀγάπιος Παλιερμος μ
 Ἀγιοι Ἀπόστολοι 86
 Ἀγία Σοφία κζ, μς, 62
 Ἀγία Τριάς θ, ικ
 Ἀγιογραφική κζ
 Ἀγιολόγιον με
 Ἅγιον Ὄρος λγ, 80, 12
 Ἀγιοπολίτης με, μς, 111
 ἀγορεύτης μδ, 112
 ἀγιοταρ. Ἀδελφότης ιθ
 ἀγιστεῖν ς
 ἀγονυχλῖται θ
 Ἀθανάσιος ὁ Μ. κδ
 Αἰγύπτιοι ζ
 Αἰθερία ιδ
 αἵρεσις ἀντίθετος μδ
 αἰσθήσεις ιη λθ
 αἰσθητική λη
 Ἀκάκιος Χαλκεόπουλος μ, 70,
 73, 118
 ἀκατακρόατα κη
 Ἀλεξάνδρεια ε, ς, ιε, ιθ
 Ἀλέξανδρος ὁ Μ. κζ
 ἀλλάγματα Χειρον. 94
 Ἀλληλοῦτα ε, ι ιδ, 116
 Ἀλωσις λδ, λς, μ, 62, 82, 84,
 97, 118
 ἀμβροσιανὸν κε
 Ἀμβρόσιος Μεδισλ. ιθ, 61
 Ἀναγέννησις λα
 ἀναγνώστης δ, 85, 106
 ἀνανές κτλ. 61
 ἀναγραμματισμός 41
 Ἀνανεώτης 42

Ἀνανίας Σιναΐτης μθ
 Ἀνδρέας ὁ Κρήτης κδ, κε, με
 Ἀντιβάλεια κα
 ἀντικούντισμα 109
 ἀντινομία λθ
 Ἀντιόχεια ιθ, κ
 Ἀντίφωνα 42
 Ἀντώνιος Λαμπ. μ, μγ
 Ἀπόδευτνὸν Μ. ια
 ἀπόδεσμα 109
 Ἀπολλινάριος ια
 Ἀπόστολοι θ, γ
 ἀποτακτῖται ιδ
 ἀπὸ Χοροῦ θο
 ἀραβοπερσ. Μουσική 83, 108,
 117
 ἀραβουργήματα κθ
 ἀρειανοὶ ιθ
 Ἀρειος ια, κ, κα
 Ἀριστοῦξενος λθ
 Ἀριστοφάνης λ
 ἀρμονία λδ, λγ
 ἀρμονική λθ
 Ἀρμόνιος ια, κ, κο
 Ἀρσένιος ὁ Μικρὸς λς
 Ἀρτουάσσης κη
 Ἀρχιλοχος ε
 ἀσεβὴς βασιλεὺς 91
 ἀσύνθετοι τόνοι 88
 Αὔγουστινος κδ

Β

Βαλάσιος λς, μ
 Βαρθολομαῖος ια
 Βασίλειος ὁ Μ. ιθ, λη
 βασιλική λθ

βασιλικόν μέλος ια
Βενετία λα, λδ
Βιολάκης μδ
Βλαδίμηρος 79
Βλεμύδης Μιχ. 113
Βουένιος κη
βυζαντινόν κζ
Βυζάντιον λ, μζ
Gerbert 119

Διόδωρος κ
διονυσιακός ι
διονυσιασμός ις
Διονύσιος ό Άλικ. λ
διπλασμός 8, 14, 24, 54
διπλοφωνία 49, 50, 54, 58, 59
δουγιέκ 117
Δοχαί 58, 74
δράμα έκκλ. κα

Γ

Γαβριήλ λδ, με, μς, 58, 59, 63,
65, 75, 81, 87, 110, 119
Γαριζείν μζ, 120
Γιδεών 82
Γεδρωσία κη
Γεράσιμος ό Βλάχος 77, 98
Γιαροσλάβος 79
Γλυκός Ίω. 38, 42
γλυπτική κζ
γορθμικόν 117
γορθμών σύνθεσις 92
Γραφαί γ, ις, κβ, κδ
Γρηγόριος Ε' μ.—ό θαυμ. ιδ·
—ό Ασμποδ. λς, μ.—Μπού-
νης ό Άλυάτης λδ, 62, 67,
75—ό Νύσης κδ
Γλωσσικοί ια, ιγ

Δ

Δαβίδ ιγ
δαδτική μελωδία ιθ, κ, κβ,
κγ, λ, λθ,
δακτυλοσύνθεσις 106, 118, 120
Δαμασκ. Γραμματική 54
Δαμανός Βατοπ. λγ, 112
Δανιήλ μ
δαρμός, δαρτά 109
Διά ποσών λθ, 8, 57, 58, 62
Διά τεσσάρων ε, λθ, 57
διατον. γένος μδ
Διά τριών ε, ι, λθ, 57
διθυραμβοποιοί λ

Ε

έβδομαδάριοι ιδ
Είρηολόγιον λς
είρηός 89
έκκλησία κατ' οίκον ις
έκφων παρασημαντική 89
έλληνίζοντες ζ
έμφασις 115
έναλλάγδην 50
έναλλαγή χειρονομίας 89
ένήχημα 114
έξέλιξις ιβ
έξέμπλιον 114
έξηχώ ε
έξω 21, 23, 24, 32
έξωτερο. Μουσική λε
Έκτάνησος λδ
Έσσαίοι ζ
εύκτιριος οίκος ις, ιη
Εύνομος ζ
Ευουαε κτλ. 115
Εύριπίδης κη
εύσέβεια λη
Εύσέβιος ε, η
Εύστάθιος κς
Εύστόχιος ιδ
Εύχαι ι
Έφροίμ ιγ, κ

Η

ήδονισμός ιη
Ήθικός ζ2
ήμίσεια φωνή 31, 32

Ἡ Πινος σήμερον κε
Ἡφαιστ. ἐγγχει. 110, 117, 118
ἡγάδιν 6
ἡγάδιον η, 114
ἡχή 38, 108
ἡχημα 23, 47, 63, 70
Ἡχος ζ, η, κη

Θ

Θάλεια κα
θέμα 93.—=θέσις ἀπλή 93
Θεόδωρος Μοψ. κ
Θεόδωρος Στουδ. κε
Θεοφάνεια κε
Θεοφάνης Καρ. λδ, λε
Θεόφιλος αὐτ. 82, 106
Θεοφύλακτος κα
Θεραπευταί ε, ς, η
Θέσεις λε, λς, 6, 13, 18, 19, 38,
39, 40, 44, 50, 51, 91, 92,
104, 109, 110
Θεωρητικὸν Μέγα μα, μδ, 61
Θηβαίς θ, ιγ
θυμέλη ια

Ι

Ἰάκωβος Ἐνετός 77, 79.—
Πρωτ. μα 35, 81
ἰδεογραφία 57, 107
Ἰδιόμελα κδ, κς, 40
Ἰεροσόλυμα ιβ, ιδ, λδ, 46, 54,
80, 120
ἰήιος ζ
Ἰνδικαὶ μελωδίαί λ
Ἰνδοί ζ
Ἰουδαῖοι ε
Ἰουδαῖζοντες ς
Ἰουστινιανὸς κ, κς, λ
Ἰουστίνος ς
Ἰσα 114
ἰσασμός 55
ἰση 88
Ἰσον λδ, 70, 115 —=ρυθμός
89, 114

Ἰσοφωνία 89

Ἰωάννης Δαμ. κα, κδ, μ, με,
84, 91.—Τραπεζ. λς, μ, 82,
83, 98.—Χρυσόστ. ιγ, κγ,
60, 91

Κ

Cabrol ς

Καλλιακῆς 98
καλλιφ. Εἰρημοί λς
καλλώπισμα λε
καλλωπισμός 52
καλοφρονία 28
Καμενιάτης 85
καμπάνα 70
Καμπάνης 67
Κανονάριον ιε
Κανόνες ια, κδ, κε
κανόνιον 27, 58, 59
Cantus ζ
Κατίτων ς
Carmina ζ
κατακόμβη ις, ιη
καταλλαγή κδ
Κορνήλιος Κεκελίτζε ιδ
κεχωρισμένοι 5
Κηλιτζανίδης μυ
Κιναῖζοι ζ
κίων λθ
Κλαδᾶς 42, 87.
κλάσις τοῦ ἄρτου ι
κλῶσαιμελής κδ.
Κλήμης ε, θ, ις
Κοῖντιλιανὸς δ, ις, 119
κολαφισμός 109
Combatiou ζ, 119
κορματιαστὰ 41
Κομνηνοί κη
Κοσμᾶς Μαῖουμᾶ κδ, με.—Ἰ.
κέτης κδ.—ὁ ποιητής 84, 91
Κουκουζέλης μ, 6, 14, 33, 41,
42, 54, 58, 59, 60, 74
κράχται 114
Κρατήματα 39, 40, 41, 117

Κορώνης 38, 67
κρατημοκατοβαζοανάβασμα 92
Κρήτη λγ
κτύπος 93
Κε ἐλέησον μβ
Κε τῶν Δυνάμεων ια
Κύριλλος 99, 107
κώδων λθ
Κωνστάλας μγ, μδ, 102
Κωνσταντᾶς μγ
Κ)νος Βυζάντιος μβ, μγ, 83
Κ)πολις λε

Λ

Λατίνοι ιζ
Λαῦραι ιθ
Λαυσαϊκή Ιστορ. ιε
Λέων βασιλεὺς 85
Λιβύη ιγ
Λογγίνος 110
λόγος γ, ιη
λυαίω ις, κβ, κδ

Μ

Μαθήματα κς, λζ
Μαλαξὸς 97
Μανουήλ Πρωτοψ. μβ, μγ, 103
μάντις ζ
Maxwell ζ
μαργόν τρεμυλικόν 92
Μαργούνιος 97
Μαρκέλλα ιδ
Μαρτυρολόγιον γ, ι, κβ, με
Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεὸς ια
μέθοδοι 38, 108
Μελέτιος μοναχὸς-Ιατρὸς 86, 108
μέλη ἀηχα ζ
μελοποιία ιζ, λζ
μέλος 26, 50, 67, 89
μελουργοί κδ, λη
μελωδία ἑλλην. 80
Μεσαίων κη

Μεσαρίτης κη, 86, 108
μέση φωνή ιζ
Μέσος ε
μεταβυζαντινὴ λ
μεταφυσικὴ ζ
μετεωρισμὸς ιε
Μετρικὴ 110
μετροφωνία 27, 47, 63, 64, 118
Μηνολόγιον με
μητροφωνία 67, 66
μοναχικὸς λ
μοναχοὶ ε, ς, η, θ, ιδ
μονοθεϊσμὸς κζ
Μόσχα 80, 81
Μουσ. Σχολαὶ λδ, μα, μς, 82

Ν

νάος 20 23
νενανώ ια, 25 27, 31, 51, 52, 62, 67
νεοπυθαγόρειοι ς
νεωτερισταὶ ιβ
Νίκαια μζ
Νίκων 80
Νισσμπούρ δ, ι
Νιτρία_θ, ιε
Νυμφίος 116
νωμῶ 86

Ξ

Ξανθόπουλος κδ, κς
Ξηρός 67
Ξιφῆρης κα
Ξυλοσήμαντρον λθ

Ο

Ὁδοιπορικόν ιδ
Οἰκοι 40, 42, 74
Ὁκτώηχος κα, μβ
Ὁξύρυγχος θ
Οἱατορία κα
Ὁρφεὺς κε, κζ, λ

ούσουλ 108, 117
Οὐ, τως, οὖν, κτλ. 62

Π

παιάν ζ
παιδεία γ
παιδιά γ, ις
Παῖσιος Α' 80.—Β' 82, 83, 98
Παλαιολόγοι κη
παλαιοχριστιανική ι, κδ
παλάτιον 82
Παρβώ ις, ιε, κδ, κδ, 60
Παπαδική 91
παράδειγμα 114
Παράδοσις δ, θ, ιδ, κδ, λς, 60,
81
Παρακαταλογή ε
Παραλλαγή 26, 27, 38, 39, 47,
50, 51, 54, 55, 58, 59, 62, 64
παρηχία 31
πάρηχος 86
Παύλα ιδ
πελαστικόν 117
Πελοπίδας μα, 100
πενταφωνία 29
περισσευμός 55
Πέρσαι 98
Πέτρος Βυζ. λς, μ, μα, 81.—
Μπερεκ. λγ, λδ, λς, 114.—
Πελοπ. λς, μ
Πινδαρ. παρεκβ. κς
Πλουσιαδηνός 58—60, 67
Πορφυρογέννητος 61, 85, 114
Prière antique ς
Προδρόμου μονή 46
προσευχή ς, ζ, ι
Προσέμοια κδ, 115
Πρωτοφάλται λδ
Πτολεμαῖος, κς, μ, 10, 88.—βα-
σιλεὺς 91
Πτωχοπρόδρομος 86

Ρ

ρυθαγόρειοι ιη

ροδάνιον 29, 30
Ρουσάνος με, 46, 58-60, 63-70,
73, 75, 97, 110, 115
ρυθμητική 89, 90
ρυθμός ις, 2, 89, 108, 115
Ρωμανός κδ, 97
Ρωσσία λδ, 80, 81

Σ

Σάββας ιθ
Σάμος μυ, μδ, μη
Σεβήρος κς
σεισμο 89, 95
Σιδυλλαι ζ
Σίλας γ
Σίλβια ιδ
Σινά θ, 120
Σιών ιθ
Σουγάνωφ 80
σπουδαίοι δ
Στεφανίδης μδ, 35, 56, 57, 100
στιγμή 50
στιχηρά κδ, κς, 39—41, 55
Στιχηράριον 41, 66, 96, 117.—
παλαιόφωνον νεόφ. 95-107
στραγγίσματα 92
συγκρητισμός κς
συμβεβηκός δ
Συναγωγή κε, 105
Συναξάρια κδ
σύνθετοι τόνοι 89
συντηρητικοί ιδ
Συρία θ, ια, ιγ
Συριακά κς
Σύροι κ
σχήματα 92.—φωνών 52
Σωκράτης λη
Σωτάδης ια

Τ

Ταμίας 77—79
Te Deum κε
τεριγέμ 77

Τέρπανδρος ς
 τετραποδητί κα
 τετραφωνία 20, 29
 τετράφωνος 21, 22
 τετράχορδον 62
 Τέχνη ι, ιη, 104
 τζακίσματα 92, 93
 Τονή 107, 109
 τόνοι 88
 τόπος=συλλαβή 94
 Τραπεζοῦς μζ
 Τρεῖς μα, μδ, 100, 103
 Τρισάγιος 116
 τριφωνία 28, 51, 59
 τροπάριον η, ι, ιε, κα
 τρόπος η
 τροχάιος σημαντός 116
 τροχός 29, 30, 54, 57, 58

Υ

ὕμνογραφία θ
 ὕμνογράφος θ
 Ὑπακοή 6
 Ὑπερῶν α, ιη
 ὕπτιον 92
 ὕφος 110

Φ

Φαραμπή κη
 Φθοραὶ 74
 φθόρισμα 73
 Φίλιππουπολίτης 67
 Φιλοξένης μδ, 62
 Φίλων ε, η, θ
 Φλαβιανός κ
 Fleischer 119
 Φρύνις λα
 Φῶς Ἰαρόν 116
 φωναὶ 4, 47, 52
 φωνομετρία 65

Χ

Χαλαΐζογλους λγ λε, 83, 98,
 110
 χειρίσοφοι 109
 Heisenberg κη, 86
 Χειρονομία μγ, 79, 18, 19,
 32, 33, 52, 76 εξ.
 Χειρονομία σχηματώτερον 92,
 93,—ἀπλή 93
 χειρονόμος 86
 Herz ζ
 Χερουβικόν λε, 40, 41
 Χορφδιακόν λγ
 Χουρμούζιος μγ
 Χρύσανθος λγ-λε, λζ, μ, μα,
 μδ, 41, 44, 56, 57, 59, 61, 63,
 67-69, 74-77, 79, 81, 82, 100,
 102, 104, 115
 Χρυσάφης-ὁ νέος λγ, λδ, 68,
 ὁ παλαιός με, μς, 35, 58-60,
 63, 64, 67, 68, 70, 75, 97,
 108

Ψ

Ψαλμός 6-δ, ι, ιγ-ιε, κδ
 Ψαλτήριον ι
 ψάλτης δ, 106, 107
 Ψαλτική 1-5, 7-11 18, 19, 25,
 27, 38
 ψαλτικόν 96
 Ψ. Δαμασκηνός ζ, με, μς, μζ,
 4, 6, 47, 58, 60, 87, 110,
 114
 Ψελλός κς, κη, 101, 107
 ψυχογραφία ζ
 Ψάχος 35, 46, 66, 102

Ω

ᾠραι ε
 ᾠσαννά ι

FINAL

LITHOGRAPH

1897

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

LITHO

ΠΙΝΑΞ Α!

(Σελ. 3.)

ΣΗΜΑΔΙΑ ΦΩΝΗΤΙΚΑ

Ἰσον 0

ΑΝΙΟΝΤΑ

Ὀλίγον	 α
Ὀξεῖα	 α
Πεταγή	 α
Κύφισμα	 α
Πελαγόν	 α
Κεντήματα	 α
Κέντημα	 β
Υψηλή	 δ

ΚΑΤΙΟΝΤΑ

Ἀπότροπος	 α
Δύο Ἀπότροποι	 α
οἱ ὧ Σύνδεσμοι	
Ἐξαφρόν	 β
Ἀπορροή	2 (μεχωρισμένως)
Κρατημοῦπορροον	 ι
Χαμηλή	 δ

T. E. A. I. T.

(E. 43)

ANTHROPOLOGICAL

JOURNAL

ANTHROPOLOGY

JOURNAL

JOURNAL OF

JOURNAL

JOURNAL

JOURNAL OF

JOURNAL

JOURNAL

JOURNAL OF

JOURNAL

JOURNAL

JOURNAL OF

JOURNAL

JOURNAL

JOURNAL OF

JOURNAL

JOURNAL

JOURNAL OF

JOURNAL

JOURNAL

JOURNAL OF

JOURNAL

JOURNAL

JOURNAL OF

JOURNAL

JOURNAL

ΠΙΝΑΞ Β!

(Σελ. 6.)

α τε υ ο δω θη η ς η η η η
 η η γε ται αι ςα μη ςα
 α α α α με ε ε
 ςα με ε ε λδ ς ι' α α ςα α α α
 η η η η η η η η η η
 λδ ι' ι' ι' α ςα ςα με ε ςα
 με α α η η α α η η

1) Η Βαρύα ἢ ἐν τῷ χειρογράφῳ εἶναι ἀποβεσμένη.

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

WAVE B

ΠΙΝΑΞ Β!

(Σελ. 6.)

ΤΕΥ Ο ΘΩ ΘΗ Η ΖΗ Η Η Η Η
 Η Η ΘΕ ΤΑΙ ΑΙ ΖΑ ΜΗ ΖΑ
 ΛΘ Θ Ι Α Α Α Α ΜΕ Ε Ε
 ΚΩ Ε Ε ΛΘ Θ Ι Α Α ΖΑ Α Α Α
 Η Η Η Η Η Η Η Η ΜΗ
 ΛΘ Ι Ι Ι Α ΖΑ ΚΕ Ε ΖΑ
 ΚΕ Α Α ΜΗ Η Η Α Α ΜΗ

Ἡ Βαρῦα ἢ ἐν τῷ χειρογράφῳ εἶναι ἀποβεμένη.

TINAE B.

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

[unclear]

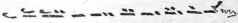
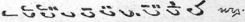
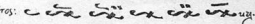
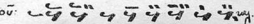
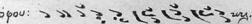
[unclear]

[unclear]

ΤΙΝΑΞ Γ'

(Ση. 12.)

(Αἱ συνθέσεις αὗται εὐρίσκται ἐν ταῖς προπαιδείαις τῶν χειρογράφων.)

Μετ' Ὀλίγου: Μετ' Ὀξείας: Μετὰ Περαξῆς: Μετὰ Κεφέματος: Μετὰ Περαξοῦ: Μετ' Ἀποτρώου:

Κ.Τ.Λ.

Σημ. Πολλὰ καὶ τῶν συνθέσεων εἶναι σπάνια, ἄλλαι δὲ θεωρητικαὶ μόνον.

Πολλῶν συνθέσεων αἱ φωναὶ εὐφέρονται συνεχῶς ἢ ὑπερβατῶς, ὅπερ δὲ γνωρίζει τις ἐν πύρᾳ.

THE END

(1848)

THE END OF THE WORLD
 IS AT HAND
 AND WE MUST
 PREPARE OURSELVES
 FOR THE GREAT
 DAY OF THE LORD
 WHEN HE WILL
 COME TO JUDGE
 THE LIVING AND
 THE DEAD

THE END OF THE WORLD
 IS AT HAND
 AND WE MUST
 PREPARE OURSELVES
 FOR THE GREAT
 DAY OF THE LORD
 WHEN HE WILL
 COME TO JUDGE
 THE LIVING AND
 THE DEAD

ΠΙΝΑΞ Δ!

(Σελ. 15)

Διπλή	•	Ξηρόν υχάσμα	7
Παραυχητική	2	Ἀργασύνθετον	7
Κράτημα	•	Γοργασύνθετον	7
Κύλισμα	2	ἑτερον τοῦ ψαλμοῦ	7 ἢ 7
Ἀντιμετωπία	2	Οὐράτιμα ἢ ἑράτιμα	7 7
Τρομιόν	3	Ἀπόδομα ἢ Ἀπόδομα	7
Στραπτόν ἢ Ευρεπτόν	2	Θεός ἢ Ἀπόθεος	7
Τρομικοσύνταγμα	4	Θίμα ἀπχούν	7
Ψηφιστόν	5	Χόρευμα	7
Ψηφισοσύνταγμα	6	Ψηφιστοσυναίσθημα	7
Γοργόν	7	Τρομικοσυναίσθημα	7
Ἀρχόν	7	Πίασμα ἢ Πίεσμα	7
Σταυρός	+	Σεῖσμα	7
Ἀντιμέτωμα	7	Σύναγμα	7
Ὁμαχόν	7	Ἐναρξες	7
Οιματισμός ἔσω	7	Βαρεῖα	7
• ἔξω	7	Λύγισμα	7
Ἐπέγερμα	7	Τσακισμα	7
Παραμάχημα	7	Ἡμίσωρον	7
ἑτερον	7	Ἡμίσωρον	7

Σημ. Πολλῶν σημασίων τὰ σχήματα ποι-
οῦνται κατὰ γεγραφεῖς ἢ ἐποχῶν.

• Ἐπίσημ. πολλά ἀπαντῶνται σπανιότατα.

ΤΙΝΑΞ Ε΄

(Σελ. 28.)

(Εκ τοῦ Β' τευχὸς τοῦ Ἑκτ. Μουσ. Συλλόγου Κ/πόλεως)

Κατὰ φωνὰς	α'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'
α'	α'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'
β'	β'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'
γ'	γ'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'
δ'	δ'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'
ε'	ε'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'
ς'	ς'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'
ζ'	ζ'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'
η'	η'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'
Αντιῶσαι φωνὰς.	α'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'

Καὶ ἐνταῦθα γέμεινε τὰς ἀντιῶσαι φωνὰς ἐν ὅλῳ τῷ πέντε

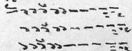
ΠΙΝΑΞ Ζ' (δυνέχεια)

(Ἐν χειρογράφῳ τῆς πρὸ τοῦ Χρυσοστόμου περιόδου.)

Ἡ σοφωτάτη παραλλαγή ὑπὲρ τῶν
του τοῦ Κουμουλέου

Κανόντων ἐξηγητὸν

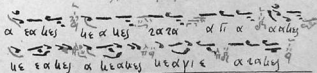

μετὰ τῶν οὐκ ἐν
μαρτυρ σημείων.

« νομισσας ἐν τῷ τῶν ὡφ ἐκ μὲν οὖν»

Ἐξ ἀντιγράφου τοῦ Παλαιῦ Ἀναστασιματαρίου. Ἀρχαί 18' αἱ.
(Μετὰ τὸ σχετικὸν σχῆμα:)

ἡ δὲ ὡφ ἐκ μὲν οὖν
ἡ δὲ ἐν τῷ τῶν ὡφ

(Ἐν χειρογράφῳ μὲν 18' αἱ.)

ἀνάγει —
ἀνάγει —
ἀνάγει —
ἀνάγει —
ἀνάγει —

ΠΙΝΑΞ ΣΤ΄

(Σελ. 54-58.)

Ἡ Ἀρχαὴ

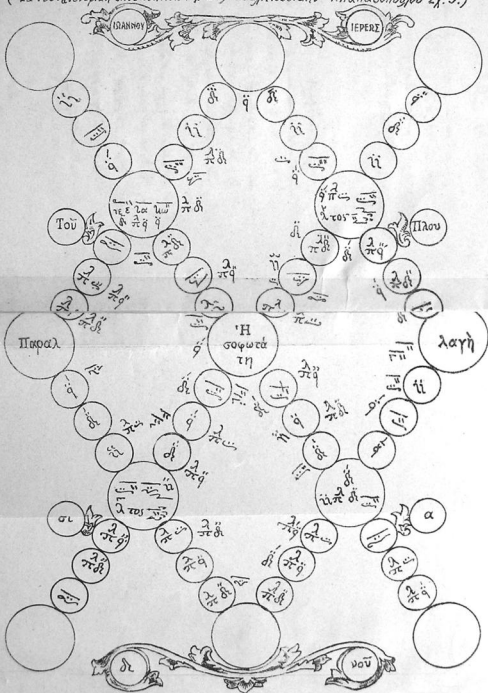
ΚΥΡΟΥ

ΠΙΝΑΞ Η! (Σελ. 59.)

(Ἐκ τοῦ: Ἱστορικῆ ἐπισκοπικῆς τῆς Βυ): Εὐμ. Μουσικῆς ᾠδῆς Γ. Παπαδόπουλου Σχ. 3.)

11

λαρη

Προαλ

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

THE NAME OF THE

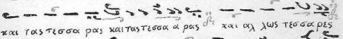
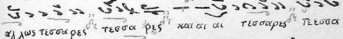
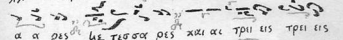
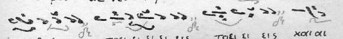
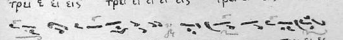
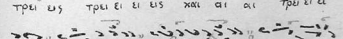
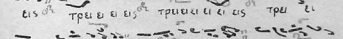
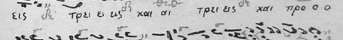
THE NAME OF THE

ΠΙΝΑΞ Ι!

(Σελ. 62.)

(Ε. τδ ὑπ' ἀρ. 129 χειρόγρ. τῆς βιβλιοθ. τῆς ἐκκλησιαστικῆς τοῦ Ἀθροῦ.)

«Μέθοδος παραχαρῆς πᾶν ὑμῶν
κὺρ Γρηγορίου τοῦ Ἀγιάτου. πῶς»¹

 Ν Ε ΟΥ ΤΩΣΟΥ Α ΝΑ ΘΑΙ ΝΕ ΟΥΤΩ ΚΑΙ ΚΑΤΑΒΑΙ ΝΕ

 ΚΑΙ ΤΑΣ ΤΕΣΣΑ ΡΑΣ ΚΑΙ ΤΑΣ ΤΕΣΣΑ Α ΡΑΣ ΚΑΙ ΑΛ ΓΩΣ ΤΕΣΣΑ ΡΕΣ

 ΑΛ ΓΩΣ ΤΕΣΣΑ ΡΕΣ ΤΕΣΣΑ ΡΕΣ ΚΑΙ ΑΙ ΑΙ ΤΕΣΣΑ ΡΕΣ ΤΕΣΣΑ

 Α Α ΡΕΣ ΛΕ ΤΕΣΣΑ ΡΕΣ ΚΑΙ ΑΙ ΤΡΕΙ ΕΙΣ ΤΡΕΙ ΕΙΣ

 ΤΡΕΙ ΕΙ ΕΙ ΕΙΣ ΤΡΕΙ ΕΙ ΕΙ ΕΙ ΕΙΣ ΤΡΕΙ ΕΙ ΕΙΣ ΚΑΙ ΑΙ

 ΤΡΕΙ ΕΙΣ ΤΡΕΙ ΕΙ ΕΙ ΕΙΣ ΚΑΙ ΑΙ ΑΙ ΤΡΕΙ ΕΙ ΕΙ

 ΕΙΣ ΤΡΕΙ ΕΙ ΕΙΣ ΤΡΕΙ ΕΙ ΕΙ ΕΙ ΕΙΣ ΤΡΕΙ ΕΙ

 ΕΙΣ ΤΡΕΙ ΕΙ ΕΙΣ ΚΑΙ ΑΙ ΤΡΕΙ ΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟ Ο Ο

 ΟΥ ΕΣ ΤΑ ΑΣ ΤΡΕΙΣ ΑΛ ΓΩ ΩΣ ΤΡΕΙ ΕΙ ΕΙ ΕΙΣ Ο Ο
 ΟΥ

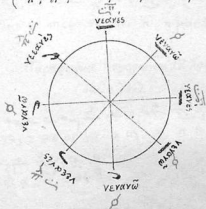
1.) Σημειούνται διαφοραί τινες κατὰ χειρόγραφα.

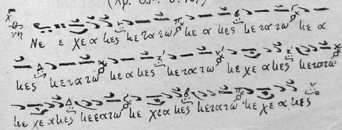
ΠΙΝΑΞ ΙΑ!

(Σελ. 62.)

Κανόνιον τῶν τριῶν ἤχων.
(Ἐχειρογράφησ. τῆς πρὸ τοῦ Χρυσιάνου περὶ οὗτου)

Μέλος τῶν χρωματικῶν πολυσυλλάβων φθόγων
(Χρ. Ο.Μ. σ. 107)

THE JOURNAL

(1883)

THE JOURNAL OF THE

AMERICAN SOCIETY OF

THE JOURNAL OF THE

AMERICAN SOCIETY OF

THE JOURNAL OF THE

AMERICAN SOCIETY OF

THE JOURNAL OF THE

AMERICAN SOCIETY OF

THE JOURNAL OF THE

ΠΙΝΑΞ ΙΒ!

(Σελ. 63.)

Περικοπή ἐν πλήρῳς μουσικοῦ κειμένου.

(Χρ. Ο.Μ. Β' XLVII, §70)

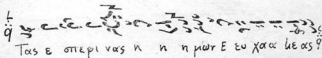

PLATE 18

(18-18)

The following is a list of the names of the persons who have been

(18-18)

The following is a list of the names of the persons who have been

(18-18)

The following is a list of the names of the persons who have been

(18-18)

The following is a list of the names of the persons who have been

(18-18)

The following is a list of the names of the persons who have been

(18-18)

PLATE 19

(19-19)

The following is a list of the names of the persons who have been

(19-19)

The following is a list of the names of the persons who have been

(19-19)

The following is a list of the names of the persons who have been

(19-19)

The following is a list of the names of the persons who have been

(19-19)

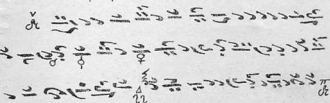
STATEAMIT

(30 10)

ΠΙΝΑΞ ΙΕ!

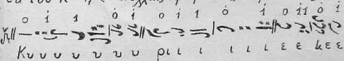
(Σελ. 72.)

Φθόρισμα κατ' ἐυμέλειαν.

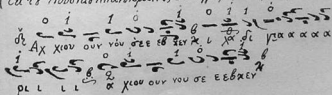

ΠΙΝΑΞ ΙΣΤ!

(Σελ. 117.)

Ἐν τοῦ Κ^ε ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις, Πέτρα τῷ Πελοπ.)

(Ἐν τῷ Μουσικῷ Ἀπανθίσματι τοῦ Ζωγράφου Κεῖθελη Σελ. 8.)

THINE 13

(1913)

THINE 13

THINE 13

(1913)

THINE 13

THINE 13

THINE 13

THINE 13

THINE 13

THINE 13

THINE 13

THINE 13

THINE 13

THINE 13

THINE 13

ΠΙΝΑΞ ΙΖ!

(ΣΕ). ΧΕ!)

(Εν τοῦ: Hymni et Orationes canendae in
cibusdam peregrinationibus quae Hierosoly-
is fiunt - Hierosolymis, MCMXI. Σφ. 15.)

Te De - um lau - da - mus ⁹ te Do -
num con fi - te - mur ⁹ Te ae - ter num Pa - trem ⁹
po - sto - lo rum cho - rus ⁹ Te ma - rty rum can
da tus ⁹ et u - ni cum fi - li um ⁹ Sa -
m quo que Pa - ra - cli - tum

Λαίμωρον τῶν Χριστουγέννων ὑπὸ τῶν Θεοφανεῶν.

Καλὴν εἰς τὴν παρ' ἀρχόντες εὐαγγελίαν οἰσθῆναι Χρι-
στοῦ τὴν θείαν γεννησὶν νὰ πῶς ἀγαπᾷ τοὺς
ἀσθενεῖς

162

3

ΠΙΝΑΞ ΙΗ!

(ΞΕΝΟΒΟΛΟΣ)

«Τὸ παρὸν παρὰ Χρυσάνθου διδασκάλου».

Ἦχος Γα' 22

Κυ υ ρ ι ε ε ε 9 ε λε η η η η

σο ο ο ο ο ο ο ο ο ο ο 22 Κυ ρ ι ε

ε ε ε ε ε ε η η η η η

σο ο ο ο 9 Κυ υ ρ ι ε ε ε ε 22 ε ε ε

λε ε ε ε η η η η η η σο ο ο ο (22)

* Γράψα εἰς αὐτὸν ἐπὶ τοῦ
καὶ σέσωκε τινος.

π. 84 f.

&